

ULUSLARARASI İZMİR GÖÇ VE MÜBADELE SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI

Bu kitap İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesitarafından yayına hazırlanmış olup İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin kültür hizmetidir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi Konak-İZMİR
Tel: 0 232 293 12 00 / www.izmir.bel.tr

ULUSLARARASI İZMİR GÖÇ VE MÜBADELE SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI

Birinci Baskı: ARALIK 2018
Baskı Adedi: 1000

© İzmir Büyükşehir Belediyesi

Grafik Tasarım-Uygulama
Gülsüm Berdan Eren

ISBN: 978-975-18-0252-1

Baskı: Başak Matbaacılık Tanıtım Hiz. İth. Tic. Ltd. Şti.
Macun Mahallesi Anadolu Bulvarı Meka Plaza
No:5/15 Yenimahalle/Ankara
TEL: 0312 397 16 17
Sertifika No: 12689

ULUSLARARASI İZMİR GÖÇ VE MÜBADELE SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI

İBB Ahmet Piristina
İZMİR
KENT ARSİVİ
ve MÜZESİ

İZMİR
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ

İÇİNDEKİLER

BULGARİSTAN'DAN ANADOLU'YA YAPILAN GÖÇLERDE İZMİR'İN YERİ VE ÖNEMİ Ayşe KAYAPINAR	7
MÜBADELE, GÖÇ VE MUTFAK KÜLTÜRÜ Yrd. Doç. Dr. Betül ÖZTÜRK.....	17
ANADOLU'YA BOŞNAK GÖÇLERİ ve İZMİR HALİLBEYLİ KÖYÜ Cihan ÖZGÜN - Çiğdem DOĞAN	25
BULGARİSTAN İLE YUNANİSTAN ARASINDAKİ NÜFUS MÜBADELESİ Elçin MACAR.....	45
ATATÜRK DÖNEMİNDE İZMİR VE ÇEVRESİNDE YAŞAMIŞ MACARLAR Emre SARAL- Gábor FODOR	51
İZMİR'DE GÖÇLERLE DEĞİŞEN YERLEŞİM DÜZENİ VE YAŞAM Yrd. Doç. Dr. Erkan SERÇE.....	61
BİR GÖÇÜN MUTFAĞI:150 YILDA KIRIMDAN İZMİR'E Fatma Betül BATUR ÜNAY.....	73
İZMİR HAVALİSİ VE KAFKASYA GÖÇLERİ Ferhat BERBER.....	77
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ÖDEMIŞ'E YAPILAN GÖÇLER ve ETKİLERİ Günver GÜNEŞ	101
BİR YAPISAL UYUM MEKANİZMASI OLAN GÖÇLER VE ZORUNLU NÜFUS YER DEĞİŞTİRMELERİ KÜRESELLEŞEN DÜNYAYI YÖNETEMEYEN BM VE ULUS DEVLETLER ZİHNİYETİNİN ELİNDE NASIL BİR KRİZE DÖNÜŞÜYOR İlhan TEKELİ	119
ÖRGÜTLENME SÜRECİNDE MÜBADİLLER:SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE MÜZELER Dr. Serhan Kemal SAYGI - Uzm. Gültekin GENÇ.....	131
SEFARAD ŞARKILARI İSPANYA'DAN İZMİR'E, İZMİR'DEN DÜNYA'YA Linet ŞAUL.....	147
İZMİR'E BAĞLI KAZALARDA 1923 YILINDA YAPILAN RUM ve ERMENİLERE AİT EMVAL-İ METRUKE SAYIMI ve SONUÇLARI Mehmet KARAYAMAN	151

MÜBADELE EDİLEMEYENLER: LOZAN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA RESMO ESKİ ŞEHRİN DÖNÜŞÜMÜ	
Melis CANKARA	175
TÜRK ROMANINDA NÜFUS MÜBADELESİ	
Yrd. Doç. Dr. Müberra BAĞCI	193
İZMİR ve GÖÇ	
Nedim İPEK	201
TABAHANİOTİKA ŞARKILARDA GÖÇ UNSURLARI	
Nesibe Özgül TURGAY	211
TÜRKİYE'DE GÖÇ VE MÜBADELE ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM VE YAKLAŞIM SORUNU	
Ayşe Nükhet ADIYEKE	225
MÜBADELE ANA ANLATISININ İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE ORTAYA ÇIKIŞI: GENEL BİR DEĞERLENDİRME	
Onur YILDIRIM	231
ULUSLARARASI KIZILHAÇ KOMİTESİ'NİN MÜSLÜMALARA YAPTIĞI YARDIM ÇALIŞMALARI VE MÜBADELE DÖNEMİ SAĞLIK	
Oya DAĞLAR MACAR	241
THE GREEK-TURKISH POPULATION EXCHANGE AND THE CENTRE FOR ASIA MINOR STUDIES	
Paschalis M. KITROMILIDES	253
19. YÜZYILDA İZMİR'DE YAHUDİ GÖÇMENLER VE GÖÇMEN İSKANI İÇİN BULUNAN ÇÖZÜMLER: DİASPORA'YA ÖZGÜ YAPILAR	
Siren BORA	261
MÜBADELE ÖNCESİ İZMİR RUM TOPLUMUNDA KOZMOPOLİT UNSURLAR	
Stavros ANESTİDİS	295

BULGARİSTAN'DAN ANADOLU'YA YAPILAN GÖÇLERDE İZMİR'İN YERİ VE ÖNEMİ

Ayşe KAYAPINAR*

ÖZET

Anadolu'nun Balkanlarla tarihi ve demografik münasebetleri düşünüldüğü zaman İzmir, Osmanlıların Balkan coğrafyasında ilk fetihlerinden itibaren göç veren bir bölge olmuştur. Bu göçün Osmanlı kroniklerinde yer aldığı görülmektedir. Bugünkü Bulgaristan toprakları başta olmak üzere Balkanlarda Anadolu kökenli Türklerin kurduğu yeni yerleşim birimlerine verilen adlar da Batı Anadolu bölgesinden Balkanlara yapılan göçün somut tezahürü durumundadır. XIX. yüzyıla gelindiğinde İzmir, Bulgaristan dâhil Balkanlardan göç alan bir bölgeye dönüşmüştür. Bulgaristan'dan Anadolu'ya yapılan göçler bakımından İzmir'in iki önemli fonksiyonu vardır. İzmir'in birinci fonksiyonu, Anadolu'nun diğer bölgelerine sevk edilmek üzere kara ve deniz yoluyla gelen göçmenlerin uğrak ve konaklama yeri olmasıdır. İkinci fonksiyonu ise, iskân edilen göçmenlerin yeni yurdu haline gelmesidir. Çalışmamızda Bulgaristan'dan Anadolu istikametinde yapılan göçler çerçevesinde İzmir'in bu iki işlevi üzerinde durulacak ve İzmir şehrinin diğer göç alan Anadolu bölgeleri içerisinde yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

GİRİŞ

Göç anlamında genel olarak Anadolu ve özel olarak İzmir bölgesinin Balkanlarla münasebeti düşünüldüğünde çift yönlü bir nüfus hareketinin söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlıların ilk fetihleriyle beraber Anadolu'dan ve özellikle İzmir ve civarından Balkanlara nüfusu nakledildiği bilinmektedir. Nitekim XV. yüzyıla ait Aşıkpaşazade ve Neşri gibi yazarların kaleme aldığı Osmanlı kroniklerinde Saruhan bölgesinden Yörüklerin Trakya bölgesine nakledildiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Osmanlı kroniklerinde verilen bilgiler doğrultusunda 1385 yılında Yörükler Saruhan'dan Serez'e nakledilmişlerdir. Yine Osmanlı kroniklerinden Filibe'nin 1362 yılında fethedilmiş olduğunu ve Saruhan'dan buraya nüfus aktarıldığını öğrenmekteyiz. Osmanlı kroniklerinin aktarımına göre Saruhan ilinin Menemen Ovasında kışlayan göçerevli-ler, tuz yasağına karşı gelmekteydiler. Bunun üzerine I. Bayezid'in emriyle bunlar, 1400-1401 yılında Filibe civarına nakledilmişlerdir. Aşıkpaşazâde, "*Şimdiki demde anda Filibe'de Saruhan Beğli kim derler, anlardur*" şeklinde olayı ifade ederken Neşri'nin eserinde, "*Şimdi Saruhan Beğli bunlardır*" denilmektedir. Bu ifadelerden Filibe'nin Tatarpazarı Kazasına bağlı Saruhan Beğli Nâhiyesinde yaşayan Saruhanlu göçerevli-leri/yörükleri kastedildikleri anlaşılmaktadır. Filibe'ye bağlı Saruhanbeylü nahiyesini bunlar kurmuşlardır. Özellikle Balkan Dağının güneyinde

* Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, aysekayapinar43@gmail.com.

kalan topraklarda az çok yakın mesafelerde Batı Anadolu bölgesinden bugünkü Bulgaristan coğrafyasına yapılan göçlere işaret eden yerleşim birimlerine rastlamaktayız. Burada çok sayıda Aydınlu¹, Menteşeli², Saruhanlı, Germiyanlı, Karesilü gibi yerleşim birimlerinin varlığı Batı Anadolu Beyliklerinden buralara yapılan iskânlara delil olarak kabul edilir. Hatta Osmanlı tahrir defterlerinde geçen Anadolu ya da Anadolı tabiri, Anadolu'dan Balkanlara nakledilen nüfusa önemli bir işaret olup daha çok Batı ve Orta Anadolu'dan Rumeli'ye gelenleri tanımlar niteliktedir.³ Emine Erdoğan Özünü'nün vurguladığı *"Anadolu'dan Rumeli'ye yapılan bu göç ve göç sonrası değişimin en ilginç yanı, XV. ve XVI. yüzyıl tahrir defterlerinde 'Anadolı/Anadolulu' olarak tanımlanan bu kimselerin daha sonraları 'Rumelili' olmaları ve özellikle Balkan savaşlarından sonra bölgeden peyderpey Anadolu'ya gelen bu kimselerin yine Anadolu insanı tarafından ötekileştirilerek meydana gelen göç ve değişim sonucunda "muhacir" olarak tanımlanmasıdır"* şeklindeki düşünce Anadolu-Rumeli, Rumeli-Anadolu istikametindeki göçün en dikkat çekici boyutunu özetler niteliktedir.⁴

Bulgaristan coğrafyası 1361'de fethedilen Edirne'den sonra Filibe ve Eski Zağra'nın alınmasından sonra, hızla Sofya, Tırnova, Silistre, Niğbolu ve Vidin bölgeleri fethedilerek 1396 yılında Bulgaristan tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bulgaristan'ın fethi 35 yıl içerisinde tamamlanmıştır. Fethe paralel olarak Anadolu'dan, özellikle Batı Anadolu bölgelerinden Bulgaristan coğrafyasına nüfus nakledilmiştir. Sürgün ve iskân politikası çerçevesinde Bulgaristan coğrafyasına yerleşimler devam etmiştir. Ancak 1699 Karlofça Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti, Avrupa'daki topraklarını yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Giderek bu topraklardaki çekilmeler, Osmanlıların elinde kalan topraklara yönelik adeta bir sel halini almıştır. Bulgaristan üzerinden Anadolu'ya bu bakımdan ilk kitlesel göçler, Kırım Savaşından sonra yaşanmıştır. Bu dönemde Anadolu'ya Kırım Tatarlarının ve Çerkeslerin göçü ve iskânı gerçekleşmiştir. Bulgaristan Türklerinin Anadolu'ya kesif halde ilk göçü, 1877-1878'de ve sonrasında görülmektedir. Bulgaristan'dan Türkiye geneline ve İzmir özeline gelen göçmenlerin hangi tarihlerde geldiğine bakacak olursak, daha çok 1877-1878 ve sonrası dönem, 1912-1913 Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı sırasında, 1925 Ankara Anlaşması sonrasında, 1950-51⁵, 1968-1978, 1989 gelenler şeklinde sıralayabiliriz.

İzmir'in Bulgaristan'dan yapılan göçlerde yeri ve önemini birkaç noktada vurgulayabiliriz:

- 1- İzmir, deniz yoluyla gelen göçmenlerin karaya çıktığı bir limandır.
- 2- İzmir, kara yoluyla Anadolu istikametine gönderilecek göçmenler için bir aktarma istasyonudur.
- 3- İzmir, göçmenler için geçici konaklama yeridir. Buradan iç bölgelere sevkıyat yapılmaktadır.
- 4- İzmir, göçmenler için iskan edilen bir yerdir.
- 5- İzmir, açık uçlu bitmeyen bir göçün durağıdır.

¹ Kayapınar 2013, ss. 419-429.

² Kayapınar 2016, ss. 243-264.

³ Erdoğan Özünü 2015, 125-138.

⁴ Erdoğan Özünü 2015, 135.

⁵ Çolak 2013, 113-145.

GÖÇMENLERİN İZMİR'E GELİŞİ

Genelde Bulgaristan göçmenleri trenlerle veya gemilerle İstanbul'a veya diğer bazı limanlara gelip Anadolu'nun diğer bölgelerine sevk edilmekteydiler. XIX. yüzyılda Osmanlı Devletinde belli başlı kitle ulaşım araçları tren ve vapurdu. Demiryolları inşasına Kırım Savaşından hemen sonra başlanmış ve ilk olarak bir İngiliz şirketi tarafından İzmir-Aydın hattı tamamlanmıştır. Daha sonra İstanbul-Bağdat hattının inşasına başlanarak 1871'e kadar Konya'ya kadar olan kısmı tamamlanmıştır. Daha sonra da Hicaz demiryolu yapılmıştır.⁶

Bulgaristan içerisinde göçlerin yolları nasıl şekillenmiştir? Kuzeybatı Bulgaristan'dan (Vidin ve civarından), Rusçuk ve Silistre'den Tuna yoluyla Köstence'ye, oradan Varna ve Burgas üzerinden İstanbul'a geliyor. İstanbul'dan da İzmir'e veya Anadolu'nun diğer vilayetlerine gönderiliyor. Şumnu-Razgrad-Tırgovişte gibi Varna'ya gelip buradan gemilerle İstanbul'a nakil olunuyor. Güney Bulgaristan'dan demiryolunu tercih edenler daha çok Tatarpazarcık, Filibe'de toplanıyor, ancak Kavala-Selanik'e veya Dedeağaç'a inenler de oluyor. Zaman zaman buralarda Kuzey Bulgaristan'dan gelenler de birikiyor. Filibe üzerinden demiryolu ile Edirne ve İstanbul ve oradan varpurlarla Ege ve Akdeniz limanlarına gönderilebiliyor. Dedeağaç, Selanik ve Kavala üzerinden İzmir'e ulaşım, deniz yoluyla olmaktadır. Örneğin 1878 yılında daha önce Rumeili'ye yerleşmiş Çerkez göçmenlerinden bir kısmı Dedeağaç ve İstanbul üzerinden Aydın ve Manisa'ya gönderilmiştir.⁷ Aydın Vilayeti, Edirne, İstanbul, Ankara, Kastamonu ve Hüdavendigar Vilayetleri ile beraber Rumeli'den gelen göçmenlerin kitlesel yerleştikleri alanlardır. Başka bir deyişle Trakya, Marmara, Kuzeybatı ve Batı Anadolu bölgeleri göçmenlerin yoğun olarak iskan edildiği bölgelerdir.⁸

1878 tarihinde Dedeağaç üzerinden İzmir'e 19.150 kişi gönderilmiştir.⁹ Kara yolu ile gelen göçmenler, önce Tatarpazarcık, Filibe gibi istasyonlardan, bazen de Cısr-i Mustafa Paşa gibi ara istasyonlardan trenlere binip Edirne üzerinden İstanbul'a gelmekteydiler. Birkaç araç kullanmak suretiyle gelen göçmenler olmuştur. Önce trenle İstanbul'a gelip oradan küçük vapurlarla Asya tarafına geçmektedirler.¹⁰ Ege kıyılarında karaya çıkabilecekleri limanlardan birisi de İzmir'dir. İzmir, Manisa, Aydın 1878 yılında Türkiye'ye yapılan göçlerde geçici uğrak yeri konumundadır.¹¹ İzmir, aynı zamanda muhacirlerin en önemli sevk merkezidir. İzmir'e yerleşenler de olmuştur ve etrafında göçmen köyleri kurulmuştur.¹²

Eylül 1878 yılında İstanbul üzerinden İzmir'e gelen muhacirlerin sayısı 45.000 ve Aralık 1878'de de 66.000 ulaşmıştır.¹³ İzmir'e gelen göçmenlerin sayısı, bölgenin kaldıramayacağı yoğunlukta

⁶ Kocacık 1980, 143.

⁷ Şimşir 1989, 320.

⁸ Ağanoğlu 2001, 39.

⁹ Kocacık 2001, 147. (Şimşir, I, Belge 167)

¹⁰ Kocacık 2001, 149.

¹¹ Kocacık 2001, 164-165.

¹² Kocacık 2001, 164-165.

¹³ Öztürk 2012, 125.

olması ve beraberinde yiyecek, barınma ve diğer ihtiyaçların karşılanamaması üzerine göçmenlerin bir kısmı Anadolu'nun değişik vilayetlerine sevk edilmiştir. Temmuz 1879 tarihine kadar gelen 6000 civarında göçmenin çeşitli sebeplerle geri dönmüş, 9 bini Suriye'ye, diğer bir kısmı da Bursa, Konya, Adana gibi Anadolu'nun değişik vilayetlerine gönderilmiştir. İzmir'de kalan göçmenlerin sayısı yaklaşık 5-6 bin civarındadır. İzmir'de kalanlar cami, okul, han ve meskenlerin yanı sıra harap medrese arsalarına baraka yapılarak yerleştirildiği kendilerine yiyecek ve ısınmak için kömür yardımı yapıldığı bilinmektedir. Şayak, aba dokuması gibi el sanatları öğreten kurslar açılarak gelen göçmen kadınlarına meslek kazandırılmaya çalışıldığı da görülmektedir.¹⁴ 1877-1912 yılları arasında Aydın Vilayetinde çok sayıda Muhâcir Komisyonu kurulmuş olup vilayet dâhilindeki göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamakla vazifelendirilmişlerdir. 1877 tarihinde alınan bir kararla vilayetlere göçmenleri yerleştirmek üzere memurlar görevlendirilmiştir. Aydın Vilayetine memur olarak eski Filibe Mutasarrıf Muavini Nafiz Bey görevlendirilmiştir. Hatta Aydın Vilayetine gelen muhacirlerin iskânı ve idaresi konusunda özel bir talimatname de çıkartılmıştır.¹⁵

1878 yılının Eylül ayında Aydın Vilayetine Rumeli'den 45.981 kişi gelmiştir. Bu tarihlerden gelen toplam nüfusun 274.875'i yani %16'sı Aydın Vilayetine gönderilmiştir.¹⁶ Nedim İpek'in tespitlerine göre bu dönemde İzmir ve ilçelerinde çok sayıda muhacirlerden oluşan köyler kurulmuştur. 12 hanelik Memduhiye köyü bunlardan birisidir. İzmir'in diğer bir köyü Fethiye gözükmemektedir. İzmir ve ilçelerinde bu tarihlerde çok sayıda köy kurularak buralara toplam 1.121 hane yani yaklaşık 5.600 kişi yerleştirilmiştir.¹⁷

Bulgaristan Türklerinin İzmir'e yerleşmek üzere özel talepleri de olmuştur. Şubat, Mayıs 1879 yılında Vidin'den muhacirler Aydın Vilayetine gönderilmelerini ve İzmir'de iskân edilmelerini talep etmişlerdir.¹⁸ Ekim 1879 yılında Fransız vice-konsolusu Flandin'in raporuna göre Vidin'den Tuna yoluyla İstanbul'a gelmek üzere 15.000 kişi çıkmıştır. Bunlardan bir kısmı Anadolu'ya ve İzmir'e veya Beyrut'a yerleşme niyetindedirler.¹⁹ 1897 yılında Bulgaristan'dan Anadolu'ya gelen muhacirlerin sayısı toplam 727 hane olup 3.343 kişiden ibarettir. Bu kişilerden İzmir'in de içinde bulunduğu Aydın Vilayetine gelenler toplam 147 kişi olup hane olarak 27 adettir.²⁰

Yerelde zaman zaman alınan kararlara uyulmadığı görülmektedir. Örneğin 1890 yılında Aydın Vilayetinde göçmenler için 446 ev yapılması gerekirken bu sayıya uyulmayarak Alaşehir'de 18 ve Tire'de 48 olmak üzere toplam 66 ev yapıp muhtaç olan göçmenlere verilmiştir.²¹

¹⁴ Öztürk 2012, 125-126.

¹⁵ Öztürk 2012, 127.

¹⁶ İpek 1999, 108-109.

¹⁷ İpek 1999, 183.

¹⁸ Şimşir 1989, 160, 289, 271.

¹⁹ Şimşir 1989, 549.

²⁰ Şahin 2006, 74.

²¹ Kocacık 1989, 171.

Balkan Savaşları esnasında Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin çıkış limanları Varna, Burgaz, Balçık ve o dönemde Silistre'nin Romanya'ya bağlı olması sebebiyle Köstence'dir. Diğer bölgelerden hareket eden göçmenler için, Selanik, Kavala, Dedeağaç, Preveze ve Antivari'dir. Türkiye'ye giriş yaptıkları limanlar ise İstanbul, İzmir, Mersin, İskenderun, Sinop ve Samsun'dur.²² İzmir, muhacirlerin geçici olarak iskân edildiği merkezlerinden biridir. 11 Mart 1913 tarihinde buraya gelen muhacirlerin sayısı 10.000 civarındadır. Bunları Hisar Cami dışındaki cami, mescit, tekke ve okullara yerleştirmişlerdi. Sinekli ve Kızılçalı mevkilerinde çadırların kurulduğu bilinmektedir. Muhacirler, buradan Aydın, Manisa ve Menteşe bölgelerine gönderiliyorlardı.²³ Balkan Savaşlarının başlamasıyla Bulgaristan'ın güney-batısında yer alan Pomaklarla meskûn köylerin ıssızlaşmaya başladığı görülür. Bulgarların Pomakları Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaşma politikası, Pomakların yoğun bir şekilde Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur. Örneğin Pomakların yaşadığı Tımrış köyünün sakinlerinden büyük bir kısım İzmir'in Gaziemir İlçesine yerleştirilmişlerdir.²⁴ Ayrıca Tımrışlılarla beraber yine aynı bölge köyleri olan Mihalkovo ve Çür-yan/Çüren köylerinden gelen Pomaklar da Gaziemir'e yerleştirilmiştir. Tımrış köyü sakinleri Yunanistan toprakları üzerinden Osmanlı topraklarına giriş yapmışlardır. Tımrış köyü, Rodop direnişinde yer almış ve Rodop Hükümet-i Muvakkatesinde yer almışlardır. Tımrışlıların bir kısmı da Konya tarafına gittiyse de, daha sonra aralarından Gaziemir'e dönenler olmuştur.²⁵ Daha önce de Pomakların İzmir'e gelip yerleştiği bilinen bir durumdur. 1890'lı yıllarda İzmir'in Kemalpaşa İlçesine gelip yerleşen Pomakların kurduğu çok sayıda köy vardır. 1899 yılında Dr-yanovo köyünden gelenler, Kemalpaşa'nın Bayramlı (eski adı Kadriye) köyünü kurmuşlardır. 1890'lı yıllarda Bogut köyünden 16 hanenin Kamberler'e yerleştiği, 1894, 1898 ve 1923'de köye yeni muhacirlerin geldiği Georgi Zelengora'nın çalışmalarından anlaşılmaktadır.²⁶ İzmir'in Bayındır İlçesine bağlı Çınardibi (Kavakalan-Osmaniye) köyünü kuranlar da Filibe'nin Drenovo ve Dupnitsa köylerinden geldikleri söyleniyor. Bir anlatıma göre bunlar Edirne ve İstanbul üzerinden İzmir'e gelmiş ve Hisar Camiinde misafir edilmişler. Bir başka anlatıma göre önce Edirne üzerinden Foça'ya gelmişler, oradan da İzmir'e ve oradan da gösterilen yerleri beğenmeyip nihayet Kavakalan'a gelip yerleşmişler.²⁷

Balkan Savaşları esnasında bugünkü Bulgaristan'ın çeşitli bölgelerinden Selanik'e gelen ve Selanik üzerinden de İzmir'e gelenler olmuştur. 1912 yılında Selanik'te bulunan göçmen kafile-si içerisinde Varna'dan buraya gelen toplam 1.682 kişi, Gabrova'dan 107, Petriç'ten 47, Menlik'ten 25 kişi bulunuyordu.²⁸ Yine Balkan Savaşları esnasında çeşitli baskılardan kaçan Türkler, Kavala, Selanik, Varna, Dedeağaç ve Burgaz gibi liman şehirlerinde birikmekteydiler. Bu liman şehirleri hem göçmen ihraç eden hem de başka yerlerden gelen göçmenlerin nakledildiği birer

²² Ağanoglu 2001, 167.

²³ Ağanoglu 2001, 188.

²⁴ Zelengora 2014, 333.

²⁵ Zelengora 2017.

²⁶ Zelengora 2017.

²⁷ Çetin 2017.

²⁸ Halaçoğlu 1995, 51.

merkez durumundaydılar. Mesela bu tarihlerde Kavala'da toplananlar arasında da bugün Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Nevrekop ve Rupçoz Müslümanları yer almaktaydı. Bunların bir kısmı İstanbul'a nakledilmişti. Selanik'te toplanan Bulgaristan dâhil savaşın geçtiği diğer bölgelerden Türk Müslüman göçmenler, İstanbul ve İzmir gibi limanlara olduğu gibi Antalya, Mersin, İskenderun ve Suriye limanlarına gönderilmiştir. O tarihlerde her vapurla 1.200-1.500 arasında göçmenin geldiğini kaynaklar bildirmektedir. Bu sebeple İzmir'de bir yığılma meydana gelmiş ve salgın hastalıkları ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine İzmir, daha fazla göçmen kabul edemeyeceğini bildirmiştir.²⁹

1915 yılında Rumeli'den gelen Türk muhacirleri daha çok İzmir, Edirne, Karesi ve Adana'ya yerleştirilmişlerdir.³⁰ 1912-1915 yılları arasında İzmir ve Manisa'nın dâhil olduğu Aydın Vilayetine gelen muhacir sayısı 104.879 kişiden ibarettir.³¹ 1921-1927 yılları arasında İzmir'e 30.095, Aydın'a 6.484 ve Manisa'ya 13.829 muhacir gelir.³² İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe ve Afyon bölgeleri, muhacirlerin iskân edileceği iklim şartları, arazi yapısı, tarım imkânları bakımından dördüncü alan olarak belirlenmiştir.³³

Göçmenler, limanlara indiklerinde iki tür misafirhanede ağırlandırmaktaydılar. Bunlardan ilki, daha çok temizlik ve sağlık ihtiyaçlarının karşılandığı tahaffuzhanelerdi. İstanbul Tuzla ve İzmir'de Klazumen misafirhaneleri en büyükleri arasındadır. Yine bölgede Aydın, Ayvalık ve Çeşme tahaffuzhaneleri de önemliydi. Daha sonra göçmenler, gerçek misafirhanelere alınmaktaydı. Buralarda üç gün kalan ve iaşeleri tedarik edilen muhacirler, iskân edilecekleri yerlere sevk ediliyorlardı.³⁴

GÖÇMENLERİN İSKÂN ETTİĞİ YENİ YURT İZMİR

İzmir ve civarı Bulgaristan'dan gelenlerin yurt edindiği, iskân edildiği bölge olmuştur. 1904 tarihli bir nüfus defterine göre İzmir'in Tire İlçesine bağlı Elifli köyünde Lofça doğumlu 11 hane reisi ile karşılaşmaktayız. Köyde kayıtlı isimlerin yanı sıra soyadı yerine "Lofça muhacirlerinden Mehmet" veya "Kızanlık muhacirlerinden" gibi açıklamaların yer alması Bulgaristan'ın Lofça ve Kızanlık kentlerinden buraya yerleşimler yapıldığını göstermektedir. Bazı kişilerin isimleri tek başına verilip doğum yerinden Rusçuk ve Cuma-i Bala [bugün Bulgaristan'da Blagoevgrad kenti] olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Makedonya Ustrumca ve Köprülü'den gelenler yine doğum yerine göre tespit edilebilmektedir.³⁵ İzmir'in Torbalı İlçesinin 1907-1922 nüfus kayıtlarında Bulgaristan'ın değişik bölgelerinde doğup Torbalı'ya gelip yerleşenler tespit edilebilmektedir.

²⁹ Halaçoğlu 1995, 54-55.

³⁰ Ağanoğlu 2001, 108-109.

³¹ Ağanoğlu 2001, 190.

³² Ağanoğlu 2001, 279.

³³ Ağanoğlu 2001, 287.

³⁴ Ağanoğlu 2001, 295.

³⁵ Çetin 2013, 491-492, 498-499.

1907 yılında biri Sofya doğumlu Muhacir Şaban, diğeri de Hasköy doğumlu Hasköylü Hacı İsmail olmak üzere iki hane reisi kayıtlıdır. Her ikisi de rençberdir.³⁶ 1908 yılında doğum yerleri Zıştovi, Varna ve Lom olan 3 kişinin daha Torbalı'da kaydı geçmektedir. Üçü de rençber olarak kaydedilmiştir. 1911 yılındaki kayıta Şumnu doğumlu Saraç Hasan Ustanın kayıinvalidesi Fatma yer almaktadır. 1912'de Lom doğumlu ve rençber olan Mustafa Demircan'ın kaydı geçmektedir. 1913 yılında yine Lofça doğumlu olan Mısırlı Ahmetoğlu Mehmet adındaki rençberin kaydı görülmektedir.³⁷ 1914'de Plevne'den 1 kişi, Lofça'dan bir kişi, Nevrekop'dan bir kişi olmak üzere 3 kişi bugünkü Bulgaristan topraklarında doğmuş gözükmemektedir. Bunlardan biri amele ve biri rençber olup üçüncüsünün mesleği belli olmayıp pehlivan olarak kaydedilmiştir.³⁸ 1915 yılında kayıtlı Kızanlık muhacirlerinden Çakırzade İbrahim Efendi bakkal olarak çalışmaktadır. Bir de aynı yıl Pravadi doğumlu Yunus'un gündelikçi olarak çalıştığı belirtilmiştir.³⁹ 1916 yılında Nevrekop doğumlu rençber Abdullah'ın ve Osman Pazarı [bugün Bulgaristan'da Omurtak kenti] doğumlu Selanik muhacirlerinden Yaşar dikkat çekmektedir.⁴⁰ 1920 kayıtlarında ise Sofya doğumlu Emlak-ı Emiriye memuru Mustafa Hami Efendi'nin kaydı yer almaktadır. Sarpman soyadını almış olan bu kişi daha sonra İstanbul'a yerleşmiştir.⁴¹

BİTMEYEN AÇIK UÇLU GÖÇ

Cevat Geray'ın tespitlerine göre 1923-1938 yılları arasında Türkiye'ye 180.919 göçmen gelmiştir.⁴² 1923-1960 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 889.042'dir. İzmir'e yerleşenlerin 19.996 kişiden ibaret olduğu tespit edilebiliyor. Bulgaristan'dan 1946-1960 yılları arasında 2.959 kişi gelmiştir. Bu da toplam gelenlere (15.181) oranı %19'dur.⁴³ Bulgaristan'dan gelen göçmenler, Türkiye'ye kara yolu veya deniz yolu ile intikal etmekteydi. Kara yolu ile göçmenler, araba ve trenlerle gelmekte ve Edirne-Karağaç'tan giriş yapıp misafirhanede kayıt ve tescil işlemlerini yaptırmaktaydılar. Ardından sağlık muayeneleri tamamlandıktan sonra iskan birimlerine sevk edilmekteydiler. Deniz yoluyla gelenler Varna'dan gemilere bindirilmekte ve iskan edilecek bölgelere göre İstanbul Tuzla'ya veya İzmir Urla'ya gelmekteydiler.⁴⁴ Göçmenlerin ilk giriş yaptıkları noktalarda birer "tahaffuzhane" bulunmaktaydı. Buralarda Kızılay ekipleri göçmenlerin sağlık muayeneleri ile aşılarını yapmaktaydılar. Burada ayrıca göçmenler, ellerindeki paraları Türk lirasına çevirebilmeleri için banka memurlarının görev yaptığı bilinmektedir. Tahaffuzhaneden sonra göçmenler misafirhaneler sevk edilir ve burada kendilerine "muhacir kâğıtları" verilmekteydi. Misafirhanede işlemler tamamlandıktan sonra muhacirler gidecekleri

³⁶ Çetin 2012, 80.

³⁷ Çetin 2012, 80-81.

³⁸ Çetin 2012, 84-86.

³⁹ Çetin 2012, 88.

⁴⁰ Çetin 2012, 89.

⁴¹ Çetin 2012, 91.

⁴² Geray 1962, Ek Tablo 2.

⁴³ Geray 1970, 33.

⁴⁴ Duman 2009, 477.

yerlere daha çok demiryolu ile sevk edilmekteydi. Demiryolu olmadığı yerlerde de yük arabaları kullanılmaktaydı.⁴⁵

Aşağıdaki tabloda⁴⁶ İzmir’de bulunan misafirhane sayısı ile kapasitesi verilmiştir.

Tablo 1: 1924 Yılında İzmir’de Bulunan Misafirhane Sayısı ve Kapasitesi

Mıntıka	Bulunduğu Mahal	Kapasitesi
Dördüncü İskân Mıntıkası İzmir	İzmir	3000
	Çeşme	300
	Gelendos	1000
	Oba	1000
	Kuşadası	150
	Dikili	250
	Güllük	300
	Milas	700
	Bodrum	500
	Denizli	300

İzmir, 1936 yılında alınan ikinci bir karar doğrultusunda gelecek göçmenlerin iskan edileceği mintikalar arasında yer almaktaydı. 1937 yılında gelen 26.050 göçmenin büyük bir kısmının İzmir, Aydın, Manisa, Bursa, Bilecik gibi bölgelere, çok az bir kısmı da Niğde, Amasya, Sivas ve Diyarbakır’a yerleşmek üzere gönderilmiştir.⁴⁷ Göçmenlere dağıtılmak üzere İzmir ve çevresinde de çiftliklerin istimlak edildiği görülmektedir.⁴⁸ 1950-1960 yılları arasında Bulgaristan’dan İzmir’e gelip yerleşen Türklerin sayısı 1.160 aileden ibarettir.

1989’da gelenler, bir anlamda daha önceki yerleşimlere ışık tutmaktadır. Bugün yoğun olarak Bornova Atatürk, Bornova Yeşilova, Pınarbaşı, Buca, Gaziemir, Sarnıç, Görece, Menderes gibi bölgelerde yaşamaktadırlar. Balçova, Karşıyaka, Çiğli, Aliağa ve Urla’da da çeşitli dönemlerde gelmiş göçmenler yaşamaktadır.⁴⁹ Hatta 30 Mayıs 2017’de çıkan İstisnai Vatandaşlık ve Sürekli İkamet tezkeresi, Türkiye’ye göç etmek isteyen Bulgaristan Türklerinin ilgisinin bitmeyeceğini ve globalleşme ile çift yönlü bir hareketin olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, Bulgaristan-Türkiye istikametindeki nüfus hareketini “bitmeyen açık uçlu göç” olarak nitelendirmemize yol açmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, konum itibarıyla İzmir, deniz yoluyla veya kara yoluyla gelenleri karşılayan ve göçmenlerin iç kesimlerine sevki bakımından önemli bir merkezdir. Aynı zamanda göçmenler için geçici iskan ve kalıcı iskan bölgesidir. Ancak asıl önemli olan İstanbul,

⁴⁵ Duman 2009, 478.

⁴⁶ Bu tablonun alıntılındığı çalışma için bk. Kurtulgan 2016, 405.

⁴⁷ Duman 2009, 482.

⁴⁸ Duman 2009, 484.

⁴⁹ İzmir’e Bulgaristan’dan gelen Türkler için bk. Toprak vd. 2013.

Bursa, Kocaeli gibi göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı diğer büyük şehirler gibi açık uçlu ve sonu görünmeyen bir göçün çekim merkezi olmasıdır. 1877'den günümüze kadar olan göçleri incelediğimizde belki ilk göçlerde coğrafya önemli rol oynamıştır, ancak daha sonraki göçlerde İzmir'in iskan merkezi olmasındaki asıl sebep daha önceki dönemlerde buraya yerleşmiş olan akrabalar, tanıdıklar, köydeşler rol oynamıştır. İzmir Bal-Göç üyelerinin doğum yerine baktığımız zaman bunların yoğun olarak Güney Bulgaristan, özellikle Haskovo-Kırcaali bölgesinden göç ettiğini görürüz. Nerdeyse Mestanlı'nın tamamı, Koşukavak'ın tamamı buradadır. Gazie-mir'de, Görece'de, Buca'da, Menderes'te, Sarnıç'ta, Bornova'da göçmenlerin oturduğu mahalleler yoğunluktadır.

KAYNAKÇA

- Ağanoğlu 2001, Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi*, İstanbul.
- Çetin 2013, Çetin, Necat, "Bayındır Kazası Elifli Köyü'nde R.1320 (M.1904) Yılı Osmanlı Nüfus Tah-riri", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Selçuk Üniversitesi, ss. 487-502.
- Çetin, 2012, Çetini-mi-&catid=122:necat-cetin&Itemid=151 (Erişim tarihi: 26.04.2017)
- Çolak 2013, Çolak, Filiz, "Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göç Hareketi(1950-1951)", *Tarih Okulu*, Sayı XIV (Yaz), ss. 113-145.
- Duman 2009, Duman, Önder, "Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 43 (Bahar), ss. 473-490.
- Erdoğan Özünlü 2015, Erdoğan Özünlü, Emine, "Tahrir Defterlerinde Gecen 'Anadolulu (Anadolulu)' Tabiri Üzerine Bazı Düşünceler", *International Journal of Central Asian Studies*, vo. 19, ss. 125-138.
- Geray 1970, Geray, Cevat, Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi, *Amme İdaresi Dergisi*, c. I/sayı 1-4, ss. 8-36.
- Geray 1962, Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler (1923-1961)*, Türk İktisadi Gelişmesi Araş-tırma Projesi, Ankara.
- Halaçoğlu 1995, Halaçoğlu, A., *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara.
- İpek 1999, İpek, Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Ankara.
- Kayapınar 2016, Kayapınar, Ayşe, "Osmanlı Döneminde Bulgaristan Coğrafyasında Menteşeoğul-ları", *Menteşeoğulları Tarihi* 25-27 Nisan 2012 - Muğla: Bildiriler, ed. Adnan Çevik - Murat Keçiş, Ankara, ss. 243-264.
- Kayapınar 2013, Kayapınar, Ayşe, "Osmanlılar Döneminde Bulgaristan Coğrafyasında Aydınöğul-larının İzleri", *Uluslararası Batı Anadolu Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-I Aydınöğulları Tarihi*, yay. haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker ve Cüneyt Kanat, Ankara, ss. 419-429.
- Kocacık 1980, Kocacık, Faruk, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Ça-lışmaları*, I, ss. 137-190.
- Kurtulgan 2016, Kurtulgan, Kürşat, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bozkır'a İskân Edilen Balkan Muha-cirleri", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, Selçuk Üniversitesi, ss. 399-418.
- Öztürk 2012, Öztürk, Adil Adnan, "Rumeli'den Aydın Vilayetine Yapılan Göçler ve Aydın Vilayetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskan ve İdareleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa", *Çağdaş Türkiye Araştı-rmaları Dergisi*, c. III/sayı 9-10, ss. 123-131.
- Şahin 2006, Şahin, Naci, "XIX. Yüzyıl Sonrasında Anadolu'ya Yapılan Göç Hareketleri ve Anadolu

Coğrafyasındaki Sosyo-Kültürel Etkileri", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. VIII/ Sayı 1, ss. 63-82.

- Şimşir 1989, Şimşir, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara.
- Toprak vd. 2013, Toprak, Z.-M. T. Özmen, İ. G. Yontar, Y. E. Özer (ed.), *Dış Göçler (İzmir'de Bulgaristan'dan Gelen Türk Soylu Yerleşik Göçmenler)*, İzmir.
- Zelengora 2014, Zelengora, Georgi, "Balkan Savaşı-Kitlesele Ölüm ve Etnik Temizlik", çev. Ayşe Kayapınar, *Belleten*, sayı 281 (Nisan), ss. 314-342.
- Zelengora 2017, Zelengora, *Türkiye'deki Pomaklar*, çev. Zeynep Zafer, Ankara (Ankara).

ÖZET

1923 yılında 1. Dünya Savaşı sonunda Türkiye-Yunanistan arasında alınan ortak bir karar ile iki tarafın halkı “nüfus değişimi” adı altında zorunlu göçe zorlanmıştır. Bu mübadele antlaşması ve takibinde gerçekleşen göç, göçmenlerin yeni yerleşim birimlerindeki uyum süreçleri ve sonraki kuşaklarda da yansımaları görülen eski memleketlerine duydukları özlem ile beraber günümüze dek ulaşan etkileri her zaman gündemde yer almıştır. Mübadele, çok kültürlülük meselesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, nüfus değişimi ile beraber Türkiye ve Yunanistan’da çok kültürlü bir toplumdan ziyade, tek kültürlü ve tek kültürün getirdiği dinsel, dilsel birliktelik ya da benzeşmeyi de amaç edinmektedir.

İlk yıllarda verimli olamayan göçmenler, zaman içinde ilerleyerek Anadolu’nun ekonomik yaşamına ve kültürüne çok büyük katkıda bulundular. Mudanya ve İzmir çevresindeki zeytin üretimi, Samsun ve Bursa’daki tütün üretimi gibi Batı Anadolu’daki tarımsal gelişime büyük katkıda bulundular. Yunanistan’dan gelen muhacirler, yeni yerleşim birimlerinde sosyal hayatı müzik, mutfak, giyim ve edebiyat gibi konularda çeşitlilik sağlamışlardır.

Mübadiller sofra düzenine ve adabına çok önem verirlerdi. Sandalyede masada yemek yemeğe başlayınca kadar yemekler yerde yenir, sofra örtüsü yere serildikten sonra üstüne tepsi ya da sofra sinisi konurdu. Yerliler çoluk çocuk yemeği bir tabaktan yerken onlarda herkesin tabağı farklıydı. Göçtükleri yerlere özgü yemek çeşitlerini de Anadolu’ya taşıyarak, yemek kültürümüzün çeşitlenmesini sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: mübadele, mübadele mutfağı, Girit mutfağı, mutfak kültürü

ABSTRACT

In 1923, at the end of the I. World War, Turkey and Greece agreed on “population exchange” from both sides and forced the people for the migration. The reflections of this population exchange agreement to the new generation, the adoption period of exchange population in their new locations, the craving to their old memories, and the effects remain to the present have been always a popular subject. Population exchange is accepted as multicultural problem. The main aim was to maintain mono-cultural civilizations with singular religion, mono-linguistic population.

* İzmir Ekonomi Üniversitesi Uygulamalı Yönetim Bilimleri Yüksekokulu Mutfak Sanatları ve Yönetimi Bölümü, İzmir, Türkiye, betul.ozturk@ieu.edu.tr

In the beginning the exchange population could not adopt and be efficient in their new location areas. With the time passes, they started make contribution to the economy and culture in Anatolia. The exchange population helped to develop the agriculture in West Anatolia region such as the cultivation of the olives close to Izmir or Mudanya or the tobaccos near Samsun and Bursa. The migrants from Greece also provided diversity in social life of Anatolian people such as music, cuisine, clothes or literature.

The table manners and the rules were so important for the exchange population. They had their dinner or lunch on the table while sitting on the chair. Up that time Anatolian people had their dinners on the ground. While they had their food on one plate, the exchange population served separately to the each family member. The exchange population also carried out their cuisine culture to Anatolia, and offered variety in Anatolia cuisine.

Keywords: population exchange, population exchange cuisine, Cretan cuisine, cuisine culture

GİRİŞ

Göç, kişilerin daha iyi bir yaşam sürebilmeleri için yaşadıkları bölgeyi değiştirmeleridir. Aynı ülke sınırları içinde gerçekleşen göçler iç göç olarak adlandırılırken farklı ülkeye yapılan göçler dış göç olarak tanımlanmaktadır. Bir diğer göç çeşidi bulunmaktadır ki o da kişilerin zorla ya da bir yaptırım uygulanarak yaşadıkları bölgeyi değiştirmeleridir. 1. Dünya Savaşı sonunda 30.Ocak.1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında “Mübadele Antlaşması” bu tip göçün en iyi örneğidir. Göç sadece yer değişikliği olarak değerlendirilmeyip aynı zamanda kültürlerin bütünleşerek yeni bir kültür oluşturmalarıdır.

“Mutlu göç yoktur. Göç her zaman kişisel bir trajedidir. Yeni bir başlangıç olmasına rağmen aynı zamanda geride bıraktıklarınız için duyduğunuz hüzündür”

tanımlaması göçün kendi isteğinizle ya da yaptırımla olmasının arasında fark olmadığını aslında bir göstergesidir (Marguiles, 2007).

Yakın geçmişte Türkiye ve Yunanistan arasındaki imzalanan antlaşma ile uygulanan nüfus değişimi ile mübadillerin adaptasyon dönemi, yeni yerleşim bölgelerindeki tecrübeleri ve nesilden nesile aktarmaya çalıştıkları anıları her zaman sosyal bilimlerin alanlarında bir araştırma konusu olmuştur. Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı sırasında, milli değerlerin koruma içgüdüleri hem Balkan hem de Anadolu topraklarında ortaya çıkmış ve Kurtuluş Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ve yönetiminde bulunan Yunanlılar için ulusallaşma 19. yüzyıl ikinci yarısında sonra daha da bir önem kazanmıştır (Sepetçioğlu, 2007; Yılmaz, 2011). Mübadele her iki taraf için de din, dil, ırk ve kültür olarak tek bir milliyeti barındırmanın başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Yüzyıllar boyunca birden fazla medeniyeti içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı sosyal depresyon, ulusallaşma hareketi, parçalanma, etnik ayrımlar ve azınlıkların ayaklanmaları Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması

konusunda harekete geçmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda çoklu kültür, din ve dil ortamının da bulunması nüfus mübadelesini başlatan diğer sebeplerden biridir.

Tablo 1. 1923-1927 yılları arasında gelen göçmenlere ait sayılar ve yerleşim birimleri.

Şehir	Göçmen	Şehir	Göçmen	Şehir	Göçmen	Şehir	Göçmen
Adana	8440	Çanakkale	11638	İsparta	1175	Mersin	3330
Afyon	1045	Cebeli Bereket	2944	İstanbul	36487	Muğla	4968
Aksaray	3286	Çorum	1570	İzmir	31502	Niğde	15702
Amasya	3844	Denizli	2728	Kars	2512	Ordu	1248
Ankara	1651	Diyarbakır	484	Kastamonu	842	Samsun	22668
Antalya	4920	Edirne	49441	Kayseri	7280	Şanlıurfa	290
Artvin	46	Elazığ	2124	Kırklareli	33119	Şebinkarahisar	5879
Aydın	6630	Erzincan	116	Kırşehir	193	Sinop	1189
Balıkesir	37174	Erzurum	1095	Kocaeli	27687	Sivas	7539
Beyazıt	2856	Eskişehir	2567	Konya	5549	Tekirdağ	33728
Bilecik	4461	Gaziantep	1330	Kütahya	1881	Tokat	8218
Bitlis	3360	Giresun	623	Malatya	76	Trabzon	404
Bolu	194	Gümüşhane	811	Manisa	13829	Van	275
Burdur	448	Hakkâri	310	Maraş	1143	Yozgat	1635
Bursa	34543	Hatay	1037	Mardin	200	Zonguldak	1285

Kaynak: Ulusal istatistik Enstitüsü (Behar, 1996)

İstanbul, Bozcada ve Gökçeada hariç Anadolu ve Batı Trakya'da yaşayan Ortodoks Yunanlılar Yunanistan'a gönderilirken Batı Trakya dışındaki Yunanistan'da yaşayan Müslümanlar 'da Türkiye'ye gönderilmişlerdir. Ulusal İstatistik Enstitüsü verilerine göre, mübadele sonrasında 1923-1927 yılları arasında toplam 456,720 Müslüman Yunanistan'dan Türkiye'ye gönderilmiştir. Yerleşim birimleri kurum tarafından "Mübadele İskân ve İmar Vekâleti" adı altında belirlenmiştir (Bayındır Goularas, 2012). Tablo 1 Yunanistan'dan göç eden mübadillerin yerleştirdikleri illeri, ilçeleri ve sayılarını göstermektedir. Tablodan da görüldüğü üzere çoğunlukla Edirne, Bursa, Balıkesir, Kırklareli, Kocaeli, Tekirdağ, İzmir ve İstanbul illerine yerleştirilmişlerdir.

Mübadil yerleşim bölgelerinden biri olan İzmir, 16. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyıl ortalarına kadar 500 yıldan fazladır Türk, Yunan, Sefaret, Levanten ve Ermeni gibi birbirinden farklı kültür ve yaşam biçimlerinin barınarak birlikte yaşadığı Akdeniz Bölgesi'nde bulunan kozmopolit şehirlere en iyi örnektir. Herve Georgelin, İzmir'i tanıtırken yapmış olduğu tanımlama

"Kozmopolit Smyrna bir Yunan şehri değildi, fakat Osmanlının İzmir'i de bir Türk şehri değildi, İzmir'in Ermenileri yabancı değillerdi bu şehirde, ayrıca burası Yahudi nüfusun da kendi eviydi, İzmir'i Levantenler olmadan hayal etmek mümkün müdür peki? Kimi Avrupa'dan yeni gelmiş, kiminin ailesi kuşaklar boyunca yerli Hristiyanlar ile karışmış, belki de Batı Avrupa'yla yeniden bağlar kurmuş ya da olan bağları zorunlu olarak korumuştur. Çingeneler ya da Siyahlar gibi pek fazla yazılı belge üretmeksizin yaşamış, bugün hâlâ yaşayan topluluklar nasıl bir kenara atılabilir? Geç devir Osmanlısının İzmir'i, cazibesini herkesin birlikte yarattığı sinerjiden alıyordu"

kozmpolit özelliğini özetlemektedir (Georgelin, 2011). Geçmişten günümüze uzanan bu çoklu kültür, dil ve din özellikleri ile İzmir ve çevresi yeni göçmenler için huzurlu ve barışçıl bir yaşa-

min da başlangıcı olmuştur. Giritliler, Bektaşiler, Arnavutlar ve Boşnaklar başta olmak üzere Yunanistan ve Balkan ülkelerinden İzmir ve çevresine yeni yaşam için yerleşmişlerdir.

Yunanistan ve ya Balkanlar'dan Anadolu'ya gelen göçmen profilleri incelendiğinde, Giritliler'in kimliklerini, geleneklerini ve göreneklerini yıllar içinde bir sonraki nesile aktarmayı başarabilen medeniyetlerden biri olduğu söylenebilmektedir. Minos Medeniyetinin merkezi olarak da bilinen Girit Adası tarihteki ilk medeniyetlerden biri olarak kabul edilmektedir (Tunçgenç and Tunçgenç, 2008). Coğrafi yeri ve tarih içindeki rolü göz önüne alındığında, Ege Denizi'ndeki diğer adalara göre Girit adası gelenek ve göreneklerini korumaya özen göstermekle kalmamış aynı zamanda köklü olan geçmişlerini yıllar içinde korumayı başarmışlardır. Ada halkının sınırlı coğrafi alandaki yerleşkelere sahip olmaları, iletişim ve ulaşım gibi zorlukları yaşamaları onların daha tutucu ve korumacı olmasına sebep olmuştur. Bu izole yaşam ve korumacılık içgüdü, göç ettikleri zaman bile süregelmış ve geleneklerini sürdürmelerini sağlayarak kültürlerini günümüze kadar ulaştırmıştır. İslam kuralları gereği birinin resmini çizmek ya da fotoğrafını çekmek yasak olduğu için Anadolu kültüründe bulmak zorken Giritliler daha çok Avrupa kültüründen etkilenecek aile albümleri oluşturmuşlardır. Bu albümler sayesinde araştırmalar daha derinlemesine gerçekleştirilebilmiştir (Böke, 2007).

MUTFAK KÜLTÜRÜ VE UYUMLULUĞU

Gıda nedir, gerçekten atalarımız ne yedi içtiyse biz de o muyuz, lezzet öğretilir mi yoksa kendiliğinden mi oluşur, mutfak nasıl oluşturuldu gibi soruları düşününce gıda, mutfak ve kültür üçlüsünün aslında birbirinden kopmayan ve insanoğlunu tanımlayan öğeler olduğunu da fark etmiş oluruz. İnsanoğlu her zaman semboller ile farklılıklarını ortaya koyarak ayırım oluşturmuştur. Alfabe, zaman gibi kavramlar bu farklılıkları simgelemek için oluşturulan kavramlardır. Gıda da bu simgelerden biridir. Din, dil, ulusallaşma gibi kavramlarla ayrılan milletler aynı zamanda gıdalarla da tanımlanabilmektedir. Ne nasıl yenir, nasıl pişirilir, hangi mutfak ekipmanları ve nasıl mutfakta kullanılır, günün hangi zaman dilimlerinde gıda tüketilir, sofraya nasıl kurulur, sofrada kim nerede oturur, yemekler hangi sırada nasıl servis edilir gibi gıda hakkındaki her şey insanoğlunun yarattığı toplumları tanıtan, simgeleyen ifadelerin cevaplarıdır. Bu nedendir ki mutfak kültürü bir toplumun yaşam biçimlerinin sofraya yansımış halidir desek yanlış bir tanımlama yapmamış oluruz.

Balkanlar ve Yunanistan'dan gelen göçmenler ve mübadillerin Türk mutfağı üzerindeki etkisi çok büyüktür. Gelenek ve göreneklerini getirmekle kalmayıp aynı zamanda kendi yörelerine ait mutfaklarında kullandıkları coğrafi ürün ve yemek tariflerini de yanlarında getirmişlerdir. Yabancı ot, baharat gibi doğal ürünleri kullanmakta çok ustalaştıklarından yerleştikleri yörelerde de bu tip ürünlerin kullanımına önem vererek yaygınlaştırmışlardır. Balkanlar'dan gelen göçmenler sabah kahvaltısı, öğle ve akşam yemeği olmak üzere günde üç öğün tüketime yönelik bir beslenme düzenine sahiptirler. Sabah kahvaltısında peynir, reçel, tereyağı ve yumurta

tercih ederken öğle yemeğine tarhana çorbası (yoğurt, domates ve un karıştırılarak güneşte kurutma usulü yapılan bir Türk yemeği türüdür) ve yanında salatalık tercih etmişlerdir. Batı Trakyalı göçmenler genellikle nohut, kuru fasulye, börek tüketen bir halktır. Genellikle hazırladıkları yemekler daha uğraş gerektiren detayları çok olan yemeklerdir. Diğer bir gelenek ise bayram yemekleridir. Batı Trakyalı göçmenler baklava, sütlü irmik tatlısı, muhallebi ve süt tatlılarının hazırlığı yaparken Giritliler sütlü tatlıları özellikle tarçın ile tüketmektedirler (Sepetçioğlu, 2007).

Girit mutfağı yabani ot ve sebzelerin zeytinyağı ile beraber tüketilmesine dayanmaktadır. İzmir’de yaşayan Giritliler yabani otları çiğ ya da üstünde daha fazla miktarda zeytinyağı ve limon suyu gezdirerek haşlama şeklinde hazırlamaktadırlar. Ada kültüründen gelen yabani otlar sadece direkt değil aynı zamanda börek iç malzemesi ve ya kuzu etli yemeklerde de önemli bir malzeme olarak da önem taşımaktadır. Bir inanışa göre iyi bir Girit aşçısı olmak istiyorsanız mutlaka “çullama” nasıl yapılır öğrenmeniz gerekmektedir. Çullama tavuk ve soğanlı, ciğerli kuş üzümlü (patula) pilavın iç malzeme olarak kullanıldığı bir çeşit börektir. Anadolu mutfağında otlar sadece kavurma olarak hazırlanırken Giritliler sayesinde çiğ, haşlama veya ana malzeme olarak da etli yemeklerde yerini almıştır.

Ada kültüründe yaşanan alanın sınırlı olması bu tip mutfaklar da yabani otların kullanımı da ön plana taşımaktadır. Bu önem sadece mutfak kültürüne yerleşmiş aynı zamanda halk arasında anlatılan hikâyelere de konu olmuştur. Giritliler için anlatılan ve aşağıda belirtilen fıkra diye dinlediğimiz hikâye de bunun en iyi örneklerindendir.

“Bir gün bir Giritli ve inek tarlaya girmişler. Tarla sahibinin oğlu hemen babasına seslenmiş “Baba tarlaya bir Giritli ve bir inek girmiş. Ne yapalım?”. Baba sakince cevap vererek “İneğe bir şey yapma ama Giritliyi hemen tarladan çıkar. Giritli hiçbir otu bırakmaz tarlada.” demiş.”

Nesilden nesile geleneklerin aktarma ve koruma tutkuları da bugün Ege mutfağında yabani otların yer almasının en büyük sebeplerinden biri olarak nitelendirilebilir. Anadolu insanları arasında yer alan “Müslüman mahallede salyangoz satılmaz” deyimini de yine rastlayabileceğimiz kültüre geçiş örneklerinden bir tanesidir. Bu deyim aslında olmayacak işler için boş yere zamanını ve enerjini harcama anlamına gelse de aynı zamanda salyangoz satışı ve tüketiminin de bir göstergesi olmuştur. O dönemde salyangoz temiz, sağlıklı ve güvenilir kabul edilmediği için Müslüman Anadolu’lular tarafından tüketilmemesi gereken yiyecek sınıfında sayılmaktadır. Ancak, Girit adasının salyangozca çok zengin bir ada olması sebebi ile Girit mutfağında yerini almış ve göç ile beraber Anadolu’ya gelerek değişik yerleşim bölgelerinde tüketilmeye başlanmıştır (Aladağ, 2013). Tahtacılar olarak bilinen Alevi köylerinde de tüketilen salyangozun onlara Giritliler tarafından öğretildiği teorisi de düşünülen başka bir mutfak kültürü kaynaşmasıdır (Böke, 2007).

Giritlilerin kültürlerinde kadının aile içindeki yeri ve önemi çok büyüktür. Kadın aileyi yönlendiren ve yöneten bir birey olmakla kalmayıp koruyucu görevini de üstlenerek güçlü aile bağla-

rının oluşumunda da rol oynar. Bu güçlü bağların oluşumunda üstlenilen rol Girit mutfağının da yıllarca korunup günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Giritli kadınlar yeniliğe ve gelişmelere her ne kadar açık olsalar da yemek tariflerinin etkileyecek herhangi bir ekleme ve en ufak bir değişikliğe açık değildirler (Böke, 2007). Bu nedenle yemek tariflerinin korunduğu düşünülmektedir.

1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonunda diğer gelen bir göçmen grubu ise Selanik göçmenleridir. Selanik'ten gelen göçmenler nüfus olarak çok büyük olduğu için Türk mutfağı üzerinde özellikle Ege Bölgesinde büyük bir etkisi olmuştur. Bugün tüketmeyi çok sevdiğimiz paça çorbası Selanikli göçmenlerden Ege mutfağına kazandırılmış örneklerden biridir. Selanikliler aynı zamanda ince, küçük parçalar halinde doğrayarak az suya kısık ateşte yemek hazırlamayı tercih etmelerinden ötürü bu alışkanlıklarını Anadolu'lara da kazandırmışlardır (Atilla, 2001).

Göçmenlerden gelen diğer bir alışkanlık ise yemek yeme kurallarıdır. Anadolu insanları sini üstünde yer sofrasını yere sererek yemeklerini yemektedirler. Tüm aile üyeleri tek bir tabaktan kaşıklarak yemeklerini tüketirlerdi. Bu yeme düzeni göçmenlerle değişerek günümüzdeki halini almıştır (Sepetçioğlu, 2007).

MUTFAK KÜLTÜRLERİNDEN GELEN TARİFLER ÜZERİNE ÖRNEKLER:

Kuzu etli Arap Saçlı Şevketi Bostan (Şef Tolgahan Kamiloğlu)

Malzemeler: (1-2 kişilik)

200 gr. küp şeklinde kuzu eti,
200 gr. şevketi bostan,
200 gr. arapsaçı,
1 orta boy kuru soğan,
100 mL natural sızma zeytinyağı,
2 diş sarımsak,
½ limon suyu,
tuz,
karabiber

Arapsaçı ve şevketi bostanı yıkayıp şevketi bostanın köklerini limonlu suya koyulur ve bekletilir. Pişirme süresine kadar dışarıda bekletilirse kararma gerçekleşecek ve hoş olmayan bir görüntü oluşacaktır. Şevketi bostan kökleri 3-4 cm uzunluğunda kesilir. Aynı şekilde arap saç da 3-4 cm uzunluğunda doğranır. Soğanları küp küp doğranarak sarımsaklar da küçük parçalar halinde hazırlanır. Zeytinyağı tencere kızdırılarak soğan ve sarımsaklar pembeleşinceye kadar karamelize edilir. Daha sonra küp şeklindeki kuzu etleri eklenerek 10-15 dakika kadar pişirmeye bırakılır. Şevketi bostan ve arapsaçı eklenerek rengi şeffaflaşmaya kadar sotelenir.

Sotelemeden sonra 8-10 damla limon suyu eklenerek arzuya göre tuz ve karabiber ile lezzetlendirilir. Kendi suyu ile hafif ateşte 30 dakika pişirilir

Girit Kabağı Salatası (Dilek Yetkiner)

Malzemeler: (3-4 kişilik)

10 Girit kabağı,
10 yeşilbiber,
Natürel sızma zeytinyağı
Limon suyu
1 Diş sarımsak
Tuz

Tencerede ısıtılan sıcak suda 5 dakika Girit kabakları ve yeşilbiberler haşlanır. Tencereden alınıp süzgeçten geçirilerek suyu süzülür. Temiz bir servis tabağına alınır. 1 diş sarımsak havanda dövülür. Zeytinyağı, limon suyu, tuz ve dövülmüş sarımsak ayrı bir kaptaki karıştırılarak sos hazırlanır. Hazırlanan sos Girit kabakları ve biberlerin üstüne gezdirilerek ılık ya da soğuk arzuya göre servis edilir.

Salyangoz

Malzemeler

½ kg salyangoz,
2 orta boy soğan,
3 domates
tuz,
karabiber,
100 mL natürel sızma zeytinyağı,
50 gr. tereyağ.

Salyangoz birçok mutfak kültüründe yer alan eski geleneklerdendir. Salyangozları mevsiminde toplamak temizleyip saklamak en önemli hazırlık aşamalarından biridir. Salyangozların en temiz ve sağlıklı olduğu an sonbaharın ilk yağmurlarından sonraki andır. Bu yağmurun ardından sabahın erken saatlerinde salyangozlar toplanmaktadır. Topladıktan sonra 2 güm boyunca sepette bekletilen salyangozların miktarına göre yeteri kadar sirkeli su (sirke: su oranı 1:3 olacak şekilde hazırlanır) içinde 45 dakika kaynatılır. Soğuk su ile tekrar yıkanır. Bu işlem iki kere tekrar edilir. Daha sonra derin dondurucuda 1 yıl boyunca saklanır.

Salyangoz yemeği önce soğanlar küp küp doğranır. Domatesler rendelenerek hazır hale getirilir. Zeytinyağı ve tereyağı karıştırılarak eritilir ve kızgınlaştıktan sonra soğanlar eklenir. Soğanlar pembeleşinceye kadar karamelize edilir. Rendelenmiş domatesler eklenerek 10 dakika

sotelenir. Daha önceden temizlenmiş salyangozlar eklenerek üstünü kapatacak şekilde su eklenir. 45 – 60 dakika arası kaynamaya bırakılarak pişmesi beklenir.

SONUÇ

Mübadale antlaşması ile Yunanistan ve Türkiye arasında bir kültür göçü gerçekleşmiştir. Coğrafyasına, iklimine ve toprağına alışık oldukları yerlerden zorla göç ederek yeni yerleşkelerde yaşamlarına başlayan mübadiller kültürlerini bu bölgelerde de yaşatmışlar gelenek ve göreneklerini korumaya çalışmışlardır. Balkanlar'dan Türkiye sınırlarına doğru gerçekleşen diğer bir göç ile de Arnavut, Boşnak gibi yeni kültürler de topraklarımıza da taşınmıştır. Mutfak kültürü de kurulan bu yeni düzenlerle birlikte şekillenmeye başlamış ve günümüzdeki mevcut duruma gelmiştir. Bu çalışma Ege Bölgesi İzmir il sınırları içinde yer alan Urla, Karaburun, Güzelbahçe Çeşme yarımadasına yerleşen göçmenler ile oluşan mutfak kültürü incelenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aladağ H.N., "Kemalizm ve Bektaşilik İlişisini Girit Mutfak Kültürü Üzerinden Okumak", II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi, Bildiriler Kitabı I, Bursa, 2013, p. 161-169
- Atilla N., "Tarihten Günümüze İzmir Mutfağı", İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2001.
- Bayindir Goularas G.; "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", Alternatif Politika, 2012, Vol. 4:2, 129-146.
- Behar, C.; "Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)", Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1996:63.
- Böke P., "İzmir'de Girit'i Hatırlamak", Crete Town Life Sempodium, 2007 http://www.lozanmubadilleri.org.tr/arastirma/izmirde-giriti-hatirlamak-doc-dr-pelin-boke/#_ftn1 Erişim Tarihi: 05.01.2017
- Georgelin, H.; "Smyrna'nın Sonu İzmir'de Kozmopolitizmden Milliyetçiliğe", Bir zamanlar Yayınları, 2011.
- Marguiles R., "Kaçmak, Kovulmak, Gitmek", Milliyet Sanat Dergisi, 2007, 576, p. 86-87
- Sepetçioğlu T.E.; "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Girit'ten Söke'ye mübade Öyküleri", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Tunçgenç Ş. and Tunçgenç M.; "Giritli Türklerin Mutfağından Ot ve Sebze Yemekleri", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Yetkiner, D., "Girit Kabağı Salatası", <http://sakizenginar.com/girit-kabagi-salatasi/>, Erişim Tarihi: 14.01.2017
- Yılmaz E.; "Demirden Leblebi: Girit. Ayvalığa Yerleşen Girit Mübadilleri", Sosyoloji Dergisi, 2011, Vol.3(22), p. 157-189

ANADOLU'YA BOŞNAK GÖÇLERİ ve İZMİR HALİLBEYLİ KÖYÜ

Cihan ÖZGÜN*

Çiğdem DOĞAN**

GİRİŞ

Bosna adı ülkenin kuzeyini boydan boya geçen ve Sava Nehri'nin önemli bir kolu olan Bosna Nehri'nden alır. Hersek ise adını Orta Çağ'da bu bölgede kurulmuş olan Hersek (Hercegovina) Dukalığı'ndan almıştır¹. Bosnalı kavramı ise, her şeyden önce kökleri geçmişe uzanan etnik ve siyasi bir kimliği ifade eder². XVII. yüzyılın ünlü gezgini Evliya Çelebi seyahatnamesinde Bosna'da yaşayan insanlara Boşnaklar denildiğini ve bu ifadenin sadece Bosnalıları değil aynı zamanda Sırp, Bulgar, Yahudi, Yunan, Ermeni ve Frank gibi toplulukları da kapsadığını ifade etmiştir³. 1386 yılı, Osmanlı Devleti'nin Bosna ve çevre topraklarına ilk akınlarını gerçekleştirmeye başladığı yıl olması açısından önemlidir. Üsküp'ün ele geçirilmesiyle bölgeye yönelik ilgi daha da artar. Osmanlı devletinin kararlı tutumu bu akınların zaferle sonuçlanmasına ve Bosna'nın fethine olanak sağlar. XV. yüzyılın ikinci yarısında Fatih Sultan Mehmet döneminde Bosna Hersek'in tamamen ele geçirmesiyle orada bir Müslüman Türk kültürü oluşmaya başlar⁴. Osmanlının gelmesiyle beraber İslamlaşma da kendini gösterir. Bogomil Bosnalılara karşı daha önce Katolikleştirme ya da Ortadoks yapma amacıyla şiddetli baskıların yapılmış olması, Osmanlı yönetiminin işini kolaylaştırır ve Bosnalıların bu yeni yönetim altında yaşama arzusu daha da artar. Fatih Sultan Mehmet toplumsal hoşgörü ve hatta bazı rahiplere imtiyazlar verme yöntemiyle Bosna halkının din ve mezhep özgürlüğüne yönelik büyük hassasiyet gösterir⁵. Bu hoşgörü politikası özellikle Bogomiller üzerinde olumlu bir etki yaratarak kendi istekleri doğrultusunda gönüllü olarak Müslümanlığa girmelerine de kapı aralar ve İslamiyet'i kabul edenlere Boşnak denir⁶. Üstelik sürdürülen hoşgörü politikasının yanı sıra Osmanlının klasik devlet politikası olan tımar sistemi orada da uygulanmaya başlanır ve köylü üzerindeki yoğun baskı bu sistemle de azalır. Lonca sistemi de kısa sürede ticari hayat üzerinde olumlu etkisini gösterir⁷. Boşnaklar, Müslüman olarak bölgede bir güç haline gelen Osmanlının yanında din birliği yapıp bölgede egemen bir toplum haline gelmeye başlar. Boşnakların yaşamında Türklük ve İslam'ın etkileri yerleşmiş olup Türk ve Boşnak tarihi iç içe geçmiştir. Bölgede yerel idarelerde çoğunluğu Boşnak halktan seçilmiş ve bu, uzun süre hâkimiyetlerini sürdürmelerini

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, cihan.ozgun@ege.edu.tr

** Tarihçi- Araştırmacı, cigdem.dogann@hotmail.com

¹ Kaptan 2008, 5.

² Türbedar 2006, 2.

³ Alparslan 2006, 36.

⁴ Demirel 2008, 1.

⁵ Emgili 2012, 73.

⁶ Kaptan 2008, 13.

⁷ Emgili 2012, 74.

sağlamıştır. Osmanlı toplum hayatının her kesiminde yer alan Boşnaklar askeri ve mülki alanlarda da önemli görevler üstlenmişlerdir. Yetiştirilen Boşnak çocuklar arasında tarihin ünlü simaları Sokullu Mehmet Paşa, Damat İbrahim Paşa, Lala Mustafa Paşa, Hüsrev Paşa gibi çok sayıda örnek vermek mümkündür⁸. Osmanlı yönetimi tarihin her döneminde, Bosna Müslümanlarını “sadık, dürüst tebaa” ve iyi yetişmiş asker olarak takdir etmiştir. Boşnakların aynı zamanda, Osmanlı dünyasının kuzeybatı sınırını yüzyıllar boyunca müdafa edip savunduklarını da eklemek gerekir⁹.

Balkan coğrafyasında milliyetçilik hareketlerinin artması hiç kuşkusuz XIX. yüzyılın en başat olayları arasında yer alır, bu hareketler Bosna’nın Osmanlı topraklarından ayrılmasının da ilk adımı olur. Bosna da yaşayan Hırvatların Büyük Hırvatistan emellerinin yanında Sırbistan ve özellikle Rusya’nın desteğini alan Karadağ’da milliyetçilik duygusuna kapılarak bağımsızlık için isyanlar çıkartırlar. 1804 ile 1820 yılları arasında Sırların hayli ciddi boyutlara ulaşan ayaklanmaları ardından Sırbistan’ın kendi ulusal devletini kurmak isterken Müslüman halk üzerinde büyük bir baskı ve vahşete varan uygulamaları Osmanlı devletini can sıkıcı sonuçlarla karşı karşıya bırakır. İsyenlar sırasında Müslüman Boşnak halk saldırı hedeflerinden biri haline gelir kimisi mallarına el konularak öldürölmeye başlar. Bu olaylar arasında 8 Ocak 1807’de yaşananlar son derece örkütöcüdür. Söz konusu tarihte Sırların Belgrad’ı ele geçirmesiyle, burada yaşayan yaklaşık yirmi bin Boşnak’tan ve diğör Müslömanlardan bir kısmı öldürölmüş, bir kısmı Hristiyanlaştırılmış, bir kısmı da sürgün edilmiştir¹⁰. 1875’te Hersek’te çıkan bir başka isyan ise önlenemeyerek gittikçe büyö ve tüm bölgeye yayılır. Hersek’te yaşamını sürdüren Hristiyan halka yüklenen yüksek vergi ve çeteler tarafından yapılan zulömler sonucu halk Karadağ’a sığınır. Yaşananlar karşısında Osmanlı yönetimi isyanı bastırmak için İngiltere ve Fransa’dan destek ister. Çıkan isyanlar karşısında Osmanlı Devletinin aldığı önlemler adeta işe yaramaz. Osmanlı hükömeti dışarıdan silah, para gibi destek alsa da isyanın üstesinden gelinemez. Hersek’te yaşanan karışıklıklar Avusturya ve Rusya gibi Avrupa devletlerinin Balkan coğrafyasına olan ilgilerini daha da artırır. Bu ayaklanma uluslararası bir hal alır ve üstelik ayaklanmadan hemen sonra Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir büyük savaşın da yaşanmasına kapı aralar. 1877- 1878 Osmanlı Rus savaşında, Osmanlı devleti mağlup olur ve ciddi toprak kayıpları yaşanır¹¹. Bu kayıplar arasında Bosna Hersek de vardır. 1878 yılında imzalanan Berlin Kongresinde Bosna-Hersek Osmanlı yönetiminden çıkmış ve Avusturya-Macaristan’ın kontrolüne girmiştir. Yaklaşık olarak dört asır Osmanlı tarafından yönetildikten sonra Müslöman olmayan, onlara tamamen yabancı bir költöreden gelmiş olan yeni yöneticiler Müslöman Bosna halkı tarafından olumsuz bir biçimde karşılanır. Bu siyasal kargaşa ve yaşananlar nedeniyle azınlık konumuna düşen Boşnaklar, baskı görmeye başlarlar ve bu da göç hareketliliğine neden

⁸ İ. Şahin- C. Şahin 2014, 133.

⁹ Emgili 2012, 75.

¹⁰ Türbedar 2006, 5.

¹¹ Emgili 2012, 97.

olur¹². Avusturya-Macaristan'ın işgaline karşı Boşnaklar isyan ederek tepki gösterirler. Mostar ve Saraybosna gibi büyük şehirlerde direnişe geçerler ama işgal artık engel olunamaz şekilde yerleşir¹³. İşgal, mahalli idarelerde görevli Müslümanların görevlerinden uzaklaştırılması, Müslüman kadınların kaçırılıp zorla dinlerinin değiştirilmesi, Müslüman çocukların Katolik okullarına gitmeye mecbur edilmeleri, camilerin kiliseye çevrilmesi, ev, cami, tarla yakmak gibi zulümlerin yaşanması, Müslümanların arazi satın almalarına engel olunması, ağır vergilerle bunaltmak gibi baskılar gittikçe artar ve Boşnakların göç etmekten başka bir çareleri kalmaz¹⁴. Ancak bu yaşananlar Müslüman Boşnakların kendilerini Osmanlı'nın bir parçası olarak görmekten alıkoymaz.

TARİHTE BOŞNAK GÖÇLERİ

Göç kavramını, insan ya da insan topluluklarının "asıl yerinden ulaşılmak istenilen yere hareketidir" şeklinde tanımlamak mümkündür. Ancak bu tanım eksik ya da yetersiz algılanabilir, çünkü göçün içinde hüznün, geride bırakılan maddi manevi birikimler, anılar, yaşanmışlıklar vardır. Bu bakımdan hiç bir kavram ya da cümle göçün tanımını yapmaya yeterli değildir, göç kavramının anlamlandırılmasında mutlaka bir eksiklik söz konusu olabilir. Yaşanılan coğrafyadan bir başka coğrafyaya göç etmenin siyasi, sosyal, ekonomik nedenleri olabileceği gibi "psikolojik" nedenleri de göz ardı edilmemelidir. Göç olgusu kendi arasında "gönüllü göç" ya da "zoraki ve zorlayıcı göç" olarak da ayrılmaktadır¹⁵. 1878 Berlin Kongresinde alınan kararlar neticesinde Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan yönetimine girmeye başlamasıyla Boşnaklar için yeni bir hayat başlar. Uzunca bir süre Osmanlı yönetimi altında kaldıktan sonra tamamen farklı bir din ve kültüre sahip olan yöneticilerin Bosna'ya gönderilmesi Boşnaklar arasında şüphe uyandırır. Kendi topraklarında etkisiz duruma düşen, canını ve malını dahi koruyamaz hale gelen Boşnaklar göç etmek zorunda bırakılırlar. Kimlerin göç ettiği sonradan kayıt altına alınmadığı için net bir sayı vermek çok da doğru olmayabilir ama tahminlere göre bu rakamın 150-300 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir¹⁶.

1883'te Avrupa'da ortaya çıkan kolera salgını, Bosna'ya da sirayet eder. Bu salgın sonucunda Müslüman-Hristiyan, kadın-erkek hastaların karışık olarak hastanelerde tedavi edilme ve yatırılma uygulaması, Bosnalı Müslümanlar için kabul edilir olmaktan uzaktır. Üstelik Avusturyalı idarecilerin Müslümanları domuz eti yemeye teşvik etmeleri, askere alınan gençlere bu yolda eğitim vermeleri Bosnalı Müslümanlar üzerindeki psikolojik baskıyı daha da artırır¹⁷. Bosna'nın Avusturya-Macaristan yönetimi altına girmesiyle, Boşnaklar kültürel ve siyasi açıdan hızla tec-

¹² Geçer 2010, 193.

¹³ Kaptan 2008, 15.

¹⁴ Kırbaç 2013, 9.

¹⁵ Kaymakçı- Özgün 2015, 119.

¹⁶ Türbedar 2006, 8.

¹⁷ Gündüz 2016, 99.

rit edilme süreci yaşamaya başlamıştır. 1910 yılında Bosna'da 170 Sırp ve 183 Hırvat kültürel derneği varken, Boşnaklara ait kültürel derneklerin sayısının sadece 19 olması söz konusu tecrite ilişkin en belirgin ipucudur¹⁸. Bosnalı Müslümanların yaşadıkları topraklardan göç etmelerine neden olan bir başka etken de kulaktan kulağa yayılan söylentilerdir. Osmanlı İmparatorluğuna göç edenlerin padişah tarafından çok iyi karşılandığı onlara her türlü maddi desteğin verildiği söylentisi Boşnakları cezbetmiş olmalıdır¹⁹. Avusturya-Macaristan yönetiminin Bosna da Katolikliği yerleştirmek amacıyla kendi ülkelerindeki Katolikleri Bosna'da ikamet ettirmeye başlaması da bir başka baskı yöntemi olarak belirir²⁰. Bu ve benzeri çok sayıda neden Boşnakların Anadolu'ya göçlerini hızlandırmıştır. İlk yaşanan kitlesel büyük göçün ardından ikinci büyük göç 1881-1882 yılları arasında gerçekleşmiştir. Yeni yönetim yeni bir yasa çıkartarak herkesi askerlik görevi ile görevlendirmiş, zorunlu olan bu yasa karşısında Boşnaklar büyük endişeye kapılarak bunun dini açıdan uygun olmayacağı düşüncesiyle kabul etmemişlerdir. Bu durum göç başvurusu yapanlarda büyük artışların olmasına neden olur ve Müslüman halk bir kez daha topraklarını terk etmek zorunda bırakılır. Göçlerin yaşanmasından sonra gidenlerin geri dönmelerini engellemek amacıyla Katolik olan bazı halkların göç edenlerin yerlerine yerleştirildikleri de tespit edilmektedir²¹. Yaşanan üçüncü büyük göç ise 1900-1901 yıllarına denk gelmektedir. Söz konusu bu yıllardaki göçlerin geçim sıkıntısından kaynaklandığı da anlaşılmaktadır. Söz konusu bu göçlerin basında çıkan haber ve telkinlerle Osmanlı devleti tarafından durdurulmaya çalışıldığı da önemle belirtilmelidir²². Müslüman Boşnaklar tarafından gerçekleştirilen dördüncü göç dalgası ise 1908 senesinde gerçekleşecek olan ilhak neticesinde yaşanır. İlhak kararı her tarafa yayılınca ortalık bir anda karışır. O yıl resmi olarak Bosna Hersek Osmanlı Devletinin elinden çıkar bir başka deyimle artık Padişahın Bosna üzerinde hiç bir söz hakkı kalmaz. Pek çok Boşnak ne yapacağını bilmeden korku ve panik içinde Osmanlı kapısına dayanır. Bazı önder kişiler köy köy gezerek Boşnakları göçten vazgeçirmek istese de Müslüman Boşnaklar için bu uyarılar pek de bir işe yaramaz. Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun resmi bilgilerine göre Bosna Hersek'ten Osmanlı Devleti'ne 63.000 kişi göç etmiştir. Bazı tarihçiler ve bilim adamlarına göre bu rakamlar eksiktir. Mesela Vojislav Bogoevic'e göre bu rakam 150.000 kişidir. Djordje Pejanovic "*Bosna Hersek'in Nüfusu*" adlı eserinde bu rakamın 260.000 olduğunu iddia eder. Süleyman Smlatic de bu rakamın 160.000 olduğunu belirtir. Tarihçi Mustafa İmamovic ise bu rakamın 180.000 olduğunu yazar²³. 1878-1910 tarihleri arasında 300 bin, 1910-1935 tarihleri arasında da 100 bin Müslümanın daha göç ederek Bosna Hersek'i Katolik ve Ortodokslara bıraktıkları anlaşılmaktadır²⁴.

¹⁸ Türbedar 2006, 8.

¹⁹ Gündüz 2016, 101.

²⁰ Türbedar 2006, 9.

²¹ Kırbaç 2013, 10.

²² Gündüz 2016, 100.

²³ Kırbaç 2013, 10.

²⁴ <http://www.zambak.ba/turkiye-bosnaklari--goc-hakkinda-2889m.htm>

GÖÇ YOLUNDA

Bosna'dan Anadolu'ya gerçekleşen göçlerin perde arkası ise hayli zor şartlara işaret eder. XIX. yüzyılın sonlarında Bosnalı Müslümanların kara yoluyla Türkiye'ye gelmelerinin imkânı yoktur. Aileler aralarında anlaşır ve bir liman kenti olan Dubrovnik'ten korsan gemilerle göçe başlarlar ve son durak Türkiye'ye gelirler. Başka bir göç yolu ise ilk durak olarak Belgrad'a gelinmesi oradan da tren yoluyla Üsküp'e vararak sonrada Selanik'e geçmektir. Son olarak gemilerle Anadolu topraklarına varmışlardır. Göç ile gelenlerin hemen hemen hepsi Müslüman kimlik taşıyordu. Bu onlar için bir avantaj sayılırdı. Çok sayıdaki muhacirin gelmesiyle Anadolu'daki nüfus dengesi de değişmişti ve sürekli artış göstermekteydi. Üstelik kitlesel olarak göç hareketinin yaşanması Osmanlı devletini zor durumda bırakıyordu. Göç masraflarının tamamı devlet tarafından karşılanamayacak kadar büyüktü. Üstelik Bosna-Hersek bölgede Osmanlı açısından stratejik bir öneme de sahipti. Bütün bu nedenler bir arada değerlendirildiğinde göçlerin önlenmesi Osmanlı hükümeti için öncelikli bir politika olarak belirdi. Ancak söz konusu önlemlere rağmen göç etmek isteyen Bosnalı Müslümanların yolculuklarına ilişkin tüm giderler devlet tarafından karşılanmaya çalışıldı²⁵. Boşnak göçleri sırasında yaşanan zorlukların daha Anadolu'ya göç etmeden hemen önce yolda başladığı, Halilbeyli köyünde yapılan sözlü tarih çalışmalarında sıkça dile getirilmiştir. Bunlar arasında Bosna'da hayvancılık yaparken, Anadolu'ya göç etmek için hayvanlarını satmak ve göç masraflarını çıkaran Boşnakların varlığı da bilinmektedir²⁶.

Osmanlı devletinin Boşnak göçlerine maddi imkânlar sağladığına ilişkin sözlü tarih görüşmeleri de önemli kanıtlar sunmaktadır²⁷. Üstelik bu yardımlar Halilbeyli köyüne göç ederek gelen Boşnaklar için kendi hayatlarını kurmak için iş imkânlarının da sağlanması yolunda devam etmiştir. Halilbeyli köyünde yaşayan bir Boşnak göçmen Halilbeyli köyüne göç eden dedelerinin zorluklar yaşadığına değinirken aynı zamanda Osmanlı devletinden aldıkları yardımları da ifade ederek şöyle demektedir: *"... Devletten büyük yardımlar görürler, devlet onlara yer ve yurt vermiştir. Mesela benim dedem Bosna'da oldukça varlıklı bir ağa iken burada kahvehane çalıştırarak hayatını devam ettirmiştir"*²⁸. II. Abdülhamit Müslüman olan bu halkı kaderine terk etmedi. Osmanlı devleti, topraklarını terk ederek göçüp gelen Boşnaklara yer bulmaktan onların durumlarıyla ilgilenmeye kadar her konuda sahip çıktı. İlk göç hareketiyle gelenler köy gibi kırsal yerleşmelere yerleştirildi. Daha sonra gelen göçmen grup ise daha çok büyük şehirlere yerleşmişlerdir. Bosna göçmenleri genel olarak Rumeli'de; Edirne, Tekirdağ, Lüleburgaz, Hayrabolu gibi bölgelere Anadolu da ise; İstanbul, Bursa, Yenişehir, Karamürsel, İnegöl, Biga, Adapazarı, İzmit, İzmir, Adana, Eskişehir, Ankara, Kütahya ve Afyon Karahisar gibi bölgelere yerleştirilmiştir²⁹. Göç ederek gelen Boşnakların pek de farklı yerleşim alanlarına dağılmadan bir arada

²⁵ İ. Şahin-C. Şahin 2014, 141.

²⁶ Güler Sönmez ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

²⁷ Mustafa Güneş ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

²⁸ Fatma Kiminsu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

²⁹ İ. Şahin-C. Şahin 2014, 141.

yaşamaları Anadolu'nun pek çok yerinde Boşnak mahallelerinin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Örneğin 1882-1892 arasında Ankara ve Çorum'da çok sayıda Boşnak mahalleleri ortaya çıkmıştır. Mesleki olarak zanaatkârlıkla uğraşan kesim Türkiye'de fazla zorlanmadan yaşamını sürdürür. Yaşanılan en büyük problem dil konusunda olmuştur çünkü göç ederek gelen Boşnakların Türkçe veya Osmanlıca'yı bilmediklerini tahmin etmek zor olmasa gerek. Halilbeyli köyünde gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmeleri de bu konu hakkında çok sayıda ipucuna işaret etmektedir. Devlet, gelen Boşnaklara barınmaları için toprak verir onlar da kendi topraklarına benzer yerlere yerleşirler. 1910 yılında Türkiye'ye gelen Boşnak muhacirlerin yaklaşık üçte biri hayatını kaybeder. Ölenlerin çoğu çocuklardır. Bunun sebebi iklim değişikliğidir. Soğuk ve serin Bosna'dan, sıcak Anadolu'ya geldikten sonra yeni iklime hemen uyum sağlayamadıkları için ve sıtma hastalığına yakalanmaları nedeniyle çok sayıda can kaybı yaşanır³⁰. Anlaşıldığına göre coğrafi uyum, iklim ve sağlık koşulları Boşnak göçlerinin rotasını belirleyen başat faktörlerdir. Halilbeyli köyünde yapılan sözlü tarih çalışmaları konuya ilişkin çok sayıda örneğe işaret etmektedir ve onlardan sadece bir tanesinin içeriği şöyledir: "Büyük dedem Zaim Hayroviç baskılara dayanamaz ve tüm ailesiyle beraber Anadolu'ya gelir. İlk olarak gittikleri yer Afyonkarahisar'dır. Oraya yerleşirler o sıralarda dedem 6 yaşlarında olmalı ve dedemin babası o sırada hastalığa yakalanarak ölür. Dedem annesi ve kız kardeşiyle orada 1 yıl daha yaşadktan sonra yaşam şartlarının ağır olması ve havanın çok soğuk olması nedeniyle İzmir'e gelip Halilbeyli köyüne yerleşirler³¹".

Boşnaklar geldikleri yerlerde diğer Boşnaklarla bir arada yaşayarak kendi mahallelerini kurarlar. Gerek yaşam koşullarının uygunluğu ve gerekse iş imkânlarının fazlalığı nedeniyle daha çok Anadolu'nun batısındaki şehirlerde yaşamayı tercih ederler. Vergi konusunda devlet onlara kolaylıklar sağlar ve hatta bir müddet vergiden muaf bile tutulurlar. Türkiye'ye göç ettikten sonra "içe kapanık" bir yaşam sürdürdüklerinden Boşnaklar Türk dilini öğrenmekte zorluk çekmişler ya da çok geç öğrenmişlerdir. Hatta bu içe kapanık sosyal hayat evlilik ilişkilerine kadar uzanır. Halilbeyli'de yaşayan bir Boşnak köylüsü bu konuda "...dış evlilik pek yapılmazdı, sonra bu biraz değişti ve nadir de olsa dışardan kız almaya başlandı" demektedir³².

Halilbeyli köyünde yapılan sözlü tarih çalışmaları hayli dikkat çekici sonuçlara kapı aralamaktadır. Özellikle dil konusundaki bütünleşme süreci onların Türklerle ilişkilerini çok dar bir çerçevede tutmuş olmalıdır. Okula gittikten sonra Türkçe dersleri görerek Türkçeyi geliştirirler. Zaman ilerledikçe Anadolu halkıyla samimiyetleri de artar bazen aralarında evlilikler de gerçekleşmeye başlar.

³⁰ Kırbaç 2013, 16.

³¹ Salih Özen (Hayroviç) ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

³² Salih Yiğit ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

BİR BOŞNAK KÖYÜ: “HALİLBeyLİ”

Bosnalı Müslümanların göç ettikleri Anadolu’nun yerleşim yerlerinden biri de İzmir’in doğusunda bulunan Kemalpaşa ilçesine bağlı Kemalpaşa’nın da doğusuna düşen ve bu ilçeye bağlı 29 köyden biri olan Halilbeyli köyüdür. İzmir iline uzaklığı 45 kilometre, Kemalpaşa ilçesine uzaklığı ise 24 kilometre mesafededir. Manisa il sınırına yakındır. Manisa iline bağlı Turgutlu ilçesine 10 kilometre mesafededir³³.

Halilbeyli köyü bir Boşnak köyüdür. Köyün 1740 yılları civarında kurulduğu düşünülmektedir. Köye yönelik Boşnak göçlerinin 1850’li veya 1860’lı yıllarda yaşandığına ilişkin bilgiler söz konusudur. Köye iki farklı zamanda Boşnak göçü olmuştur. Diğer dönem ise Bosna Hersek’in, Avusturya Macaristan’a geçici olarak bırakıldığı 1878 Berlin Antlaşmasının hemen sonrasına denk gelmektedir. Köye gelen Boşnakların çoğu Hersek Boşnaklarıdır. Geldikleri yerler Mostar, Stolac, Trebinje ve Lubinje ile civar köyleridir. İstisnai olarak 1925 yılında Zenica’dan ve Bijelo Polje’den gelen aileler de olmuştur. 1850’lerden sonra gelenler 35-40 civarı aile kadardır. Bu da ortalama 120 civarı Bosnalı Müslümanın göç ettiği anlamına gelmektedir. 1878 sonrası ise 40-50 civarı ailenin geldiği ve ortalama 150-160 kişilik bir göçün olduğu kabul edilmektedir³⁴. 1893 yılında Yugoslavya’dan gelen Boşnakların da Halilbeyli köyünün Boşnak asıllı nüfusunu daha da artırdığını söylemek mümkündür³⁵. Ayrıca Halilbeyli köyünde yaşayan kimi Bosnalı Müslümanların Anadolu’ya göç ettiklerinde ilk adreslerinin burası değil Aydın ve yöresi olduğu da bilinmektedir. Ancak bölgenin tütün yetiştiriciliğine uygun olmaması nedeniyle daha sonra Halilbeyli köyüne göç etmeye karar verdikleri de bilinir. Köy topraklarının devlete ait ve boş olması, hem tarım arazisi olarak kullanılmasında Osmanlı ekonomisine destek olmuş ve hem de göçmenlerin yerleştirilmesinde kolaylık sağlamıştır³⁶. Bosna’daki toprak yapısı ile Halilbeyli deki toprak yapısının birbirine çok benzemesi de bu köyün göç için tercih edilmesinde bir başka neden olmuştur³⁷.

Köye yerleşen Boşnaklar, 1995 yılına kadar tütün yetiştiriciliği yaparken daha sonra büyükbaş hayvancılığa yönelmişlerdir. Bugün köyün %90’ı büyükbaş hayvancılığı yapmakta ve köyde 5-6 bin civarı büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Halilbeyli’de Boşnak kültür ve geleneklerinin anlatılması ve tanıtılması amacıyla bir Boşnak Evi de açılmıştır. Burada eski Boşnak kültürüne ait eserlerin sergilendiği de belirtilmelidir. Köyün belli başlı Boşnak sülaleleri arasında Tirtak, Agic, Biric, Nikic, Plemic, Avdic, Trbana, Durmişević, Galijatovic, Sehovic, Yakupovic, Yakvovic, Semizovic sayılabilir³⁸.

³³ <http://www.bosnakmedya.com/izmirin-bosnak-koyu-halilbeyli>.

³⁴ <http://www.bosnakmedya.com/izmirin-bosnak-koyu-halilbeyli>.

³⁵ Özkaya- Karaturhan- Boyacı 1998, 25.

³⁶ <http://www.bosnakmedya.com/izmirin-bosnak-koyu-halilbeyli>.

³⁷ Osman Kaya ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

³⁸ <http://www.bosnakmedya.com/izmirin-bosnak-koyu-halilbeyli>.

Halilbeyli Köyü'nün toplam nüfusu 1998 yılı genel nüfus sayımına göre 2150 olup, köy 450 haneden oluşmaktadır. Tüm hanelerin tarımla uğraştığı, özellikle az topraklı üreticilerin köy dışındaki çeşitli tarım ve sanayi kuruluşlarında da çalıştıkları belirtilmektedir. Ailelerin %90'ının tam-zamanlı olarak tarımla uğraştığı belirlenmiştir. Özellikle topraksız veya az topraklı olan köylülerin İzmir ve Kemalpaşa'da bulunan çeşitli fabrika ve işletmelerde veya köyde bazı işlerde (kahvehanede garsonluk, ayakkabı tamirciliği, inşaat işçiliği gibi) çalıştıkları saptanmıştır. Köyde iç ve dış göç son yıllarda azalmıştır³⁹.

Köydeki en önemli tarımsal faaliyet alanı besicilik olup, daha az oranda ve süt fiyatlarındaki gelişmelere göre üretim düzeyi değişerek, süt inekçiliği de yapılmaktadır. Geniş taban arazi varlığına rağmen, sulama olanaklarının sınırlılığı nedeni ile bitkisel üretim deseni buğday, arpa, bağ ve son yıllarda kiraz gibi ürünlerden oluşmaktadır. Köyde yeraltı su rezervlerinin olmasına karşın, gerek jeolojik yapı, gerekse Tahtalı Barajı Koruma Alanı kapsamında kalması nedenleri ile su çıkarılmasında sorunlar bulunmaktadır. Yakınlığı nedeni ile köylüler alışveriş amacı ile çoğunlukla Manisa ili Turgutlu ilçesine gitmektedirler. Kemalpaşa İlçesi'ne ise çoğunlukla resmi işlerin yürütülmesi amacı ile uğramaktadırlar. Köyde bir ilköğretim okulu (ilkokul ve ortaokul) bulunmaktadır. Daha önce ayrı olan bu okullardan, ilkokul binası yaklaşık 70 yıl önce, ortaokul binası da 20 yıl kadar önce yapılmıştır. İlköğretimde yaklaşık 270 öğrenci eğitim görmektedir. Köyde yaşayanların % 6.2'si okur-yazar değilken, %62.2'si ilkokul mezunudur. Yüzde 18,6'sı ortaokul, yüzde 6,2'sinin lise ve yüzde 0,6'sının ise üniversite mezunu olduğu tespit edilmektedir⁴⁰.

HALİLBEYLİ KÖYÜ: "GÖÇ HİKÂYELERİNDEN KESİTLER"

Nüfus sadece sınırları belli bir alanda yaşayan insan sayısını ifade etmez aynı zamanda belli bir tarih içinde nitel varlığına da işaret eder. Bir başka deyişle nüfusun tarihle ve kimlikle olan yakın ilişkisi kelimenin kavramsal sınırları içindedir. O yüzden tarih ve türevleri olan tarihsel coğrafya, ekonomik tarih, sosyal ve kültürel tarih gibi alanların en başat ögesi kuşkusuz sınırları belli bir alanda yaşayan nüfustur. Bu bağlamda bir toplumun sosyal ve kültürel tarih araştırmalarında nüfusun tarih içinde hareketliliği ya da coğrafi dağılımı öncelikli olarak ele alınması gerekir⁴¹. Bu çalışma, İzmir'in Kemalpaşa ilçesine bağlı Halilbeyli köyünün 1935 yılına ait bir nüfus defterindeki kayıtlar dikkate alınarak hazırlanmıştır⁴². Sözü edilen nüfus defterinde yer alan isimlerin nerede doğdukları, ne zaman doğdukları ve deftere kayıt tarihleri ayrıntısından hareketle Halilbeyli köyüne ne zaman göç ettiklerine ilişkin bilgiler elde edilebilmektedir. Üstelik bu nüfus defterinde yer alan soyadları günümüze kadar soyu devam eden ailelerin izlerini sürmek için güçlü ipuçları da sunmaktadır. Ayrıca mevcut nüfus defterindeki sayısal verilerden başka, Halilbeyli köyünde gerçekleştirilen sözlü tarih- alan araştırması da bu çalışmanın çatısını oluşturmakta

³⁹ Özkaya- Karaturhan- Boyacı 1998, 20- 21.

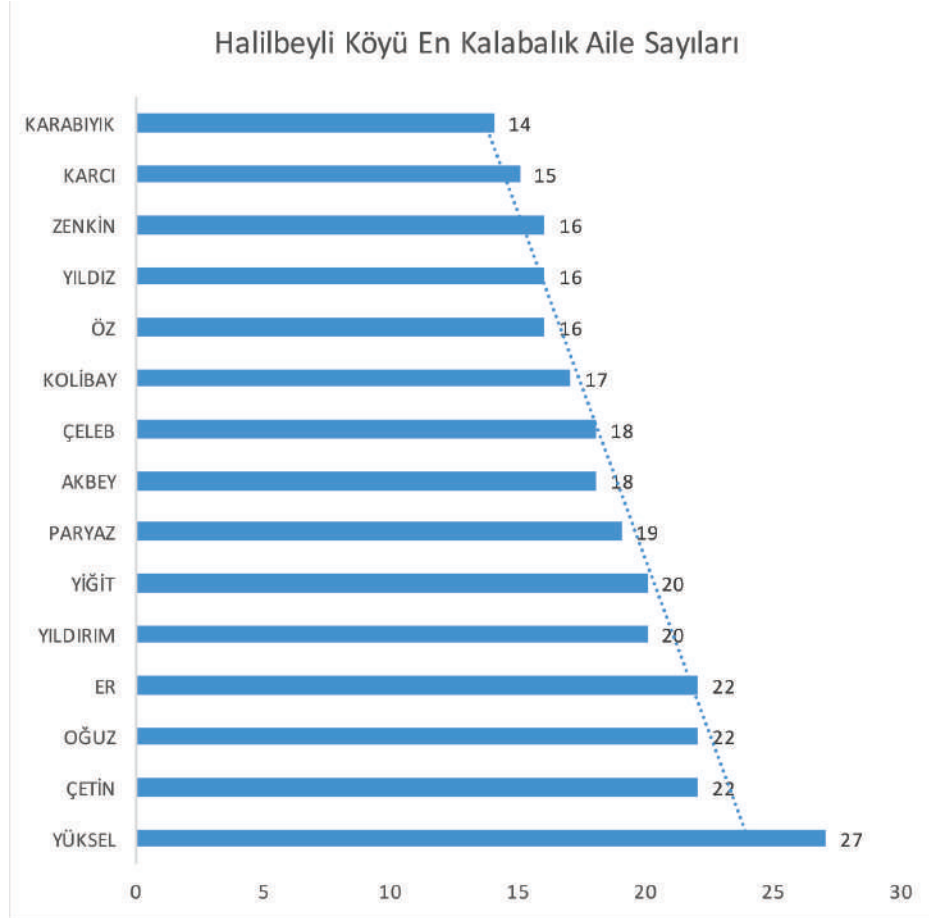
⁴⁰ Özkaya- Karaturhan- Boyacı 1998, 20 ve 25.

⁴¹ Özgün 2014, 154.

⁴² 01801 Numaralı Halilbeyli Köyü Nüfus Defteri.

temel kaynak verileri olarak kullanılmıştır. Söz konusu nüfus defterinde toplamda 83 farklı aile ya da soyun bulunduğu tespit edilmektedir. Bunlar arasında öne çıkan en kalabalık aileler aşağıdaki grafikte gösterilmiştir:

Tablo 1: Halilbeyli köyünün en kalabalık aile üyesi sayısal dağılımı

Söz konusu Halilbeyli Köyü nüfus defterinde toplam 745 kişi kayıtlıdır. 745 kişiden 338'i erkek, 407'si kadındır ve bu haliyle toplam köy nüfusunun yüzde 55'inin kadın, yüzde 45'inin ise erkek olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Nüfus defterinde kütüğe geçenlerin sayısal dağılımı, bu yerleşim yeri sakinlerinin Halilbeyli köyünde ne zamandan beri yaşadıklarına ilişkin ipucu sunması için bir veri olarak kabul edilebilir. Söz konusu nüfus defteri kütüğünde en eski kayıt tarihi 1902 yılı olarak tespit edilmektedir. Bu durum ilk bakışta 1902 yılında Halilbeyli köyüne yapılan en yoğun Boşnak göçünün olduğu yıl olarak düşünülebilir. Ancak bu yıldan yaklaşık dokuz yıl kadar önce zaten Halilbeyli köyüne Boşnak göçlerinin yapıldığı da bilinmektedir⁴³. Ancak her ne olursa olsun söz konusu bu nüfus defterine göre XIX. yüzyılın son yıllarında XX. yüzyılın hemen ilk yıllarında Tropin, Mostar, İstolça, Bosna, Hersek, Poşka, Lubin gibi yerlerden yaklaşık

⁴³ Özkaya- Karaturhan- Boyacı 1998, 25.

135 Boşnak asıllı karı-kocanın göç ettiği kesindir. Bu ailelerin çocukları, anne ya da kardeş gibi yakınlarıyla beraber 1902 yılında nüfus defterine toplamda 270 kişi kaydedilmiştir. Halilbeyli köyü nüfus defterine kaydolanların tarihsel açıdan sıralaması aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: 1902- 1936 Yılları Arasında Halilbeyli Nüfus Kütüğüne Kaydolanların Kişi Sayısı

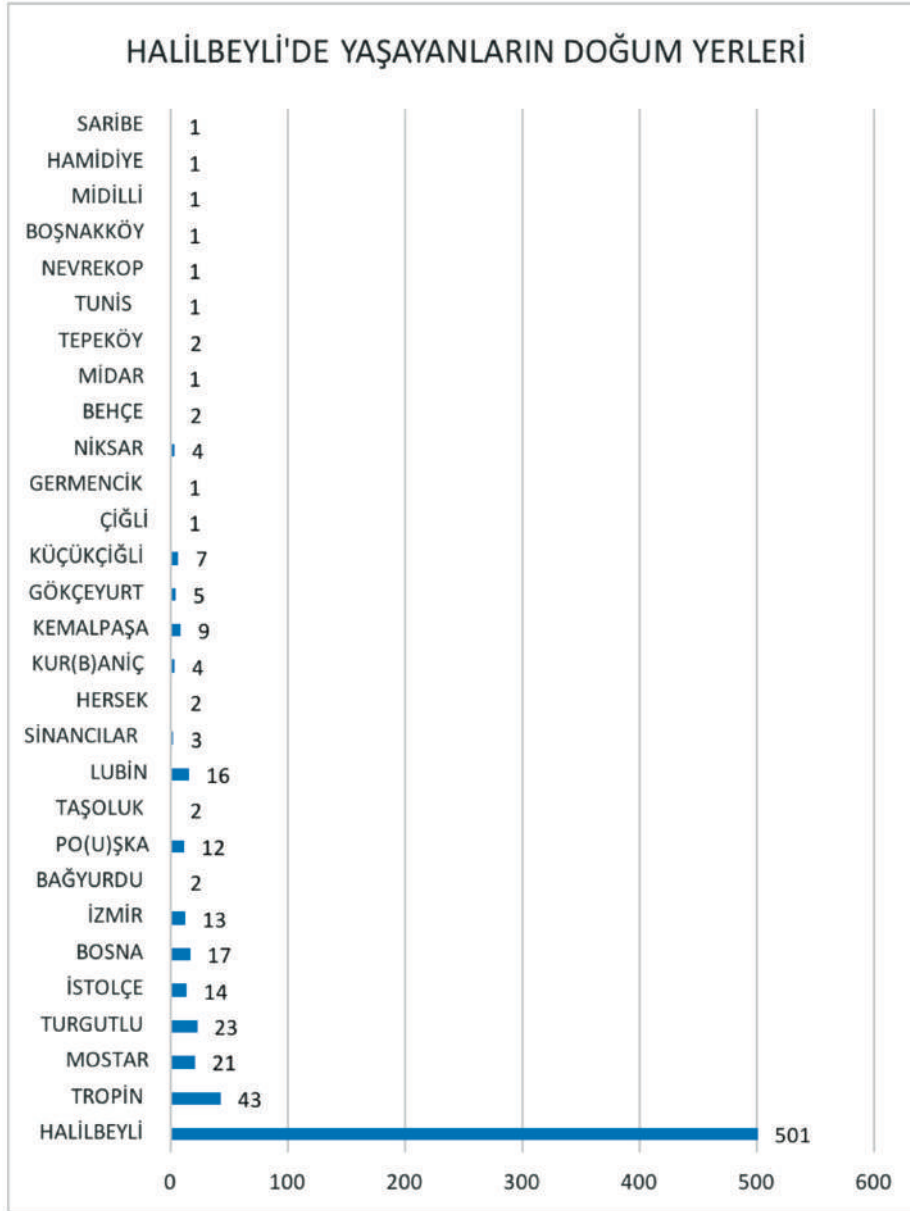
Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1902	270	1914	11	1926	19
1903	5	1915	4	1927	1
1904	2	1916	5	1928	5
1905	10	1917	3	1930	3
1907	22	1918	1	1931	6
1908	9	1919	1	1932	6
1909	7	1920	1	1934	26
1911	11	1921	10	1935	9
1912	12	1922	1	1936	2
1913	1	1923	3		

Tablo 3: 1937-1976 Yılları Arasında Halilbeyli Nüfus Kütüğüne Kaydolanların Kişi Sayısı

Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1937	10	1947	12	1960	2
1938	6	1948	6	1936	2
1939	16	1950	9	1964	2
1940	16	1952	6	1965	2
1941	4	1953	6	1967	2
1942	10	1954	4	1970	3
1943	7	1955	2	1971	2
1944	11	1956	3	1973	3
1945	8	1958	2	1975	2
1946	7	1959	1	1976	1

Adı geçen nüfus kayıtlarına göre, Halilbeyli köyüne göç edenlerin nerede doğduklarına ilişkin bilgilere de ulaşmak mümkündür. Halilbeyli köyünde doğanların sayısı 501 olup toplam nüfus içindeki oranı yüzde 70'dir. Ancak sözü edilen köyde doğmayan ya da sonradan bu köye gelip yerleşen ya da evlilik yoluyla köyün nüfus kütüğüne kaydolanların sayısı 210'dur ve bu haliyle toplam nüfus içindeki sayısal dağılımı yüzde 30 civarındadır. Halilbeyli köyüne Tropin, Mostar, İstolça, Bosna, Poška, Lubin, Hersek, Nevrekop, Midilli gibi yerlerden göçüp gelenler olduğu gibi, Kemalpaşa ilçesinin hemen yakınlarındaki yerleşim yerleri olan Tepeköy, Çiğli, Germencik, Sinancılar gibi kesimlerden de göç aldığını ya da evlilik yoluyla Halilbeyli nüfus kütüğüne kayıtların söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: Halilbeyli köyünde yaşayanların doğdukları yerler

Mevcut rakamlar yukarıdaki sayısal dağılımı ortaya koymaktaysa da bu konuya temkinli yaklaşmak gerekir. Yukarıdaki rakamlar sağlıklı sonuçlara ulaşmaktan çok, aşağı yukarı ortalama sonuçlara ulaşmak için göz önünde bulundurulmalıdır. Halilbeyli köyünün kuruluşuna ilişkin ayrıntılı ve en sağlıklı bilgilere ulaşmak için, ilgili nüfus defterinin kütüğe kayıt tarihleri dikkate alınabilir. Buna göre 1902 yılı itibarıyla köy nüfusunun hemen hemen tamamını Bosna, Poşka, Tropin, Lubin, Mostar, Kur(b)aniç, Behçe'den gelen Boşnaklar oluşturmaktadır. 1902 yılından önce Şakir bey üvey oğullarıyla beraber Bosna'dan Halilbeyli köyüne göçmüştür. Aynı tarihlerde Adem isimli kişi ise tek başına Poşka'dan Halilbeyli köyüne gelir. Ancak bu kişi geldikten kısa bir süre ölmüş olmalıdır. Çünkü nüfus defterinde ailesine ilişkin herhangi bir kayıt yoktur. An-

cak bu ihtimali zayıf görmek mümkün, eğer ölmüş olsaydı mutlaka nüfus defterinde öldüğüne ilişkin bir kaydının olması da gerekirdi. Bu yüzden başka bir yere göçmüş olduğunu düşünmek de mümkün. Hersek doğumlu Mustafa ile Tropin doğumlu Leyla da kızları Abide'yi yanlarına alarak Halilbeyli köyüne göçenler arasında tespit edilmektedir. Ancak bu ailenin Halilbeyli köyüne 1900'lerin başında geldikten hemen sonra başka bir yerleşim yerine göç ettikleri anlaşılmaktadır, çünkü bu ailenin de Halilbeyli köyüne ait nüfus kayıtlarında 1902'den sonrasına ulaşılamamaktadır. Benzer şekilde Mostar'dan Halilbeyli köyüne göç eden Abdullah ve eşi Dudu on dört yaşında olduğu anlaşılan kızları Zeynep'le birlikte bu köyde yaşamayı değil, bir başka yerde yaşamayı tercih etmiş olmalıdırlar⁴⁴. Nitekim Halilbeyli köyünde yapılan sözlü tarih görüşmelerinde Anadolu'ya gelen Boşnakların bir kısmının Halilbeyli köyüne yerleştirildikten başka bir kısmının ise hemen yakınındaki Gerdeme köyüne yerleştirildiğinden söz edilir. Bu durum köylülerin çevredeki Boşnak köylerine göç etme ihtimalini düşündürebilir⁴⁵.

Sözü edilen tarihte Mehmet isimli bir Boşnak da eşi Hatice ve annesiyle beraber Halilbeyli köyüne göç etmiş, aile Yıldız soyadını alarak köyde yaşamaya devam etmişlerdir. 1900'lerin hemen ilk yıllarında Tropin'den Halilbeyli köyüne göç eden Kabyıç Muharrem'in eşi Şerife ve oğullarıyla beraber geldiği tespit edilmektedir. İlgili nüfus defterinde bu ve benzeri sonuçlara ulaşmak için veriler hayli zengindir. Ayrıca göç eden Boşnakların kaç yaşlarında Halilbeyli'ye geldiklerini tespit etmek de mümkündür. Örneğin köyün nüfus kütüğüne kayıt tarihleri dikkate alınırsa Behçel'li Salih ve Fatma çiftinden Salih 50 yaşlarındayken, Fatma hanım ise 39 yaşlarındayken Halilbeyli köyüne göçmüşlerdir. 1861 doğumlu Mehmet de henüz 41 yaşındayken Mostar'dan Halilbeyli köyüne göç eden bir başka Boşnak'tır. Mehmet'in Bosna doğumlu eşi Gülsüm de Halilbeyli'ye yerleştiğinde henüz 34 yaşında ve iki oğul sahibi bir annedir. Oğulları İbrahim ve Yusuf isimlerini taşır ve bu aile üyelerinin de 1902 yılından hemen sonra bir başka yere göç ettikleri anlaşılmaktadır. 1880 doğumlu Çarpoviç Mustafa da 1882 doğumlu kardeşi Salih'le beraber Halilbeyli köyüne göç edenler arasında yer alır ve Salih Halilbeyli köyüne göçtükten sonra Ünyeli Fatma'yla evlenerek Çat soyadıyla bu köyde yaşamayı sürdürür. 1853 doğumlu iki erkek bir kız çocuk sahibi Hamide hanım ise Mostar'dan Halilbeyli'ye göç ettiğinde 49 yaşındadır ve eşi Mehmet bey bu köye göçmeden önce vefat etmiştir. 1858 Tropin doğumlu Mahiç Mehmet'in Anadolu'ya göç etmeden önce babasını kaybettiği, 1830 doğumlu yaşlı annesi Kaim hanımla beraber Halilbeyli köyüne göç ettiği anlaşılmaktadır. Eşi Fatma hanımla Tropin'de evlendiği, annesi ve eşinden başka kayınvalidesini de yanına alarak Halilbeyli köyüne göç ettiği anlaşılan Tropin doğumlu Mehmet'in ailesi Halilbeyli köyünde Küçük soyadını alarak yaşamaya devam etmişlerdir. Benzer bir göç hikâyesi 1878 doğumlu olup henüz 24 yaşındayken Halilbeyli köyüne göç eden Karasana Mehmet Ali için de söylenebilir. Karasana Mehmet Ali'nin annesi Meryem 1858 doğumludur ve Anadolu'ya göç ettiğinde henüz 44 yaşındadır. Nüfus defterinde bu anne ve oğulun kayıtlı olduğu kısımda Karasana Mehmet'in bir de kız kardeşi Fatma hanımın ismi de tespit edilmektedir.

⁴⁴ 01801 Numaralı Halilbeyli Köyü Nüfus Defteri.

⁴⁵ Güler Sönmez ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

Ali Huniç Ömer ile Hakkı isimli Boşnaklar da iki üvey kardeştir ve beraber İstolça'dan Halilbeyli köyüne gelerek yerleşirler. Anlaşılan ya anne babaları hayatta değildir ya da bu göç hikâyesine katılmayarak İstolça'da kalmışlardır. Halilbeyli köyünde evlenen bu iki kardeş, Ortaçlı soyadını alarak bu köyde yaşamaya başlarlar. 44 yaşındayken Tropin'den Halilbeyli köyüne göçen Landroviç Arif'in de bu köyde evlenerek yaşamaya başladığı ve bu ailenin Avcı soyadını aldığı anlaşılmaktadır. Kısaca verilen bu örnekler göz önüne alındığında nüfus defterinden sözü edilen göç hikâyelerine benzer çok sayıda ipucu yakalamak mümkündür.

Nüfus defterinin ayrıntılı bir incelemesi hayli şaşırtıcı sonuçlara da ulaşmamıza imkân sağlamaktadır. Örneğin 1865 Bosna doğumlu Durmuşoviç Süleyman isimli bir Boşnak'ın Hersek doğumlu Çelbi ve Puška doğumlu Nuriye isminde iki eşi vardır. Benzer bir örnek 1873 Poska doğumlu olup Halilbeyli köyüne göç eden Hamza için de verilebilir. Gerçi ilk anda Hamza'nın Halilbeyli köyüne geldikten sonra Turgutlu'dan Hatice ve Fatma isimli iki hanımı eş olarak aldığı düşünülebilir. Ancak eşlerinden dünyaya gelen Salih ve Fatma isimli kızların doğum tarihleri ve tümünün nüfus kütüğüne aynı tarihte geçirilmeleri, Hamza'nın eşleri olan Hatice ve Fatma'nın da Poska'dan geldiklerine yönelik ciddi ipucu sunmaktadır. Ancak akli karıştıran neden Hatice ve Fatma'nın doğum yerlerinin Turgutlu olarak kaydedilmiş olduğudur. Benzer durum Mostar doğumlu Mehmet'in Halilbeyli doğumlu olarak kaydedilen eşi Paşane hanım ya da yine Mostar doğumlu Hacı Ömereviç Kamil'in Halilbeyli doğumlu olarak kaydedilen eşi Hatice hanım için de söylenebilir. Kısaca, Boşnak göçleriyle gelen aile üyelerinden babanın mutlaka göç ederek geldikleri Balkanlardaki yerleşim yeri nüfus kütüğüne geçirilirken, aynı hassasiyet anne ya da çocukları için de pek de gözetilmemiştir.

Halilbeyli köyü nüfus defteri, bu köyde yaşayanların doğum tarihleri hakkında da bilgi vermektedir. 1830 ile 1900 yılları arasında doğan 278 kişi vardır. Bunların hemen hemen tamamı Boşnak göçmenidir. 1901 ile 1975 yılları arasında doğanların sayısı ise 409 olarak tespit edilmektedir ve bunların da çok büyük kısmı Halilbeyli köyünde doğmuşlardır. Burada dikkat çeken en önemli ayrıntı Boşnak göçleriyle gelen anne babaların, çocuklarının doğum yerlerinin göç ederek çıktıkları yerleri değil de Halilbeyli köyü olarak kaydettirmeleridir. Örneğin Mostar'dan Halilbeyli köyüne göç eden Salih ve eşi Dudu'nun kızları 1888 yılında muhtemelen Mostar'da doğmuştur. Ancak Halilbeyli nüfus kütüğüne üçü de 1902 yılında geçmişlerdir. Bu bakımdan Salih ve Dudu isimli Boşnak çiftin kızları Zeynep bu köye göç ettiğinde 14 yaşındadır ancak doğum yeri Halilbeyli köyü olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde Mostar'dan Halilbeyli köyüne göç eden Hasan ve Zeynep isimli Boşnak çiftin oğulları 1878 doğumlu Süleyman, 1888 doğumlu Derviş ve 1890 doğumlu Ali Fahri de muhtemelen Mostar'da doğmuş olmalarına rağmen, doğum yerleri Halilbeyli olarak kayda geçmiştir. Bu ayrıntılar bir başka olasılığa da kapı aralamaktadır. Mostar'lı Salih ya da Hasan Beyler 1878 yılından hemen önce eşlerini de yanlarına alarak Halilbeyli köyüne göçmüşler ve çocukları bu köyde dünyaya da gelmiş olabilir. Söz konusu nüfus defteri maalesef bu ayrıntılar hakkında kesin ipucu sunmaktan uzaktır. Ancak sözü edilen nüfus defterinde kayıtlı Halilbeyli köyü sakinlerinin doğum tarihleri incelendiğinde

en erken doğum yılının 1830 olduğu ve bu tarihte doğan iki kişinin bulunduğunu kesinlikle tespit etmek mümkündür. 1834'lü 2, 1836'lı 3, 1837'li 1, 1839'lu 3, 1841'li 1, 1844'lü 4, 1845'li 1, 1846'lı 1, 1847'li 3, 1849'lu 3, 1853'lü 3, 1854 doğum tarihli de 10 kişinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Nüfus defterinde en erken doğum tarihleri olarak karşımıza çıkan bu örneklerin sahiplerinin kesinlikle Balkan topraklarında doğdukları da anlaşılmaktadır. İlgili Halilbeyli köyü nüfus defterinde doğum tarihlerine göre kişi sayısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: 1856- 1916 Yılları Arasında Halilbeyli Köyünde Doğum Tarihlerine Göre Kişi Sayısı

Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1856	2	1877	5	1897	9
1858	4	1878	4	1898	4
1859	7	1879	5	1899	10
1860	4	1880	2	1900	10
1861	2	1881	6	1901	4
1862	2	1882	4	1902	13
1863	2	1883	7	1903	3
1864	1	1884	3	1904	3
1865	2	1885	1	1905	12
1866	1	1886	3	1906	10
1867	4	1887	14	1907	16
1868	1	1888	3	1908	8
1869	3	1889	26	1909	8
1870	3	1890	8	1910	9
1871	8	1891	10	1911	10
1872	0	1892	6	1912	7
1873	0	1893	23	1913	8
1874	2	1894	7	1914	6
1875	3	1895	17	1915	9
1876	0	1896	3	1916	0

Tablo 6: 1917- 1975 Yılları Arasında Halilbeyli Köyünde Doğum Tarihlerine Göre Kişi Sayısı

Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1917	1	1939	9	1959	2
1918	4	1940	8	1960	2
1919	1	1941	10	1961	1
1920	5	1942	6	1962	2
1921	10	1943	9	1963	2
1922	4	1944	10	1964	0
1923	9	1945	7	1965	0
1926	11	1946	8	1966	0
1927	2	1947	8	1967	2
1928	9	1948	7	1968	2
1929	8	1949	5	1969	1
1930	5	1950	10	1970	1
1931	12	1951	3	1971	2
1932	6	1952	3	1972	1
1933	14	1953	5	1973	3
1934	4	1954	5	1974	0
1935	14	1955	2	1975	2
1936	9	1956	2		
1937	10	1957	0		
1938	4	1958	1		

Bugünün dünyasında “kimlik” en büyüleyici ve en ilgi çekici kavramlardan biridir. Kimlik, bir özellik, bir nitelik belirtisidir. Birer özellik, birer nitelik gösteren kimlikler her şeyden önce kültürel farklılıkları ortaya koyar. Kimliğe yüklenebilecek işlem ise bir sınıflama işlemidir ve bu işlem farklılıkları belirtir. Kimlik en geniş anlamıyla, bireyin tüm özelliklerini kapsar; hem kişinin kendisini nasıl gördüğü, hem de toplum tarafından nasıl görüldüğü, kimlik kavramıyla ilgili konulardır. Birey, kimlikler aracılığıyla toplumsal çevreye uyum sağlar. Bir toplum içinde yaşayan bir insanın kimliklerinde biri ya da diğerleri eğer yaşamak olarak veya aidiyet olarak sürüyorsa, insanın kişilik boyutlarından biri ya da bazıları oluşmuş demektir⁴⁶. Buna göre kimliği, bireyi, diğer bireylerden ayırt eden tutarlı ve yapılanmış göstergeler olarak tanımlamak mümkündür. Kimliğin vazgeçilmez unsurları dil ve kimlik sahibi bireylerin kendilerine özgü temsil öğeleridir⁴⁷. Belki de Boşnak göçmenler ile Anadolu halkı arasında kimlik yapısının “ben ve öteki ayrımı” içinde ele alınması çok da doğru olmayabilir. Konuşulan dil başta olmak üzere “kültürel kalıtların etkisi”, ötekiye karşı “ben/biz” duygusuna nazaran hayli güçlü ve etkili olmalıdır. Çünkü gerek Boşnaklar ve gerekse Anadolu halkının ortak kimlik paydaları hiç kuşkusuz

⁴⁶ Ergun 2000, 9 – 43.

⁴⁷ Marshall 2000, 10 – 12.

İslamiyet'tir. Boşnakların Balkanlarda yaşadıkları ayırım ile Anadolu'ya uyum süreçleri birbirine karıştırılmamalıdır. XIX. yüzyılın ortalarında Balkanlarda Boşnaklar için ben ve öteki ayırımı hayli belirgin bir hal alır ve Halilbeyli köyündeki bir Boşnak göçmenin şu ifadeleri söz konusu sorunu özetler bir içerik taşımaktadır: "...Bizim atalar 1850 yılında yapılan göçlerle Ana topraklara göç etmişlerdir. Herşey Avusturya Macaristan İmparatorluğunun Bosna topraklarına göz koymalarıyla başlar. Çeteler oluşturmaya başlarlar. Müslüman Bosnalıların üzerine saldırıp ticari haklarını ellerinden almışlardır. Bu saldırılar zamanla büyür ve öldürme olaylarına kadar giderek dayanılmaz bir hal almıştır. Osmanlı yönetiminin Balkanlarda zayıflamasıyla şiddet daha da artmıştır. Artık kendi topraklarında yaşayamayacak hale gelen Boşnaklar zorunlu göçe başlamışlardır"⁴⁸.

Özellikle "din" kendisine mensup olan toplumları inanç açısından aynileştiren en güçlü olgudur. Din aynı zamanda bir toplum modelinin oluşmasında da hayli etkilidir. Toplumun kendine özgü bir inanç dünyası kurması ve bu dünyaya ait olma hissi aslında o toplumun kimlik inşasına ister istemez katkıda bulunur. Halilbeyli köyünün Boşnak sakinleriyle, Anadolu halkı arasındaki temel bağtın inanç ya da din birliği olduğu ve bunun da sosyal hayatta başat bir öneme sahip bulunduğu tespit edilmektedir. Halilbeyli köyünde yapılan sözlü tarih çalışması Boşnakların Anadolu'yla kaynaşmasında din faktörünün etkisinin hayli belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Dini açıdan çok baskı gören Bosna halkı artık Hristiyanların olmadığı bir yerde yaşamlarını devam ettirmek isterler. Halilbeyli köyünde yaşayan bir Boşnak bu konuya ilişkin "...ölüm korkusu yaşayan halk birde üstüne zorla din değiştirme korkusu yaşar canlarını kurtarmak için buralara kadar sürüklenmişler" diyerek, göç etmek zorunda kalışlarında din faktörüne hayli güçlü bir vurgu yapmaktadır⁴⁹. Zaten yüzyıllarca yönetiminde kaldıkları Osmanlı devletinin hem kültürel hem de dini açıdan onlara yakın olması nedeniyle özellikle Anadolu seçilmiştir. Ancak buna rağmen Boşnak göçlerin Anadolu'da kendilerini kabul ettirmek konusunda hayli zorlandıkları şu ifadelerle ortaya çıkmaktadır: "... İlk başlarda [Bosnalı göçmenler] olumsuz bir şekilde karşılanmışlar. Avrupa'dan geldikleri için gâvur gözüyle bakılmış ve önyargı oluşmuş. Müslüman bir toplum olarak kabul görmemişler uzun süre ve bunun sıkıntısını çok ciddi şekilde çekmişlerdir"⁵⁰. Halilbeyli köyünde yapılan sözlü tarih çalışması bizleri bu ve buna benzer sonuçlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Halilbeyli köyünde yaşayan bir Bosnalı "Türk halkı ilk olarak göç ile gelen Boşnakları gayrimüslim olarak gördükleri için iyi karşılamazlar fakat zaman geçtikçe kaynaşmışlar ve özellikle Boşnakların camilere gitmeleriyle beraber yavaş yavaş benimsemişlerdir"⁵¹ demektedir. Anlaşılan Bosnalı Müslümanların ilk zamanlarda yaşadıkları "kendilerini kabul ettirme" sıkıntısı, konuştukları dilin farklılığından kaynaklanmaktadır. Boşnak göçmenlerin Anadolu'da sadece maddi sıkıntılar çekmediği, kimliklerinin en belirgin ögesi olan konuştukları dille, Anadolu halkı arasında bir süre kopukluk yaşadığı da anlaşıl-

⁴⁸ Mustafa Celeb Durmuşoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁴⁹ Mehmet Balcı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵⁰ Mustafa Celeb Durmuşoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵¹ Salih Özen (Hayroviç) ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

maktadır. Nitekim Halilbeyli köyünde gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmaları buna işaret eden çok sayıda örneklerle doludur ve onlardan biri şöyledir: "...dedelerimiz, birçok açıdan zorluk çekmişlerse de onları en çok zorlayan Boşnakça konuşmalarıymış çünkü Türkçe veya Osmanlıca bilmiyorlarmış" demektedir⁵². Bir başka Boşnak köylüsü ise şunları paylaşmıştır: "İlkokula başladığımızda Türkçemiz gerçekten çok kötüydü. Örneğin orta derece bir not aldığımızda çok fazla sevinirdik. Gerçekten bu dil konusu çok büyük problemli. Bir ara aileler evde Boşnakça değil de Türkçe konuşulmasını isterdi"⁵³.

Bu görüşmeler hayli dikkate değer bir içerik taşımaktadır ve Bosnalı göçmenlerin Anadolu halkına karşı kendilerini kabul ettirme sorunu yaşadıklarına işaret etmektedir. Sözlü tarih görüşmeleri Bosnalı Müslümanların aidiyet duygusunun niteliğine ilişkin ciddi ipuçlarıyla doludur. Bu görüşmelerden birinde şu ayrıntılar paylaşılmıştır: "... Göç ederek gelen Bosnalılar burada o dönem para karşılığında askerlikten muaf olma hakkına sahiplermiş. Benim kayınbabamın babası Çanakkale Savaşı sırasında parasını ödeyip muaf olduğu halde askerlikten, o sırada hamile olan karısını bırakarak yurdun bağımsızlığı için hiç düşünmeden savaşa katılmıştır ama maalesef savaş sırasında hayatını kaybeder. Sonradan bu topraklara gelmemize rağmen Boşnaklar burayı her zaman öz vatanları gibi görmüşlerdir"⁵⁴. Bir başka görüşmenin ayrıntıları ise şöyledir: "Tabi ki o zaman Osmanlının bir yönetim boşluğu da bulunmaktaydı ama Bosnalıların Müslüman olmaları büyük etken, ya -Balkanlarda- kalıp Hristiyanlaşacaklardı ya da topraklarından vazgeçip terk edeceklerdi onlar ikincisini seçmişler"⁵⁵. Halilbeyli köyündeki Boşnak göçmenlerin Anadolu'da İslam kimliğinden referans alarak, etnik açıdan ben ve öteki ayrımına pek de maruz kalmadan yaşadıkları ancak kendilerini kabul ettirmek veya Anadolu halkıyla sosyal bütünleşme konusunda zorlandıklarına ilişkin sonuçlar elde edilmektedir. Günümüzde söz konusu bütünleşme sürecinde yaşanan sancıların dindiği ve sorunların aşıldığı da anlaşılmaktadır. Halilbeyli köyünde yapılan bir başka sözlü tarih görüşmesinde konuya ilişkin şu ayrıntılar ön plana çıkmaktadır: "...Esir olarak kendi topraklarımızda yaşamaktansa kendimize yakın olarak gördüğümüz bir yerde yaşamak daha mantıklı bir karar olmalıydı kesinlikle. (...) Kendi öz vatanım olsa da, her zaman Bosna'ya özlem duysam da, artık biz bu topraklara aitiz. Geri dönmeyi de hiç bir zaman düşünmedim"⁵⁶.

SONUÇ

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devletinin milliyetçilik rüzgârının da etkisiyle coğrafi parçalanışının ve çok sayıda toprak kaybının yaşandığı bir zaman dilimini ifade eder. Özellikle bu kayıplar Osmanlı dünyasının batı kanadındaki Balkanlarda Müslüman ahalinin kaderini yeniden belirlemiş, bü-

⁵² Mustafa Güneş ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵³ Ramiz Atak ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵⁴ Güler Sönmez ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵⁵ Mustafa Güneş ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

⁵⁶ Fatma Kiminsu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

yük kısmını ölüm, asimilasyon, göç gibi can sıkıcı sonuçlarla karşı karşıya bırakmıştır. Halilbeyli köyü, Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakiyla başlayan ve ardı arkası kesilmeyen göç hareketlerinin son duraklarından biridir. Bir Boşnak köyü olan Halilbeyli köyüne yönelik Boşnak göçlerinin XIX. yüzyılın ortalarında farklı zaman dilimlerinde ve özellikle 1890'ların hemen başlarında gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızın temel kaynağı olan ve 1890'ların hemen başındaki Boşnak göçlerine ilişkin hayli önemli sayısal veriler sunan 01801 numaralı Halilbeyli Köyü Nüfus Defterine göre Halilbeyli köyüne Tropin, Mostar, İstolça, Bosna, Poška, Lubin, Hersek, Nevrekop, Midilli gibi yerlerden göçüp gelenler olduğu gibi, Kemalpaşa ilçesinin hemen yakınlarındaki yerleşim yerleri olan Tepeköy, Çiğli, Germencik, Sinancılar gibi kesimlerden de söz konusu köyün göç aldığını tespit etmek mümkündür. Ayrıca evlilik yoluyla Halilbeyli nüfus kütüğüne kayıtların söz konusu olduğunu da belirtmek gerekir. Sözü edilen nüfus defterinden Halilbeyli köyündeki Boşnak asıllı ailelerin namları, nerede doğdukları, ne zaman doğdukları ve deftere kayıt tarihleri ayrıntısından hareketle bu köye ne zaman göç ettiklerine ilişkin değerli bilgiler de elde edilebilmektedir. Ayrıca mevcut nüfus defterindeki sayısal verilerden başka, Halilbeyli köyünde gerçekleştirilen sözlü tarih- alan araştırması da bu çalışmanın çatısını oluşturmak konusunda temel veri olarak kullanılmıştır. Sözlü tarih çalışmasının en belirgin sonuçları arasında Halilbeyli köyünün Boşnak sakinlerinin evlilikleri kendi içinde gerçekleştirmek başta olmak üzere çok sayıdaki örmekten hareketle içe kapanık bir sosyal hayat sürdürdükleri ancak bunun son zamanlarda çözüldüğü söylenebilir. Köye göç ettikleri ilk yıllarda konuştukları dil nedeniyle yabancı olarak kabul edildikleri ancak Müslüman olmak ve Türklerle bir arada ibadet etmek gibi sosyal çevreyle kurdukları iletişim sayesinde adaptasyon sorununu aştıkları hemen hemen tümünün ortak olarak dile getirdikleri bir başka ayrıntıdır. Halilbeyli köyü sakinlerinin göç hikâyelerine ilişkin anlattıkları, tarihsel belleklerinde Boşnak kimliğinin etkisini ortaya koymaktadır. Osmanlı kimliğine olan minnet ile Türk kimliğine olan ilgi, yakınlık ve samimi aidiyet, Boşnak kimliğinin gerisinde değildir. Çok daha dikkat çeken ayrıntı ise Halilbeyli köylülerinin kendilerini Avrupalı olarak kabul etmeleri, Boşnak kimliğine sahip çıkmaları ve Türkiye'ye olan aidiyet ve yurttaşlık duygularının çok güçlü olmasıdır.

KAYNAKÇA

Araştırma, İnceleme ve Kaynak Eserler

- 01801 Numaralı Halilbeyli Köyü Nüfus Defteri.
- Alparıslan 2006, Ş. Alparıslan, Bosna'da Türk Kültürünün İzleri, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Demirel 2008, M. Demirel, Türkiye'de Bosna Göçmenleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 2, Erzurum.
- Emgili 2012, F. Emgili, Yeniden Kurulan Hayatlar Boşnakların Türkiye'ye Göçleri, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Ergun 2000, D. Ergun, Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik, İmge Kitabevi, Ankara.
- Geçer 2010, G.O. Geçer, *İşgal Sonrası Bosna-Hersek'te Göç olgusunun Vatan Gazetesine Yansımaları*, İlhaktan 100 Yıl Sonra Bosna Hersek, Bosna Hersek.
- Gündüz 2016, T. Gündüz, Alahimanet Bosna, Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü, Yeditepe

Yayınevi, İstanbul.

- Kaptan 2008, A. Kaptan, Geçmişten Günümüze Bosna-Hersek ve Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- Kaymakçı-Özgün 2015, M. Kaymakçı- C. Özgün, The Recent History of the Rhodes and Kos Turks, DT yay., İzmir.
- Kırbaç 2013, A. D.Kırbaç, *Boşnakların Türkiye'ye Göçleri*, Akademik Bakış Dergisi/ 35, Kırğızistan.
- Marshall 2000, G. Marshall, Sosyoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara.
- Özgün 2014, C. Özgün, Rodos ve İstanköy Türklerinde Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Yaşam, Rodos ve İstanköy Türklüğü, Ed. M. Kaymakçı, C. Özgün, İzmir.
- Özkaya- Karaturhan- Boyacı 1998, T. Özkaya, B. Karaturhan, M. Boyacı, Kırsal Kalkınmada Çiftçi Katılımının Önemi Üzerine Bir Araştırma: Halilbeyli Köyü Örneği", Ege Üniversitesi Tarımsal Uygulama ve Araştırma Merkezi, İzmir.
- Şahin- Şahin 2014, İ. Şahin- C. Şahin, Avusturya'nın Bosna Hersek'i İşgalinden Sonra Anadolu'ya Yapılan Boşnak Göçleri, Karadeniz Araştırmaları, Sayı 42.
- Türbedar 2006, E. Türbedar, *Boşnakların Tarih İçinde Uğradığı Mezalim*, Uluslararası Suçlar ve Tarih, Sayı 1.

Elektronik Kaynaklar

- <http://www.bosnakmedya.com/izmirin-bosnak-koyu-halilbeyli>.
- <http://www.zambak.ba/turkiye-bosnaklari--goc-hakkinda-2889m.htm>.

Sözlü Tarih Görüşmeleri

- Fatma Kiminsu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.
- Güler Sönmez ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.
- Mehmet Balcı ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.
- Mustafa Celeb Durmuşoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.
- Mustafa Güneş ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.
- Osman Kaya ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.
- Ramiz Atak ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.
- Salih Özen (Hayroviç) ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.
- Salih Yiğit ile yapılan sözlü tarih görüşmesi.

BULGARİSTAN İLE YUNANİSTAN ARASINDAKİ NÜFUS MÜBADELESİ

Elçin Macar*

Göç insanlık tarihinde yeni bir mesele değildir ama uluslararası toplumun meselesi haline dönüşmesi, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından biridir. Bunun bir nedeni de, eskiden pasaport kullanılmadığı için göçün takip edilemiyor olmasıydı. Pasaportu da vizeyi de yaygınlaştıran olay Birinci Dünya Savaşı oldu.¹ Böylece sınırlar geçilemez hale gelince, göç gözlemlenebilir ve fark edilebilir bir hale dönüştü.

Balkanlarda modern çağda ilk göçler Yunanistan'ın ve daha sonra diğer Balkan devletlerinin ortaya çıkmasıyla başladı. Balkanlarda milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla artık tüm Balkan ülkelerinin her birinin bir "büyük düş" oluşturması paralellik gösterecektir. Bu "büyük düş", iki temel hedefe sahiptir: Tarihsel iddialarla topraklarını genişletmek, egemenlik alanında "farklı" olandan kurtulmak. Böylece "farklı" olandan kurtulmanın iki temel yöntemi uygulanmaya başlanır: Göç veya asimilasyon. Bu göçün dönemleri 1821-1878, 1912-1913, 1915-1923 olarak kabul edilebilir.² Birinci dönem, hakim güç Osmanlı'nın bölgeden yavaş yavaş çekilmesi nedeniyle, esas itibarıyla Müslümanların, Osmanlı topraklarına göçü şeklindedir. Balkan Savaşları'ndaki durum ise Makedonya'dan komşu ülkelere ve bu ülkelerden diğerlerine şeklindedir. Bu yaşananlara soykırım, etnik temizlik, vatana dönüş, halkların ayrışması gibi birçok ad verilmiştir.

Balkanlar'da nüfusu değiş tokuş ederek barış kurma denemeleri de yapılmıştır. Buna, 1913 Osmanlı-Bulgar Protokolü, 1914 Osmanlı-Yunan mübadele girişimi örnek olarak gösterilebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ise Balkanlar'da göçler, Bulgar-Yunan ve Türk-Yunan örneklerinde olduğu gibi, anlaşmalarla gerçekleştirilecektir.

Makedonya'nın Slavca konuşan sakinlerinin büyük kısmı kendilerini 'Bulgar,' 'Bulgaromakedon' ya da 'Makedon' olarak tanımlıyorlardı. Bulgaristan'a göre bunlar kan ve dil açısından şüphesiz, Bulgardılar. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na göre, ırk ve dil açısından açıkça 'güney Sırları'ydılar. Yunanistan ise 'Bulgarofon' veya 'Bulgarofon Yunan' ifadelerini tercih ediyor daha az olarak da 'Slavofon' veya 'Slavofon Yunan' ifadesini kullanıyordu. Başka bir ifadeyle, dil farklılığı kabul edilip, dinen Patrikhane taraftarı Ortodoks olduklarına vurgu yapılarak dinen Yunanlılıkları ve Yunan ulusal bilincine sahiplikleri vurgulanıyordu. Bulgarlara göre, Bulgarca konuşan herkes Bulgarken, Yunanlara göre Patrikhane kilisesine giden herkes Yunandı.³ Yunan tezine göre, Bulgarca konuşan Makedonya halkı üçe ayrılıyordu: a) Yunan devletine bağlı, kuzey sınırlarda Helenizmin öncüleri olanlar, b) Milli bilinç zayıflığı nedeniyle Bulgar terörizmi ve propaganda-

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, e-posta: elcinmacar@yahoo.com

¹ Simpson 1938a, 607

² Pallis 1938, 1

³ Dragostinova 2008, 163

sına yeterince direnemeyenler, c) Bulgarlıklarını ilan eden ve IMRO'nun (İç Makedonya İhtilalci Örgütü) ajanları haline gelmiş ve Makedonya üzerindeki Slav planlarını gerçekleştirmek için çalışanlar.⁴

Bulgaristan'daki Rumlar ise 1900 yılında 80.000 kadardı ve ülke nüfusunun % 2'sini oluşturuyorlardı. Ancak ticari ve kültürel hayatta görünür bir cemaatti. Esas olarak esnaf, balıkçı ve iyi eğitilmiş şehirli elit arasında yer alıyorlardı. Köylü olanlar daha çok güney Bulgaristan'da, diğerleri ise Karadeniz'in liman şehirlerindeydiler. 1906'dan itibaren Bulgar hükümeti eğitim reformuyla, tüm Bulgar vatandaşlarının eğitiminde Bulgarca'yı uygulamaya soktu. Rum yerleşimlerine Bulgar belediye başkanları atandı, tuzculuk, şarap üretimi gibi alanlardaki Rum tekele sınırlandırıldı, şehir meclislerine, dini hizmetlere, eğitim müfettişliklerine daha fazla Bulgar atandı, askerlik azınlıklara "milli bilinç aşılana" bir yer haline dönüştükçe, Rum gençler Yunan vatandaşlığı elde ederek askere gitmekten kurtulma yolunu seçer oldular.⁵

Bulgaristan Batı Trakya ve Makedonya'nın bir kısmını 1916'da işgal ettiğinde, 36.000 Yunan'ı Bulgaristan içlerine sürdü.⁶ Savaş sonunda, savaşta sürülmüş kişiler evlerine dönmeye başladılarsa da, 36.000 Yunan'ın ancak 17.000'i geri dönebildi.

PARİS GÖRÜŞMELERİ VE NEUILLY SÖZLEŞMESİ

1919 başlarında Venizelos, Bulgaristan'daki Yunan azınlığı için şunları söyleyecekti: "Bulgaristan'daki Rum varlığının geleceği şüphelidir, muhtemelen ulusal bilincini gönüllü bir şekilde kaybedecektir."⁷ Yunanistan, Balkan savaşlarında Makedonya'nın büyük kısmını ve sonra Batı Trakya'yı da ülkesine katacağından, Makedonya'da Bulgar azınlık kalmasının, ileride büyük tehlike yaratacağı düşüncesindeydi. Venizelos'a göre, bu Bulgarlar yerlerinde kaldıkça Bulgaristan'la kalıcı bir barışın sağlanamayacaktı çünkü ona göre Bulgaristan bu bölgeye Bulgaristan'ın "kurtarılamamış bir parçası" olarak bakmaya devam edecekti.⁸ Bu nedenle, Paris Barış Konferansı'nda oluşturulmuş olan 'Yeni Devletler Komitesi'ne, Yunanistan, Bulgaristan ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı arasında karşılıklı olarak azınlıkların değişimi amacıyla bir anlaşma önermişti ama komite bu öneriyi kabul ettiği halde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı bunu, "ne gerekli ne de makûl" diyerek reddetmişti.⁹ Böylece Bulgaristan'la mübadele teklifi Yunanistan'dan gelmiş oldu, sözleşmenin taslak metnini de Yunan delege Politis hazırladı.

Büyük Güçler, 27 Kasım 1919'da Neuilly-sur-Seine'de Bulgaristan ile bir barış antlaşması imzalarken, aynı gün Yunanistan ve Bulgaristan da azınlık meselesini çözmek üzere "Yunanistan ile Bulgaristan arasında karşılıklı göçe ilişkin sözleşme"yi imzaladılar. Bu bir mübadele anlaşmasıydı.

⁴ Nestor 1962, 178

⁵ Dragostinova 2008, 154, 160-161

⁶ Ladas 1932, 16

⁷ Dragostinova 2008, 166

⁸ Ladas 1932, 12-13

⁹ J.R.1944, 579

Sözleşme, mübadillere mali bir kayıp yaşatmamayı taahhüt ediyordu. Uluslararası nitelikli bir karma komisyon mülklerin değerini biçiyor, hükümetler de bunları karşılamakla yükümlü oluyorlardı. Böylece, hükümetlerin mülkleri zorunlu olarak tazmin etme ilkesi ilk kez tanınıyordu.¹⁰ Baltık ülkeleri, Almanya, İtalya benzer anlaşmalar imzalamış, mübadele gerçekleştirmişti. Bunun özelliği ise ilk kez uluslararası ve tarafsız bir komisyonca gerçekleştirilecek olmasıydı. Mülklerin hesaplanan karşılığı da 1.5 milyar Fransız frangıydı.¹¹

“İsteğe bağlı” ibaresi, o güne kadar, göçmenlerin bıraktıkları mülkleri hukuken ellerinde tutabilmelerine imkan sağlıyordu ve o güne kadarki anlaşmaların bir klasik hükmüydü. Balkan Savaşları’ndan sonraki sözleşmelerde, Yunanistan-Osmanlı, Bulgaristan-Osmanlı arasında imzalanan sözleşmelerde, ayrıca Versay’da, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya’ya terk edilen Alman topraklarında yaşayan Almanlara atıf yapılarak bu ilke yer almıştı. “İsteğe bağlı” ilkesi, göç etmek istemeyenlere tüm haklarını sağlıyordu ancak, bir köyün ya da bir bölgenin tamamı göç ediyorsa, buradaki mülk değerini kaybediyor, alıcı bulamıyor, göçmenler ciddi ekonomik kayba uğruyordu. Bu nedenle, Yunan-Bulgar örneğinde, devletin zorunlu satın alması ve tazmin etmesi, büyük miktarda insanın göç edeceği böyle bir örnekte, bir çözüm olarak bulundu.¹²

SÖZLEŞMENİN İÇERİĞİ

Sözleşme 16 maddeden oluşuyordu. İlk maddesi imzacı tarafların ırksal, dinsel ve dinsel azınlıkların karşılıklı olarak göçlerini özgürce yerine getirmeleri hakkını tanıdığını ifade ediyordu.¹³

18 Aralık 1900’den 18 Aralık 1920’ye kadar göç edenleri kapsayacaktı. Sözleşme, 1900’den itibaren iki ülkeyi terk etmiş mültecilerin de tazminini öngörüyordu.¹⁴ Göçmenler taşınabilir eşyalarını vergi ödemeksizin yanlarında götürme haklarına sahiplerdi ve taşınmaz mülkleri bir karma komisyon tarafından tasfiye edilecek, bedeller komisyon tarafından iki tarafa aktarılacaktı. Söz konusu komisyon sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonraki üç ay içerisinde imzacı iki devletten birer ve Milletler Cemiyeti tarafından atanacak iki üyeden oluşacaktı. Başkan Milletler Cemiyeti tarafından atananlar arasından olacak, çoğunluk ile karar alınacak, eşitlik durumunda başkanın oyu belirleyici olacaktı.

Başlıca yetkileri, gönüllü gerçekleştirecek bu göçü gözlemlemek ve hızlandırmak, göçmenlerin gayrimenkullerinin tasfiyesini sağlamak, göçmenlik koşullarını uygun hale getirmek ve genel olarak sözleşmenin koşullarının yerine getirilmesi için gerekli önlemleri almaktır. Ayrıca sözleşmeden doğan soru ve sorunlara cevap verip, karara bağlamaktır.¹⁵ Çünkü çok boşluk vardı ve bu nedenle karma komisyona çok geniş bir yetki alanı bırakılıyordu.

¹⁰ Population 1931, 7

¹¹ Politis 1940, 87

¹² Population 1931, 7

¹³ Ladas 1932, 41

¹⁴ Marrus, 1985, 107

¹⁵ Ladas 1932, 43

Karma Komisyon'un oluşmasından itibaren iki yıl boyunca 18 yaşını geçmiş olanların göç etme hakkı olacaktı. İki devlet de her türlü kolaylığı sağlamakla yükümlüydü. Mübadiller terk ettikleri ülkenin vatandaşlığını kaybedecekler, geldikleri ülkenin vatandaşlığını aynı anda edineceklerdi.

Sözleşmenin geçerliliği önce 15 Ekim 1923'e sonra da çeşitli uzatmalardan sonra 1928 sonlarına kadar uzatılacaktır,¹⁶ komisyon da 1931'e kadar faaliyet gösterecektir. Tarafsız üyeler 20 Eylül 1920'de atandılar, Bunlar, Yeni Zelandalı Yarbay Corfe ve Belçikalı Binbaşı Marcel de Roover'dı.¹⁷ Yunan üye Politis, Bulgar üye Kalfov'tu.

UYGULAMA

1920'de Yunanistan'da 139.000 Bulgar yaşıyordu. Yunanistan'daki Bulgarların mübadeleye pek az kısmı ilgi göstermişti. Bunun başlıca sebebi, IMRO'nun anlaşmayı boykot etmesiydi.¹⁸ Çünkü bu örgütün varlığı göçün gerçekleşmemesine bağlıydı. 1923 başlarında Bulgarların bir kısmı Türkiye ile savaş tehlikesi gibi askeri gerekçelerle, Tesalya ve adalara özellikle Mora yarımadasının güneyindeki Kithira (Çuha) adasına sürüldüler. Bu durum, göç niyeti olmayan Bulgarları sürgünden kurtulabilmek için Bulgaristan'a kaçmaya sevk etti. 21 Nisan 1923'te Milletler Cemiyeti Konseyi, Bulgar hükümetinin talebini kabul ederek sürgündeki Bulgarların durumlarının iyileştirilmesini karara bağladı. Mülteciler Yüksek Komiserliği Yunanistan'daki elemanlarını bu işin takibiyle görevlendirdi. Tayınlarının ve tahsisatlarının iyileştirilmesi sağlandı. Yerlerine dönmeleri hükümetle müzakere edildi. Yunan hükümeti bunu kabul etti ve 2000'inin döndüğü Yüksek Komiserliğe bildirildi. Hepsinin döneceğinin de Yunan hükümetince garantisi verildi.¹⁹ Sürgüne gidenler, 1923 sonbaharında evlerine döndüler ancak evlerine Anadolu Rumlarının yerleşmiş olduğunu gördüler ve mecburen Bulgaristan sınırını geçtiler. Dağları aşarak, Bulgaristan tarafına geçip, buradaki Rum köylerine yerleşerek, şiddetle veya telkin yoluyla, bu Rumların Yunanistan'a göç etmesine neden oldular. İzleyen iki yılda, 52.000 Bulgar ve 30.000 Rum yer değiştirdi. Sözleşmenin gönüllü olması anlamını yitirdi.

BULGARİSTAN'DA İSKÂN

1919-1925 yılları arasında aşağı yukarı 220.000 Bulgarın Bulgaristan'a göç ettiği, Balkan Savaşları sırasındaki göçlerle birlikte bu rakamın 300.000-400.000 olduğu tahmin ediliyor. Sözleşme çerçevesine girip de, Yunanistan'dan gelenlerin büyük kısmı fakir köylülerdi. Bulgaristan, tek başına böyle bir yerleştirme planını gerçekleştiremedi. Bu nedenle, bir uluslararası yardım arayışına girdi. Milletler Cemiyeti'nden yardım istedi. 1926 yılında Milletler Cemiyeti, Bulgaristan için bir yerleştirme komisyonu oluşturdu ve 2.225.000 pound kredi sağladı. Göçmenler

¹⁶ Nestor 1962, 180-181

¹⁷ Cowan 2008, 344

¹⁸ Skran 1995, 44

¹⁹ Destani 2003, 177; Cowan, 2008, 345

tüm Bulgaristan'a yayılmaya çalışılmakla birlikte, esas olarak güneye yerleştirildiler.²⁰

Bulgaristan'daki iskân, Yunanistan örneğindeki gibi bir "başarı" örneği değildir. Bu iki ülkedeki temel farklılıklardan kaynaklanıyor. Yunanistan'daki mülteciler, dalgalar halinde değil, büyük kısmı itibariyle bir kerede gelmişti. Yunanistan'ın tarıma uygun, ulaşılabilir toprakları vardı. Bulgaristan'da ise zaten çok sınırlı olan toprakların ne sulaması ne kanalizasyonu mevcuttu, birçok yerde de orman açmaya ihtiyaç vardı. Yunanistan, Bulgaristan Planı'nın karşılaştığı siyasi muhalefetle de karşılaşmadı. Ayrıca, tütün fabrikasında çalışanlar, fazla üretimin yol açtığı krizlerden etkilendiler. Kanalizasyonsuzluk hep sıkıntı kaynağı oldu. Birçok balıkçı köyü, balık kıtlığından tarıma döndü.²¹ 1928 depremi ve diğer sıkıntılar, Bulgaristan'ın mültecileri yerleştirme faaliyetlerinin Yunanistan'ın gerisinde kalmasına neden oldu.²²

Atkinson'un yorumuyla, Bulgaristan Balkanların "karakoyunu" ydu...I. Dünya Savaşı'nda "yanlış ata oynamanın" bedelini ödüyordu.²³

SONUÇ

Milletler Cemiyeti'nin azınlıklara yaklaşımı, onların yerlerinde bırakılarak korunması, bunun da uluslararası sözleşmelerle garanti altına alınması şeklindeydi. Bu yaklaşımla, ulusal azınlıkların farklı ve yabancı görüldükleri ülkede, sadık vatandaşlara dönüşecekleri, böylece toplumsal barışın kurulabileceği umulmuştu. Oysa ki, mübadele planı bu anlayışa terstisi. Çünkü bu yaklaşım, birkaç yıl içinde, genel olarak, özellikle de Makedonya'da hem devletler hem de azınlıklar için anlamını yitirmişti. Yunanistan için yeni ele geçirdiği Makedonya, son derece karışık dinsel ve etnik yapısıyla, "tehlike arz ediyordu.". Bir an önce Yunanlaştırılması gerekiyordu. Bunu, önce Bulgarları sonra Müslümanları kovarak sonra da gelen mübadilleri yerleştirerek gerçekleştirmeye çalışacaktır.

Türk-Yunan mübadelesi, Bulgar-Yunan mübadelesinin bazı temel kurallarını benimsedi. Bırakılan mülklerin tazmini, uygulamayı bir karma komisyonun gerçekleştirmesi, mübadillerin istedikleri mallarını gümrük vergisi ödemededen götürebilmeleri, diğer ülkeye geçtikleri anda vatandaşlık elde edebilmeleri gibi. Böylece bu mübadelenin Türk-Yunan mübadelesi için en yakın örnek olduğu görülmektedir.

Lozan'daki mübadelede asıl yenilik, zorunluluk kuralıydı çünkü ilk kez kullanılıyordu. Kimse-nin zorda kalmadıkça yerini yurdunu bırakmaya gönüllü olmaması, Bulgaristan ile Yunanistan arasında sorunlara yol açınca, onbinlerce insan mağdur olup sürgüne gönderilip, evleri işgal edilince, Lozan'daki politikacılarca bundan çıkarılan ders Türk-Yunan mübadelesinin zorunlu tutulması olacaktır.

²⁰ Atkinson 1926, 196

²¹ Simpson. 1938b, 15

²² Adams, 1939, 27

²³ Atkinson 1926, 199

KAYNAKÇA

- Adams 1939, Walter Adams, "Extent and Nature of the World Refugee Problem," *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, , no:203,
- Atkinson 1926, Meredith Atkinson, "Bulgaria and Refugee Crises," *The Nineteenth Century*, February, vol:99,
- Cowan 2008, Jane K. Cowan, "Fixing National Subjects in the 1920s Southern Balkans: Also an International Practice," *American Ethnologist*, vol:35, no:2, May
- Destani 2003, *Ethnic Minorities in the Balkan States*, ed:B. Destani, vol:4, 1923-1926, Archive Editions,
- Dragostinova 2008, Theodora Dragostinova, "Speaking National: Nationalizing the Greeks of Bulgaria,1900-1939," *Slavic Review*, vol:67, no:1, Spring
- JR 1944, J.R., "The Exchange of Minorities and Transfers of Population in Europe since 1919-I," *Bulletin of International News*, vol: 21, no: 15, (Jul. 22)
- Ladas 1932, Stephen Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: The Macmillan Company,
- Marrus 1985, Michael M. Marrus, *The Unwanted-European Refugees in the Twentieth Century*, New York: Oxford University Press,
- Nestor 1962, Stelios Nestor, "Greek Macedonia and the Convention of Neuilly (1919)," *Balkan Studies*, 3,
- Pallis 1938, Adamantios Pallis, "Survey of Refugee Conditions in the Near East," *Refugee Survey 1937-1938 Special Reports*, vol: 8, London: Royal Institute of International Affairs,
- Politis 1940, Nicolas Politis, "Le Transfert des Populations," *Politique Etrangère*, no:2, Avril,
- Population 1931, "Population Movements in the near East". RIIA/8/134. Chatham House, London. March 05, *Chatham House Online Archive* 2016,
- Simpson 1938a, 607 John Hope Simpson, "The Refugee Problem," *International Affairs*, vol: 17, no: 5, (September-October)
- Simpson 1938b, John Hope Simpson, *Refugees: Preliminary Report of a Survey*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Skran 1995, Claudena M. Skran, *Refugees in Interwar Europe-The Emergence of a Regime*, Oxford: Clarendon Press,

ATATÜRK DÖNEMİNDE İZMİR VE ÇEVRESİNDE YAŞAMIŞ MACARLAR

Emre SARAL* - Gábor Fodor*

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ MACAR MENŞELİ YATIRIMLAR VE MACAR İŞ GÜCÜ

Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde iki yeni devlet kuran Türkiye ile Macaristan arasındaki resmî ilişkilerin temeli 18 Aralık 1923 tarihinde imzalanan ve halen geçerliliğini koruyan Dostluk Antlaşması'dır.¹ Bu antlaşma, sadece iki ülke arasındaki siyasî ve diplomatik ilişkileri değil, aynı zamanda karşılıklı ekonomik ilişkilerin de çekirdeğini oluşturur. Erken Cumhuriyet döneminde kendi hükümetleri tarafından desteklenen ya da münferit olarak iş yapan Macar kişi ve kurumlar bu antlaşmaya dayanarak Türkiye'ye gelmişlerdir. Macar menşeli bu faaliyetler, yatırım, ticaret ve insan gücü açısından incelenebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Macaristan, imparatorluk döneminde sahip olduğu ekonomik faaliyetlerini yürütebilmek için ihtiyaç duyduğu hammadde, sermaye ve iş gücünden yoksun kalmıştır. Bu açığı kapatabilmek için ülke yeni iktisadî ilişkiler kurma arayışına girmiştir. Bu dönemde genç Türkiye Cumhuriyeti ülkenin inşası için yabancı yatırımcıyı ve işgücünü memlekete davet etmekteydi. 1920'li yıllarda Türkiye'de neredeyse hiç Macar menşeli yatırım yoktu. 1926'da Macaristan'da faal durumda olan, fakat hammadde yoksunu fabrikaların sökülerek Türkiye'ye getirilmeleri düşünülse de bu plan hayata geçirilmemiştir.²

* Arş.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, e-mail: saral@hacettepe.edu.tr

* İstanbul Macar Kültür Merkezi, e-mail: gfodor@mfa.gov.hu

¹ Antlaşmaya yönelik genel bir değerlendirme için bkz. Saral 2017, 155-180.

² Az Est 1926.

TABLO 1: I. Dünya Savaşı Ve Trianon Antlaşması Sonrasında Macar Sanayisindeki Gerileme³

(1913-1921 yılları arasında % olarak)

Demir-Çelik	53,3
Makine	36,8
Elektrik Üretimi	67,4
Yapı Malzemesi	36,8
Ağaç Sanayi	44,4
Deri Sanayi	67,6
Tekstil	58,4
Giyim Sanayi	59,3
Kağıt	36,3
Gıda	57,6
Kimya	42,1
Basım	32,8
TOPLAM	51,2

1930'lu yıllarda Türk hükümetinin uyguladığı devletçi ekonomik siyaset ve kalkınma planları kapsamında, kendi devletleri tarafından desteklenen Macar şirketleri, şehir altyapılarının inşası, şehirlerin elektrik donatımları, askerî donatım, sivil fabrikaların inşası, telekomünikasyon gibi alanlarda Türkiye'de iş almaya başlamışlardır. Macar Başbakanları Kont Bethlen ve Gyula Gömbös'ün Türkiye ziyaretleri Macar şirketlerine Türkiye'nin kapısını aralamıştır.

³ Berend ve Ránki 1966, 55.

TABLO 2: Macar Şirketleri tarafından Türkiye’de alınan işler (1934-1940)⁴

• Millî Müdafaa Vekâleti – Újpest Standard Rt. : Askerî telefon santrali kurulumu ve askerî muhaberat ekipmanı satışı (150,000 TL) – Lampárt Magyar Lámpaárugyár (Macar Madeni ve Lamba Malzemesi Fabrikası): el bombası üretim ve sevkiyatı (125,000 TL) – Nitrokémia: patlayıcı (TNT) üretimi ve fabrika kurulumu – Magyar Lótenyésztők Országos Egyesülete (Macar At Yetiştiricileri Birliği): Koşum atı alımı
• PTT: Adana, Afyon, Balıkesir, Bursa-Çekirge, İzmit, Kayseri, Konya, Kozlu ve Zonguldak telefon santrallerinin kurulması – Újpest Standard Rt. – Konya, Antalya, Diyarbakır, Ödemiş, Sinop, Afyon şehirlerinin elektrik şebekelerinin kurulumu Ganz Danubius – Láng
• Şeker fabrikalarının açılışı: Eskişehir, Alpullu
• Ankara’da fabrikaların açılması – Ekmek fabrikası – Dávid János és fia: Kapalı spor salonu
• Demiryolu inşaatı işbirliği – Manfred Weiss – MÁVAG
• Zonguldak kömür madenlerinin donatımı – Ganz és társa r.t.

Türkiye’deki Macar iş gücünden bahsedilecek olursa, erken Cumhuriyet döneminde bu ülkeden gelen işçiler ve uzmanların memleketin kalkınmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. 1920’li yılların başından itibaren pek çok Macar işçi, ülkelerindeki yüksek işsizlik oranı, kötü ekonomik koşullar ve siyasî nedenlerden ötürü yabancı memleketlere göç etmişlerdir. Zeidler dışarıya göç eden Macar kökenlilerin sayısını 1921-1924 yılları arasında yaklaşık 40 bin; 1925-1931 yılları arasında ise yaklaşık 35 bin kişi olarak vermiştir.⁵ Aralarında vasıfsız işçilerin, mühendislerin ve uzmanların da bulunduğu bir grup Macar ise şansını Türkiye’de denemiştir. Macar menşeli iş gücü iki ülke arasında 1926 yılında imzalanan yerleşme anlaşmasından önce Türkiye’ye girmiştir. Ankara Belediye Başkanı Ali Haydar Bey, 1924 senesinde Budapeşte’ye bir ziyaret gerçekleştirmiş ve yeni inşa edecekleri başkentlerinin inşasında Macar işçi ve uzmanları istihdam etmek istediklerinden bahsetmiştir:

⁴ Saral 2016b, 303-313.

⁵ Zeidler 2009, 56.

“Sebebi seyahatimiz sırf tettebbu bir mahiyeti haizdir. Biz Türkler Macarları çok severiz. Bunun için Macar milletini yakından tanımak arzu ederiz. Ankara’yı Türkiye Cumhuriyeti’nin bu yeni merkezi sevk-i sistem, mamur bir şehir haline sokmak istiyoruz. Bu tabia bir günlük iş değildir. Bunun için seyahatimizin ilk merhalesini Budapeşte teşkil etti. Muhtac olduğumuz tecrübeleri ihtiyacımızın bir kısmını burada tedarik ve temin etmek istiyoruz. Birkaç fabrika, bilhassa tuğla, kiremit, un değirmenleri almak niyetindeyiz. Bunların süratle tedarike imkan dahilinde çalışacağız. Muayene ettiğimiz levazımatı derhal Ankara’ya sevk edüp buradan yüz kadar da mütehassıs ustalar götüreceğiz. Burada bir çok fabrikalar ve şirketlerle temasa gelüb en az zaman zarfında bu arzularımızın husulüne çalışacağız.”⁶

Memleketin o dönemki koşulları göz önüne alındığında, Türkiye’ye gelen ve zor koşullar altında yaşayan Macar işçilerin çoğunluğu vasıfsız işçidir. Özellikle ev, kanalizasyon, yol, altyapı inşasında, Ankara-Sivas demiryolunun inşasında ve Batı Anadolu’da çalışmışlardır. Bu işçilerin sayısına dair birbirinden farklı ve tutarsız veriler mevcuttur. Macar sosyal demokrat vekil Imre Szabó, 1927 yılında parlamentoya sunduğu bir gensoruda işçilerin sayısını 800 olarak verirken; Macar Turan Cemiyeti’ne göre Türkiye’de 4-5 bin kadar Macar yaşamaktaydı. Macar Sefareti, bu sayıyı 1000-1200 olarak verirken, Fransız nüfusbilimci Camille Jacquart 1927 yılında Ankara’da yaşayan Macar sayısını 659 olarak tespit etmiştir. Türk hükümetinin resmî verilerine göre Türkiye’de 1927 yılında 1830; 1935 yılında 1078; 1945 yılında ise 608 Macar vatandaşı vardı.⁷

Türkiye’de yaşayan Macarların durumu zamanla kötüleşmiştir. 1927 yılının genel bir değerlendirmesini yapan Macar elçilik raporu, Türk iş piyasasındaki Macarların durumunu şu şekilde yorumlamıştır:

“Savaşı izleyen yıllarda Macaristan’da geçinemeyen aydınlarımız ve vasıflı işçilerimizin büyük kısmı burada bir Eldorado⁸ bulacaklarını düşünerek Türkiye’ye gelmişlerdir. Türkler her ne kadar Macaristan tarafından gizlenen siyasi emellerden endişelenmedikleri için çok sayıda Macar göçmeni memnuniyetle karşılamış olsalar da maalesef her zaman uygun olmayan şahısların buraya gelmesi onlara karşı kati surette itimatsızlık yaratmıştır.”⁹

Türkiye’deki Macarların durumunu kötüleştiren iki etmenden bahsedilebilir. Bunlardan biri, komünizm tehdidi olmuştur. Türk hükümeti, komünist ideolojinin ülkede yayılmasını engellemek için sert önlemler almış ve 1925-1927 yılları arasında aralarında Macarların da olduğu gruplara karşı mücadele başlatmıştır. Türkiye’ye gelen Macar işçiler arasında 1919’da Béla Kun’un Macaristan’da yaptığı Bolşevik Devriminde aktif rol almış kimseler de vardı. Bunlar ekonomik ve siyasî sebeplerden ötürü ülkelerinden ayrılarak düşük ücretler, sosyal imkânların azlığı ve fukaralıktan ötürü iyi koşullar altında yaşamayan işçiler arasında düşüncelerini

⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 17 Eylül 1924.

⁷ *İstatistik Yıllığı* 1951, 110.

⁸ *El Dorado* (İspanyolca: Altın kaplı, altından) kayıp altın şehir, Güney Amerikalı bir kabile reisinin vücuduna altın tozu dökerek göldeki yıkanma ritüelinin yarattığı İspanyol kökenli bir efsanedir.

⁹ *Statistikai Szemle* 1928. 806.

serbestçe yayabilecekleri bir yer olarak gördükleri Türkiye'ye gelmişlerdir. Türkiye'deki Macar işçilerin arasında komünizm düşüncesinin taraftar bulması bir Elçilik raporunda Anadolu'da hüküm süren kötü yaşam koşullarına, işçilerin ücretlerini tam olarak alamamalarına, iş güvencelerinin ve memleketteki Macar cemaatini bir araya getirecek okul, kütüphane, gazete, kilise, vb. gibi millî ve manevî nitelikte sosyal örgütlenmelerinin olmayışına dayandırılmıştır.¹⁰ Komünist faaliyette bulunmakla suçlanan Macar işçilerin bir kısmı göz altına alınarak memleketten sınır dışı edilmişler, geride kalanlar da Türk yetkililer tarafından sıkı takibata alınmışlar; profesyonel çevrelerde şüphe ve itimatsızlıkla karşılanmışlardır. Aynı zamanda, yıldan yıla yevmiyelerindeki düşüşle beraber şanslarını İran ve Filistin gibi başka memleketlerde denemek üzere Türkiye'den ayrılmışlardır.¹¹

TABLO 3: Türkiye'deki Macar İnşaat İşçilerinin Mesleklerine ve Yıllara Göre Aldıkları Ortalama Ücret¹²

<i>TL Cinsinden</i>	1925-26	1926-27	1927-28	1928-29	1930	1931	1932
Marangoz	7	6	6	5,5	5	4,5	4
Tesviyeci	5	4	3	3	2,5	2	2
Duvarcı	7	5,5	5	5	5	4	3
Doğramacı	7	5,5	5	5	5	5	3

Türk hükümetinin memleketi etkileyen 1929 Ekonomik Krizi karşısında bazı malî ve ekonomik önlemlere başvurması Türkiye'deki Macarların durumunu etkileyen ikinci etmen olmuştur. 16 Haziran 1932 tarihinde yürürlüğe giren 2007 sayılı yasa ile bazı mesleklerin Türk vatandaşları tarafından ifa edilebileceğine hükmedilmiştir.¹³ Bu yasaya göre Türk vatandaşı olmayanlar garsonluk, çilingir, badanacı, marangozluk, tesisatçılık, kapıcılık gibi mesleklerden menedilmişler, halen bu meslekleri yapanların da kademeli olarak işlerini yapmayı bırakmaları öngörülmüştür. 1933 senesinde çıkarılan bir ek yasa ile bu yasanın uygulanması için 2 sene mühlet verilmiştir. Böylece, 1935 yılı Mayıs ayına kadar Türkiye'deki Macar iş gücünde büyük düşüş olmuştur. Sadece ekonomik kriz değil, aynı zamanda kamuoyunda yabancılara yönelik beliren olumsuz imaj da yasanın çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ankara'daki Macar elçiliği ve İstanbul'daki başkonsolosluk, yasadan Macar vatandaşlarının etkilenmemesi için kulis çalışması yapsa da başarısız olmuştur. Macar Sefiri Tahy, kişisel ilişkilerini kullanmak istemiş ve üst düzey bürokratlarla doğrudan temasa geçse de bir netice alamamıştır.

1935 senesi itibarıyla Türkiye'de bulunan yabancılardan sadece Bakanlar Kurulu kararıyla görevlendirilenlerin çalışmalarına müsaade edilmiştir. Böylece, ziraat, madencilik, hayvan yetiştir-

¹⁰ MNL K 60 1927-I/7 İstanbul'dan 1 Şubat 1927 tarih ve 2490/kig/1926 sayılı rapor.

¹¹ MNL K 69 768. bağ 1931-1932 I-1 dos. 1932 Yılı Türkiye İktisadî Raporu

¹² Ibid.

¹³ Resmî Gazete 1932.

tiriciliği, bira imalatı, inşaat gibi alanlarda çoğunluğu mühendis olan bu gibi kimseler devlet kadrolarında uzman olarak istihdam edilmişlerdir. Kendilerinden üretim ve kaliteyi arttırmak için uzmanlıklarını ve yeni teknikleri Türk meslektaşlarına öğretmeleri ve yeni uzmanlar yetiştirmeleri beklenmiştir. Sözgelimi modern hayvan yetiştirme yöntemleri Türkiye’de Macarlar tarafından öğretilmiş; Anadolu’daki atların tohum kalitesi Macar uzmanlarca geliştirilmiş; şeker fabrikalarının kuruluşunda Macar uzmanlar görev almışlardır. Eskişehir Şeker fabrikasının ilk müdürü Hermann Guthertz isimli bir Macar’dır. Atatürk, János György isimli bir Macar mühendisi bizzat kendisi Ankara’daki çiftliğine davet etmiştir. Ereğli’de maden ocaklarında Macar malı makineler kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde Türkiye’deki ilk modern meteoroloji istasyonu Macar mühendis Rethly tarafından kurulmuştur. Türkiye’de 1950 senesine kadar devlet hesabına görevlendirmeye çalışmış olan Macar uzmanların sayısı 160 civarındadır. Soğuk Savaşın başlamasıyla beraber Türkiye yüzünü Batı’ya ve ABD’ye dönünce, Demirperde ülkesi konumuna düşen Macaristan’dan gelen uzmanların da ayakları Türkiye’den kesilmiştir.¹⁴

İZMİR VE ÇEVRESİNDEKİ MACARLAR

Millî Mücadele’nin ardından İzmir ve çevresinde Macarlarla ilgili olan ilk önemli havadis savaşın büyük lideri, Mustafa Kemal Paşa’nın sayesinde vuku bulmuştur. Ticaret ataşesi sıfatıyla Türkiye’ye gelen Jenő (Öjen) Ruszkay, Kemal Paşa ile Macar hükümeti adına ilk defa Şubat 1923 senesinde İzmir’de görüşmüştür. 15 Şubat’ta başlayan Türkiye İktisat Kongresi¹⁵ sebebiyle İzmir’de bulunan Kemal Paşa, Macar temsilciyi 16 Şubat günü bu şehirde kabul etmiş ve görüşmeleri yaklaşık yirmi beş dakika sürmüştür. Ruszkay’ın kendi ifadesiyle “*Görüşme kusursuz ama çok da samimî olmayan bir üslupla cereyan etmiştir*”. Ruszkay’ın ziyareti bu bakımdan tam yetkili bir Macar Sefirinin devlet başkanına resmî ziyareti gibi değerlendirilebilir.¹⁶ Ruszkay, kendisini kabul eden Kemal Paşa’ya teşekkür ederek Macar halkının ve bilhassa Kral Naibi Amiral Horthy’nin ve Macar Krallık Ordusu’nun kardeşlik duyguları ile Türk zaferinden ötürü duydukları coşkulu sevinci iletmiştir. Horthy’nin Kemal Paşa’ya sözlü mesajını iletmiş ve görüşmeye kadar geçen bir aylık süre içinde gerçekleştirdiği faaliyetlerden bahsetmiştir. Macar temsilci, “*daima*

¹⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Bakanlar Kurulu Ekleri tasnifine ait belgelerde yapılan tetkik ışığında bu dönemde Macaristan vatandaşı statüsündeki uzmanların devlet tarafından çalıştırılmadığı; 1960’lı yılların ortasında Sovyetler Birliği ile yeniden yakınlaşma sürecinin başlamasıyla devlette Macar uzmanların 1960’ların başından itibaren tekrar görevlendirildikleri anlaşılmıştır. Bkz. Saral 2016, 478-496.

¹⁵ Kongrenin açılışında söz alan Kemal Paşa iktisadî zaferlerle taçlandırılmayan askerî zaferlerin kalıcı olmayacağını belirterek yeni Türk devletinin bir iktisat devleti olacağını ifade etmiştir. Aşarın kaldırılması kabul edilmiş, kapitalist bir düzen kurulacağını işaretleri verilmiştir. Bkz. Ökçün 1981, 243-256.

¹⁶ Bu görüşmeden yaklaşık on sene sonra güven mektubunu sunmak üzere Çankaya’ya çıkan dönemin Macar elçisi Jungerth-Arnothy de kişisel not defteri ve konuyla ilgili Dışişleri Bakanı’na gönderdiği raporunda Kemal Paşa’nın kendisine karşı benzer bir tutum içerisinde olduğunu yazacaktır. Dikkati çeken nokta ise, Arnothy’nin ifadesine göre, Kemal Paşa’nın bu kabulü yaklaşık 1 saat sürmüşken, bundan bir gün önce köşke yine güven mektubunu sunmak üzere çıkan Alman Büyükelçisi’nin kabul süresi sadece 12 dakikadır. Bkz. PIL, 972. fond. 5.özüğü egység, 50. füzet, s.4. Bulgar Başbakanı Stamboliyski de Edirne Başkonsolosu Markov’u Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi için görevlendirmiş; Markov 28 Ocak 1923 günü İzmir’de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. Velikov 1989, 1957.

en mükemmel samimiyet ve açıklıkla Kemal Paşa'nın huzurunda olacağını" belirterek sözlerini tamamlamıştır.

Maslahatgüzar Ruszkay'nin yani sıra o dönemin Macar Başbakanı, István Friedrich de Türkiye'ye ilk olarak İzmir'den ayak basmıştır. 16 Mart 1923 tarihinde Kemal Paşa ile Afyon'da görüşen Friedrich İzmir'e geri dönmüş ve ardından Anadolu seyahatine çıkmıştır.

Şu anda ailesiyle İzmir'de yaşayan ve 1980'de Türk vatandaşlığına geçen, hâlihazırda Macaristan'ın İzmir Fahri Konsolosu olan Christopher Dologh'un dedesi, genç Macar maden mühendisi İmre Dologh, 1920'li yıllarda İzmir Sular İdaresini işleten Belçika firması tarafından İzmir Sular İdaresinin başına Genel Müdür olarak atanmıştır. Görevi sırasında kurduğu sistem, Pınarbaşı tesislerinde „Macar'ın pompaları" olarak bilinir ve bunları görmek halen mümkündür.

1930'lu yıllarda İzmir Alman Başkonsolosu'nun yeğeni Margit Kundiger ile evlenen İmre, 1944 yılına kadar Sular İdaresi'ndeki görevine devam etmiştir. Macaristan'a dönmek üzere eşyalarını toplayıp ailesini yanına aldıktan sonra İstanbul'a gitmesine ve buradan Budapeşte'ye gitmek için dönüş hazırlıklarını yapmasına rağmen Almanya ve ardından Sovyet Rusya'nın Macaristan'ı işgali nedeniyle İmre ve ailesinin geri dönüş hayalleri suya düşmüştür. İmre'nin oğulları, Bence ve Géza Dologh 1970'li 80'li yıllarda İzmir'e dönmüşlerdir. Aileleri bugüne dek hayatlarını bu güzel şehirde sürdürmüşlerdir.¹⁷

1920'li yıllara geri dönülecek olursa, Türkiye'deki sermaye eksikliği ve yüksek vergilerin de yatırımın yetersiz kalmasında başka bir etmen olduğu görülebilir. 1926 yılı itibarıyla Türkiye'deki tek pamuk yağı fabrikası İzmir'de savaştan sonra bir Macar girişimci tarafından işletilmekteydi; fakat bu fabrika sermaye yetersizliğinden ötürü kapanmıştır.¹⁸

İzmir ve çevresinde yaşayan diğer önemli bir Macar olan Jenő (Öjen) Károly 1925'te İstanbul Karaköy limanının inşaatında inşaat ustabaşısı olarak *Sodet* adlı bir şirket tarafından istihdam edilmiştir. 1927 senesinde ise *Kömürcüoğlu Mehmet Asım* adlı Türk şirketinin İzmir Şubesi'nde işe başlamıştır. Burada Selanik Bankası'nın İzmir şube binası ve Tuhafiye Çarşısı'nın planlamasında ve yapımında önemli rol üstlenmiştir. İzmir'deki görevinin ardından, 1930'lu yıllarda Irmak-Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu hattı inşaatında Fevzipaşa ve Gölbaşı arasındaki 138 km'lik alanın bütün bina, istasyon, su kuleleri, çevirme noktaları ve diğer gerekli yapılarının hayata geçirilmesinin baş sorumlusu olarak görev yapmıştır.¹⁹

Türkiye Cumhuriyeti'ne Macar uzmanların yoğun olarak geldiği 1930'lu yıllarda Türkiye'nin önemli şehirlerinden biri olan İzmir'de ve çevresinde de doğal olarak Macar uzmanlar yerleşmişler ve istihdam edilmişlerdir.

¹⁷ Christopher Dologh'un Gabor Fodor'a aktarmış olduğu bilgiler.

¹⁸ Macar elçi belirtilen dönemde yerli sermaye ile İngiliz mühendislerin idaresinde Adana'da bir pamukyağı fabrikasının açıldığını belirtmektedir. *MNL K 79 47. bağ* 1924-25 4 Mayıs 1926 tarih 272/A.kig sayılı rapor.

¹⁹ Jenő Károly'un kızı Emma Karoly tarafından aktarılan bilgiler.

Ankara'nın ve Ege Bölgesi'nin modern sulama şebekesinin tesisinde çok önemli rol oynayan ve Türkiye'nin ilk Meteoroloji Gözlemevi'nin²⁰ planlarını çizen György Tittes'in haricinde Türk sulama şebekesini ihya eden Macar uzmanlardan biri de mühendis Gyula Barakovits'tir. Kendisine ait bilgilere göre, 1924 senesinde Türkiye'ye gelen Barakovits, 1936 yılı Mayıs ayına kadar bu ülkede çalışmıştır. 1924 ile 1926 seneleri arasında Ankara'da Çalışma Bakanlığı'nda görevliken, 1926 yılında Bursa Vilayet Su İşleri Müdürlüğü'ne gitmiştir. 1927 senesinde Çalışma Bakanlığı adına Konya'da bulunmuş; 1928 ile 1933 yılları arasında yeniden Bursa Vilayet Su İşleri kurumuna gitmiştir. Bu kurumun inşaat Şubesinde görev yapmıştır. Barakovits son olarak 1933-1936 seneleri arasında meslektaşı Alfréd Gresintsky ile İzmir yakınlarında bulunan Tepeköy'de özel bir şirket adına Ölügölet'in drenaj çalışmasını tamamlamıştır.²¹

Türkiye'de çalışmış ve devlet tarafından görevlendirilmiş Macar uzmanlardan birisi de Béla Waldinger'dir. Oğlu Nazım Valdinger, halen Tekirdağ'da yaşamaktadır. Valdinger, Saral'a, babası hakkında aşağıdaki bilgileri vermiştir:

*"Babam Macar tebaalı 1893 Pécs doğumlu Bela Waldinger'dir... I. Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş; Sibiry'a'da savaş bittiği halde 7 sene 10 gün esir kalmış ve oradan kaçmış. Babamın 1929 yılında Türkiye'ye geldiğini zannediyorum aklımda kalan bu tarih Ankara'da bazı devlet binalarının restorasyonunda çalışmış veya yapımında daha sonra İzmir Atatürk heykelinin kaidesinin yapımında çalıştığını biliyorum"*²²

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki bazı kaynaklara göre 1936 yıllarında adı István Kavinszki olan bir Macar Söke Belediyesi tarafından su Tesisat Uzmanı olarak görevlendirilmiştir. Görevlendirme süresi işler tamamlanana kadar sürmüştür.²³

Yine, Muğla ve Milas'taki inşaatlarda yeni teknikleri kullanan Macar ustaların Muğla Vali Konağı ve sinema binası yapımında, Milas'ta ise yine sinema salonun ve yerli halk tarafından Macar evleri olarak adlandırılan evlerin inşaatında görevlendirildiğine dair elimizde bilgiler mevcuttur.²⁴

İzmir'de bulunan Macarlara ilişkin, Çigan orkestrası lideri, kemancı Balog Bandi ve müzisyen arkadaşlarının hikayesi renkli olanlardandır. 1936 senesinde Ege Palas Oteli'ne Murat Türkmenoğlu tarafından çağırılan orkestra, bazı döviz kısıtlamalarından ötürü aldıkları maaşı yakınlarına iletemedikleri gerekçesiyle İstanbul'daki Macar Konsolosluğuna başvurup yardım istemiştir. Aynı sene içinde Macaristan'a geri dönebilmeleri için Konsolosluğa mevduat olarak bırakılan 200 Türk lirasının iade edilmesi talebinde bulunmuştur. Macar Devlet Arşivi'ndeki kayıtlara göre, her iki sorun da halledilmiştir.²⁵

²⁰ Bina günümüzde A.Ü. Veteriner Tarihi Müzesi olarak hizmet vermektedir.

²¹ MNL K 69 768. bağ 1-7.başlık 1937-1939 17 Aralık 1937 tarih ve 57403 sayılı talimat

²² Selahattin Nazım Valdinger ile 28 Temmuz – 6 Ağustos 2015 tarihlerinde yapılan yazışmalar

²³ BCA 30. 18. 1. 2. 70. 91. 16.

²⁴ Çolak 2006, 32-34.

²⁵ MNL K 653 17. bağ 8. başlık Ankara'dan 30 Eylül 1936 tarih 1793/1936 sayılı rapor.

1940'lı yıllara geçildiğinde, Adana, Afyon, Balıkesir, Bursa-Çekirge, İzmir, Kayseri, Konya, Kozlu ve Zonguldak'ta toplam 5500 abonelik 11 otomatik telefon santrali kurulması için Macar *Standard* firmasıyla 23 Mart 1940 tarihinde bir sözleşme yapılmış olduğu görülmektedir. Ancak, savaş yılları olmasından ötürü bu sözleşme tamamen yerine getirilmemiştir; 100 abonelik Adana santrali ile 300 abonelik Afyon, 1500 abonelik Bursa ve 500 abonelik İzmir santrali kurularak yetkililere teslim edilmiştir.²⁶

1943 yılında düzenlenen Uluslararası İzmir Fuarı'na Macaristan da katılmıştır.²⁷ Fuar Gazinosu'nda Vali Sabri Öney'in, belediye ve parti reisleriyle matbuat erkânı şerefine verdiği ziyafetin sonunda Macar Sefiri János Vörnlle bir nutuk söyleyerek Macaristan'ın fuara davet edilmiş olmasından dolayı teşekkür etmiş ve iki millet arasındaki münasebetlere temas ederek şöyle demiştir:

*"İki milletin aynı besiyeye, aynı hayat zevkine malik ve her ikisinin de ömürleri boyunca bu kadar kan döktükleri hürriyete aynı aşkla bağlı oldukları nazarı itibara alınırsa bu müteakbil kardeşlik hissinde bir fevkalâdelik görünmez. Türk dilinden alınan birçok Macarca kelimeler Türk medeniyetinin Macar medeniyetini zenginleştirmiş olduğuna delâlet eder. Bu sergi Macarların Türk milletine borçlu olduğumuz her şeye alenen ve resmen teşekkür etmesi için bir fırsattır."*²⁸

Vali Öney'in yaptığı kısa teşekkür konuşmasının ardından sözü alan Belediye Başkanı Reşat Leblebicioğlu, Macar standının yarattığı sükseye değinmiştir:

*"Çok kısa bir zamanda kıymetli mimar, mühendis ve dekoratörlerin büyük bir itina ile hazırladıkları pavyonunuzun ihtiva ettiği muhtelif cins eşya ile bunların teşhir ve tanziminde gösterdikleri muvafakiyet bütün ziyaretçilerin alâka ve takdirlerini celbetmiş bulunmaktadır."*²⁹

Macar hükümeti bir jest yaparak tarihî öneme sahip korvinaları bu fuarda sergilenmek üzere Türkiye'ye göndermiştir. Bu kültür hazinesini getirmekle görevli Macar diplomat László Veress görevini layıkıyla yerine getirmiştir.

Son olarak Kürşad Erinç'in aktarımını paylaşmakta fayda vardır: Bugün Güzelyalı Sahil Bulvarı ile önü doldurulan Hava Eğitim Komutanlığı alanı içinde görünen yarım silindir, kemerli devasa yapı, Deniz Tayyare Fabrikasından o günlerin yoksul fakat inançlı kuşağından bizlere bırakılmış bir emanet gibidir. Fabrikanın deniz kıyısındaki beton pisti, denizden gelen uçakların özel düzenekli halatlarla, karaya alınmasını sağlarmış. Hava Harp Okulu'ndan mezun olan Güngör Elbek, deniz tayyarelerinin hangarı olarak, inşa edilen bu kocaman yapının, beton yarım daire kemerlerini dökecek, Türk usta olmadığından, Macaristan'dan inşaat ustaları getirildiğini işitmiş. Macar ustalar prizlendikten sonra üstün hünelerleriyle, yapı tabanında oluşturdukları raylar üzerinde beton kemerleri taşıyarak monte etmişlerdir.

²⁶ Çolak 2004, 54.

²⁷ Macaristan'ın fuara katılımı ve bu konuda Türk basınında çıkan haberler Macar Sefiri'ni memnun etmiştir. *MNL K 63 294. bağ 32-1-a başlık* Ankara'dan 29 Eylül 1943 tarih 157/pol./1943 sayılı rapor.

²⁸ Ayın Tarihi 1943, 47-48.

²⁹ Ibid.

KAYNAKÇA

- MNL, *Magyar Nemzeti Levéltár* OL (Országos Levéltár) KÜM (Külügyminisztérium) Fond K 60-63-69-79 (Macar Millî Arşivi Devlet Arşivi Dışişleri Bakanlığı Fonları)
- PIL, *Politikátörténeti és Szakszervezeti Levéltár [Siyaset Tarihi Ve Sendika Arşivi]*
- BCA , *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*
- Berend ve Ránki 1966 , T. I. Berend ve G. Ránki, *A Magyarországi Gazdaságra az első világháború után 1919-1926 (I. Dünya Savaşı Sonrası Macaristan Ekonomisi 1919-1926)*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Çolak 2004, M. Çolak, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye-Macaristan İktisadî İlişkileri", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl. 2, Sayı. 4.
- Çolak 2006, M.Çolak, "Muğla ve Çevresinde Macarlar", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.10.
- Ökçün 1981, G.Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, A. Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları:471.
- Saral 2016, E. Saral, *Türkiye-Macaristan İlişkileri (1920-1945)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi Ankara, Hacettepe Üniversitesi.
- Saral 2017, E. Saral, "Türkiye-Macaristan Dostluk Antlaşması (18 Aralık 1923)", *Halil İnalcık Armağanı - III Tarih Araştırmaları*, Ahmet Özcan (ed.), Ankara, DoğuBatı Yayınları, , s.155-180.
- Velikov 1989, S. Velikov, "Kemal Atatürk Ve Türk-Bulgar İlişkileri", *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara: 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler: III. Cilt*, Ankara, TTK Yayınevi.
- Zeidler 2009, M.Zeidler, *A Revíziós Gondolat (Revizyon Düşüncesi)*, Pozsony, Kalligram.
- *Aydın Tarihi* 1943, "Macar Sefiri İzmir'de bir nutuk söyledi", *Aydın Tarihi*, S.118.
- *Azt Est* 1926, "A török kormány szívesen látná a magyar gépgyárat áttelepítését Törökországra (Türk Hükümeti Macar Makine Fabrikalarının Türkiye'ye Kurulmasını Görmek Arzusunda)", *Azt Est (Akşam)*, 26 Nisan 1926.
- İstatistik Yıllığı 1951, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü İstatistik Yıllığı c.19, Yayın No:332.
- *Resmî Gazete* 1932, 16 Haziran 1932, No. 2126.

İzmir’de Göçlerle Değişen Yerleşim Düzeni ve Yaşam

Yar. Doç. Dr. Erkan Serçe

“İzmir’de Beştepeler nam mahalde Tatar Ahmet’le Tırhalalı Mustafa’nın katillerinden ve Aygır Ahmet ve Tosun Mustafa’nın cerhlerinden dolayı mevkuf bulunan Reji kolcularından Rusçuklu Mehmet ve Zıştovili Hacı Ahmet ve Erzincanlı İbrahim ve Tireli Hüseyin ve Kızanlıklı Ahmet ve Giritli Ahmet’in Mahkeme-i İstinaf Ceza Dairesinde icra edilen muhakemeleri...”

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinden itibaren devlet politikası olarak zorunlu göçürme ve iskân uygulamalarına rastlamak mümkündür. Buna bağlı olarak farklı dinden ve mezhepten olan insanlar arasında sorunlar yaşanmış ve bu sorunlar dramatik sonuçlar doğurmuştur. Bu sorunların temelinde dinsel fark kadar, kültürel, ekonomik ve yöneten-yönetilen ilişkisinden kaynaklanan nedenler bulunmaktadır. Ancak 19. Yüzyıldan itibaren bu nedenlere, hepsini ikinci plana itecek olan yeni bir neden eklendi: Milliyetçilik.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti, özellikle Balkanlar’da bir küçülme sürecine girdi ve kaybettiği topraklar üzerinde yeni ulus devletler ortaya çıktı. Yunanistan, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan bağımsız devletler olarak kurulduktan sonra da Osmanlı Devleti’yle olan çatışmalarını sürdürdüler. Her şeyden önce kurulan bu yeni devletlerin sınırları içinde önemli bir Türk-Müslüman nüfusu yaşıyordu. İlhan Tekeli’nin belirttiği gibi, bu ulusal devletler bir imparatorluk gibi farklı etnik ve dini gruplara hoşgörü ile bakamıyorlardı. Gelişimleri hâkim grup olan Türk-Müslüman kitlelere düşmanlıkla temellendirmişti. Bunun ötesinde bu bağımsızlığını elde eden devletlerde toprak sahipliği genellikle Türk-Müslüman kesim elindeydi. Bu kesimin gücünü kırmak için bunları göçe zorlamayı gerekli görüyorlardı. Ayrıca ulusal hâkimiyetlerinin pekiştirilmesinin yolunu ülke nüfuslarının homojenleştirilmesinde buluyorlardı. Böylece İmparatorluğun eski topraklarından içeriye doğru bir Türk-Müslüman göçü başladı. 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 savaşları İzmir’in nüfus yapısını ve kentsel yerleşim düzenini büyük değişikliğe uğrata ilk büyük göç dalgasının nedeni oldu.

İzmir’e ilk muhacir kafilesi, savaşın tüm hızıyla devam ettiği 1877 Ağustos’unun ortalarında ulaştı. Özel olarak bu transfer için hazırlanan Vasıta-yı Ticaret adlı gemiyle İzmir’e gelen 1500 kişiden oluşan muhacir kafilesinin büyük çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşuyordu². Kafile, Hacı Mahmut Camii civarında yeni inşa edilen okul binasına yerleştirildi³. İlerleyen aylarda

¹ Ahenk, 19 Mayıs 1896.

² İzmir, 3 Ağustos 1293(15 Ağustos 1877).

³ İzmir, 4 Ağustos 1293(16 Ağustos 1877).

özellikle 1878 yılının başlarında Dobruca⁴, Dedeâğaç ve Sofya⁵ ve Rumeli vilayetinin Rus kuvvetlerinin eline geçen diğer bölgelerinden⁶ binlerce muhacir İzmir'e geldi⁷. Britanya'nın İzmir Konsolosu F. Reade, 4 Şubat 1878 tarihinde İstanbul'daki büyükelçisine gönderdiği yazıda kentteki tıkanıklıkta ve muhacirlere yapılan yardımları yetersizliğinden yakınmaya başlamış ve İzmir'e halen mülteci gönderilmesinin üzücü olduğunu kaydetmişti⁸. 1878 yılının ortalarına gelindiğinde, İzmir'e gelen muhacir sayısı 66.000'e ulaşmıştı. Bunlardan 60.000 kadarı diğer livalara gönderilmiş, 6.000'i ise 'geçici' kaydıyla İzmir'de iskân edilmişti⁹. Bir süre sonra muhacir kabilelerinin vilayet yönetimi için sorun oluşturduğu anlaşıyor. 1879 yılı başlarında Aydın valiliği tarafından gönderilen bir telgrafta Aydın vilayeti arazisinin daha fazla muhacir barındırmak için uygun olmadığı vurgulanıyor, bu nedenle daha fazla muhacir gönderilmemesi isteniyordu¹⁰. Buna rağmen İzmir'e muhacir sevki azalarak da olsa devam etti. 1891 yılında İzmir'e ulaşan muhacir sayısı 77.000'i geçmişti. Buna karşın muhacirlerin 1879'dan itibaren kent üzerinde yarattığı baskının giderek azaldığını söylemek mümkün. Nitekim muhacirlerin İzmir'e gelmeye başlamasıyla birlikte iaşe ve ibatenin sağlanması amacıyla oluşturulan Muhacir Komisyonu'na büyük önem verildiği anlaşıyor. Öyle ki, 1877-1878 döneminde çalışmalarıyla büyük takdir topladığı her fırsatta vurgulanan Muhacir Komisyonu reisi Helvacızade Emin, bir nedenle istifa etmek zorunda kalan Salih Efendi'nin yerine belediye reisi olarak getirilmişti¹¹. Muhacir sorununun tüm şiddetiyle kendini hissettirdiği 1879 yılında ise komisyon riyasetine ve üyeliklerine askeriye'den kişiler atanmıştı¹². İlerleyen yıllarda üye sayısı düşürülen komisyonun riyaseti gönüllü olarak bu işi yapmayı kabul eden bir bürokrat ya da eşraftan birine verilir oldu.

1877-1878 savaşları sonrasında İzmir'in karşılaştığı ikinci kitlesel göç süreci 1896'da Girit olaylarıyla başladı. Yunanistan'ın Girit'i işgaliyle birlikte Haziran 1897'den itibaren adanın Müslüman sakinleri, başta İzmir olmak üzere, güvenli gördükleri Anadolu topraklarına göç etmeye başladılar. Bu süreçte İzmir'e ne kadar Girit muhaciri geldiği, bunlardan ne kadarının kent içinde iskân edildiği, ne kadarının başka yerlere gönderildiği kesin değildir. Kemal Karpat'ın ak-

⁴ "Vatanlarından dur ve mehcür olan Dobruca ahali-i biçeregânından bir haylisi dünkü gün Dersaadet'ten vürud eden Avusturya posta vapuruyla İzmir'e gelmiştir". İzmir, 5 Teşrin-i sani 1293 (19 Kasım 1877).

⁵ "Dünkü gün Sofya ve civarı ahalisinden bir vapur dolusu yani iki bine yakın muhacir İzmir'e geldi...". İzmir, 11 Kanun-ı sani 1293 (23 Ocak 1878).

⁶ "...sefil bir halde hicrete mecbur olan Rumeli ahalisinden iki bin beş yüz nüfus zekiyye-i İslamiyeyi hamil dünkü gün bir Nemçe vapuru limanımıza geldi...". İzmir, 10 Kanun-ı sani 1293 (22 Ocak 1878).

⁷ "Evvelce vürudunu yazdığımız muhacirlerden başka iki üç adet vapurla yine dört, beş bin kişi İzmir'e geldi". İzmir, 16 Kanun-ı sani 1293 (28 Ocak 1878); "Dünkü gün yine üç, dört bin muhacir geldi...". İzmir, 19 Kanun-ı sani 1293 (121 Ocak 1878); "Dünkü gün bir Avusturya vapuruyla yine Rumeli muhacirlerinden üç binden ziyade nüfusun İzmir'e muvasalat ederek...", İzmir, 24 Kanun-ı sani 1293 (5 Şubat 1878).

⁸ Bilal N. Şimşir (Haz.), *Rumeli'den Türk Göçleri I, Emigrations Turques des Balkans Turkish Emigrarions from the Balkans, Belgeler-Documents I*, Ankara, 1968, s. 320.

⁹ (BOA) *İrade, Şura-yı Devlet*, 2256 (7 Cemaziye'l-ahir 1295/8 Haziran 1878). Ayrıca bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara, 1999.

¹⁰ (BOA) *ŞD.*, 1378/8 (24 Muharrem 1296).

¹¹ Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye 1868-1945*, İzmir, 1998, s. 60; İzmir, 24 Kanun-ı sani 1293 (5 Şubat 1878).

¹² *Sâlnâme-i vilâyet-i Aydın*, 1297 hicrî senesi (1880), defa 2, Aydın Vilâyeti Matbaası, İzmir, 1297, s. 52.

tardığına göre 1894'te 250.000 olan ada nüfusunun 74.150'si, yani yüzde 30'u Müslüman'dı¹³. Konuyu ayrıntılarıyla inceleyen Prof. Dr. Nükhet Adıyeke'nin saptamalarına göre, 1900'de Müslümanların sayısı 33.496'ya toplam nüfusa oranları ise yüzde 11'e düşmüştü. Bu oran 1911'de yüzde 8,2'ye gerilemiş, mübadeleyle de sıfırlanmıştır¹⁴.

Bu kısa bilgiden sonra gelelim İzmir'deki kentsel yapının dönüşümüne. İzmir'in Müslüman-Türk mahalleleri 19. yüzyılın son çeyreğine kadar geleneksel yapısını büyük ölçüde korumuştur. 19. yüzyılın ortalarından itibaren izleyebildiğimiz İzmir Kadı Sicilleri, bu dönemde İzmir'deki Müslüman mahalleleri hakkında bir fikir verebilmektedir; Mirali, Kefeli, Cami-i Atik, Hatuniye, Kasab Hızır, Selâtinioğlu, Hacı Hüseyin, Çorakkapı, Pazaryeri, Faik Paşa, Ali Reis, Hasan Hoca, Şeyh, Cedit ve İzmir Karantinası mahalleleri 1852- 1880 yılları arasında defterlere yansıyan mahalle isimleridir. Son ikisi hariç, diğer mahallelerin tamamı, önceki yüzyıllardan itibaren izleyebildiğimiz mahallelerdir. Ayrıca bu mahallelerin yayıldığı alanı da Lamec Saad'ın 1876 tarihli İzmir planında belirlemek mümkündür. Bunun 1912'de bir gazete başyazarının tarifiyle Kemeraltı Çarşısı, Mezarlıkbaşı ve Irgat Pazarı, yani Agora bölgesinden başlayan doğu ve güney sınırlarını da çizebiliriz: Paşa Mezarlığı, Mumcunun Kahvesi, Mevlevi Dergahı, Selatinioğlu ve Karakapı¹⁵. Bu tablo 1877'de Kırım ve Kafkasya muhacirlerinin İzmir'e gelmesiyle değişmeye başladı.

İzmir'e gelen muhacirler, başta kışla binası olmak üzere cami, okul ve han gibi mekânlarda konaklatılıyordu. Ancak bunlar yetersiz kalmaya başlayınca, yardımseverlerin evleri açılmış, bazı özel konaklar sahiplerinin rızasıyla muhacirlerin konaklamasına tahsis edildi. Muhacirlerin büyük kısmı başka yerlere nakledildikten sonra İzmir'de kalan muhacirler ilerleyen süreçte Müslüman yerleşim bölgesine eklemlenen yeni mahalleler oluşturmaya başladılar.

Bu konudaki ilk bilğimiz Ağustos 1883 tarihine aittir: buna göre Tatar muhacirleri Gerenlik adıyla bir mahalle oluşturmuştu¹⁶. Gerenlik mahallesi kısa sürede büyüdü ve ikiye ayrıldı; Gerenlik Karakuyu ve Gerenlik Toynaktepe.

Ertesi yıl muhacirler, Yapıcıoğlu Çeşmesi civarında Naşidiye adı verilmek istenen yeni bir mahalle teşkil ettiler¹⁷. Büyük olasılıkla yardımlarını gördükleri dönemin İzmir Valisi Hacı Naşit Paşa'ya izafeten talep edilen Naşidiye isminin kabul görmediği ve mahallenin Memduhiye olarak adlandırıldığı anlaşıyor. Bu dönemde Kadifekale'nin güney eteklerinde Nüzhetgâh adıyla da bir muhacir mahallesi kurulduğunu biliyoruz.

Aynı süreçte ve belki de daha önce, şehrin güney-batı yönünde, yavaş yavaş gelişmeye başlayan Karataş-Karantina sahil bandının üst taraflarında Değirmendağı'nda muhacirlerin iskân edildiğini görüyoruz. 1885'e kadar ortaya çıkan muhacir mahalleler tablo: l'den izlenebilir.

¹³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı nüfusu 1830-1914: demografik ve sosyal özellikleri*, İstanbul, 2003 s. 193.

¹⁴ Nükhet Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara, 2000, s. 267 ve 263.

¹⁵ Ali Nazmi, "Yukarı Mahalleler ve Susuzluk Derdi", *Ahenk*, 28 Mart 1912.

¹⁶ (BOA) Şura-yı Devlet, 1380/41 (19 Şevval 1300).

¹⁷ (BOA) Şura-yı Devlet, 1381/1 (24 Ramazan 1301).

Mahalle'nin adı	Hane sayısı
Mazlum Bey Çeşmesinde Birinci Hamidiye Mahallesi	218
Mazlum Bey Çeşmesinde İkinci Hamidiye Mahallesi	100
Şerefiye Mahallesi	219
Cedit Mahalle	50
Nüzhetgâh Mahallesi	110
Teşvikiye Mahallesi	101
Orta Mahallesi	80
Gerenlik'te Karakuyu Mahallesi	256
Gerenlik'de Toynaktepe Mahallesi	65
Toplam	1199

Tablo 1: 1885'e kadar kurulan muhacir mahalleleri ve hane sayıları

Değirmendağı özellikle Halil Rıfat Paşa döneminde muhacirlerin iskânına geniş bir şekilde açıldı. 1891 yılı için yayınlanan salnamede, Değirmendağı ve Karataş üzerinde, beş, altı sene önce geneli çıplak ve yalın dağlardan ve kayalıklardan ibaret olan yerde, Karataş Hamidiye, Değirmendağı Hamidiye, Hamidiye Bala ve Hamidiye-yi Kebir mahallelerinin kurulduğu belirtiliyor. Aynı yerde bu mahallelerin 2888'i erkek 2831'i kadın olmak üzere 5719 nüfusa sahip olduğu yazılıyor¹⁸. Bunlarla beraber, 1892'de Kadifekale'nin arka cihetinde, Yeşildere vadisine bakan İmariye mahallesi kuruldu¹⁹. İki yıl sonra, bu kez Karataş ve Karantina'yı aşan yerleşim, Mamuretü'l-Hamit adıyla yeni bir mahallenin oluşmasını sağladı²⁰.

Ancak bu genişlemenin tamamını muhacirlere bağlamak doğru değildir. İzmir, bu yıllarda hem başka vilayetlerden hem de kendi taşrasından yoğun bir nüfus çekmekteydi. Diğer taraftan sahil bandındaki gelişme yaşam tarzının değişikliği yansıtmaktaydı. Özellikle Eski Türk mahallelerinde yaşayan zengin Müslüman-Türk nüfus, geleneksel yaşantılarını terk ederek sahilhanelere yerleşmeye başlamışlardı. Özellikle sonraki Mamuretü'l-Hamit ismiyle Reşadiye / Güzelyalı Mahallesi bu şekilde teşekkül etmiş olmalıdır.

Bilindiği gibi, 1797 Girit olayları sonrasında, muhacir akını yeniden başladı. Bunların içinde İzmir'e yerleşenler yine mevcut yerleşimlere eklenilerek, mahallelerin büyümesine, bir süre sonra da bu mahallelerin bölünmesine neden oldular. Bunların içinde özellikle Kadifekale eteklerindeki Nüzhetgâh Mahallesi dikkat çekmektedir. Beştepeler mevkiinde kurulan ve 1906'da adı Sultaniye olarak değiştirilen²¹ bu mahalle, Temmuz 1908'de "cesamet ve vü-

¹⁸ *Aydın Vilâyetine mahsus sâlnâme*, sene-i malî 1307, sene-i hicrî 1308 (1891), def'a 13, İzmir, Vilâyet Matbaası, 1308, Cild-i sani, s. 551-552.

¹⁹ (BOA) *Şura-yı Devlet*, 1388/22 (27 Rebülahir 1310).

²⁰ (BOA) *Şura-yı Devlet*, 1392/16 (28 Safer 1312).

²¹ *Ahenk*, 13 Nisan 1906.

satına ve günden güne kesb-i umran ve terakki eylemesine binaen” beşe bölündü²². Hepsisi de sıralı olarak Sultaniye ismini taşıyan ve “kesb-i umran ve terakki” eylediği vurgulanan bu mahalleler, Cumhuriyet döneminde değiştirilen isimleriyle, Tınaztepe, Kocatepe, Duatepe ve Çimentepe’dir. Bölünen bir diğer mahalle Halil Rıfat Paşa Caddesi’nden Bayramyeri’ne oradan da Üçyol ve Yağhaneler yönlerinde genişleyen Teşvikiye Mahallesi’ydi. Mısırlı Caddesi’nin açılmasıyla rağbet bulan Teşvikiye’nin de adı 1906’da Süleymaniye olarak değiştirilmiş ve aynı yıl 1. Süleymaniye ve 2. Süleymaniye olarak ikiye bölünmüştü²³. Bu mahalleler de günümüzün sırasıyla Atilla ve Altıntaş mahalleleridir. Yine Mısırlı Caddesi üzerinde Arap Hasan Çeşmesi mevkiinde aynı isimle bir mahalle oluştu. Diğer muhacir mahalleleri de isim değiştirerek ve bölünerek günümüze kadar geldiler.

Kuruluş	Osmanlı son dönem	Cumhuriyet
Selimiye	Selimiye	Yeşiltepe
Orta	Mahmudiye	Güngör
Karataş Osmaniye	Birinci Osmaniye	Mecidiye
	İkinci Osmaniye	Barbaros
		Turgut Reis
Nüzhetgâh	Birinci Sultaniye	Tınaztepe
	İkinci Sultaniye	Kocatepe
	Üçüncü Sultaniye	Duatepe
	Dördüncü Sultaniye	Çimentepe
	Beşinci Sultaniye	
Teşvikiye	Birinci Süleymaniye	Atilla
	İkinci Süleymaniye	Altıntaş
Fethiye	Orhaniye	Selçuk
Memduhiye	Memduhiye	Altay
İmariye	İmariye	İmariye
Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu	Dolaplıkuyu
Gerenlik-i Kadim (Karakuyu)	Ballıkuyu	Ballıkuyu
Gerenlik	Birinci Aziziye	Kocakapı’ya ilhak.
Cedit (Hamidiye-i Kebir)	İkinci Aziziye	Aziziye
	(Kazganlıkuyu) Cedit Kadriye	Kadriye
Şerefiye	Fatih	Fatih
Arap Hasan Çeşmesi	Arap Hasan	Çankaya

Tablo II: Osmanlı’dan günümüze muhacir mahalleleri ve isim değişiklikleri

Ali Nazmi’nin 1912’de kentin klasik Müslüman mahallelerinin sınırını çizdikten sonra 1878’ten itibaren ortaya çıktığını belirttiği mahallelerin dökümü şöyle: Selimiye, Mahmudiye, Birinci, İkinci Osmaniye; Birinci, İkinci, Üçüncü, Dördüncü, Beşinci Sultaniye; Birinci, İkinci Süleymaniye, Kadriye, Orhaniye, Memduhiye, İmariye, Dolaplıkuyu, Ballıkuyu, Birinci, İkinci Aziziye.

²² Ahenk, 16 Temmuz 1908.

²³ Ahenk, 6 Mayıs 1906.

Bu noktada muhacirlerin iskânıyla birlikte İzmir'in topografya sözlüğüne katılan 'Yukarı Mahallat' hakkında bilgi vermek gerekir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, yukarıda Ali Nazmi'nin çizmiş olduğu sınırdan da anlaşılabilirliği üzere Yukarı Mahalleler tanımı, Değirmendağı'nda bulunan muhacir mahallelerini kapsamıyor. Bunun nedeni, aşağıda anlatılacağı üzere Değirmendağı'ndaki muhacir mahallelerinin Halil Rifat Paşa'nın valiliği döneminden itibaren kent merkeziyle entegrasyonunun sağlanması ve nispeten kentsel hizmetlerden yararlanabilmeleridir. Bunun tek istisnası II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Arap Hasan Çeşmesi Mahallesidir ki, burası da uzun süre 'haric-i şehir' olarak değerlendirilmiştir.

Bu çerçevede, yukarı mahalleler coğrafi bir konumlandırma şeklinde Kadifekale eteklerinde, kent merkeziyle özellikle mezarlık alanlarıyla ayrılmış muhacir yerleşim alanıdır. Ancak bunun yanında, kentin diğer bölgelerinden farklı olarak, kentsel hizmetlerden yani altyapı, sağlık, eğitim ve güvenlik gibi merkezi ve yerel yönetim tarafından sunulması gereken olanaklardan daha az yararlanan yerleşim bölgesini tanımlamaktadır. Bu şekildeki "Yukarı Mahalleler" ifadesi, II. Meşrutiyet döneminden 1950'li yıllara kadar kullanılmaya devam edilmiş, sonraki yıllarda da etkisini devam ettirmiştir. Osmanlı döneminde Yukarı Mahallat kapsamındaki yerleşim bölgesinde ne kadar insanın yaşadığı konusunda kesin bir bilgiye ne yazık ki sahip değiliz. Aşağıda da görüleceği gibi 1885'te düzenlenen bir belgeye göre yukarı mahalleler 597 haneden ibaretti. Hızla büyüyen ve nüfusu artan bu mahallelerin ulaşmış olduğu boyutu, 1908 seçimleri için verilen erkek nüfus ve seçmen sayılarından hareketle değerlendirebiliriz²⁴.

Mahalleler		Erkek nüfus	Toplam erkek nüfusa oranı	Birinci seçmen sayısı	Toplam seçmen sayısına oranı
Eski Türk mahalleleri		19.180	26.01	8.982	27.17
Muhacir mahalleleri	Yukarı Mah.	13.393	18.16	6.362	19.24
	Değirmendağı	4.770	6.46	2.470	7.47
Reşadiye/Güzelyalı		1.359	1.84	629	1.90
Rum mahalleleri		22.313	30.26	10.873	32.89
Musevi mahalleri		9.361	12.69	2.121	6.41
Ermeni mahalleri		3.359	4.55	1.617	4.89
Toplam		73.735	100.00	33.054	100.00

Tablo III: 1908'de İzmir mahalleleri erkek nüfusu ve birinci seçmen sayıları

Spekülatif de olsa tablo bazı sonuçlar çıkarmamıza olanak vermektedir. 1880'li yılların başlarından itibaren, Değirmendağı ve Kadifekale eteklerinde ortaya çıkan muhacir mahallelerinin barındırdığı nüfus, Eski Türk mahallelerindeki nüfusa oldukça yaklaşmıştı. Toplam nüfusun yaklaşık yüzde 25'ine ulaşan muhacirlerin yine yaklaşık üçte ikisi Kadifekale eteklerinde kurulan ve yukarı mahallat olarak adlandırılan yerleşim bölgesinde yaşıyordu. Muhacir mahallelerinde yaşayan erkek nüfusun yaklaşık % 48,5'i sahip oldukları gayr-i menkul üzerinden devlete vergi ödemekteydiler. Aşağıdaki tablo yukarı mahallelerin kendi içlerinde de farklı büyüklüklere sahip olduğunu göstermektedir.

²⁴ Ahenk, 18 Teşrin-i evvel 1324(31 Ekim 1908).

Muhacir mahalleleri	Erkek Nüfus 1908	1. Seçmen sayısı
Selimiye	428	216
Mahmudiye	435	283
Birinci Osmaniye	1404	669
İkinci Osmaniye	637	283
1.,3.,4.,5. Sultaniye	2665	1387
2. Sultaniye	678	247
Birinci Süleymaniye	1539	882
İkinci Süleymaniye	1228	594
Orhaniye	1358	755
Memduhiye	1610	1034
İmariye	226	47
Dolaplıkuyu	1215	741
Ballıkuyu	792	393
Birinci Aziziye	901	467
İkinci Aziziye	1359	629
(Kazganlıkuyu) Cedit Kadriye	429	221
Fatih	526	199

Tablo IV: 1908'de İzmir Muhacir mahalleri erkek nüfusu ve birinci seçmen sayıları

MUHACİRLERİN VE YUKARI MAHALLELERİN SORUNLARI

Büyük acılar sonrasında kendilerine sığınacak bir mekân bulmuş olan muhacirlerin sorunu kendilerine yerleşecek yer göstermesiyle bitmiyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, İzmir'e gelen muhacirlerin günlük ihtiyaçları, devletin bu iş için ayırdığı tahsisat yanında ve belki de daha büyük oranda kent sakinlerinin aynı ve nakdi yardımlarıyla sağlanıyordu. Ancak muhacirlerin içine düştükleri koşullardan yaranmak isteyen fırsatçıların da olduğunu kaydedelim. 1878'de kitleler halinde İzmir'e gelen ve büyük çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan muhacir kitlesinin içinde bulunan küçük yaştaki bazı kız çocuklarının, daha muhacir komisyonuna kaydı yapılmadan kent sakinleri tarafından evlere alındığına dikkat çeken İzmir gazetesi muhabiri, vilayet yönetiminin dikkatini çekiyordu. Gazetede bir başka haberde de çaresiz muhacirlerin ellerindeki değerli eşyanın bazı kötü niyetli kişiler tarafından yok pahasına kapatılmak istenmesiydi²⁵. Muhacirlerin karşılaştığı tüm sorunları ortaya koymak bu makalenin sınırlarını aşan bir konudur. Konunun önemini ve genişliğini konut ve altyapı sorunları hakkında birkaç örnek- le belirtmeye çalışalım.

²⁵ İzmir, 17 Kanun-ı sani 1293 (29 Ocak 1878).

KONUT SORUNU

Muhacirlerin bir süre sonra artık geri dönemeyeceklerini anlamalarıyla birlikte kalıcı iskân çabaları başlamış olmalıdır. Bu çerçevede İzmir Müslüman mahallelerine eklemlenen muhacir evlerinin nasıl inşa edildiğini bilmiyoruz. Muhacirlerin yerleştirilmesinin İskan-ı Muhacirin Talimatnamesi'ne göre yapılması gerekiyordu. Ayrıca 5 Nisan 1878'de Aydın Vilayeti'ne gelen Rumeli muhacirleri için ayrı bir iskân-ı muhacir talimatnamesi hazırlanmıştı. Ancak bu talimatname daha çok köylere yerleştirilecek muhacirler hakkındaki prosedürü düzenliyordu. Bunun dışında sadece, iskân sırasında mesleki becerilerin göz önüne alınması isteniyor, bu çerçevede esnafılık yapan ve ticaretle uğraşanların yanı sıra gündelikçilik gibi işlerle uğraşanların kasabalarda kalmalarının daha uygun olacağı belirtiliyordu²⁶. Vilayet Yönetimi, ilk aşamada harap medrese arsalarında, muhacirler için yüz kadar baraka inşa etti²⁷. Ancak Vilayetin inşaat işine, devam etmediği, kendilerine ev yapmak isteyen muhacirlere miri veya vakıf arazilerinden yer gösterdiği anlaşıyor. Nitekim 1886'da Çalı Mezarlığı civarında verilen arazinin üzerine kendileri tarafından yüz ev yapan Rumeli göçmeni mahallelerine Halidiye adının verilmesini talep etmişlerdi²⁸. Bu şekilde 1878-1885 yılları arasında inşa edilen hane sayısı 1199'du.

Kendilerine verilen arazi üzerine küçük de olsa bir konut inşa etmek yine de belli bir maddi imkânı gerektirmekteydi. Nitekim 1880'lerin sonlarına kadar İzmir'de ortaya çıkan mahalleler bu yöntemle inşa edilen evlerden oluşmaktaydı. Buna karşın maddi olanakları olmayan muhacirler, ötede beride ve tahsis olunan cami, medrese ve dulhanelerde sürünecek bir durumda yaşamaya devam ediyordu. Ağustos 1889'da Vali Halil Rifat Paşa, bunların içinde özellikle aciz ve kudretsiz olanlara her biri bin kuruşa mal olacak evler inşa edilmesi için harekete geçildiğini duyurmaktaydı. Bunun için her haneden üçer kuruş alınacaktı ve bu süreçte suiistimal olmaması için de bir komisyon kurulmuştu²⁹. Halil Rifat Paşa muhacirler için ev inşası konusunda Manastır Valiliği sırasında deneyim kazanmıştı. Kendi ifadesine göre, Manastır Vilayetinde bulunduğu sırada 200'den fazla muhacir hanesi inşa ettirmiş, böylece Hamidiye adıyla bir mahalenin ortaya çıkmasını sağlamıştı³⁰.

Halil Rifat Paşa'nın 1890 ortalarında Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda vilayetin farklı bölgelerinde bastırdığı biletler karşılığında toplanacak ianeyle 446 ev yaptırmaya çalıştığı görülmekte, bunlardan Tire ve Alaşehir'de bulunan 66 evin tamamlandığı anlaşılmaktadır³¹. İzmir'de inşa edilen muhacir evleri ise bir yıl sonra, 1891'de tamamlandı ve 77 evden oluşan

²⁶ Akt. Adil Adnan Öztürk, "1877-1878 Savaşından, Balkan Savaşına Kadar, İzmir'de Göçmen Sorunu", Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990, s. 38.

²⁷ Öztürk, "A.g.t.", s. 38.

²⁸ (BOA) *İrade Dahiliye*, 976/77121 (21 Zilkade 1303).

²⁹ Vilayet İdare Meclisi üyesi Abdülkadir Paşa riyasetindeki komisyon şu isimlerden oluşuyordu: Sahlebcizade Hacı Ahmet Efendi, Evliyazade Hacı Mehmet Efendi, I. Belediye Dairesi reisi Ragıp Bey, İskan-ı Muhacir memuru Saim Efendi, Kalenderzade Sefer Efendi. *Hizmet*, 27 Ağustos 1889.

³⁰ Nurettin Birol, "Halil Rifat Paşa Dönemi ve icraatları (1827-1901)", İnönü Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1999, s. 104.

³¹ (BOA) *ŞD*, 1386/16'dan akt. Birol, "A.g.t.", s. 122.

yerleşime Hamidiye-yi Kebir Mahallesi ismi verildi³². Bu mahalle günümüzdeki Aziziye ve Kadriye mahallelerinin nüvesidir.

Muhacirler için konut inşası çabası, Halil Rifat Paşa'nın valilikten ayrılmasıyla son buldu. Ancak taşrada devam eden uygulama için benzer düşüncelerin İzmir'de de, özellikle de Girit muhacirlerinin İzmir'e gelmesi sonrasında yeniden gündeme getirildiği görülmektedir³³.

ALTYAPI SORUNLARI

19. yüzyılın sonlarında altyapı tüm Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi İzmir için de en büyük sorunlardan biriydi. 1840'lardan itibaren hızla büyüyen ve nüfusu artan İzmir zaten yetersiz olan altyapı konusunda daha da sıkıntı çekmeye başladı. Her ne kadar havagazı aydınlatması, kordon inşası, tramvayla ulaşım, evlere kadar ulaşan su sistemi gibi modern hizmetler devreye girdiyse de, bu hizmetler daha çok şehrin düzlük alanda kurulu olan bölümü için geçerli olabilmişti. 1868'de kurulan modern belediye örgütü de altyapı olanaklarının geliştirilmesi konusunda hiç değilse başlarda bir varlık gösteremedi. Özellikle 1880'de, yani tam da muhacirlerin İzmir'e gelmeye başladığı sırada belediyenin ikiye bölünmesi, altyapı hizmetlerinin kent geneline sunulması açısından tam bir eşitsizlik yarattı. Bölünmeyle, günümüzdeki Fevzipaşa Bulvarı yaklaşık sınır olarak düşünüldüğünde, bulvarın güneyinde Kadifekale eteklerine kadar uzanan, genellikle Türk ve Musevi mahallelerinin bulunduğu alan I. Belediye Dairesi'nin, bulvarın kuzeye doğru günümüz Alsancak'ına doğru uzanan alan, yani genellikle Ermeni, Rum ve Levanten mahalleleri II. Belediye Dairesi'nin sorumluluk bölgesi olmuştu. İş ve zenginlik alanları konusundaki bu eşitsiz bölünme, beraberinde belediye daireleri arasında büyük bir gelir dengesizliğini de beraberinde getirdi. 1880'lerin sonlarında bu uygulamanın yol açtığı eşitsiz hizmet sunumu gözden uzak kalamayacak boyuta ulaştığında belediyeler Halil Rifat Paşa'nın valiliği döneminde Ağustos 1890'da yeniden birleştirildi³⁴.

Belediyenin yeniden tek çatı altında hizmet vermeye başlaması da kentsel hizmetlerin eşit sunulması açısından yeterli olmadı. Havagazı aydınlatması Irgat Pazarı'nı, evlere ulaşan su ağı Mezarlıkbaşı'nı geçemedi; bırakın yukarı mahalleleri, eski Türk mahalleleri bile bu hizmetlerle Cumhuriyet döneminde tanıştı. Hiç kuşkusuz mahallelerde asgari yaşamı devam ettirecek altyapı olanakları da yaratılmadı değil. Ancak bunun da belli bir planlama dâhilinde değil, daha ziyade yönetimde bulunan vilayet ve belediye bürokratlarının etkisi sayesinde olduğunu belirtmek gerekir.

Muhacir mahallelerinin oluşmaya başladığı andan itibaren ilk sorunlardan biri yol ve dolayısıyla ulaşım oldu. Kadifekale eteklerine doğru, mevcut Türk mahallelerine eklenerek oluşan muhacir mahalleleri, başlangıçta mevcut yol şebekesini kullandıkları için bu sorunu fazla his-

³² (BOA) DH.MKT., 1810/5 (8 Recep 1308).

³³ Ahenk, 15 Temmuz 1322 (28 Temmuz 1906).

³⁴ Bkz. Erkan Serçe, İzmir'de Belediye, s. 71.

setmedi. Ancak Değirmendağı'nda kurulan muhacir yerleşimleri için aynı şey söylenemezdi. Tamamen taşlık ve kıraç bir arazi üzerine kurulan bu mahallerin ulaşımı ve yol şebekesi hemen hemen hiç yoktu.

Halil Rifat Paşa'nın valiliğine kadar geçen sürede bu konuda ne gibi adımlar atıldığını bilmiyoruz. Bildiğimiz, Halil Rifat Paşa'nın muhacirler için çalışmalarının konut edindirmeye sınırlı kalmadığı; günümüzde adını taşıyan Halil Rifat Paşa Caddesi'yle Değirmendağı'ndaki muhacir yerleşimlerini, Mısırlı yani günümüzün Hatay Caddesi'yle de Süleymaniye mahallelerini kent merkezine bağladığıdır. Bunlardan Halil Rifat Paşa Caddesi özellikle önemlidir. Bu yol, hapishane (günümüzde Konak katlı otoparkı) yanından başlamak üzere Değirmendağı ve üst tarafında bulunan mahallelerle bağlantı sağlamak üzere, Halil Rifat Paşa'nın ilk Aydın valiliği³⁵ döneminde, 1886'da açılmaya başlanmıştı. Ancak Paşa'nın valilikten ayrılmasıyla, Hizmet gazetesinin deyimiyle "yüzü üstüne kalmış"tı³⁶. H. Rifat Paşa Aydın Valiliğine yeniden getirildiği zaman bu yolu tekrar ele aldı. Yol mükellefiyetinden yararlanarak, günde bin civarında işçinin çalışmasıyla 6,5 km.'lik yol 20 gün içinde tamamlandı. Hizmet gazetesinin yolun tamamlanmasıyla ilgili haberi, tam bir şaşkınlığı göstermektedir: *"İzmir'den Değirmendağlarını yarararak ve Karataş'a, Göztepe'ye kollar sararak yirmi gün içinde Kokaryalı'ya kadar altı buçuk kilometrelik şose yolu yapılacak dense idi kim inanırdı. Yayan gitmek mümkün olmayan o dağlıktan taşlıktan böyle az müddet zarfında sahirane bir araba yolu vücuda getirmek hakikaten inanılacak şeylerden değildir. Fakat gözümüzün önünde oldu, inanmağa mecburuz"*³⁷. Kokaryalı'ya kadar olan uzantısıyla birlikte 16 Mart 1890 büyük bir törenle açılan yolun³⁸, Göztepe ve Mısırlı caddelerine bağlantılarıyla birlikte merkeze bağlanması, Değirmendağı yerleşim alanının kısa sürede gelişmesine ve revaç bulmasına yol açtı. Fakat aynı değerlendirmeyi, Kadifekale eteklerindeki diğer muhacir mahalleleri için söylemek mümkün değildir.

Sultaniye ve Kadriye mahalleleriyle Eşrefpaşa'nın, dolayısıyla kent merkezinin bağlantısını oluşturan ana yolun 1914 yılına ait bir tasviri, bölgedeki diğer yolların durumu hakkında bir fikir vermektedir.

Eşrefpaşa Camii'nin önünden yukarıya, Beştepeler'e doğru giden sözümüz yabana caddenin (!), insana dikkatli davranılmasa iki üç adımda bir takla attıran eğri büğrülükleri, hiç tesviye görmemiş kaya tümsekleri yetmezmiş gibi bir de sağ kenarında derince bir çukur vardır. Halen dere namını muhafaza eden ve yüz metre uzunluğundaki bu çukur vaktiyle oraları tarla halinde iken, yukarıdan yağın yağmur sularına mecra hizmetini görüyordu... Orası beş Sultaniye ile Kadriye mahallelerinin en belli başlı ulaşım yoludur. Sabah akşam geçen halk binlerceye baliğ oluyor... Vakıa biz de biliriz, dağ mahalleleri öteden beri nasibe-yi umrandan mahrumdur. Fakat söz konusu dereninin doldurulması bir ümran vecibesi değil, sağlık için bir farzdır³⁹.

³⁵ Halil Rifat Paşa'nın Aydın Valiliği dönemindeki çalışmaları için bkz. Kamer Yıldırım, "Halil Rifat Paşa'nın Aydın Valiliği", Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

³⁶ Hizmet, 21 Kanun-ı evvel 1889.

³⁷ Hizmet, 29 Şubat 1890.

³⁸ Hizmet, 18 Mart 1890.

³⁹ Ahenk, 22 ve 23 Mayıs 1330 (4 ve 5 Haziran 1914).

Bilindiği gibi bu yolun Eşrefpaşa caddesini aştıktan sonra Mısırlı, yani Hatay caddesine ulaşan bölümü halen Dere Sokağı olarak bilinmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Gazeteler

- Ahenk Gazetesi
- Hizmet Gazetesi
- İzmir Gazetesi

Kitap ve Tezler

- Adıyeke, Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı*, Ankara, TTK Yayınları, 2000.
- *Aydın Vilâyetine Mahsus Sâlnâmedir*, sene-i malî 1307, sene-i hicrî 1308 (1891), def'a 13, İzmir, Vilâyet Matbaası, 1308.
- Birol, Nurettin, "Halil Rifat Paşa Dönemi ve icraatları (1827-1901)", İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1999.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- *Sâlnâme-i Vilâyet-i Aydın*, 1297 hicrî senesi (1880), def'a 2, Aydın Vilâyeti Matbaası, İzmir, 1297.
- Karpat, Kemal H., *Osmanlı nüfusu 1830-1914: demografik ve sosyal özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Öztürk, Adil Adnan, "1877-1878 Savaşından, Balkan Savaşına Kadar, İzmir'de Göçmen Sorunu", Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.
- Serçe Erkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye 1868-1945*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.
- Şimşir, Bilal N. (Haz.), *Rumeli'den Türk Göçleri I, Emigrations Turques des Balkans Turkish Emigrarions from the Balkans, Belgeler-Documents I*, TKAE Yayınları, Ankara, 1968.
- Yıldırım, Kamer, "Halil Rifat Paşa'nın Aydın Valiliği", Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008.

BİR GÖÇÜN MUTFAĞI:150 YILDA KIRIMDAN İZMİR'E

Fatma Betül Batur Ünay*

Osmanlı İmparatorluğunun karşılaştığı ilk büyük Müslüman dış göç olgusu 1783'de Çarlık Rusya'sının Kırım'ı işgal etmesiyle başlamıştır. Bunu daha sonraki yıllarda yaklaşık 200 yıl boyunca iç karışıklıklar, kıtlık, savaşlar, baskılar ve zulümden kaçarak Balkanlardan, Kırım ve Kafkaslardan "Ak Topraklar"a (Orta Asya Türkçesi ve bunu kullanan halklar arasında "Ak" güney demek olduğundan, Kuzey ve Doğu Türkleri için Anadolu "Akülke" ya da "Ak Topraklar" olarak adlandırılmıştır) gelen çeşitli etnik topluluklar izlemiştir. Kırım Türklerini Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yenilgilerle boşalttığı topraklardan Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar, Bulgaristan göçmenleri ve genel olarak Selanik göçmenleri olarak adlandırılan Yunanistan göçmenleri, Gürcü, Çerkez, Çeçen, Kafkasyalı, Adalılar ve Giritliler, mübadiller diye adlandırılarak sanki birbirinden farklıymış gibi görünen ya da gösterilen ama özünde hepsi Türk toplulukları olan gruplar takip etmiştir. Bu iki yüzyıllık süreçte yaklaşık 6 milyon göçmenin bugünkü Türkiye Cumhuriyeti topraklarına kimi devlet eliyle kimisi de kendi imkanlarıyla iskan ederek yerleştiği tahmin edilmektedir.

1783 de Rusların Kırım'ı işgali ile başlayan ilk göç dalgasından sonra büyük bir insan topluluğu ile karşılaşan İstanbul yönetimi, gelen göçmenlerden meslek erbabı olanları şehir merkezlerine, ama büyük çoğunluğunu Anadolu'ya göndererek bazen düzenli kafilelerle genellikle de rastgele iskan ettirmek zorunda kalmıştır. Süreç ilerledikçe Osmanlının diğer büyük şehirleri ve eyalet merkezleri de göçlerden etkilenmeye başlayınca göçmenler için yerleşim alanları oluşturma çabaları başlamıştır. Bugün Romanya Köstence bölgesinde kalan ve kuruluş harcamaları bizzat Sultan Abdülmecit'in şahsi harcırahından karşılanarak kurulan Mecidiye şehri (1891) bunlardan biridir. Yine aynı yıllarda bu sefer Sultan Abdülhamit tarafından İzmir'de 1895-1907 yılları arasında belediye başkanlığı yapmış Hacı Mehmet Eşref Paşa'ya 1896 yılında yeni bir semt kurdurulmuş ve dulhane - fakirhane adı verilen aile evleri yaptırılmıştır. Eşrefpaşa adı verilen yeni kurulmuş bu semte deniz yoluyla gelen veya İstanbul'dan gönderilen fakir ve evsiz Müslümanlar yerleştirilmiş ayrıca aynı bölgede fakir Musaviler için Yahudihane ve Rumlar için de Rumhaneler inşa edilmiştir. Eşrefpaşa zaman içinde kuruluş amacına uygun olarak Tatarlar, Giritliler, Boşnak ve Arnavutlar, Museviler ve Rumların iç içe yaşadığı kozmopolit bir yapı halini almıştır.

Birbirinden çok farklı coğrafyalardan göç etmiş, dilleri, yeme içme kültürleri, görenek ve gelenekleri değişik olan bu gruplar yan yana, fakat ayrı mahallelerde yaşamış, ortak dile geçmelelerine rağmen yeme içme kültürlerini ve geleneklerini günümüze kadar korumuşlardır. İzmir'e

* Gıda Mühendisi, e-mail:fbatur@gmail.com

yerleşmiş mübadil, Balkan ve diğer göçmen gruplarına göre nispeten daha küçük bir topluluk olan Tatarların mutfak kültürünü irdeleyebilmek için Tatarların tarihine kısaca bir göz atmak gerekir.

Tatarlar dendiğinde akla gelen bugünkü Moğol steplerinden çıkmış; Altın Orda İmparatorluğu, Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı gibi devletler kurmuş fiili olarak halen Rusya Federasyonu'na bağlı kendi devletlerinde yaşayan Türk asıllı Türkçeye yakın bir dil konuşan topluluktur. Ancak bu düşüncede bazı temel hatalar vardır. "Tatar" ismi Orta Asya'da Moğollarla akrabalıkları olan bir Türk kavminden gelmektedir. Bu kabile Cengiz Han'ın Moğol İmparatorluğu'nda etkin rol oynamıştır. Moğol İmparatorluğunun yıkılmasından sonra binli yılların başında Bulgar ve Kıpçak Türklerinin karışıp evrilmesiyle oluşmuş, kuzeyde İdil-Ural bölgesi ile güneyde Karpatlar ve Kafkasya bozkırlarında yaşayan çeşitli kavimlerin hepsine verilen ortak isimdir. X. Yüzyılda kabul edilen İslamiyet'le Altın Orda İmparatorluğu devamı Kazan Hanlığı ve ardılı Kırım Hanlığında Tatar adı bir milli kimlik olarak kabul edilmiştir. 1443'ten itibaren Kırım Hanlığı Osmanlı İmparatorluğu'nun da desteğiyle bölgede etkin rol oynamış ve Tatarlar kuzeyde önemli bir güç haline gelmiştir. Kırım Hanlığının hakimiyeti 1783'deki Küçük Kaynarca Antlaşmasına kadar sürmüş daha sonraki yıllarda hızla güç kaybetmiştir. Bu yıllar ilk büyük göçmen olgusunun yaşandığı yıllara denk gelmektedir.

Yüzyıllar boyu göç etmiş Orta Asya'dan çıkıp kuzey bozkırlarından Kırım'a, Kafkasya veya Romanya üzerinden Türkiye'ye gelmiş Tatarların mutfak kültürünün şekillenmesinde nesiller boyu aktararak taşınan tecrübe ve bilgi birikiminin yanı sıra yaşadıkları yurtların coğrafi yapısının, sosyal ve ekonomik şartlarının da belirleyici rolü vardır. Her ne kadar göçebe bir topluluk olarak görünse de Tatarlar çok eski devirlerden beri yerleşik düzene geçmiş ve saray mutfağı ile rafine bir mutfak kültürü oluşturmuşlardır. Yeme ve içmeye çok düşkün olan Tatarlar her koşulda mutfak kültürlerine sıkı sıkıya bağlı kalmışlardır. Bugün Tatar yemeklerinin birçoğu hala geleneksel yöntemlerle yapılmaya devam etmektedir. Örneğin talkan (bir tür tatlı), tutmaç (lakşa, hamurla yapılan bir çorba) ve sütlaç IX. yüzyılda yapıldığı şekilde pişirilmeye devam etmektedir. Tatar Mutfağı et ve hamur işlerine dayanmaktadır. Sebze sadece turşu, salata olarak tüketilir. Tatar mutfağında ekmek yoktur, sadece ekşi maya ile yapılan geleneksel bir tür ekmek "peşotmek" vardır. Ekmeğin yerini kıyık, kıygaşa, bovursak, kalakay gibi hamur aşları ve gobete, cantık gibi börekler almıştır. Yoğun et tüketimi Tatarların yeme alışkanlıklarında ve yaşam biçimlerinde belirleyici rol oynar. "Et ve rakı Tatarın hakkı" gibi söylemlerin oluşmasına neden olacak çoklukta et tüketen bir topluluk olan Tatarlar birbirinden çok farklı yurtlar ve yaşam koşullarında yaşamalarına, göç zamanlarında ağır ekonomik zorlamalarla karşılaşmalarına rağmen et tüketme alışkanlıklarını yüzlerce yıldır terk etmemişlerdir.

Ailem 1780li yıllarda Kırım'dan Romanya'ya ve 1. Meşrutiyetin ilan edildiği gün (23-Aralık-1876) Romanya Köstence'den İstanbul'a göç etmiş ve bir hafta sonra kendi istekleriyle İzmir'e gönderilip Tatarların yoğun olduğu Değirmendağı'na (Konak, Halit Bey Caddesi ile Bayramyeri ara-

sında kalan bölge) oradan da Eşrefpaşa'ya dul evlerine yerleştirilmiş. Geleneksel yapıdaki bir Tatar ailesi kozmopolit Eşrefpaşa'da göç eden her aile gibi başta dil, davranış kalıpları, beslenme şekilleri olmak üzere birçok sorunla karşılaşmış ama en önemlisi ağır ekonomik zorluklarla boğuşmuş. Arka arkaya gelen savaşlar, Çanakkale Savaşı, İzmir'in işgali, hemen ardından 2. Dünya Savaşı Cumhuriyetin ilk kuşağının göçmenliği, etnik kimliklerini unuttuğu ve birlikte yaşamayı öğrendiği yıllar olmuştur.

150 yıllık süreçte geleneksel Tatar aile yapımızdan neler değişti dersek; mutfağımızda artık eti daha az, etle beraber sebze de kullanıyoruz, ekmek tüketmeye başladık, zeytinyağını ve zeytini keşfettik, çocuklarımız Tatarca konuşamıyor, gençlerimiz Tatar olmayan kişilerle de evleniyor, ama hala aile arasında önemli günlerde çi börek pişirip Tatarca şarkılar söylüyoruz.

Geçen zaman içinde biz ikinci ve üçüncü kuşaklar göçmenliğin utanılacak, saklanılacak bir olgu değil etnik kimliklerin kültürümüzü zenginleştiren unsurlar olduğunu ve etnik kimliklerin korunması gerektiğini öğrendik.

KAYNAKÇA

- Batur Ünay, Fatma Betül Tatarlarda Mutfak Kültürü, İzmir: Emka Matbaa, 2012
- Kırımlı, Hakan Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996
- Özkan, Fatma Tatar Mutfağı Tarih-Halkbilim Edebiyat. Ed. M. Sabri Koz. İstanbul: Kitapevi, 2003
- Parker, E.H.A Thousand Years of Tatars, London: Dowsons of Pall Mall, 1969

GİRİŞ

İzmir, Türkiye'nin üçüncü büyük kenti olmakla birlikte içinde en yoğun göçmen nüfusu barındıran iller arasında da ilk sıralarda yer almaktadır. Özellikle 1923 Türk-Yunan nüfus mübadelesi ile birlikte kentin nüfus yapısı olduğu gibi değişmiş, devamında 1990'lı yıllara kadar büyük kitleler halinde, bilhassa Balkan coğrafyasından gelen göçmenlerin yeni vatanı olarak, kozmopolit yapısını daha da pekiştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış sürecinde başlayan göçler, yalnızca İzmir'in değil bütün Türkiye'nin demografik yapısını etkilemiş; ulus devletin alt yapısı olarak, nüfusun milli bir kimliğe sahip olmasını sağlamıştır. Bu göçler içerisinde 19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya gelenler hem sayıca hem de etkileri bakımından döneme damga vuran demografik bir hareketliliğe sebep olmuştur.

Göç hadisesi kontrol edilemeyen bir harekettir. Bu yüzden yaklaşık bir asır boyunca büyük kitleler halinde gelen muhacirlerin kaydı sağlıklı biçimde tutulamamıştır. Savaşlar, iç isyanlar ve toplumsal çatışmalar, ekonomik çöküntü, bürokraside kalifiye eleman eksikliği ve benzeri pek çok etkenden kaynaklanan sebeplerle, içinde bulunduğu vaziyet, bu tür zor hadiselerde devletin kontrolünü minimum düzeye indirmiştir. Bunun yanı sıra tutulan kayıtların bir kısmının günümüze ulaşmaması, muhacirlerin iskân edildikleri yerlerde durmayıp başka bölgelere gitmeleri de göçlerin ve iskân sürecinin tarihinin kronolojik olarak ve boşluksuz şekilde yazılmasını zorlaştıran diğer önemli faktörlerdir. Bu sebeple Türkiye'nin göç tarihinin yazımı ve göçmen haritasının eksiksiz olarak çizilmesi neredeyse imkânsızdır. Belki küçük yerleşim birimlerinde saha çalışmaları ile bölgenin muhacir yerleşimleri tespit edilebilir. Ancak İzmir gibi tarım, sanayi ve ticaret yönünden gelişmiş, ekonomik bir cazibe merkezi ve bu yüzden içeriden göç almada da Türkiye'de ilk sıralarda yer alan, daimi bir demografik hareketliliğin süregeldiği, üstelik küçük mahallelerinin bile karmaşık bir nüfus yapısına sahip olduğu bir ilde, göçmenlerin tamamen tespiti mümkün değildir. Yukarıda bahsedilen zorluklara rağmen, bu çalışma 19. Yüzyılda Kafkasya'dan yapılan göçlerin İzmir ve çevresine etkilerinden bahsedecektir. Öncelikle göç ve iskân süreci ortaya konulacak, nihayetinde İzmir ve çevresindeki muhacir yerleşimlerinden örnekler verilecektir.

* Bu bildirinin önemli bir bölümünde; Ferhat Berber, İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler:1860-1960, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010 ve Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *KARAM Karadeniz Araştırmaları*, 8/31, 2011. ss. 17-49, başlıklı eserlerden istifade edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, ferhat_berber@yahoo.com

KAFKASYALI GÖÇMENLERİN İSKÂNİ

Rusya'nın Kafkasya'yı istila politikalarının bir sonucu olarak 1850'lerden itibaren bölgedeki Müslüman nüfus, kitleler halinde Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Bu göçler iki ana dönemde ele alınabilir: 1860-1878 ve 1878 sonrası. 1859 yılında Şeyh Şamil'in ele geçirilmesi ile Rusya'ya karşı Kafkas direnişi kırılmış, 1864 yılında göç hareketi en yüksek boyutlara ulaşmış ve 93 Harbi'ne (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) kadar azalarak devam etmiştir. Bu dönem içinde gelen Kafkasyalı muhacirlerin önemli bir bölümü Osmanlı'nın Rumeli topraklarına yerleştirilmiştir. 93 Harbi ile birlikte ise hem Kafkasya'dan hem de Balkanlardan Anadolu'ya yeni göç dalgaları gerçekleşmiştir. Zira savaş Rumeli ve Kafkasya olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir. 1878 yılında Berlin Antlaşması ile birlikte Osmanlı, Rumeli'deki topraklarının büyük bölümünü kaybetmiş, bölgede başta Bulgar Prensligi olmak üzere ulus-devletlerin kuruluş ve gelişim süreci Müslümanlar üzerinde baskı, şiddet ve zulmün yoğunlaşmasına yol açmıştır. Daha önceden Kafkasya'dan gelip Balkanlara yerleştirilenler de dâhil olmak üzere geniş kitleler ya hayatını kaybetmiş ya da geride kalan Osmanlı topraklarına sığınmak zorunda kalmışlardır.¹

19. yüzyılın ortasına kadar muhacir iskân işleri ile Şehremaneti ilgilenmiştir.² Ancak asrın ortasından itibaren sayıları gittikçe artan muhacirlerin sorunlarını çözmek üzere yeni kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. 5 Ocak 1860'da "Muhacirin Komisyonu" kurulmuş, daha sonraki dönemde "İdare-i Muhacirin Komisyonu", "Muhacirin Komisyonu Âlisi", başka isimlerle teşkilatlanan kurumlar iskân işlerini yürütmüştür.³ Muhacir Komisyonları'nın taşra teşkilatı oluşturulurken işlerin daha organize biçimde yürütülmesi ve iskânların sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi amacıyla yerel idarelerle birlikte hareket edildiği görülmektedir.⁴

¹ Ayrıntılar için kısa bir bibliyografya: Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Ankara 1997; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon, 1996; Bedri Habiçoğlu, *Kafkasyadan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993; Ercüment Kuran, "Rusya'nın Kafkasya'yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti (1856-1878)", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri 29-31 Mayıs 1995'ten ayrı basım*, İstanbul 1996, ss. 147-152; Musa Şaşmaz, "Immigration and Settlement of Circassians in the Ottoman Empire on British Documents 1857-1864", *OTAM*, S. 9 Yıl 1999, ss. 331-366; Aynı yazar, "Immigration and Settlement of Abhasians in the Ottoman Empire on British Documents 1864-67", *OTAM*, S. 13 Yıl 2003, ss. 1-14; Abdullah Temizkan, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, İzmir 2006, ss. 447-462; Alan Fisher, *A Precarious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*, Isis, İstanbul 1999, s.171-191; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu, 1830 1914*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; Nedim İpek, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006; İzzet Aydemir, *Göç Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*, İstanbul 1989; Kemal H. Karpat, "Avrupa Egemenliği'nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü*, Kafder Yayınları, Ankara 2001, ss. 78-111

² Ahmet Cevat Eren, *Türkiyede Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul, 1966, s. 40

³ Ayrıntılar için bkz. David Cameron Cuthell Jr., *The Muhacirin Komisyonu: An Agent In The Transformation Of The Ottoman Anatolia (1860-1866)*, Columbia University 2005; Eren, a.g.e.; Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK, Ankara 1994; Erkan, a.g.e.; Saydam, a.g.e.

⁴ Günden güne, gelen muhacir sayısının artması ve işlerin karışması üzerine iskân bölgelerine memurlar gönderildi. Mesela İzmir bölgesi için önce Mirliva Abdi Paşa görevlendirildi. 1864'te ise bölgedeki muhacir işleri İzmir valisi Kabûlî Paşa'ya bağlandı. Ayrıca iskân bölgelerine birer de tercüman görevlendirilmişti. Saydam, a.g.e. s. 109-112

Osmanlı Devleti'nde, kabul edilen muhacirlerle ilgili, iç ve dış siyasete göre bir takım beklentiler hâsıl olmuştur. Zaten muhacir kabulü de bir yönüyle devletin malî ve askerî insan kaynaklarını arttırması anlamına gelmektedir. Bu sebeple idarecilerin dışarıdan göçü teşvik eden yaklaşımları görülmektedir.⁵ Bundan böyle, muhacir iskânında uygulanacak olan “*yeni usul*” ün de bazı muhacirleri cezp ettiği anlaşılmaktadır.⁶ Ancak göçmenlerin ülkeye girişlerinin ardından pek çok sorunla karşılaşmıştır.

Muhacirler için öncelikli mesele bir an evvel iskân edilmeleridir. Evvela “...*kış gelmeksizin şimdi-lik bazı kasaba ve karyelere (köylere) tevzii (dağıtım) ve taksimi (paylaştırma)...*” ile muhacirlerin kalıcı iskânlarına kadar çeşitli zorluklardan korunması düşünülmüştür. Bunun ardından devletin mahalli idarecilerden beklentisi, iskân işlerinin olabildiğince problemsiz halledilmesidir. Belgelerde sık sık geçen “*hüsn-i iskân*”⁸ (güzel iskân/sorunsuz iskân) ifadesi aslında buna işaret etmektedir.

Muhacirlerin kabulünde insanî ve dinî hassasiyetler kadar devletin en büyük kaynağı olan nüfusun arttırılması isteği de mühim bir yer teşkil eder. Çünkü nüfus artışı devlete bir takım külfetler getirmekle birlikte, boş tarımsal arazinin değerlendirilmesi, üretimin arttırılması, ekonominin canlanması, vergi nüfusu ve gelirinde artış sağlanması, asker ihtiyacının karşılanması vs. sonuçları düşünüldüğünde büyük bir kazanç sayılabilir. Muhacirlerin iskân sürecinde mahalli idarecilerden özellikle “*istikmâl-i esbâb-ı zirâat ve hırâset*” (şartların tarım yapmalarına elverişli hale getirilme)leri istenmektedir.⁹ Taşradaki idarecilere merkezin bu konudaki hassasiyeti iletilmiş olmalıdır ki, mesela Saruhan kaymakamı Mehmed Sadık Bey başkente ilettiği bir yazısında, iskân için düşünülen bölgeleri bizzat gezdiğini, vergi gelirlerinin artması için yapılması gereken işlerle yakından ilgilendiğini şöyle ifade etmektedir:

“...*mesâlih-i ibad ve bilâdı bi'l-müşâhede bizzat tesviye eylemek emvâl-i virgü tahsilâtına bir kat daha ikdâm olunmak üzere îcâb edenlerle bi'n-nefs kazalara azîmet eylemiş olduğumdan...*”¹⁰

Muhacirlerin bir an evvel üretici duruma geçirilmeleri için farklı durumları olan araziler kullanılabilmektedir. Muhacir iskânı için ayrılan topraklar; “*arazi-i hâlî*” (boş arazi), “*metruk*” (terk edilmiş) arazi, “*mirî*” (hazine) arazi veya “*evkaf-ı hümayun*” (saraya ait vakıflar) a bağlı çiftlikler şeklinde örneklenebilir.¹¹

⁵ Selim Deringil, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*'dan ayrı basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, ss. 435–442; Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966, s. 28. Mart 1857'de, henüz büyük kitlelerin göçü başlamadan, çıkarılan iskâna yönelik bir kararname ile gelecek olan göçmenlere iyi topraklar vaat edilmiş, askerlik ve vergi muafiyeti verileceği bildirilmiştir. Bu çağrı, Avrupa'da hatta Amerika'da dahi yankı bulmuş; ancak din ayrımı gözetmeden yapılan bu davet üzerine başvuran yabancıların çoğu kabul edilmemiştir. Karpas, *Osmanlı Nüfusu*, s. 104–108

⁶ BOA. A. MKT. NZD. 327/23 1277 Ra. 28/ 14 Ekim 1860

⁷ BOA. A. MKT. UM. 420/23 1277 M. 5/ 13 Ağustos 1860

⁸ BOA. A. MKT. UM. 422/46 1277 S. 5/ 23 Ağustos 1860; A. MKT. UM. 420/23; A. MKT. MHM. 205/71 1277 C. 28/ 11 Ocak 1861; A. MKT. MHM. 211/6 1277 Ş. 18/ 1 Mart 1861; A. MKT. NZD. 327/23

⁹ BOA. A. MKT. UM. 456/7 1277 Ş. 5/ 16 Şubat 1861; A. MKT. NZD. 345/50 1277 Ş. 25/ 8 Mart 1861; A. MKT. UM. 463/43 1277 N. 15/ 27 Mart 1861; A. MKT. MHM. 211/6

¹⁰ BOA. A. MKT. UM. 455/61 1277 Ş. 7/ 18 Şubat 1861

¹¹ BOA. A. MKT. UM. 470/16 1277 L. 24/ 5 Mayıs 1861; A. MKT. NZD. 350/58 1277 L. 21/ 2 Mayıs 1861; A. MKT. UM. 463/43

Ancak iskân işlemi yalnızca arazi tahsisi ile bitmemektedir. Gelenlerin kalıcı bir yerleşim oluşturmaları için barınma meselesinin de halledilmesi lazımdır. Öncelikle, muhacirler misafir olarak kasaba ve köylere dağıtılmaktadır.¹² Ardından kalıcı iskânın gerçekleşeceği mahallerde, muhacirlerin ikamet edecekleri hanelerin yapımı ya da bunlar için uygun haneler bulunması gerekmektedir. Yazışmalarda muhacirlerin ev sahibi olmaları “*iva*” kelimesi ile ifade edilir.¹³ Bazı muhacirler içinse toplu halde ev inşasına başlandığına dair örnekler görülmektedir.¹⁴ Muhacirler evleri üzerinde genişletme ve tamir etme gibi haklara sahip olup köle ve cariyesi olanlar evlerine bitişik odalar inşa edebilmektedir. Evlerin alanlarıyla beraber avlu ve bahçe gibi kısımları da kendilerine mülkiyet olarak verilmektedir.¹⁵

Devlet, muhacirleri iskân edildikleri topraklara bağlamak ve dolaşımı en aza indirebilmek amacıyla bir takım bağlayıcı unsurlar kullanmaktadır. İskân edilen muhacirlere ev ve arazi dışında zirai malzeme ve hayvan da verilir. Muhacirlerin bunca çabanın ardından bölgeden ayrılmaları, yapılanların boşa çıkmasına ve yeni külfetlere sebep olacağından, onlardan kendilerini verilen toprağa bağlayan senetler alınmaktadır.¹⁶ Bunun dışında pasaportları taşra yöneticilerince ellerinden alınarak komisyona gönderilir.¹⁷

Özellikle Kafkas muhacirlerinin Ruslara karşı kullanılması yönünde İngiltere’nin dahi teşviki söz konusudur.¹⁸ Bu sebeple Kafkasyalı muhacirler, Rumeli taraflarında sınır güvenliği açısından toplu halde; Anadolu’da ise hem iç güvenlik, hem de yeni güç öbekleri oluşmaması için dağınık vaziyette iskân edilmeye çalışılmıştır.

Tam bu noktada belirtmek gerekir ki, iskân sürecindeki sorunların temel sebeplerinden birisi, muhacirlerin yüzyıllardır alıştıkları kabile yaşamının, devletin merkeziyetçi yapısı ile tezat teşkil etmesidir. Memleketlerindeki gibi burada da kabileler halinde yaşamaları istenmemekte; mahalli idarelere “*muhteliten*”(karışık olarak) iskânları emredilmektedir. Ancak muhacirlerin alıştıkları yaşam tarzından kolay vazgeçmemeleri beklenen bir tavidir. Asayiş ve kontrol sorunlarına yol açacağı endişesi ile bu durum, belgelere, mizaçlarındaki “*huşûnet*”(haşinlik/saldırganlık)in “*meskûn*”(yerleşik) ve “*müstahsil*”(üretici) durumuna gelmeleriyle kaybolacağı, gibi ifadeler şeklinde yansımaktadır.¹⁹

Bu endişe ve beraberindeki tutum karşısında muhacirlerin bir kısmının geri dönüş çabasında olduğu görülmektedir. Devlet, burada çeşitli yöntemlere başvurmak durumunda kalmıştır. Bunların başında, yerinden ayrılanlara artık yardım edilmeyeceği hususu gelir. Ayrıca belirle-

¹² A. MKT. UM. 420/23

¹³ BOA. A. MKT. MHM. 192/82 1277 S. 5/ 23 Ağustos 1860; A. MKT. MHM. 209/65 1277 Ş. 8/ 19 Şubat 1861; A. MKT. NZD. 327/23; A. MKT. UM. 456/7; A. MKT. MHM. 211/6; A. MKT. NZD. 345/50

¹⁴ BOA. İ. DH. 513/34921 1280 Ra. 18/ 2 Eylül 1863; A. MKT. MHM. 277/8 1280 R. 1/ 15 Eylül 1863

¹⁵ Ömer Şen, “Osmanlı Devleti’nde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834–1870)”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum Ve Ekonomi*, S. 10, Temmuz 1997, ss. 125–133, s. 127

¹⁶ A. MKT. MHM. 211/6, A. MKT. NZD. 345/50

¹⁷ Saydam, a.g.e. s. 99

¹⁸ Habıçoğlu, a.g.e. s. 104

¹⁹ BOA. A. MKT. NZD. 327/78 1277 R. 2/ 18 Ekim 1860; A. MKT. MHM. 192/82, A. MKT. UM. 470/16

nen bölgelerinde iskânları için zor kullanılması durumunda, bu muhacirlerin mizaçları gereği karşılık vereceklerinden de çekinilmektedir. Ancak sorunun esas kaynağının, bu toplulukları idare eden kabile başları olduğu ifade edilmiştir. Meselenin çözümü olarak, reis takımının diğerlerinden ayrılması, her türlü problemin halledilmesi ve kesin iskânlarının sağlanması olacağı fikri ağırlık kazanmıştır.²⁰

Her ne kadar muhacirlerin karışık bir biçimde, yani dağıtılarak iskânları söz konusu olsa da, bu daima yerli halkın arasına karıştırılmak suretiyle olmamakta; farklı göçmen topluluklarının bir arada iskân edilmeye çalışıldığı da görülmektedir. Kırım muhacirlerinin Manisa civarındaki Balıca bölgesinde iskânlarına dair belge buna iyi bir örnektir. Söz konusu vesikada arazinin tairifi yapılırken, “*muhâcirîn-i Çerâkîse*(Çerkes muhacirleri)*den merhume Kamertab Hatun*” ifadesi geçmekte ve adı geçen kişinin bölgede toprağı olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Bir başka belgede ise, Kamertab Hatun’un Çerkes muhacirlerinden ve Bizduh beylerinden Talistan Bey’in maiyyetinden olup Manisa sancağı Yayaköy sakinlerinden iken vefat ettiği ve terekesinin dava konusu olduğu belirtilmiştir.²² Kamertab Hatun’un Yayaköy’de ikamet edip buraya yakın Balıca’da arazi sahibi olması ve bu kişinin bir beyin maiyeti olması, bölgede yerleşmiş Çerkesler olduğuna işaret etmektedir. Kısacası, daha önceden burada var olan Çerkes muhacirleri, yerleşik konuma geçmişler ve bunların olduğu bölgeye bazı Kırım muhacirleri iskân edilmeye çalışılmıştır.

Yine benzer bir örnekten Çerkes muhacirlerin, dağıtılmalarına rağmen akrabalık ilişkilerini devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Buna göre, Aydın sancağında ikamet eden Çerkes Mehmed Bey’in vefatı üzerine, terekesi kardeşleri ile arasında taksim edilmiştir. Bu taksimattan faydalanan bir kardeşi, Manisa’da yaşayan Mehmed Reşid Ağa olup belgede kendisinin Çerkes muhacirlerinden olduğu belirtilmektedir.²³

Aksi yönde örnekler olmasına rağmen, Kafkas muhacirlerinin kabileler halinde değil dağıtılarak yerleştirilmesi hususunda ısrar edilirken, Kırım’dan gelen muhacirler için aynı yöntemin uygulanmadığı görülmektedir. Mesela, 350 kişilik Kırım muhacirlerine Manisa şehir merkezinde “50 bâb”(kapı) hane inşa etme girişimi, bunların toplu halde iskânlarında bir sakınca görülmediğini ortaya koyar.²⁴ Bunda, muhtemelen, Kırımlıların Anadolu Türkleri ile olan dil ve gelenek benzerliği²⁵ ve dolayısıyla adaptasyonda pek fazla sorun yaşamamış²⁶ olmaları etkili olmalıdır.

²⁰ A. MKT. UM. 470/16. Kafkas kavimlerinin sosyal yapısında köleliğin yeri ve Osmanlı Devleti’nin bu konudaki tutumu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ufuk Tavkul, “Osmanlı Devletinin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı”, *Bilgi*, S. 17, Bahar 2001, ss. 33-52

²¹ BOA. A. MKT. 456/7 1277 Ş. 5/ 16 Şubat 1861

²² BOA. A. MKT. 218/16 1277 Za. 2/ 12 Mayıs 1861. Sonradan terekenin talipleri artmış, kocası ve amcaoğulları arasındaki dava 1862’ye kadar sürmüştür. Bu bilgiler ışığında, erken dönemde gelip iskân edilen muhacirlerin sisteme adapte oldukları söylenebilir. Bkz. BOA. A. MKT. UM. 513/27 1278 R. 29/ 3 Kasım 1861; A. MKT. UM. 544/67 1278 Ş. 29/ 1 Mart 1862; A. MKT. UM. 554/58 1278 L. 15/ 15 Nisan 1862.

²³ BOA. A. MKT. MHM. 239/21 1279 M. 22/ 20 Temmuz 1862, söz konusu diğer kardeşlerin bir kısmı Aydın sancağında bir kısmı ise Manisa sancağında ikamet etmektedirler.

²⁴ İ. DH. 513/34291, A. MKT. MHM. 277/8

²⁵ Kırım Türklerinin Anadolu ve Rumeli Türk kültürü ile ayrıntı sayılabilecek bazı ananevi özelliklerde bile benzerlikleri için bkz. Mehmet Uludemir, “Eskişehir Kırım Göçmenlerinin Şeramazan Geleneğinin Anadolu’daki Benzerleri”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV. ss. 413-422, Ankara 1987

²⁶ Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998, s. 44; Cuthell, a.g.t.

Devletin bütün çabalarına rağmen, yerleşimi tamamlanan bazı muhacirlerin, bir süre sonra ülke sınırları içinde başka yerlerde iskânlarını talep etmeleri sıkça rastlanan bir durumdur. Bu talebin gerekçesi çoğunlukla bölgeye uyum sağlayamamaları ya da yakınlarının bulunduğu sair mahallere gitme arzusu şeklinde ifade edilmiştir. Muhacirlerin çok zorlu şartlarla geldikleri ve birçoğu için bazı zorlukların halen devam ettiği kabul edilebilir. Ancak burada -en azından bazı bölgeler için- çevreye uyum sağlayamamak anlamına gelen, yörenin “*âb u hevâsıyla imtizâc edememe*”(suyuna ve havasına yani çevre şartlarına uyum gösterememe)nin klişe bir tabir olduğu ve altında diğer sebeplerin olabileceği ihtimali bulunmaktadır. Çöl bölgelerine, bataklıklara yahut iklim şartlarının zor olduğu yerlere iskân edilenler için bu haklı bir gerekçedir. Zira, iklime uyumsuzluk konusunda en çok şikâyet Suriye, Halep, Adana gibi bölgelere yerleştirilenlerden gelmiştir.²⁷ Ancak Saruhan sancağı gibi ılıman Akdeniz ikliminin hâkim olduğu, sulak ve münbit bir yöre için, bunun bir bahaneden ibaret olduğu iddia edilebilir. Nitekim belgelerin çoğunda geçtiği şekliye aynı muhacirler, özellikle Rumeli taraflarında iskân edilen yakınlarının yanına gitmeyi arzu etmektedirler.²⁸

Yönetim umumiyetle bu yöndeki talepleri dikkate almaktaydı. Mesela, 1868 yılında Saruhan sancağından ayrılmak isteyen yaklaşık 150 kişilik bir Abaza topluluğunun İznik’e gitme talebine olumlu cevap verilmiştir.²⁹ Başka bir örnekte ise, muhacirlerin talepleri dikkate alınmış ancak sadece yer değiştirmelerine müsaade edilerek, istedikleri bölgeden farklı bir yer gösterilerek sorun çözülmeye çalışılmıştır. Buna göre, uyum sağlayamayarak telef oldukları gerekçesini öne süren ve Varna tarafındaki akrabalarının yanında iskân edilmek isteyen muhacirler için, talep ettikleri bölgede yeteri kadar iskân mahalli olmadığından, bunların gerek görülürse İzmir sınırları dâhilinde başka bir yere iskân olabilecekleri belirtilmiştir.³⁰

Muhacirlerin, iskân için belirlenen yerlerinden ayrılımlarında önemli bir sebep de bu toplulukların kabileler arası ya da kabile içi çekişmeler yaşamalarıdır. Örneğin, Adigelerden 283 kişilik bir grup Denizli’de iskân edilmesine rağmen, sonradan Manisa’da Süleyman Paşa Çiftliği’nde 1.150 dönümlük bir arazide yerleştirilmiştir. Bu değişimin gerekçesi, adı geçen topluluğun bölgedeki diğer muhacirlerle arasındaki husumet olarak gösterilmiştir.³¹

²⁷ Georgi Chochiev, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)”, *Kebikeç*, S. 23, 2007, ss. 407-456, s. 411

²⁸ BOA. A. MKT. NZD. 354/13 1277 Za. 18/ 28 Mayıs 1861; A. MKT. UM. 463/43, A. MKT. MHM. 222/38 1277 Z. 3/ 12 Haziran 1861; A. MKT. MHM. 223/92 1277 Z. 22/ 1 Temmuz 1861; A. MKT. UM. 504/65 1278 R. 3/ 8 Ekim 1861; A. MKT. UM. 510/9 1278 R. 21/ 26 Ekim 1861; A. MKT. NZD. 393/38 1278 B. 18/ 19 Ocak 1862; DH. MHC. 1/6, İ. ŞD. 1375/2 1285 S. 25/ 17 Haziran 1868

²⁹ İ. ŞD. 1375/2

³⁰ DH. MHC. 1/6

³¹ Bu husumetin sebebi Kafkas toplumlarındaki sınıflı yapıdır. Osmanlı ülkesine geldikten sonra da bu yapının devam etmesini isteyenlerle diğerleri arasında problemler yaşanmaktadır. Kabile reislerinin, köleler ile aynı bölgede eşit haklara sahip olarak yaşamaya karşı çıkmaları ve tahakkümlerini devam ettirmek istemeleri bazılarının yer değiştirmesine sebep olmaktadır. Abdullah Temizkan, “Kafkasya Muhacirlerinin Denizli’de İskânı”. *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 285-289, s. 286

İskân işlerinde meydana gelen aksamalarda bazı göçmenlerin gayri meşru işlere bulaşmalarının payı büyüktür. İskân bölgelerinde tutunamayan göçmenlerden bir kısmı başka yerlere giderken bir kısmı da geçinebilmek için hırsızlık ve eşkıyalık gibi yollara başvurmaktadır.³² Bu gibi durumların önüne geçebilmek amacıyla bazı yasal düzenlemeler getirilmiştir. Buna göre, 1869 yılında yayınlanan bir kanunla, silah taşıma ruhsatı olmayanların silahlarına el konulacaktır. Böylece silah güvencesi ile gayr-i meşru işlere tevessül edenlere engel olunacağı hedeflenmiştir.³³

Kalıcı iskânların gecikmesinde çok çeşitli sebepler olduğu gibi, bazı muhacir gruplarının istismarı da söz konusudur. Kimileri iskâna kadar verilecek olan yevmiyelerinin devam etmesi için iskâna yanaşmamaktadır. Yevmiyeleri kesilip iskâna zorlanmaları durumunda ise devleti yine Rusya'ya geri dönmekle tehdit etmektedirler.³⁴

Yukarıda verilen örneklerle paralel olarak Anadolu'nun pek çok yerinde benzer sorunlar görülmekteydi.³⁵ Bu konuda, devlet adına bir nevi özeleştiriyi de içinde barındıran şekilde, Amasya mutasarrıfı Abdülhamid Ziyaeddin Bey'in 1864 yılında merkeze gönderdiği rapor³⁶ çok önemlidir. İskân sürecinde yaşanan olumsuzlukları bütün açıklığıyla göz önüne seren rapor özetle şöyledir:

“Bazı yerlerde evler halk yardımıyla yapılmakta, bazı yerlerde de “ötekine berikine” sipariş edilmektedir. Tarla diye boz ve kıraç yerler gösterilip bu halde aileler yalnız başlarına bırakılıp gidilmektedir. Bununla “iş bitti ve muhacirler yerleşti” denilerek İstanbul'a mazbatalar gönderilmekte ve kendilerine rütbe, nişan ve takdirler verilmektedir. Hâlbuki böylece muhacirlerden bir yerde 50 hane yerleştirilmiş ise çok ileri gidilmeyip ertesi sene bakıldığında sadece 25 hane kaldığı görülmektedir. Ötekiler ise ya havasının uymaması yüzünden vefat etmiştir ya da başka bir yere göç etmişlerdir. Verilen tahsisatın yetersizliğinden ve “can her şeyden önce gelir” düşüncesiyle, hasat mevsimine kadar verilecek yevmiye ile bir süre daha idare edip yevmiyesi kesildiğinde başka sancaklarda oturan ve rahat eden tanıdıklarının yanına ansızın göç etmektedir. Ancak kendisine yevmiye verilmediğinden sancak sancak dolaşarak telef olup gidecektir. Bir takımı ise geçinebilmek için akla gelebilecek her türlü fenalığı yapmakta ve beldelerin asayişini ihlal etmektedir. Ayrıca tarla diye gösterilen yerin ziraate elverişsizliği veya, boş zannedilen yerin daha sonra sahibinin ortaya çıkmasına karşılık muhacire yeni yerler verilmemektedir.

³² Saydam, a.g.e. s. 140

³³ Şen, a.g.m. s. 130

³⁴ Saydam, a.g.e. s. 132

³⁵ Saydam, a.g.e.; Chochiev, a.g.m.; Cuthell, a.g.t.; Mehmet Yılmaz, *Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996; Ramazan Göktepe, *Kırım Savaşı Sonrasında Osmanlı Basınında Kafkasya Ve Kırım Göçleri*, Niğde Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2007, s. 61,62; Hilmi Bayraktar, “Kırım Ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göçler Ve İskânlar (1869-1907)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22 Güz 2007, ss. 405-434; Hilmi Bayraktar, “Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)”, *Bilgi*, S.45, Bahar 2008, ss. 45-72

³⁶ Saydam, a.g.e. s.139-142.

Muhacir kabilelerinin memleketlerinde sahip oldukları vahşi adetlerini burada terk etmemeleri, kabile ileri gelenlerinin burada da bu adetleri devam ettirmek istemeleri başka bir sorundur. Beylerin kabile halkı üzerindeki tahakkümü ve istismarı, yevmiyelerine el koyması, maiyetlerinin beyin insafına kalması onları "açlık ve çıplaklığa" sürüklemektedir. Hür olanlar da bu durumlara tahammül edemeyip "beşer-onar hane dağılıp sefalet maruz kalmaktadır". Kaçamayan köleler de "açlık ve çıplaklıktan" hayatını kaybetmektedir.

Diğer bir önemli husus ise iskân memurlarının durumudur. Bunlar "liyakatsiz ve hamiyetsiz" kişiler olup yolsuz işlere bulaşmakta, kabile reisleri ile anlaşmakta, ölümleri gizlemektedirler. Yerli ahali ise kendi vaziyetinin kötülüğünden misafirperverliğin gereğini yerine getirememekte, yer yer de sahipsiz ve düşkün muhacirlere kötü muamele etmektedir.

Bütün bu sebeplerle yerleşti denilen muhacirlerin yaklaşık üçte biri hatta yarısı diğer bölgelere dağılmaktadır. Bu yüzden hazineden yapılan masraflar boşa gitmektedir. Bunun önüne geçmek için yerinde teftişle ne kadar muhacir iskân edildiği, ne kadar arazi üzerinde ve ne ölçüde üretime geçilebildiği, ölen-kalan tespitin yapılması, harcanan paraların miktarı öğrenilip kaydedilmelidir."

Merkez, bu raporu dikkate alarak iskân işlerinde bir takım yeni düzenlemelere gitmiştir. 1870 yılında ise genel tabloyu görmek ve aksaklıkları gidermek amacıyla ülke çapında bir teftiş gerçekleştirilmiş; bazı müdahalelerde bulunulmuştur. Mesela, 1872 yılında Aydın/İzmir eyaletindeki muhacirin memuriyeti kaldırılmıştır.³⁷

YAPILAN YARDIMLAR

Muhacirlerin gelişlerinden kesin olarak iskân edilmeleri yahut kendilerine yetebilecek seviyeye gelmelerine kadar geçen sürede gerek devlet gerekse hayırseverler tarafından çeşitli yardımlar yapılmaktaydı. Yardımlar, henüz muhacirler kalıcı iskân bölgelerine gelmeden önce başlıyordu. Örneğin İzmir, Saruhan, Aydın ve Denizli sancaklarına sevk olunacak muhacirlerin İzmir'deki geçici ikametleri sürecinde hâsıl olacak ihtiyaçları için, mahalli memurların ve ahali-den bir kısmının nakit yardımında bulunduğu görülmektedir.³⁸ Toplamda 32.612,5 gurusu bulunan bu yardım, devletin isteği ile gazetelerde ilan edilmiştir. Böylece, diğerlerine örnek olması için teşvik edici bir yöntem uygulanmıştır. Ayrıca, Denizli ve Saruhan sancaklarına gönderilecek muhacirler için ulaşım vasıtası olarak at ve katır gibi hayvanların yanı sıra nakit olarak 12 bin kûsur gurusu tahsis edilmiştir.³⁹

Muhacirler, iskân edildikten sonra da memur kesiminin yardımları sürmektedir. Mesela, Saruhan'da meclis azaları (liva ve/veya kaza meclisleri) ve bazı memurların yaptığı yardımlarda hem

³⁷ Saydam, a.g.e. s. 116; Şen, a.g.m. s. 131-132

³⁸ BOA. A. MKT. UM. 335/95 1281 M. 30/ 5 Temmuz 1864; Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 189; Göktepe a.g.t. s. 28 ve 67

³⁹ Temizkan, *Denizli*. s. 287

nakit para, hem de hayvan bulunmaktadır. Bunların açıklamasının bulunduğu belgeler kaymakam tarafından merkeze gönderilmiştir. Başkent de durumdan memnuniyetini bildirmiş ve yine yardım yapanların gazetelerde yayınlanmak suretiyle onurlandırılmasını istemiştir.⁴⁰

Halk tarafından yapılan yardımlar da muhacirlerin iskân sürecinde önemli bir katkı sağlıyordu. Muhacirlerin bir an evvel ev sahibi olmaları ve üretici konuma geçmeleri haddizatında meselelerin büyük bir kısmının halli anlamına gelmektedir. Manisa'da muhacirlerin tarıma başlaması için gerekli olanların tedarikinde *"hamiyet taraflarından akçe ve hayvanat cem' olunarak bunların zirâat ve hırâsetleri için yedlerine ita..."* (hayırseverler tarafından toplanan para ve hayvanlar, üretim yapımları için göçmenlere verilmiştir) olunmuştur.⁴¹

Ev yapımı meselesinde de halkın yardımı söz konusudur. Örneğin, Manisa şehir merkezinde Kırım muhacirlerine yaptırılacak 50 hanenin inşası için, hane başına 3.000 guruştan toplam 150.000 guruş gerekmektedir. Muhacirlerden aile başına 250 guruş toplanacak olup geri kalan 137.500 guruş ise *"ashab-ı servet ve zîkudret"* (servet ve güç sahibi olanlar) tarafından karşılanacaktır. İstanbul, mahalli idareden bu yardımlar için bir zorlamada bulunmamasını istemiş, hayırseverlerin kendi istekleriyle bu yardımları yapacağını anlaşılmaması üzerine padişahın takdirini kazanmışlardır.⁴² Görüldüğü üzere, yardımlar teşvik ve taltif edilerek bir anlamda toplum seferber edilmeye çalışılmıştır.

Ülke genelinde devlet ve halk tarafından muhacirlere yapılan yardımlardan başka dışarıdan, mesela İngiltere'den dahi yardım geldiği görülmektedir.⁴³ Ancak bu konuda farklı görüşlerin olduğunu da belirtmek gerekir. Şöyle ki, McCarthy'nin Marc Pinson'dan yaptığı aktarmada, halk Çerkes muhacirlerin talana meyillerinden çekinmekteydi. Buna rağmen onlar için bir de ödeme yapmak zorunda kalmaları da öfkelerine sebep olmaktaydı.⁴⁴

Muhacirlerin kalıcı iskânlarına kadar, günlük gıda ihtiyaçları, kişiler açısından yetersiz olmasına rağmen ülke genelinde büyük bir yekûn tutacak olan ekmek dağıtımı şeklinde karşılanmaktadır. Elllerinde *"fukarâ pusulası"* bulunanlara *"yevmiye yarımşar nân-ı azîz"* (günlük yarımşar ekmek) verilmesi genel bir uygulama olarak görülmektedir.⁴⁵

Muhacirlere devlet tarafından yapılan yardımlar, iskân edildikten sonra yerlerini terk etmeleri durumunda kesilmekteydi.⁴⁶ Yardımların dışında, muhacirler, vergi ve askerlik gibi devlete karşı yükümlülüklerden de muaf tutulmuşlardır. 1856 sonrası gelenlerin sayısı az olduğu için bu tarz muafiyetlerin on sene gibi uzun bir müddetle tanındığı görülmektedir. Ancak 1860'tan itibaren gelenlerin sayısındaki artışa paralel olarak harcamaların artması ve devletin içinde bu-

⁴⁰ BOA. A. MKT. MHM. 206/67 1277 B. 8/ 20 Ocak 1861; A. MKT. MHM. 205/71

⁴¹ A. MKT. UM. 455/61

⁴² İ. DH. 513/34921; A. MKT. MHM. 277/8

⁴³ Eren, a.g.e. s. 71-76

⁴⁴ McCarthy, a.g.e. s. 43

⁴⁵ BOA.C. DH. 261/13032 12 Ş. 29/ 10 Ocak 1865; A. MKT. NZD. 327/23; A. MKT. UM. 422/46; A. MKT. NZD. 327/78

⁴⁶ A. MKT. UM. 470/16; Saydam, a.g.e. s.134

lunduğu durum, muafiyet meselesinde kararsız kalınmasına yol açmış ve nihayetinde 1864'ten itibaren öşür alınması, kısa süre sonra da ağnâm rûsûmunun (koyun vergisi) toplanması kararlaştırılmıştır.⁴⁷

Devlet, bir yandan muhacirlere eğitim ve sıhhi hizmetler konusunda destek sağlarken bir yandan da cami yapımı başta olmak üzere, dini ihtiyaçlarını karşılamaya çalışıyordu.⁴⁸ Ayrıca, kamu hizmetlerinin dışında, şahsi dini taleplerin karşılanmasında da devlet bir takım kolaylıklar sağlandığı yönünde örnekler mevcuttur. Mesela, Saruhan ve Denizli sancaklarında hac ibadetini ifa etmek amacıyla İstanbul'a giden bazı muhacirlerin, hazine-i hassa kumpanyasına ait vapurlarla taşınması teklif edilmişti.⁴⁹

DEVLETİN MUHACİRLERE BAKIŞ AÇISI VE GERİ DÖNME TEŞEBBÜSLERİ

Sultanın "halife" sıfatını kullanması, genel olarak Mısır'ın alınışına kadar geri götürülse de bunun siyasi açıdan belirgin bir şekilde kullanımı, 18. yüzyılın son çeyreğinde olmuştur. 1774 Kaynarca Anlaşması'nda, Müslüman Tatarların sultana dini yönden bağlılıklarını gösteren maddeyle, halifelik resmi olarak uluslararası siyasette ilk kez yer almıştır.⁵⁰ Bu tarihten sonra muhaceret işlerinde de halife sıfatının kullanıldığı görülmektedir. Hatta muhacirlerin memnun bir şekilde iskân edilmeden geri dönüşlerinin, "halife/sultan"ın itibarını zedeleyeceği düşünülmekteydi.

Rus zulmünden kaçarak Osmanlı Sultanı ve İslam Halifesi olan padişaha sığınan muhacirlere, gereken şartların sağlanabilmesi, devlet için bir itibar meselesiydi. Bazı sancaklara yerleştirilmek üzere gönderilen ilk muhacir gruplarının iskânı ile alakalı olarak, bunlar hakkında: "...saltanat-ı seniyyeye dehâlet ederek bu cihetle millet-i İslâmiyyenin misafiri bulunduklarından haklarında teshilât-ı mümkînenin icrası..."⁵¹ (padişaha sığınmakla İslâm milletinin misafiri olan göçmenler hakkında mümkün olan kolaylıkların gerçekleştirilmesi) istenmiştir. Nitekim iskân sürecindeki aksamalara paralel olarak muhacirlerden bazılarının Rusya'ya geri dönme girişimleri başladığında, bunun "...namus-ı saltanat-ı seniyyeye..."⁵² zarar vereceği endişesi hakim olmuştur.

Buna rağmen hicretlerinden kısa bir zaman sonra bazı muhacir toplulukları geri dönmekte ısrar etmektedir. Merkez ise bunların sorunlarına yine ülke içinde iskânları sağlanmak suretiyle

⁴⁷ Yardım ve muafiyetler konusunda geniş bilgi için bkz. Saydam, a.g.e. s. 153-184

⁴⁸ Saydam, a.g.e. s. 176-184

⁴⁹ Buna karşın, muhacirler, yol ücretinin bir kısmını kendileri vermedikçe (herhalde ibadetin sıhhati açısından) vapura binmeyeceklerini ifade etmişlerdir. BOA. A. MKT. NZD. 409/84 1278 L. 7/ 7 Nisan 1862

⁵⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008, s. 437-438.

Bu bağlılık Küçük Kaynarca Anlaşması'nın 3. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre Kırım Hanlığı'nın Müslüman ahalisi ancak başka bir devlete tabii olmamak kaydıyla din ve mezhep işleri yönünden halifeye bağlı kalacaklardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK 1988, s. 422-423,

⁵¹ A. MKT. UM. 420/23

⁵² BOA. A. MKT. UM. 469/61 1277 L. 22/ 3 Mayıs 1861; A. MKT. UM. 466/95 1277 L. 11/ 22 Nisan 1861; A. MKT. UM. 470/16

çözümler aramaktadır. Mesela, İzmir valisinin Dâhiliye Nezaretine çektiği 22 Nisan 1861 tarihli telgraftan anlaşıldığı kadarıyla, Manisa’da iskân edilmiş Çeçen muhacirler Rusya’ya dönme teşebbüsü içindendirler. Bu tarihe kadar kadın ve erkek 500–600 nüfus İzmir’e gelmiştir. Halen de başka muhacirlerin gelmeye devam ettiği ifade edilmiştir. Ancak, Rusya konsolosundan, geri döndüklerinde kabul edilmeyecekleri yönünde cevap alındığı bildirilerek gitmelerine müsaade edilmeyeceği söylenmiştir. Bunun üzerine içlerinden bazıları Kars ve Muş sancaklarında iskân edilmek istediklerini, öncelikle masraflarını kendileri karşılamak suretiyle İstanbul’a gideceklerini bildirmişlerdir.⁵³ Fakat, durum merkez tarafından sert bir ikazla cevaplanmıştır. Sadarettin İzmir valisi Osman Paşa’ya gönderilen telgrafta, Denizli ve Manisa taraflarından İzmir’e gelip, Rusya’ya geri dönme talebinde bulunan muhacirler hakkında ne yapıldığı sorulmaktadır. Ayrıca, bu durum hakkında vilayetdeki uygulamaların yolsuz bir şekilde cereyan ettiği duyumunu alan merkez, bu konuda valiyi ciddi bir şekilde uyararak durumun düzeltilmesini ve muhacirlerin “hüsn-i iskân”larını istemiştir.⁵⁴ İki gün sonra valiye gönderilen bir diğer yazıda, merkezin meseleye bakışı daha teferruatlı olarak izah edilmiştir. Rusya’ya dönmek üzere 150 kişilik bir grubun dört gün önce İzmir’den ayrıldığı, kalanların ise artık iskân edilmesi gerektiği emredilmektedir.⁵⁵ Rusya’ya gitmek için Manisa’dan ayrılanlardan bir kısmının, İstanbul’a vardıklarında gitmelerine izin verilmeyip, akrabalarının bulunduğu Bolu sancağı dâhilinde 25 hane 91 nüfus olarak yerleştirilmelerine karar verilmiştir.⁵⁶

Bundan başka, resmi makamlarca müdahale edilmeden, kendi istekleri ile uyum sorunlarına çevre dâhilinde çözüm arayan muhacirler de vardır. Örneğin, Manisa’da iskân edildiği halde yerlerine adapte olamayan bir Çeçen grubu, kaymakamın yanlarına verdiği memurlar eşliğinde yaptıkları incelemeler sonucunda Güzelhisar-ı Menemen’e tabi Tekke köyünde boş bir araziye beğenip buraya yerleşmeye karar vermiştir. Hatta memnuniyetlerini belirten bir adet hoşnûdiyetnâme takdim etmişlerdir.⁵⁷ Bunların Tekke köyünde iskâna karar vermelerinden dört gün sonra merkezden bu yönde izin çıkmıştır.⁵⁸ Ne var ki, bu gruptan da kopmalar yaşanmaya başlamıştır. Aynı yılın sonbaharında 42 hanelik bu grubun içinden Hoca Said ve Arslan’ın başını çektiği 32 hanelik bir grup, buraların “*ab u heva*”(su ve hava)sıyla uyum sağlayamadıkları ve telef oldukları gerekçesi ile Uzun Yayla ve Erzurum taraflarına nakledilmek istemişlerdir. Nakil masrafları kendilerine ait olmak üzere ve topluluğun geri kalanı için böyle bir uygulama yapılmamak kaydıyla gitmelerine izin verilmiştir.⁵⁹

⁵³ BOA. A. MKT. UM. 466/95 1277 L. 11/22 Nisan 1861

⁵⁴ BOA. A. MKT. UM. 469/61 1277 L. 22/ 3 Mayıs 1861

⁵⁵ BOA. A. MKT. UM. 470/16 1277 L. 24/ 5 Mayıs 1861

⁵⁶ BOA. A. MKT. MHM. 222/38 1277 Z. 3/ 12 Haziran 1861

⁵⁷ BOA. A. MKT. NZD. 350/58 1277 L. 21/ 2 Mayıs 1861

⁵⁸ BOA. A. MKT. MHM. 217/94 1277 L. 25/ 6 Mayıs 1861

⁵⁹ BOA. A. MKT. UM. 510/9 1278 R. 21/ 26 Ekim 1861; Ayrıca başka belgelerde bu grup hakkında “Çerkes” ifadesi kullanılmıştır. Bunun sebebi Kuzey Kafkasyalıların tamamı için Ortadoğu’da bu tanımın kullanılmasıdır. Chochiev, a.g.m.

Devletin geri dönüşlerle ilgili hassasiyetinin bazı gruplar tarafından kendi menfaatleri lehinde istismar edildiği görülmektedir. Bunlar geri dönmeyi bir tehdit unsuru olarak devlete karşı kullanmışlardır. Örneğin, Nogaylar, 1856-57'de gelen Kırım Tatarlarının ulemasına maaş bağlandığı, ileri gelenlerine nişan verildiği, ancak kendilerine böyle bir uygulama yapılmadığı için dönmeye karar verdiklerini bildirmiştir. Bu tehdit etkili olmalı ki, devlet tarafından Nogaylar için de maaş tahsisatı ve nişan tevzii gerçekleşmiştir.⁶⁰

Gerçekten de Kırım ve Kazan muhacirlerinin Osmanlı'nın gözünde farklı bir konumda olduğu görülmektedir. Bilhassa Kırım soyluları çoğunlukla İstanbul çevresi veya Trakya ile Batı Anadolu'nun şehirleşmiş alanlarında yahut önemli çiftliklerde iskân edilmekte ve itibarlı bir biçimde konumlandırılmaktadırlar. Bazı yerlerde bu gibi muhacirlere kaza müdürlüğü veya benzeri idari görevler dahi verilmektedir. Devlet bu tutumuyla muhacir gruplarının kontrolünde daha etkili olmayı tasarlamıştır.⁶¹

MUHACİRLERİN KİMLİKLERİ VE NÜFUSLARI

Osmanlı arşiv belgelerinde Kırım muhacirlerinin etnik kimlikleri için genellikle geldikleri yerlere vurgu yapılmakta (Orkapı, Bahçesaray, v.b.) kimi zaman da "Kırım Nogay"ı gibi ifadeler dikkat çekmektedir. Ancak "Tatar" şeklinde, etnik bir tanımlama göze çarpmamaktadır.⁶² Kafkasya muhacirleri içinse Dağıstan muhaciri, Kafkas muhaciri gibi geldikleri yerler belirtilmekle birlikte, Abaza, Çerkes, Çeçen, şeklinde etnik tanımlamalar da kullanılmaktadır. Kafkasya'nın karışık etnik yapısı göz önüne alındığında arşiv belgelerinde zaman zaman boy ve kabile isimleri yer alsa bile, "Çerkes" ifadesi genellikle bu grupların hepsini barındıran bir tabir olarak görülmektedir.⁶³ Bunun yanında bazı bölgelere iskân edilmek üzere gönderilen muhacirler içinde Çeçenler, diğer Kafkasya göçmenlerinden ayrı olarak tanımlanmıştır.⁶⁴ Osmanlı arşiv belgelerinde yukarıda belirtilen nitelemelere sıkça rastlanmasına mukabil, Kafkasyalı muhacirleri etnik kimliklerine göre tasnif ederek, bunu net sayısal değerlerle göstermenin zorluğu hususunda Karpat'ın uyarısı önemlidir. Buna göre: "Çoğu kaynakta Çerkes ve Türk aşiretleri arasında ayırım yapılmıyor olsa da Kafkas bölgesinde Türkçe konuşan çok sayıda topluluğun yaşadığı dikkate alınmalıdır."⁶⁵

Söz konusu muhacirlerle ilgili belgelerde bilhassa, Çeçen ve Çerkesler ile ilgili, dikkat çeken bir başka nokta da topluluk liderlerinden bazılarının "Naip" ve "Hoca" gibi dini unvanlar taşı-

⁶⁰ Saydam, a.g.e. s. 136

⁶¹ Cuthell Jr. a.g.t. s. 131-133. Aynı zamanda devlet, muhacirlerden farklı konularda da istifade etmektedir. Örneğin Rus ordusunda görev almış olanlara Osmanlı ordusunda da çeşitli rütbelerle görevler verilmektedir. Cuthell, a.g.t. s. 158; Saydam a.g.e. s. 123.

⁶² Esasen Tatar kelimesini Ruslar kullanmakta olup Kırımlılar kendilerini Kırım Türkleri olarak tanımlamaktadırlar. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*. s. 109

⁶³ Kafkasya toplulukları ve Çerkeslerin birbirleri ile olan bağları ve farklılıklarının genel bilgisi için bkz. Habiçoğlu, a.g.e. s. 26-45

⁶⁴ BOA. A.MKT. NZD. 327/23, 1277 Ra. 28/14 Ekim 1860.

⁶⁵ Karpat, *Etnik Yapılanma*, s. 164; Chochiev, a.g.m.

malarıdır.⁶⁶ Bu durum, Kafkasya'nın Rusya'ya karşı verdiği mücadelenin sembolü haline gelen "Müridizm" hareketinin Kafkas halkları üzerindeki etkisiyle açıklanabilir.

1850'lerde başlayan ve Kırım Savaşıyla ivme kazanıp 1864'te zirveye ulaşan Kafkas göçleri ile Osmanlı sınırları dâhiline ve Anadolu'ya ne kadar muhacir geldiğini kesin olarak tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Bunun en önemli sebebi ise iskân edilebilen muhacirlerin sayılarını gösteren defter cinsinden toplu kaynakların olmaması veya henüz ortaya çıkmamasıdır. Uzun bir zamana yayılan göç süreci içinde pek çok muhacirin hayatını kaybetmesi, sürekli yer değiştirmesi veya geri dönmesi gibi faktörler de bu veri yetersizliğinin temel sebeplerindendir. Burada ancak mevzubahis göç hareketinin büyüklüğünü göstermesi açısından bazı araştırmalara yansıyan tahmini sayılar verilmekle yetinilebilir.

Buna göre; Saydam'ın 1856-1876 arasındaki dönem için tahmini 1.000.000-1.200.000 kişidir.⁶⁷ Aynı dönem için İpek, 600.000 ile 2.000.000 kişi arasında bir tahmin yapmaktadır.⁶⁸ Her iki araştırmada da bunlardan ne kadarının Kafkasyalı, ne kadarının Kırımlı olduğu belirtilmemiştir. Yine Fisher de net sayılara ulaşamamakla birlikte, yalnızca 1855-1866 yılları arasında 500.000-900.000 kadar Müslüman'ın Rusya'dan göç etmiş olabileceğini belirtmiştir.⁶⁹ Karpat ise 1859-1879 yılları arasında -çoğu Çerkes olmak üzere- 2.000.000 Kafkasyalının topraklarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığındığı ve bunlardan 1.500.000 kişinin iskân edilebildiği yönünde bir varsayım öne sürmektedir.⁷⁰ Habiçoğlu, 1858-1865 yılları arasında 493.000 Kuzey Kafkasyalının Osmanlı topraklarına göç ettiğini iddia etmektedir.⁷¹ Ancak bu araştırmalardan hiç birinde -haklı olarak- Anadolu'da ne kadar Kafkas kökenli muhacirin iskân edilebildiği yönünde bir ifade bulunmamaktadır. Bu vurguyu yapan, tespit edebildiğimiz tek yazar olan Barlas'a göre ise, Kırım Savaşı'ndan sonraki dönemde Anadolu'nun dört bir yanına yerleşen Kafkasyalı muhacirler 565.000 kişidir.⁷²

1877 SONRASI KAFKASYA GÖÇLERİ

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Türklerin göç tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Zira bu savaş, ortaya çıkan trajik tabloların yanı sıra, özellikle Balkan coğrafyasında meydana getirdiği siyasi değişikliklerle, büyük demografik hareketlerin başlangıcı olmuştur. Savaş yıllarında Rusların işgal ettiği bölgelerde, bilhassa Bulgar ve Kazak çetelerinin Müslüman halk üzerinde kurduğu baskı, daha o tarihlerde büyük katliamlara ve göçlere sebebiyet vermiştir. Doksanüç Harbi sonrası imzalanan Berlin Anlaşması, yalnızca Osmanlı'nın Avrupa'da geniş topraklar kay-

⁶⁶ BOA. A.MKT. NZD. 327/23, 1277 Ra. 28/14 Ekim 1860; A.MKT. NZD. 327/78 1277 R. 2/18 Ekim 1860

⁶⁷ Saydam, a.g.e., s. 91

⁶⁸ İpek, *Göçler*, s. 40

⁶⁹ Fisher, a.g.e., s.171-191

⁷⁰ Karpat, *Etnik Yapılanma*, s. 170

⁷¹ Habiçoğlu, a.g.e. s. 48

⁷² Cafer Barlas, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, s. 362

betmesine yol açmamış; burada yaşayan Müslümanları da yeni kurulan Balkan devletlerinin egemenliği altına sokmuştur. Berlin Anlaşması ile yeni kurulan devletlerdeki Müslümanların hakları, çeşitli maddelerle hukuken koruma altına alınmıştır. Ancak ulus-devlet olma yolunda ilerleyen başta Bulgaristan olmak üzere yeni Balkan idareleri bu hukuku tanımayan bir siyaset takip etmişlerdir. Bu sebeple savaş sırasında göç edenlerin bir kısmı sonradan geri dönmüş olsalar da baskılar göçün yıllarca devam etmesine yol açmıştır.⁷³ Bunun yanı sıra Kafkasya Müslümanlarının da harp esnasında Osmanlı güçlerini desteklemeleri veya Ruslara karşı ayaklanmalar çıkarmaları yüzünden, savaş Rus galibiyetiyle sonuçlanınca bu topluluklara göç etmekten başka çare kalmamıştır.⁷⁴

MUHACİRLERİN İSKÂNI

1850'lerden sonra kitlelerle ifade edilen göç hareketlerinin Osmanlı Devleti'ne muhacir iskânı hususunda tecrübe kazandırdığı bir gerçektir. Lakin ön görülemeyecek kadar büyük kalabalıkların kısa bir süre içinde sınırlardan içeri girmesiyle, daha savaşın yıkımı tamir edilemeden yeni masrafların çıkması ve vasıflı kadro ihtiyacı göz önüne alınacak olursa, bu iskân sürecinin de çok zorlu geçtiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Doksanüç Harb'i'nin hemen akabinde devlet, muhacirlerin nasıl iskân edileceklerine dair "İskân-ı Muhacirin Talimatnamesi"ni yayımlamıştır.⁷⁵ Talimatnamenin hükümleri ana hatları ile şöyledir:

- Muhacirlerin iskân edildikleri yerleri terk etmeleri katiyen yasaktır.
- Gönderildikleri yerlerde, muhacirler hakkındaki bilgiler defterlere kaydedilecek ve bu defterler, Muhacirin-i İdare Komisyonu'na gönderilecektir.
- İskâna kadar iâşe olarak, 10 yaşından küçüklere 100 dirhem, büyüklere yarım kıyye ekmek verilecek, zengin olanlara ise verilmeyecektir.
- Köy ve kasabalara 10 haneye bir hane düşecek şekilde muhacir misafir edilecektir. Buralardaki boş miri ya da vakıf arazilerine yerli halkın yardımıyla 2-3 göz odalı evler yapılacaktır.
- Ayrıca halk, muhacirler alışana kadar tarlaların sürülmesine de yardım edecektir.
- Tapular aileye mahsus olarak verilecekti. Anne- baba yoksa büyük kardeş küçüklerin reşitliğine kadar vesayet edecektir.

⁷³ Ayrıntıları için bkz. İpek, *Rumeli'den*; İpek, *Göçler*; Erkan, a.g.e.; Karpat, *Osmanlı Nüfusu*; Osman Köse, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, C. 1, S. 2, 2006, ss. 237-272; Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.I-II-III, TTK, Ankara 1989; Bilal Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, TTK, Ankara 1985, ss. 47-66, s. 47-52; Ömer Turan, *The Turkish Minority In Bulgaria (1878-1908)*, TTK, Ankara 1998, s. 119-155, Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001, s. 33-43

⁷⁴ Habiçoğlu, a.g.e., s. 148-150; Erkan a.g.e., s. 17-22

⁷⁵ Erkan, a.g.e. Ek-1; İpek, *Rumeli'den*, s. 159-162

- Muhacirlerin tarıma başlayabilmeleri için öküz, tohumluk, alet ve edevat verilecektir.
- İskân edilecekleri bölgeler illaki köy olmayabilecek, şehir ve kasabaların da kenarlarında mahalleler teşkil edilebilecektir.
- Şehre iskân edilecekler mümkün mertebe, meslek ehli veya hocalık rüşdüne sahip olmalıdır.
- Belirtilen yerlerde iskânı kabul etmeyenler, kendilerine yetebildikleri takdirde, misafir oldukları kaza ve çevresinde çiftlik ve saire alabilecekti.

Bununla birlikte muhacirlerin yoğunlaştığı bazı vilayetlere yönelik *“talimat-ı mahsusa”* (özel talimat)lar gönderilmiştir.⁷⁶

Yukarıda görüldüğü üzere devlet, iskân sürecinin sorunsuz yürümesi ve göçmenlerin mağdur edilmemesi gayesiyle, gereken tedbirleri almakta ve bunu mevzuat haline getirmekteydi. Ancak bunların uygulamaya geçirilmesi kolay olmamıştır. Önceki göçlerde boş arazilerin şenlendirileceği düşüncesi, bu dönemde yerini müsait yerleşim alanı bulma sıkıntısına bırakmıştı. Zira sınırların daralması ve nüfusun artması sonucunda, azalan boş topraklar yeni problemleri de beraberinde getirmişti. Bu kadar kalabalık grupların iskânı için arazi tahsisi yetkilileri düşündürmekteydi. Daha önceki tecrübeyle sabitti ki, özellikle Kafkasyalılar üçer beşer hane olarak farklı bölgelere gönderilmeye razı olmuyorlardı. Bu defa Kafkasya cihetinden gelenlerin yanı sıra 1850’lerden sonra Rumeli’de iskân edilen Çerkes vb. gruplar, muhacirlerin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Ancak 1860’tan sonra boş arazilerin bir kısmına toplu halde muhacirler iskân edilmiş ve peyderpey gelenler de bunlara eklenmişti. Bu durumda yeni iskân mahalleri ihdas edilmesi gerekiyordu. Mirî çiftlikler bu iş için uygundu, lakin nasıl değerlendirileceği konusunda sıkıntılar vardı. Önce bunların satılarak elde edilecek gelirin muhacirlerin masrafları için kullanılması fikri, gelirin gideri karşılamayacağı sebebiyle benimsenmedi. Buna karşılık eğer muhacirler buralara iskân edilebilirse hem yer problemi halledilecek, hem de ileride elde edilecek vergi gelirleri hazineye büyük katkı sağlayacaktı.⁷⁷ Bu sebeple muhacirlerin miri çiftliklere iskânı yönünde kara verilmiştir. Bunun için gereken masraf menafi sandıklarından karşılanacaktır. Birkaç gün sonra da bunların denetlenmesi amacıyla müfettiş görevlendirilmiştir.⁷⁸

Muhacirler, 1877’ye kadar genellikle köylerde veya kırsal arazide iskân edilirken, Doksanüç Harbi’nden sonra ise, daha kalabalık kitlelerin iskânı lazım geldiğinden, şehir ve kasabalardaki boş arazilere de yerleştirilmişlerdir.⁷⁹

Doksanüç Harbi’nden önce gelen göçmenlerin varlığının, yeni gelenler üzerinde kısmen de olsa bir etkiye sahip olduğu öne sürülebilir. Şöyle ki, kimi Çerkes toplulukları, kendilerine yer-

⁷⁶ Adil Adnan Öztürk, “Rumeli’den Aydın Vilayetine Yapılan Göçler ve Aydın Vilayetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve İdareleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa” Ç.T.T.A.D., c. 3, s. 9, (1999–2000), ss. 123–131

⁷⁷ BOA. BEO. AYN.d. 813 (Aydın H. 1295–1296), s. 115; BOA. İ. ŞD. 45/2438 1296 Ca. 18/ 10 Mayıs 1879, İpek, *Rumeli’den*, s. 181–182

⁷⁸ Ayniyat. s. 140

⁷⁹ Yılmaz, a.g.m. s. 595–597

leşmeleri için gayet müsait yerler gösterilmesine rağmen, buralardan pek de farklı bir özelliği olmayan başka yerlere iskân edilmekte ısrarcı davranmışlardır. Bazı belgeler dikkatle incelendiğinde bu ısrarın gerekçesi tahmin edilebilmektedir. Örneğin, savaşın hemen ardından Saruhan sancağına gelen 150 hanelik bir Çerkes grubu, ısrarla Süleyman Paşa Çiftliği'nde iskân edilmeyi talep etmiştir.⁸⁰ Önceki örneklerde, 1860'lı yıllarda burada Kafkas göçmenlerinin iskân edildiği belirtilmişti. O halde, muhacirlerin bazılarının –bir şekilde- yakınları ile irtibatı kesmedikleri ve aynı mahalde iskân edilmek için uğraştıkları varsayımı da göz ardı edilmemelidir.

Doksanüç Harbi sonrası gelen muhacirlerin iskânında önemli bir husus da yeni köylerin kuruluş şeklidir. Bu köylerin bir kısmı, eski yerleşim birimlerine muhacir iskânı ile yeni bir *"karye ittihaz"* (köy haline getirme) edilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Bir kısmı ise yerleşimin olmadığı belli bir mevkide muhacirlerin iskâna karar vermesinin ardından oluşan yerleşimin, köy statüsünde tescil edilmesiyle oluşmuştur. Burada köylerin kuruluşundaki bürokrasi dikkat çekicidir. Ele aldığımız belgelerde, göçmen toplulukları arazileri satın alarak buralarda hane inşa etmişlerdir. Müteakiben merkez-taşra muhaberesi süratle gerçekleştirilmiş; hemen ardından imam ve muhtar tayini ile bunların mühürleri hazırlanıp gönderilmiştir. Bütün bunlardan farklı olarak devletin, üzerinde yerleşim olup ta ev inşa edilemeyen ünitelerin de köy statüsü kazanmasına müsaade ettiği anlaşılmaktadır. Aşağıdaki ifade, özellikle bu şekilde kurulan köylerin kuruluş sürecinde izlenen yolu göstermesi açısından çok önemlidir:

*"...ham arazi üzerine ebniye(binalar) inşâsıyla karye teşkîli(köy oluşumu) kanûnen evvel emirde iradetü's-seniyye-i hazret-i pâdişâhînin istihsâline mütevakkıf(padişahın iznine bağlı olduğu halde muhacirîn ile aşâir(aşiretler) ve kabâilin (kabileler) iskânınca suhûlet (kolaylık) olmak için bunların haneleri bilâ te'hîr inşâ(sonradan inşa edilmesi) ile müceddeden(yeniden) teşekkül edecek karye ve mahallelerin..."*⁸¹

Bu durum, genel bir uygulama haline gelmiş olmalıdır ki, bazı Çerkes köylerinin kuruluşu da benzer şekilde olmuştur.⁸²

İskân sürecinde yaşanan aksamalarda devlet otoritesine itaat edilmemesi önemli etkenlerden biridir. Sert mizaçları ve savaşa yatkınlıkları sebebiyle, Çerkeslerden bir yandan askeri alanda faydalanmaya çalışılırken, diğer yandan bazılarının iç güvenliğe zarar verdiklerine dair pek çok örnek mevcuttur.⁸³ Çerkeslerin saldırgan tutumları, değişik meselelerde bazen tepki bazen de kanunsuzluk şeklinde ortaya çıkmıştır. Mesela, hali vakti yerinde olanlara dahi tayinat verilme-

⁸⁰ Ayniyat, s. 30/ 2. madde

⁸¹ BOA. İ. ŞD. 101/6009 1307 L. 29/ 18 Haziran 1890; ŞD. 1386/15 1307 Za. 11/ 29 Haziran 1890; DH. MKT. 1748/90 1307 Z. 20/ 7 Ağustos 1890

⁸² Örnek olarak, Manisa Mahmudiye köyünün kuruluş hakkındaki belgelere bakılabilir. BOA. ŞD. 1402/13 1316 Ra. 16/ 4 Ağustos 1898; DH. MKT. 2101/110 1316 R. 19/ 6 Eylül 1898

⁸³ Marc Pinson, "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskanı", Çerkeslerin Sürgünü, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001, s. 61; Chochiev, a.g.m.; Oktay Özel, "Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 4, pp.477-496, July 2010;

si, resmi makamlarca engellenmek istenmiş, bunun üzerine Salihli ve Alaşehir kasabalarındaki Çerkesler, tepkilerini göstermek için tren istasyonları etrafında bazı saldırılarda bulunmuşlardır. Bunların silahlarından arındırılmaları için kolluk kuvvetlerinin devreye girmesi düşünüldüyse de daha büyük sakıncalara yol açabileceği için bu yola başvurmaktan vazgeçilmiştir.⁸⁴ Bunun yanında, kimi muhacirlerin ikamet ettikleri bölgelerin dışında da eşkıyalık yaptığına dair örnekler mevcuttur.⁸⁵

Ekseriyetle, Çerkeslerin saldırgan tavırları gündeme gelse de bazı bölgelerde, çevreden gelen saldırılarla mağdur edilen Çerkesler de olmuştur. Mesela, 1891 yılında Manisa kazası dahilinde, daha sonradan köy haline dönüşecek olan ve bir grup Çerkesin ekili hale getirdiği araziye, komşu Karaağaçlı köyünden kimseler tarafından mütecaviz hareketlerde bulunulmuş ve bu, şikâyet konusu olarak gündeme gelmiştir.⁸⁶

Devlet, gerek asayişin sağlamak, gerekse iskân sürecini tamamlayabilmek açısından muhacirlerin yerlerinden ayrılmalarını tasvip etmemekteydi. Zaten ülke içi dolaşımda devlet kontrolü hakimdi⁸⁷ ve aynı kontrol muhacirler üzerinde de sıkı sıkıya tatbik edilmekteydi. Örneğin, 1879 Nisan'ında Suriye ve Arabistan taraflarından ellerinde herhangi bir izin belgesi olmaksızın vilayetler arası hareket eden bazı Çerkes muhacirlere yetkililerce müdahale edilmiştir. Niyetlerinin iskân olmadığını beyan etmelerine rağmen bunların başka bir yere hareket etmeden, geldikleri yere iadelerine karar verilmiştir.⁸⁸

MUHACİRLERİN SORUNLARI VE YAPILAN YARDIMLAR

1878'in bahar ve yaz ayları muhacirler için zor bir dönem olmuştur. Rumeli'den gelen Çerkes ve diğer muhacirler iskân edilemediklerinden dolayı sefalette olduklarını belirterek bir an evvel iskânlarının tamamlanması, kendilerine tayinat verilmesi, uygun bir iş bulunması gibi talepler içeren dilekçeler vermişlerdir.⁸⁹ Taşradan yükselen bu şikâyetler karşısında merkez ise ekseriyetle yerel idareleri uyarmakla yetinmiştir.⁹⁰

Doksanüç Harbi'nin hemen sonrasındaki yığılma ile bu tür sorunların ilk etapta çözülememesi normal karşılanabilir. Ancak 1887 yılında dahi halen muhacirler arasında çok fazla fakir, yetim ve amelmande(çalışamaz, iş göremez halde) bulunduğunu belirten taşra yöneticilerinin, vekâ-

⁸⁴ İpek, *Rumeli'den*, s. 182

⁸⁵ BOA. DH. MKT. 2718/40 1327 M. 3/ 25 Ocak 1909: Gönen kazası Balcılar karyesi Çerkes muhacirlerinden Sefer adlı kişi adamlarıyla birlikte, Manisa dâhilinde "şekavet"(eşkıyalık) halinde iken "isti'man"(teslim olma) talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine üst makamlardan hangi şartlarda affının uygun olacağı sorulmuştur.

⁸⁶ BOA. DH. MKT. 1848/58 1308 Z. 2/ 9 Temmuz 1891

⁸⁷ Ülke içi dolaşım yabancılara olduğu kadar yerli ahaliye de belli kurallara dâhilinde izne bağlıydı. Bu dolaşım için, mürûr tezkeresi adı verilen belgeler düzenleniyordu. 18. ve 19. da ülke içi dolaşım hakkında bkz. Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21 S. 33, A.Ü. DTCF. 2003, ss. 105-124

⁸⁸ Ayniyat s. 128, 132

⁸⁹ Ayniyat, s. 19, 21, 29/ 1. ve 2. maddeler, 33/ 2. madde, 37

⁹⁰ BOA. DH. MKT. 1324/89 1295 L. 17/ 14 Ekim 1878

letten bunlar için para istedikleri görülmektedir.⁹¹ Kimi zaman da bu gibi durumlar karşısında, mahalli idarenin kendi çözümlerini üretmeye çalıştığına rastlanmaktadır. Örneğin, 1890 yılında Aydın valisi, vilayetteki muhacirlerin arasında hâla yetim, dul, kimsesiz, sakat ve fakir birçok kişinin olduğundan bahsederek merkezden yardım talep etmeksizin, kendisi harekete geçmiştir. Manastır'da gördüğü şekilde muhacir evleri yapılabileceğini ifade ederek, Alaşehir'de 18, Tire'de 44 kişinin barındığı muhacirhaneler inşa ettirmiştir. Tire'deki muhacirhaneler, şehrin kenarında olup İhsaniye adıyla bir mahalle teşkil edilmiş, imamı ve muhtarı atanmıştır.⁹²

Muhacirlerin perişanlığının giderilmesi için izlenen bir diğer yol da yardım kampanyaları düzenlemektir. Örneğin, 1879 Temmuz'unda Aydın vilayeti, başkentin isteği üzerine geniş katılımlı bir yardım kampanyası tertip etmek için hazırlıklara başlamıştır. Buna göre, her hanenin alabileceği, tanesi birer kuruştan kuponların hazırlanması düşünülmüştür. Böylece "15 bin guruş" kadar gelir edilmesi planlanmıştır. Hazırlığa Recep ayında başlanması da Ramazan öncesi bir hazırlık olabileceğini akla getirmektedir.⁹³ Muhtemelen bunda, Müslümanların dini hassasiyetlerinin yüksek olduğu bir zamanda daha fazla gelir elde edilebileceği düşüncesi etkili olmuştur.

Bunlardan başka muhacirlerin birtakım ihtiyaçlarının karşılanmasında devlet ve yerli halkın yardımları dışında, kendi kurdukları vakıfların devreye girdiği görülmektedir. Bu konuda Kafkas muhacirleri, Osmanlı ülkesinde 1880-1881 yıllarından başlayarak 119 vakıf kurmuşlardır. Bunların çoğu cami yapımı amacıyla tesis edilmiştir.⁹⁴

Savaşın hemen ertesinde, muhacirlerin devletten bir başka beklentisi de muafiyetlerin belirlenmesidir. Yerel idareler, muhacirlerin isteği üzerine üst makamlara, vergi ve askerlik konusundaki muafiyetlerin nasıl olacağını, daha önceden Kırım ve Kafkasya'dan gelenlerin geniş muafiyetlerini de hatırlatarak sormaktadır.⁹⁵ Ancak bazı örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, devlet muafiyetler için belirlenen sürenin aşılması konusunda pek müsamahakâr değildir. Mesela, Manisa'da bulunan bir grup Bulgaristan ve Şarkî Rumeli muhaciri iskânlarının henüz tamamlanmaması hasebiyle muafiyetlerinin uzatılmasını talep etmiştir. Askerlik şubesinin cevabında, yükümlülüğün yerine getirilmesi için toprağa bağlanmak gibi bir şart olmadığı belirtilmiştir. Buna göre, hicretlerinin üzerinden 6 yıl geçenler yaşları tuttuğu takdirde askere alınacaklardır.⁹⁶

Görüldüğü üzere muhacirlerin iskânı son derece zorlu şartlar altında gerçekleşmiştir. Kafkaslı muhacirler bu sıkıntılı dönemlerin ardından yeni vatanlarını benimsemişler ve yerleşmelerinden en fazla 60 yıl geçmiş olmasına rağmen kahir ekseriyeti hem Dünya Harbi hem de İstiklal Savaşı'nda vatan savunmasına katkı sağlamışlardır.

⁹¹ BOA. DH. MHC. 7/22 1305 S. 16/ Kasım 1887

⁹² BOA. ŞD. 1386/16 1307 Z. 2/ 20 Temmuz 1890

⁹³ BOA. ŞD. 1378/30 1296 B. 26/ 16 Temmuz 1879

⁹⁴ Hasan Yüksel, " Kafkas Göçmen Vakıfları", OTAM, S. 5, 1994, ss. 475-490, s. 488

⁹⁵ BOA. ŞD. 1378/34 1296 Ş. 15/ 4 Ağustos 1879

⁹⁶ BOA. DH. MKT. 1525/24 1305 Za. 16/ 25 Temmuz 1888

İZMİR VE ÇEVRESİNDE MUHACİR YERLEŞİMLERİ VE TESPİTİ ÜZERİNE

Giriş kısmında bilhassa İzmir gibi yerleşim birimlerinde göçmen yerleşimlerinin tespiti ne kadar zor olduğundan bahsedilmişti. Bazen arşiv belgeleri net bilgiler sunmaktadır. Mesela, Bergama Kınık'ta kasabanın aşağısında bir mahalle oluşturan 58 hane Çerkes muhacirin yerleşimi buranın Hamidiye adında bir köye dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Bunu da tek bir belgeden öğrenebilmekteyiz.⁹⁷

Ancak bazı vesikalar doğrudan iskâna ait değildir. Aşağıdaki bazı örnekler, muhacirlere veya kurdukları yerleşim birimlerine ait bilgilerin, farklı meselelerin Osmanlı bürokrasisine aksetmesiyle belgelere yansıdığını göstermektedir.

Örneğin, İzmir Karşıyaka'da Akhisar adındaki mevkide Batum muhacirlerinin yerleştiğini, hükümetten çeşme ve cami talepleri sebebiyle gerçekleşen, Ocak-Şubat 1887'deki yazışmalarından öğrenmekteyiz.⁹⁸ Belgelerde burada yerleşen Batum muhacirlerinin bir köy kurdukları ve hükümetten taleplerinin ise geri çevrildiğini, hükümetin bu tür imarın yardımlarla yapılmasını tavsiye ettiği görülür.

Bir başka belgede, Menemen'deki Çerkeslerin kazada 10bin dönümden fazla boş arazi olduğu halde, ziraat yapmaları için henüz kendilerine arazi verilmediği yönündeki şikâyetleri burada da Kafkasyalıların bulunduğu işaret etmektedir.⁹⁹

Bunlardan başka zaman zaman da belgelerin satır araları bu yönde bilgiler sunmaktadır. Sefehisar ile akalalı bir yazışmada "Dağıstan'da gelen Şeyh Ahmed Efendi"nin 3 yıl burada ikamet ettiği ve 2-3 binden fazla müridinin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁰ Muhtemelen etrafında toplananların da Kafkasyalı olduğu söylenebilir.

Zaman zaman da belgeleri yorumlamak gerekiyor. Mesela Tire Karakadı Mahallesi civarında iskân olunan 40 haneden fazla Dobruca muhacirinin bir mahalle teşkil ettiği ve Hamidiye ismini koymak istedikleri belirtiliyor.¹⁰¹ 19. yüzyılın ortasındaki ilk Kafkasya ve Kırım göçlerinde Dobruca'ya yoğun bir nüfus yerleştirildiği ve bunların da büyük bölümünün sonradan tekrar Anadolu'ya doğru göç ettikleri düşünülürse bahsi geçenlerin de Kafkasyalı olma ihtimalinin yüksekliği düşünülebilir.

Bazı çalışmalarda İzmir ve çevresinde kurulan Kafkasyalı göçmen yerleşimlerinden bahsedilmektedir. Bunları bir liste halinde vermek gerekirse¹⁰²:

⁹⁷ BOA. DH. MKT. 254/61 21 Haziran 1310

⁹⁸ BOA. DH. MKT. 1395/36, 1304 Ca. 1; DH. MKT. 1400/86, 1304 Ca. 26

⁹⁹ BOA. DH. MKT. 68/41, 5 Haziran 1309

¹⁰⁰ BOA. DH. MKT. 1422/52, 10 Mayıs 1303

¹⁰¹ BOA. DH. MKT. 1405/17, 1304 C. 21; DH. MKT. 1406/29 9 Mart 1303

¹⁰² Ayrıntıları için bkz. İpek, *Rumeli'den; İpek, Göçler*, Berber, *Manisa ve Göçler*, Necat Çetin, "Kafkas Adıgey Çerkeslerinin İskân Edildiği Bayındır-Arıkbaşı Köyü 1904 Yılı Son Osmanlı Nüfus Sayımı ve Sonuçları", 1864 *Kafkas Tehciri*, Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&IRCICA, İstanbul 2004, ss. 641-684

- İhsaniye, Ödemiş
- Fethiye, Tire
- Harizbaşı, Bayındır
- Kızılcaboğaz, Bayındır
- Hamidiye, Bergama
- Davud, Kuşadası
- Turfal, Kuşadası
- İhsaniye, Salihli
- Teşvikiye, Salihli
- Orhaniye, Salihli
- Kavakdere, Palamut-Manisa
- Çerkes Sultaniye (Bağyolu), Manisa
- Çerkes Tefikiye/İhsaniye (Gülbahçe), Manisa
- Tepeağıl, Çerkes Osmaniye (Yeni Osmaniye), Manisa
- Çerkes Yenice+Karasıllu (Karayenice), Manisa
- Çerkes Mahmudiye (Yeni Mahmudiye), Manisa

SONUÇ

İzmir merkezli olarak Batı Anadolu Türkiye’de muhacirlerin yerleştiği en yoğun bölgelerdendir. Bunların içinde Kafkasya kökenliler de önemli bir yer tutar. Kafkasyalıların göç ve iskân süreçleri son derece sıkıntılı geçmiştir. Buna rağmen Anadolu bu insanlar için yeni bir vatan olmuştur.

Kafkasyalılar zaman içinde Anadolu kültürü ile bütünleşmiş ve bugün kullandığımız etnik köken farkı gözetmeyen Türk unsuru içine dâhil olmuşlardır.

Ege bölgesindeki Kafkas yerleşimlerine odaklanan akademik çalışmalar maalesef sayıca yetersizdir ama bu konuda çalışmanın zorlukları da malumdur. Buna rağmen üniversitelerimizde lisans üstü ve hatta disiplinler arası, mikro ölçekli çalışmalar ile muhakkak önemli bir yol kat edilebilir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

A. MKT. 218/16; A. MKT. 456/7; A. MKT. MHM. 192/82; A. MKT. MHM. 205/71; A. MKT. MHM. 206/67; A. MKT. MHM. 209/65; A. MKT. MHM. 211/6; A. MKT. MHM. 217/94; A. MKT. MHM. 222/38; A. MKT. MHM. 223/92; A. MKT. MHM. 239/21; A. MKT. MHM. 277/8; A. MKT. NZD. 327/23; A. MKT. NZD. 327/78; A. MKT. NZD. 345/50; A. MKT. NZD. 350/58; A. MKT. NZD. 354/13; A. MKT. NZD. 393/38; A. MKT. NZD. 409/84; A. MKT. UM. 335/95; A. MKT. UM. 420/23; A. MKT. UM. 422/46; A. MKT. UM. 455/61; A. MKT. UM. 456/7; A. MKT. UM. 463/43; A. MKT. UM. 466/95; A. MKT. UM. 469/61; A. MKT. UM. 470/16; A. MKT. UM. 504/65; A. MKT. UM. 510/9; A. MKT. UM. 513/27; A. MKT. UM. 544/67; A. MKT. UM. 554/58; BEO. AYN.d. 813; C. DH. 261/13032; DH. MHC. 1/6; DH. MHC. 1/6; DH. MHC. 7/22; DH. MKT. 1324/89; DH. MKT. 1395/36; DH. MKT. 1400/86; DH. MKT. 1405/17; DH. MKT. 1406/29; DH. MKT. 1422/52; DH. MKT. 1525/24; DH. MKT. 1748/90; DH. MKT. 1848/58; DH. MKT. 2101/110; DH. MKT. 254/61; DH. MKT. 2718/40; DH. MKT. 68/41; İ. DH. 513/34291; İ. DH. 513/34921; İ. DH. 513/34921; İ. ŞD. 101/6009; İ. ŞD. 1375/2; İ. ŞD. 1375/2; İ. ŞD. 45/2438; ŞD. 1378/30; ŞD. 1378/34; ŞD. 1386/15; ŞD. 1386/16; ŞD. 1402/13

Araştırma Eserler

- AĞANOĞLU Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001
- AYDEMİR İzzet, *Göç Kuzey Kafkasyalıların Göç Tarihi*, İstanbul 1989
- BARLAS Cafer, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999
- BAYRAKTAR Hilmi, "Kırım Savaşı Sonrası Adana Eyaleti'ne Yapılan Nogay Göç ve İskânları (1859-1861)", *Bilig*, S.45, Bahar 2008, ss. 45-72
- BAYRAKTAR Hilmi, "Kırım Ve Kafkasya'dan Adana Vilayeti'ne Yapılan Göçler Ve İskânlar (1869-1907)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22 Güz 2007, ss. 405-434
- BERBER Ferhat, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *KARAM Karadeniz Araştırmaları*, 8/31, 2011. ss. 17-49
- BERBER Ferhat, *İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler:1860-1960*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü/Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010
- CHOCHİEV Georgi, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)", *Ke-bikeç*, S. 23, 2007, ss. 407-456
- CUTHELL JR David Cameron., *The Muhacirin Komisyonu: An Agent In The Transformation Of The Ottoman Anatolia (1860-1866)*, Columbia University 2005
- ÇETİN Necat, "Kafkas Adıgey Çerkeslerinin İskân Edildiği Bayındır-Arıkbaşı Köyü 1904 Yılı Son Osmanlı Nüfus Sayımı ve Sonuçları", *1864 Kafkas Tehciri*, Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu, Balkar&IRCICA, İstanbul 2004, ss. 641-684
- DERİNGİL Selim, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan'dan* ayrı basım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, ss. 435-442
- EREN Ahmet Cevat, *Türkiyede Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul, 1966, s. 40
- ERKAN Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1996
- FİŞHER Alan, *A Precarious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*, Isis, İstanbul 1999
- GÖKTEPE Ramazan, *Kırım Savaşı Sonrasında Osmanlı Basınında Kafkasya Ve Kırım Göçleri*, Niğde Üniversitesi SBE. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde 2007

- HABİÇOĞLU Bedri, *Kafkasyadan Anadolu'ya Göçler*, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993
- HAYTA Necdet, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkar Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002
- İPEK Nedim, *İmparatorluk'tan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon 2006
- İPEK Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK, Ankara 1994
- KARPAT Kemal H., "Avrupa Egemenliği'nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü*, Kafder Yayınları, Ankara 2001, ss. 78-111
- KARPAT Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003
- KÖSE Osman, "Bulgaristan Emareti ve Türkler (1878-1908)", *Turkish Studies/Türkoloji Dergisi*, C. 1, S. 2, 2006, ss. 237-272
- KURAN Ercüment, "Rusya'nın Kafkasya'yı İstilasına Karşı Osmanlı Siyaseti (1856-1878)", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri 29-31 Mayıs 1995'ten ayrı basım*, İstanbul 1996, ss. 147-152
- LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2008
- MCCARTHY Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998
- ÖZEL Oktay, "Migration and Power Politics: The Settlement of Georgian Immigrants in Turkey (1878-1908)", *Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 4, pp.477-496, July 2010;
- ÖZTÜRK Adil Adnan, "Rumeli'den Aydın Vilayetine Yapılan Göçler ve Aydın Vilayetine Gelen Rumeli Muhacirinin İskân ve İdareleri Hakkında Talimat-ı Mahsusa" *Ç.T.T.A.D.*, c. 3, s. 9, (1999-2000), ss. 123-131
- PİNSON Marc, "Kırım Savaşı'ndan Sonra Osmanlılar Tarafından Çerkeslerin Rumeli'ne İskânı", *Çerkeslerin Sürgünü*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara 2001
- SAYDAM Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, TTK Ankara 1997
- SEZER Hamiyet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 21 S. 33, A.Ü. DTCF. 2003, ss. 105-124
- ŞAŞMAZ Musa, "Immigration and Settlement of Abhasians in the Ottoman Empire on British Documents 1864-67", *OTAM*, S. 13 Yıl 2003, ss. 1-14
- ŞAŞMAZ Musa, "Immigration and Settlement of Circassians in the Ottoman Empire on British Documents 1857-1864", *OTAM*, S. 9 Yıl 1999, ss. 331-366
- ŞEN Ömer, "Osmanlı Devleti'nde Kafkas Göçmenleri Sorunu (1834-1870)", *Dünü ve Bugünüyle Toplum Ve Ekonomi*, S. 10, Temmuz 1997, ss. 125-133
- ŞİMŞİR Bilal, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", *Bulgaristan'da Türk Varlığı Sempozyumu Bildirileri*, TTK, Ankara 1985, ss. 47-66
- ŞİMŞİR Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, C.I-II-III, TTK, Ankara 1989
- TAVKUL Ufuk, "Osmanlı Devletinin Kafkas Muhacirlerinin Kölelik Kurumuna Yaklaşımı", *Bilig*, S. 17, Bahar2001, ss. 33-52
- TEMİZKAN Abdullah, "Kafkasya Muhacirlerinin Denizli'de İskânı". *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 285-289
- TEMİZKAN Abdullah, "Rusya ve Osmanlı Devleti'nin Kafkas-Ötesinde Nüfuz Mücadelesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. VI, S. 2, İzmir 2006, ss. 447-462
- TURAN Ömer, *The Turkish Minority In Bulgaria (1878-1908)*, TTK, Ankara 1998

- ULUDEMİR Mehmet, "Eskişehir Kırım Göçmenlerinin Şeramazan Geleneğinin Anadolu'daki Benzerleri", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV. ss. 413-422, Ankara 1987
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK 1988
- ÜLKÜSAL Müstecib, *Dobruca ve Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1966
- YILMAZ Mehmet, *Konya Vilayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 1996
- YÜKSEL Hasan, " Kafkas Göçmen Vakıfları", *OTAM*, S. 5, 1994, ss. 475-490

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ÖDEMİŞ'E YAPILAN GÖÇLER ve ETKİLERİ

Günver Güneş*

GİRİŞ

Ödemiş görece yeni bir yerleşmedir. Kuruluşu 250 -300, asıl gelişimi ile 150 yıllık bir geçmişe sahiptir. Ödemiş'in kurucuları olarak anlatılan Emmioğulları ile Kabasakaloğulları'nın konar-göçer Türkmen aşiretlerinden oldukları yöreye yerleşmelerinin ardından bulundukları yere Otamış adını verdikleri sözlü ve yazılı kaynaklarda ifade edilmiştir. Ödemiş'in asıl gelişimi 19. yy'dan itibaren yoğunlaşan göçlerle başlamıştır. Verimli bakir toprakları, zengin bitki örtüsü, elverişli iklimi, İzmir limanına yakınlığı, ekonomik açıdan ihtiyaçları karşılayacak potansiyeli geniş hinterlandı ile göçmen iskanı açısından cazibe merkezi idi. Çeşitli dönemlerde göç alarak büyümüş olan Ödemiş, kültüründe bu çeşitliliği barındırmakta olan bir Batı Anadolu kentidir.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E AŞİRETlerin İSKANI VE MUHACERET

Fatih döneminde 38, Kanuni döneminde ise 58 haneden oluşan ufak bir köy görüntüsündeki Ödemiş, Göçebe Türkmenlerin yerleşik hale gelmesiyle XVII. yy. sonlarında iri bir köy durumunda bulunuyordu. Ödemiş ancak XIX. yy. ortalarından itibaren gelişmeye başlamış, buna paralel olarak gerek doğal şartların etkisi gerekse göçlerle kasaba nüfusu süratle artmıştır.¹ Evliya Çelebi XVII. yy. ortalarında Ödemiş'ten hiç söz etmezken, büyük olasılık Tire gibi tarihi ve gelişmiş bir yerleşim biriminin yanında fazla göze batmıyordu. Oysa XIX. yy.'ın ilk yarısında Charles Texier Ödemiş nüfusunun 8000 civarında olduğunu kaydederken Ödemiş hakkında önemli bilgiler vermiştir.²

XIX. yy.'ın II. yarısında ticaret yollarının değişmesi İzmir-Aydın demiryolunun yapılması, tarım, sanayi, madencilik alanında yeni işkollarının ortaya çıkışı, göçebelerin yerleşik hale getirilmesi, Ege Adaları, Balkanlar, Kırım muhacirleriyle, 1877-1878 Osmanlı, Rus savaşından sonra önemli bir göç akını sonucu verimli bir araziye sahip olan Ödemiş'te yoğun bir nüfus yerleşimine sahne oldu. Gayr-ı Müslim nüfusun ise XIX. yy. ortalarından itibaren artmış olmasına karşın Cuinet dahil yabancı yazarların pek çoğunda Rum ve Ermeni nüfusu abartılı bir şekilde yansıtılıyordu. D. Georgiadis 1880'lerde Ödemiş'te 1800, Birgi'de 600 Rum vatandaşın varlığını belirtirken³ 1891'de Weber 5 bin civarında gayr-i Müslim'den bahsetmiş⁴ V. Cuinet de Rumların sayısını

* Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ggunes65@gmail.com

¹ Zaman zaman doğal koşullar kasaba nüfusunun bir kısmını göçe zorlamıştır. Bunlardan biri de XVIII. Yüzyılda bitip tükenmek bilmeyen veba salgınıdır. Panzac 1997, 163.

² Texier 1870, 521.

³ Georgiadis 1885, 113.

⁴ Weber 1892, 7-21.

7000'e kadar çıkarmıştır⁵. Rum nüfusu özellikle Tanzimat dönemi Batı Anadolu'daki üretim faaliyetlerinde gelişme nedeniyle daha çok önceleri tarım işçisi olarak, sonra da iskan olunarak Ege adalarından, Orta Yunanistan'dan Rum Ortodoks kitleler başta İzmir olmak üzere Büyük ve Küçük Menderes havzasında yerleşik hale gelmişlerdir.⁶

XIX. yy sonlarında Ödemiş'in ekonomik ve sosyal yaşamında Rumların oynadığı rol dikkat çekicidir. Rum nüfus Ödemiş'in gelişimine katkısı canlı olmuş ve kasabayı Küçük Menderes Havzasının en gelişmiş yerleşimlerinden biri haline getirmiştir. Ödemiş'e hangi tarihlerde yerleştiğini saptayamadığımız Ermeniler Ödemiş'in sosyo-ekonomik yaşamına geç katılmışlar ancak güçlü nüfus yapısıyla Ödemiş'in bölgede gelişiminde ciddi etkisi olmuştur.⁷ Ödemiş kazasında Müslüman Türk nüfusun gayr-i Müslim nüfustan 10 misli fazla olduğu görülürken kesif bir Türkmen yoğunluğu dikkati çekmektedir. Gayr-i Müslim nüfus içinde Rumlar önemli bir yer tutarken sayıları 3000-4000 arasında değişiyordu. Ermeni nüfus ise fazla değişim göstermeden 1000 civarında seyretmiştir. Avram Galante'nin Batı Anadolu'da geçen yüzyılla ilgili olarak Yahudi cemaatinin varlığına ilişkin kayıtlarında da Ödemiş fazlaca dikkate değer bir yerleşim olarak görülmüyordu.⁸

XIX. yy Ödemiş'ini etkileyen en önemli iki olaydan biri eşkıyalık diğeri de aşiretlerin toprağa yerleştirilmesine paralel olarak müthiş bir göç yaşanmasıdır. İncelediğimiz dönemde Ödemiş'te yaşayanların % 80'inin muhacir oluşu, Ödemiş'in göçlerle oluşmuş bir yerleşim olduğu gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Ödemiş'in kuruluşuyla ilgili olarak anlatılan rivayetler bile Otamış aşiretinin yerleşik düzene geçmesi ve ticaret için dışarıdan Ödemiş'e gelip yerleşmesiyle bağlantılıdır. Küçük Menderes havzasının ikliminin iyi olması, toprağın verimli, suyunun bol olması gibi etkenlerle aşiretlerin bu sahada iskanına tanık olundu. Osmanlı Devletinin konar-göçer aşiretleri iskan politikası yüzlerce yıl sürerken, 1870-1880 senelerinde Türkmenlerin toprağa yerleştirilmesi yolunda yeni bir faaliyete başladı. Bilhassa aşiret erbabının giriştikleri şekaveti önlemek ve çevreye verdikleri zararı engellemek amacıyla geliştirilen bu hareket uzun yıllar devam etti. XIX. yy'ın son çeyreğinde Aydın Vilayetinde 70.000 kadar olduğu tahmin edilen aşiret erbabının Kışlak sahası, Keles Ovası ve Küçük Menderes havzasıydı. 1878 yılında Bozanlı, Yahyakeş, Kaçar, Karamanlı, Karaevli, Kaşıkçı, Toygar, Derici, Harmandalı, Çapar, Karatekeli, Horzum, Dokuzlu, Karabağlı, Saçlı, Zeamet, Foça, Yusufu aşiretleri buralarda yer tutuyordu.⁹

1886 yılında iskan edilen aşiret erbabının sayısı Küçük Menderes havzasında şu şekilde dağılmıştır.¹⁰

⁵ Cuinet 1894, 513.

⁶ Kasaba 1998, 122.

⁷ Kevorkian- Paboudjian yaptıkları çalışmada Ödemiş'e Ermenilerin XVII. Yy başında Ödemiş'e yerleştiklerini ifade etmişlerdir. Mildanoğlu 2017, 16.

⁸ Galante 1995, 20-21.

⁹ 1296 Aydın Vilayet Salnamesi 1298,115; Baykara 1962, 17.

¹⁰ 1302 Aydın Vilayeti Salnamesi 1304, 126.

Tablo:1

1886'da Küçük Menderes Havzasında İskan Edilen Aşiret Üyeleri ve Hane Miktarı

Yerleşim Bi- rimi	Kadın	Erkek	Toplam	Yapılan Hane
Ödemiş	76	90	166	39
Balyambolu	461	505	966	199
Birgi	109	124	233	50
Bayındır	364	431	795	153

Müslüman muhacirlerin Küçük Menderes ovasına gelişi XIX. yy ortalarında başlar. 1854-1855 Osmanlı-Rus savaşının ardından Küçük Menderes havzasına Kırım muhacirleri ile 1864 tarihinde Kafkasya'dan göç edenlerin bir kısmı Ödemiş ve çevresine yerleştiler.¹¹ Özellikle 93 Osmanlı- Rus Savaşı neticesinde Rusya'nın asimilasyon faaliyetleri, Müslümanları göçe zorlaması, ekonomik ve sosyal baskılar, sürgün ve katliamlar, psikolojik baskılar nedeniyle binlerce onbinlerce muhacir topraklarını terk etmiştir. Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin en çok iskan edildiği yerlerden biri de Aydın Vilayeti olmuştur. Ödemiş'te en büyük göç olayını bu tarihten sonra yaşamıştır.¹² Muhacirlerin bir kısmının da maceralı bir yolculuktan sonra Ödemiş'e geldiğini biliyoruz. Ödemişli matematik öğretmeni İsmail Maral'ın Kırımdan gelen akrabalarından derlediği bilgilere göre önce İstanbul'da ikamet ettirilen 11 aile hükümet kararıyla Ödemiş'e gönderilmiştir. Önceleri medreselerdeki dersliklere yerleştirilen Kırım muhacirleri, daha sonra şu an garajın bulunduğu alana ücretsiz yer verilmiştir. Ödemiş'e yerleştirilen Kırım muhacirlerinin geçimlerini temin etmek için Ocaklı (Siyek) köyünden her aileye onar dekar tarla ayrılmıştır. Tarlaları kabul eden aileler Kırımdan getirdikleri paralarla Üç Eylül mahallesinde şu an Kırımlı sokağının olduğu yeri satın almışlar ve karşılıklı evler yaparak bir sokak oluşturmuşlar ve sokağın her iki ucuna büyük iki kapı yapmışlardır. Sadece birbirinden kız alıp vererek sayılarını arttırmışlardır. 1915 yılında erkeklerin çoğu şehit olmuş, geri kalanlar da bir süre sonra İstiklal savaşında yer almışlardır. İlk geldiklerinde dışarıdan kız alıp vermeyen Kırımlılar Cumhuriyet'in ilanından sonra diğer aileler ile akrabalık kurarak kaynaşmışlardır.¹³

1879 yılına kadar Rumeli'den 384.804 kişi Osmanlı Devleti topraklarına ulaşmıştı. Bunlardan 58. 84'i daimi iskan için Aydın Vilayetine gönderildi.¹⁴ Muhacirlerin bir kısmı Ödemiş'e yerleştirildi.¹⁵ 1890 yılında yaşanan Kandiye olayları neticesinde Girit Adasından on binlerce Giritli Müslüman Batı Anadolu ve İzmir'e göç etmiştir. Girit göçmenlerinden sayıları az da olsa küçük

¹¹ Baykara 1962, 18.

¹² Öztürk 1990,42; Sepetçioğlu 2013, 124.

¹³ Maral 1978, 22-23.

¹⁴ İpek 1994, 174.

¹⁵ Sepetçioğlu 2013, 125.

gruplar Ödemiş ve çevresinde iskan edilmiştir.¹⁶ Göçlerle nüfusu sürekli artan Ödemiş 1891 yılında 58.710 kişinin yaşadığı Aydın Vilayetinin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Bu nüfusun 53.847'si Müslüman, 3.770'i Rum, 1.093'ü Ermeni idi. 1891 nüfus istatistiklerine göre İzmir Sancağında Bergama'nın gerisinde kalan (65.377) Ödemiş komşusu olan Tire'nin ise önüne geçmişti (33.657). Vilayet bünyesinde, Denizli nüfusunun ilerisinde yer alan Ödemiş kasabası, yalnızca Aydın (69646), Nazilli (62475) nin gerisinde kalmıştır.¹⁷

1897 Osmanlı-Yunan savaşı sırasında da çok sayıda Müslüman hayatlarından kuşkuya düşerek yollara döküldüler.¹⁸ Aydın Vilayetine gelen bu Girit muhacirlerinin bir kısmı Ödemiş'e yerleştirildi. 1898 yılı başında sayıları 200'e ulaşan Girit muhacirleri için¹⁹ Ödemiş Belediye Başkanı Ali Efendi'nin girişimleriyle Muhacir Komisyonu oluşturularak ilk etapta 1000 kuruş para, yiyecek ve giyecek toplanmıştı.²⁰

Tablo:2

*1313 (1897) Tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde Ödemiş Kazası Nüfusu*²¹

	Erkek	Kadın	Toplam
İslâm	30707	30655	61195
Rum	2118	1935	4053
Ermeni	593	621	1114
			66362

Nahiyeleri dışında Ödemişin kaza nüfus 1897'de 66.362 ye ulaştı. Ödemiş bu tarihlerde 4 bin civarında Rum, 1100 civarında Ermeni nüfusu ile Küçük Menderes Havzasında en yoğun Rum ve Ermeni nüfusu bünyesinde barındırıyordu. Hicri 1312 tarihli bir cetvelde Ödemiş kasabasının 7.495'i Müslim, 3.214'ü gayr-i Müslim olmak üzere 10.509 nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir.²²

XX. yy.'ın başlarında Küçük Menderes havzasının en önemli yerleşim birimi İzmir Sancağı'nın da en büyük kazası olan Ödemiş'in kasaba nüfusu 10-12 bin arasında değişirken, kaza nüfusu 62-67 bin civarındaydı. 3.517 haneden oluşan Ödemiş kasabasında erkek nüfusun gözle görülür bir azalması söz konusudur. 1904 yılına dair bir başka kayıta Ödemiş Nüfus İdaresi verilerine göre Ödemiş Rum Mahallesinde 310 Hane, Adagide Rum Mahallesinde 356 Hane, Birgi Rum Mahallesinde ise 167 Hane de Rum nüfus yaşamaktaydı. Ödemişteki Ermeni Mahallesinde de 350 Hane de Ermeni nüfus bulunuyordu. Adagide Rum nüfus için Çiftlikleri ve

¹⁶ Baykara 1962, 18.

¹⁷ Smyrne Turquie 1919, 14-15.

¹⁸ Öztürk, 1997, 68.

¹⁹ Ahenk 26 Kanun-ı Sani 1314.

²⁰ Ahenk 24 Kanun-ı Sani 1314.

²¹ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 1315, 201.

²² B.O.A. Yıldız Esas Evrak Kamil Paşa Ek.

verimli arazisi ile cazip bir yerleşim haline gelmiş olmalı ki buradaki Rum nüfus oldukça fazla bir artış göstermiştir. Balyambolu ve Keles azınlıkların ilgi göstermediği iki yerleşim idi. Kırsal alanda Rum nüfusun varlığı onların tarımsal yapıdaki özellikleri ile ilgili olmalıdır. Rumların geniş çiftlikleri, pamuk üreticiliği, tütün tarım ve ticareti içinde olmaları onları yavaş yavaş kırsal alana çekmiştir.²³

XX. yüzyıl başında esaslı bir iskan siyaseti olmadığından Ödemiş'e gelen muhacirler iskan ve Aşar İdaresi tarafından cami ve medreselere geçici olarak yerleştirilmişlerdir. Gelen muhacirler kendi iş ve ilgi alanlarına göre ayrılarak yönlendirilmişlerdir. Bu dönemde Ödemiş'e yerleştirilen muhacirlerin çoğunluğunun bölgenin yapısına uygun olarak ziraat erbabı olmaları dikkat çekiyordu.²⁴ Fethiye Karyesine yerleştirilmiş olan muhacirlerden 19 hanenin tohumluk ve yemeklik zahire ihtiyacı söz konusu olmuş ihtiyaçları karşılığı 2500 kuruş İzmir Ziraat Bankası Şubesi üzerinden telgrafla Ticaret ve Nafia Nezaretine iletilmiştir.²⁵

1905 yılında Ahenk gazetesinde yayınlanan bir istatistikte Vilayet Salnamesiyle önemli farklar göze çarpmaktadır. Bu istatistikte Ödemiş kaza nüfusu 73.087 kişiden oluşuyordu.²⁶ Bir yıl içinde 5 binin üzerindeki artışın nasıl gerçekleştiği konusunda şu an için belge de, bilgi de elimizde mevcut değil. XX. yy.'ın başlarından II. Meşrutiyet dönemi boyunca eşkıyalığın kol gezdiği Ödemiş ve çevresinde güvenlik gerekçesiyle toplu yerleşmelere doğru bir akın olduğu gerçektir. Öyle ki bu yer değiştirme sonrası Ödemiş'in köy ve kasaba nüfuslarında da dikkate değer artışlar gerçekleşmiştir.

Rumeli'den Ödemiş'e gelen göçmenlerin, özellikle Çerkeslerin yerleşimi için iki köy oluşturularak bu köylere İhsaniye ve Fethiye isimleri verilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde isimleri değiştirilerek İhsaniye'nin ismi Ertuğrul'a, Fethiye'nin Burhaniye'ye çevrilmiştir. 1910 yılında Ertuğrul'un 442, Burhaniye'nin 142 nüfusu bulunuyordu.²⁷ Bu muhacir köyleri şekavetin hüküm sürdüğü yıllarda Çakırcalı'nın tecavüzlerine maruz kalmışlardı.²⁸ Çerkes İhsaniye köyü ile yöredeki Türkmenler arasında arazi anlaşmazlığı nedeniyle de sürekli gergin günler yaşanmıştır.²⁹ İzmir Valiliği ve Ödemiş Kaymakamlığı gerginliği ortadan kaldıracabilecek hamleleri atmaktaki oldukça gecikmiş, Çerkeslerle, Türkmenler arasında kimi zaman yaralanmalara varan kavgalar olmuştur. Balkanlardan ve Rusya'dan Ödemiş çevresine muhacir akını II. Meşrutiyetin ilk yıllarında da devam etti. Buna paralel olarak Kasaba nüfusu II. Meşrutiyetin ilanının ilk yıllarında 13.104'e, kaza nüfusu da 73.154'e yükseldi.³⁰

²³ Armağan 2011, 82-83.

²⁴ Ahenk 6 Nisan 1905.

²⁵ Ahenk 6 Nisan 1905.

²⁶ Ahenk 16 Temmuz 1906.

²⁷ 1326 Senesi Aydın Vilayeti Salnamesi 1328, 272; Öztürk 1997, 112.

²⁸ Güneş 1997, 68.

²⁹ Yetkin 1995, 238.

³⁰ Güneş 1997, 63.

I. ve II. Balkan Savaşları (1911–1913) Rumeli’de yaşayan Türkler için yıkım olmuştur. Onbinlerce sivil öldürülmüş, yüzbinlercesi de yaşadıkları topraklardan sürülmüştü. Osmanlı İmparatorluğunun Yunanistan’a bıraktığı topraklarda yaşayan Türkler’in Yunan uyruğuna geçebileceklerini veya isterlerse Türkiye’ye göç edebileceklerini hükme bağlayan 14 Kasım 1913 antlaşmasının Yunanlılar tarafından ihlalinin sonrasından sonra Türkler göçe zorlanmıştı. Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin insanlık dışı davranışları sonunda yollara dökülen göç kabileleri İstanbul ve Anadolu’ya doğru yola çıktılar.³¹ Balkan Savaşları ve buna bağlı gelişmeler Batı Anadolu bölgesi açısından büyük önem taşımaktadır. Balkan Savaşında uğranılan kayıpların acısı bu bölgede diğer bölgelerden daha fazla hissedilmiştir.³² Muhacir dalgaları yeni sorunları da beraberinde getirecektir. Balkan Savaşları sonrasında bu yeni göç dalgası Ödemiş’i etkilemiştir.³³ Nitekim Ocak 1913’de trenle geceyarısı 300 kişilik muhacir kafilesi İstasyona geldiğinde muhacirin komisyonu eliyle kasabadaki camilere ve medreselere yerleştirilmişlerdir. Bu yerleştirme esnasında muhacirlerin geleceğinden haberdar olan yerli halktan kimi işgüzarlar muhacir ailelerine karşı nahoş davranışlarda, sözlü ve fiziki saldırılarda bulunmuşlardı.³⁴ Kaymakamlık tarafından Ödemiş Kazası’nın Adagide, Adagüme, Keles, Şemsiler, Mendegüme köylerinde tahsis edilen hazine arazilerine yerleştirilen Rumeli muhacirleri³⁵ için ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli tarihlerde 5 ve 10 bin kuruşluk havaleler gönderilerek iaşeleri temin edilmiştir.³⁶

Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı sebebiyle erkek nüfusun silah altına alınması nüfus gelişiminde sapmalara ve gayri Müslimler lehine artışlara neden oldu. I. Dünya Savaşı öncesinde Ödemiş nüfusu 77.681 iken³⁷ 1915 yılında 80.302’ye ulaştı.³⁸ 1914 yılında gerek Rum boykotu gerekse İttihat ve Terakki’nin Türkleştirme politikaları çerçevesinde Batı Anadolu’da yaşayan Rumların bir kısmı yerlerini yurtlarını terk edip göçe başlarken, Ödemiş’te dikkat çeken bir göç olayına rastlanmamıştır. Bu süreçte Bayındır, Tire gibi yerleşimlerden onlarca Rum aile daha güvenli gördükleri Ödemiş’e yerleşmişlerdir.³⁹ I. Dünya Savaşı öncesinde yayınlanan Fransızca bir rehberde ise kasaba nüfusu yuvarlak olarak 20 bin kaza toplamı 92 bin gibi abartılı rakamlara çıkarılmıştır.⁴⁰ I. Dünya Savaşı sonlarında 84.127 nüfusu barındıran Ödemiş’te Müslüman nüfusta kadınlar lehine görülen artış savaş sırasında Türk gençlerinin savaşa gidişleriyle açıklanabilir. Zakarya Mildanoğlu’nun İzmir Ermenileri kitabında 1915 Ermeni Tehcir’inin Aydın vilayetinde uygulandığına dair Kevorkian ve Paboudjian’a dayanarak aktardığı bilgilerin⁴¹ doğruluğunu teyid edecek kaynakları bulmanın zorluğu bir tarafa, dönemin Fransızca kaynakları

³¹ Taçalan 1981,50; Baran 1991, 208.

³² Sürgevil 1992, 76.

³³ Güneş 1997, 69.

³⁴ Ahenk 5 Kanun-ı Sani 1913.

³⁵ Ahenk 15 Teşrin-i Evvel 1913

³⁶ Ahenk 15 Kanun-ı Evvel 1913; Ahenk 6 Mayıs 1914; Ahenk 7 Nisan 1332.

³⁷ Smyrne Turquie 1919, 16.

³⁸ B.O.A. DH İ-UM E/9/97. Aydın Vilayeti Hakkında İstatistik Cetvelidir.

³⁹ Dündar 2010, 86.

⁴⁰ Annuaire Oriental Edition 1914, 1476.

⁴¹ Mildanoğlu 2017, 152.

bile Ödemiş'te Ermeni nüfusunun bırakın tehcirle azalmasını I. Dünya Savaşı içinde artmış olduğuna dikkat çekmektedir. Bu tarihlerde Ermeni nüfusu tüm Batı Anadolu'da İzmir şehriden sonra en yoğun Ödemiş'te yaşıyordu.⁴²

YUNAN İŞGALİNİN YARATTIĞI GÖÇ DALGASI

Kurtuluş Savaşı boyunca gerek çete savaşları ve bunun sonucu olarak Yunanlılar'ın bölgede yaptıkları baskı ve şiddetin ardından yoğun bir Türk-Müslüman nüfus Anadolu'nun içlerine doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra işgal kuvvetleri bölgedeki varlıklarını güçlendirmek için adalardan getirdikleri Rumları Ödemiş'e yerleştirmişlerdir. Yerleştirilen nüfusla ilgili kesin bir rakam olmamasına karşın İzmir, Manisa ve Ödemiş'e getirilen Rumların sayısının 7000 civarında olduğu sanılmaktadır.⁴³

Ödemiş, 1 Haziran 1919 tarihinde Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir Yerli Rumların kılavuzluğu Ödemiş'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ödemiş'te Yunan kuvvetleriyle Kuvâ-yı Milliye arasında cereyan eden savaştan hemen sonra halk göç etmeğe başlamıştır. İzmir'e Yunan'ın çıkmasıyla birlikte, yapılan katliamı haber alan halk, yakın ilçelere doğru göçe başladı. Ödemiş, Nazilli ve Akhisar'ın işgaliyle birlikte, on binlerce kişi kitleler halinde daha güvenli buldukları yerlere göç etmek mecburiyetinde kaldılar.⁴⁴ İlkurşun Cephesi'ndeki direniş kuvvetleri Yunanlılar karşısında geri çekilmek zorunda kalınca halkın bir kısmı yanına alabileceği kadar yiyecek alarak daha korunaklı buldukları bölgelere, genellikle dağlara yönelmiştir. Emniyet garantisi verilene kadar çaresiz halk orada kendini korumaya çalışmıştır. Bu göçler sırasında yaşananlar da bir trajediydi. Koca ova toz toprak içinde kayıyor, her yandan kadın ve çocuk feryatları işitiliyordu. Bu akış ve heyecanlı göç sadece yollardan değil, bahçelerden, bayırlardan, tarlalardan ve her yerden yapılmaktaydı. Eşya yüklü kağnılar çok ağır yürüyor, gelişigüzel sarılmış merkep ve beygirlerden yükleri devrilenler oluyordu. Ağır eşyalar yüklenmiş kadın ve çocuklar ağlaşıp ilerlemeye çalışıyor, üç dört yaşlarındaki çocuklar annelerinin ardından düşe kalka yürümeye çalışıyorlardı. Kalabalık içerisinde yetim kalmış olanlarda canlarını ve namuslarını kurtarmak uğruna ellerinde kalan eşya ve hayvanlarını alarak sonunu bilmedikleri bu yolculuğa katılmışlardı.⁴⁵

Ödemiş önlerindeki Hacı İlyas ve Kate köyü sırtlarındaki çatışmanın ardından, Yunan kıtalarının civardaki birçok köyü ateşe vermeleri üzerine halk, iç kesimlere doğru göç etmeğe başlarken, servetini kaybetmek istemeyen Türklerden bazıları da Rumların himayesine girmeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca Ödemiş'in Çaylı, Kaymakçı, Camili, Uzundere gibi savaş alanının dışında bulunan köylerinin üç saat kadar topa tutulduğunu gören diğer köylerdeki ahali de göç

⁴² 1333 Senesi İzmir Vilayeti Tevellüdat Vefayat İstatistiği, İzmir 1334, 11.

⁴³ Berber aralarında Ödemişinde bulunduğu İzmir ve Manisa'ya Yunan yönetiminin 7000 civarında Rum'u yerleştirdiğinden söz etmektedir. Berber 1997, 322.

⁴⁴ Sarısır 2006, 168; Çapa 1994, 379.

⁴⁵ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ali Orhan İlkurşun Arşivi, K113G18B18-s. 226

etmek zorunda kalmıştır. Ova halkının sığındığı yerlerden birisi de yaylalar ve yaylalardaki yerleşmelerdir. Örneğin, Ödemiş cephesinde Yunan zulüm ve baskısından kurtulmak amacıyla ova halkı yaylalara sığınmış ve buralarda geçimlerini temin etmeye çalışıyordu. Ancak, buraları da pek güvenceli değildi. Zira belirli bir süre sonra buralar da işgal edilebiliyordu. Bu gibi durumlarda yerli halkın yanı sıra mülteciler tekrar göç yollarına düşüyorlardı. Örneğin, Bozdağ silsilesinde yer alan köylerden Bozdağ, Teke, Ardıcak ve Gölcük köyleri tamamen yakılınca göç etmeye kudret ve takati olmayanlar düşman ateşi altında veya yangınlarda telef oldu. Ardıcak yaylasında göç esnasında Yunan askerleri tarafından yakalanan yüzlerce kadın, çocuk, genç ve ihtiyar yollarda telef oldu. Dört binden fazla olan Ödemiş havalisi felaketzedeleri ikinci kez Alaşehir ve havalisine iltica etti. Yunanlıların Bozdağ üzerinden saldırması üzerine Salihli ve çevresinden 20.000'i aşkın kişi varını yoğunu terk ederek Yunan zulmünden kurtulmak ümidiyle Alaşehir ve Uşak'a yığıldı. İşgalle birlikte Küçük Menderes Havzası'ndaki köylerde huzur ve güvenlik kalmamıştı. İzmir'deki Yunan mezalimini haber alan halk yakın ilçelere doğru göçe başlamışlardı. Ödemiş, Nazilli ve Akhisar'ın işgaliyle göçmenlerin sayısı iyice arttı. On binlerce kişi kitleler halinde İtalyan işgal bölgesine sığınıyordu.⁴⁶

Yunanlıların 1920 Haziran'ından itibaren Milne Hattı'ndan taarruza geçmesi ile birlikte yerlerini yurtlarını terke edip gidenlerin sayısı kat be kat artmıştı.⁴⁷

Milis kuvvetler ile çatışmaların başlamasıyla köyler baskı altında kalmış, özellikle dağ köyleri olmak üzere çetelere yardım etmek, onlara haber götürmek, vb. bahanelerle suçlanan halk türlü eziyet ve işkenceler görmüştür. Gittikçe artan dayanılmaz baskılar sonucunda birçok köylü yaşadığı yeri bırakarak yanına alabileceği kadarını alarak civar köylere ve dağlara sığınmışlardır. Bazı köylerin halkı çareyi işgal bölgesi dışına çıkmakta bulmuş, bunun için uzun ve eziyetli yolculuklar yapmışlardır. Bu göçler sadece göç edenleri değil, göç edilen yerlerdeki halk da sıkıntı çekmiştir. Göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda uzun süre sorunlar yaşanmıştır. Küçük Menderes bölgesindeki dağ köylüleri Alaşehir, Kula, Afyon, Dinar, Kütahya hatta Konya'ya dek uzayan göç kuyrukları oluşturmuşlardır.⁴⁸ Zorlu göç yolculuğuna ya da hava şartlarına dayanamayan yüzlerce kişi yollarda hayatını kaybetmişlerdir.⁴⁹ Yunan kuvvetlerine yakalanmamak için geceleri ve gizli bir şekilde başlayan göçler sırasında ses çıkarmasını önlemek için hayvanların ayaklarına keçe ve bezler bağlanmıştır.⁵⁰ Yunan Birliklerinin Hem Nazilli'den hem de Ödemiş üzerinden her taarruzu arada sıkışıp kalmış olan Beydağlıları

⁴⁶ ATASE Arş. Kl:113, Ds: 180-409, F. 98; Çapa 1994, 379; Sarısır 2006, 169.

⁴⁷ Çapa 1994, 383-384; Sarısır 2006, 169.

⁴⁸ Kula Mevki Kumandanlığından 24 Haziran 1919 tarihli şifresinde Ödemiş- Birgi- Bozdağ halkının Yunan mezaliminden dolayı Salihli'ye doğru göç ettikleri ifade edilmiştir. ATASE Arş. Kl. 85, Ds. 103-316, F.34; İzmir, Ayvalık ve Aydın Havalisinin Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkında Makamat-ı Askeriye'den Mevrud Raporları Havi İkinci Kitap, Matbaa-yı Askeriye Dersaadet 1335, 20; Turan 1999, 127; Armağan, a. g. e, s. 271-272

⁴⁹ Salihli Kaymakamı Ödemiş ve Birgi halkının köylerinin yakılıp tahrip edilmesi üzerine bu bölgeden pek çok kişinin Salihli'ye geldiğini hükümete bildirmiştir. Galip Kemalî Söylemezoğlu, Yok Edilmek İstenen Millet, İstanbul 1957, s.56, Mustafa Turan, a. g. e, s. 125; Munis Armağan, a. g. e, s. 272

⁵⁰ Munis Armağan 2005, 271-272.

birkaç kez çoluk çocuk göçe mahkum etmiştir. Önce Nazilli tarafına göç etmeye başlamışlardı. Buradan Kuyucak, Denizli köylerine, Karacasu ve Bozdoğan'a göç ettiler. Köylerde sadece uzun yola dayanamayacak kimseler bırakılarak halk çoğunlukla Beydağ'dan ayrılmıştı. Göç çok zorluydu ve bu zorlu süreçte sayılarını tespit edemediğimiz birçok Beydağlı açlıktan, yorgunluktan, hastalıktan hayatını kaybetmiştir.

Halkın göç etmesindeki nedenler arasında Yunanlıların vermiş olduğu tahribatta önemle yer almaktadır. Nitekim Ödemiş Kaymakamlığının, Ödemiş'te meydana gelen hasar, yangın ve yıkıntılar nedeniyle açıkta kalan halkın barındırılabilmesi için Garp Cephesi Komutanlığı'na vermiş olduğu raporda şunlar yer almaktadır: *"Burada en ziyade zulüm yapılan, evleri yakılan Birgi bucağı halkıdır. Burada düşmandan kalmış portatif baraka ve oluklu çinko olmadığı için çatı örtüleri bulunmadığı cihetle Bucak halkı Ödemiş'e göç ederek burada teşkil olunan "Muhacereyn Komisyonu" marifetiyle mümkün mertebe iaşeleri temin olunmaktadır"* 43. Yunanlılar bölgede 23 Haziran 1920'de Kiraz'ı işgal etmiş ve Kiraz'dan Yağış istikametinde kaçan yerli halk üzerine bir süvari bölüğü saldırmıştır. Çoğunluğunu kadın, çocuk ve ihtiyarların teşkil ettiği bu göçmen kafilesi kılıçtan geçirilmiştir. Katliamdan kaçan halk yollarda ne yazık ki aynı akıbete maruz kalmıştır. 11 Haziran 1919 tarihli *İleri* gazetesinin haberine göre -belki de kamuoyunu bu konuda yönlendirmek amacıyla- Yunanlılar tarafından işgal edilen mahallerde başlamış olan göç kısmen durdurulmuştur. Bilhassa Ödemiş gibi Yunanlıların saldırılarına uğramış kasabalarda göçe hazırlananlar derhal teşkil edilmiş olan ikaz heyetlerinin uyarıları neticesi olarak göçten kesinlikle vazgeçerek yurtlarında kalmayı kabul etmişlerdir. Haberin devamında çeşitli yerlerde bu suretle teşkil olunan ikaz heyetlerinin göçe mani olmak için büyük mesai sarf ettiği yer almaktadır.⁵¹

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MÜBADELE VE ÖDEMiŞ VE ÇEVRESİNDE ETKİLERİ

10 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Türk - Yunan Nüfus Mübadelesine ilişkin Sözleşme Ve Protokol ile İstanbul dışındaki Türkiye topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks Türk uyrukları ile Batı Trakya dışındaki Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman-Yunan uyruklarının 1 Mayıs 1923'ten başlayarak zorunlu mübadelesi başlamıştır.⁵²

Kurtuluş savaşıdan sonra Ödemiş'in Rum ve Ermeni nüfusu Ödemiş'ten ayrılmışlardı. Milli mücadelenin kazanılması ve Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden panik halinde kaçmaları Türklerin intikam alacakları endişesini uyandıran Ödemiş'in yerli Rumlarını da etkilemiş olmalı ki, Yunanlıların Anadolu'dan ayrılmasının ardından 1339 (1923) senesine ait istatistikte Ödemiş'in gayr-i Müslim kimliği nüfusu adeta kaybolmuştu. 1926 yılındaki Büyük Mübadele sonrasında ise ancak onlarla ifade edilen birkaç aileden ibaret kalmışlardır. 1923 yılında kasaba nüfusu 6704'ü erkek, 7500'ü kadın, 23'ü de gayr-i Müslim olmak üzere 14277 kişiden

⁵¹ İleri 11 Haziran 1919.

⁵² Arı 1995, 1.

oluşuyordu. Dikkati çeken bir başka konu Ödemiş kırsalında hiç gayr-i Müslim kalmamasıdır. 6 haneden ibaret olan gayr-i Müslim nüfus Ödemiş merkezinde ikamet ediyordu.⁵³ Ragıp Bey'in Belediye Başkanlığı dönemine denk gelen mübadil göçleri Ödemiş'in sosyal yapısını bir kez daha değiştirmiştir.⁵⁴

Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik yaşantısı içinde değişik sektörlerde ve değişik iş kollarında Rum nüfus önemli bir işleve sahipti. Hem sanayiinin değişik işlerinde hem de iç Pazara dönük ticari yaşamda Ermeniler'le birlikte önemli bir yer tutuyorlardı. Bu insanların bütünüyle Türkiye'den ayrılışları güncel yaşamı aksatacak ölçüde bir ekonomik boşluk yaratmıştır.⁵⁵ 1923 yılına dek Ödemiş'te yalnızca tarımla uğraşan, diğer işlere yanaşmayan Türkler mübadele ile birlikte gelen göçmenlerle Rum ve Ermenilerin boşalttığı zanaatlara yöneldiler. Ancak sanayi ve ticaret alanındaki sarsıntıyı gidermede Cumhuriyet'in ilk yıllarında fazla etkili olamadılar.⁵⁶ 1923-1930 dönemi mübadillerin yeni yerleşim yerlerine alışması yeniden üretici duruma gelmeleri ve Anadolu toplum yapısına, gerek kültürel, gerekse ekonomik ve siyasal uyum yılları olmuştur.⁵⁷

Rum ve Ermenilerin Ödemiş'ten ayrıldıktan sonra bıraktıkları emval arşiv kayıtlarında şu şekilde belirtilmiştir. 356 hane, 146 dükkân, 180 bağ, bahçe, zeytinlik. Rumlara ait bağ, bahçe ve zeytinlik köylere ait olmak üzere dağılımı şu şekilde idi.⁵⁸ Üzümlü 11, Ayasuret 6, Kaymakçı 2, Sekiköy 5, Dadbey 7, Yeniceköy 13, Kurucaova 4, Almanlı Çiftliği 7, Seyrekli 6, Hacıilyas 1, Medekse 4, Genev 13, Çağlayan 2, Köşeler 3, Bezdegüme 10, Yeniköy 2, Isıllı 10, Kuzey kısmı 15, Kızılcahavlu 3, Dolaylar 9, Gireli 6, Oğuzlar 3, Gerçekli 2, Kuvvetli 2, Burgaz 1.

Bu arada Yunan işgali döneminde evleri yakılmış olan Birgi halkının önemli bir kısmı Ödemiş'ten ayrılmış olan gayr-ı Müslimlerin hanelerine yerleştirilmişlerdi.⁵⁹

1926'da mübadele ile Ödemiş'e gelenler 1060 hane 5300 kişiden oluşuyordu.⁶⁰ Mübadil ve gayr-i mübadil muhacirlere iskan adedi olarakta 1059 hane, 131 dükkân, fırın, mağaza, 3 değirmen, 994 incirlik, 160 dönüm bahçe, 160 dönüm bağ, 5466 dönüm tarla, 6327 adet zeytin ağacı verilmiştir.⁶¹ Arşiv kayıtlarında Mübadele ile Ödemiş'e gelenlere ait toplam 117 talepname tespit edebildik.⁶² Tablo 3'de de görüleceği üzere gelenler Cezayir-i Bahr-i Sefid,

⁵³ 1339 İzmir Vilayeti İstatistiği 1339, 11.

⁵⁴ Keskin 2013, 46.

⁵⁵ Tekeli 1990, 61-62.

⁵⁶ Arı 1995, 175.

⁵⁷ Keskin 2008, 85.

⁵⁸ Ödemiş'te Gayr-ı Müslimler Uhdesine Mukayyid Olan Müstefa Hakkında Kayıt, 15. Bölge Müdürlüğü Köy Hizmetleri Arşivi.

⁵⁹ Birgi'de Yunan işgali sırasında 1008 olan hane sayısı çıkarılan yangın sonrası 508'e düşmüştür. Gümüsoğlu 2008, 109.

⁶⁰ 1927 nüfus sayımına göre toplam nüfus 76.553 kişidir. 1935 yılı nüfus sayımında 952 erkek 1035 kadın toplam 1987 kişi Yunanistan doğumludur. Bunlardan 73 erkek 35 kadının anadili Rumcadır. TC BİUM Türkiye Nüfusu, Genel Nüfus Sayımı, 20 T.E 1935, 122-136.

⁶¹ 1926 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği "İskan İşleri".

⁶² Talepnamerelerle ilgili elde ettiği bilgi ve belgeleri bizimle paylaşan araştırmacı yazar sayın Necat Çetin'e teşekkür ederim.

Girit, Manastır ve Selanik vilayetlerinin değişik liva ve kazalarındandır. Tire kazasında da görüleceği üzere Girit vilayeti azlığı dikkati çekmektedir. Diğer kazalarda az da olsa görülen Yanya vilayetinden kayıt görünmemektedir. Talepnamelerde adı geçen kişi sayısı 192 olup bunun 123'ü erkek 69'u kadındır. Mübadiller, Birgi nahiyesi, Yazı, Kazımpaşa, Mustafa Kemal Paşa, Mezarlıkbaşı, Meşrutiyet, Reşadiye Mahalleleri ile Kiraz, Hacı İlyas köylerine iskan olunmuştur.

Tablo:3

Tasfiye Talepnamelerine Göre Ödemiş'e Gelen Mübadiller

Ödemiş Kazası			
Vilayet	Liva	Kaza	Adet
CBS	Midilli	Molava	1
CBS	Midilli		2
CBS	Limni		8
CBS	Sakız		3
Girit	Kandiye		1
Manastır	Florina		2
Manastır	Florina	Kesriye	1
Manastır	Kozana	Serfiçe	6
Manastır	Kozana	Kayalar	6
Selanik			8
Selanik		Yenice-i Vardar	2
Selanik		Merkez	1
Selanik	Kılıkış		2
Selanik		Karaferiye	2
Selanik		Vodina	5
Selanik	Siroz		26
Selanik	Drama		14
Selanik	Drama	Kavala	22
Selanik	Drama	Pıravişte	3
Selanik	Drama	Sarı Şaban	2
Toplam			117

Mübadele ve iskan işlerinde zaman zaman sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur.⁶³ Örneğin Ödemiş'te iskan edilmiş iken zevcesinin tedavisi için İstanbul'da ikamet etmek zorunda kalan Drama muhacirlerinden Salihoğlu Mehmet iskan yerini İstanbul'a aldırıştır.⁶⁴ İskan edildiği Ödemiş'i terk ederek Manisa'ya gelen Koçana muhacirlerinden Ahmetoğlu Kazım'ın tekrar Ödemiş'e dönme isteği muhacirin komisyonu tarafından kabul edilmemiştir.⁶⁵ 1926 yılı Kasım ayında Söke'de iskan edilmiş olan bir kısım Girit mübadilinin Ödemiş'e nakil isteği ise uygun bulunmamıştır.⁶⁶ Buna karşılık Ödemiş'te iskan edilmiş olan Kozana mübadillerinden Esma'ya

⁶³ Hizmet 18 Eylül 1929; Anadolu 15 Eylül 1931; Anadolu 20 Eylül 1931.

⁶⁴ BCA İskan Kod; 272.0.0.11, yer; 20.98.12, Belge tarihi; 23.19.1924.

⁶⁵ BCA Muhacirin Kod; 272.0.0.12, Yer No; 59.154.7, Tarih; 05.7.1928.

⁶⁶ BCA Muhacirin Kod; 272.0.0.12, Yer No; 50.105.5, Tarih; 20.11.1926.

ise Niğde’de yerleşme talebi uygun görülmüştür.⁶⁷ Firdevs Tunçay Bir Drama Masalı isimli mübadele öyküsünde Drama’dan Ödemiş’e gelen mübadillerden Hüsnü Efendi ve ailesinin bin bir güçlüklerle gerçekleşen yolculuklarının ardından Ödemiş’e geldiklerinde başlarını sokacakları bir ev verinceye kadar, camları kırık okullara dağıtılmışlardı. Bir süre sonra ise Drama’daki mallarına karşılık Yayla Caddesinde Rumlardan kalan bir ev ile birkaç tarla verilmişti.⁶⁸ Emval-i metrukeden mübadillere dağıtılan incir ağaçlarının mübadillerin ağaç bakımı konusundaki acemilikleri nedeniyle ağaçların kurumasına yol açmıştır.⁶⁹ “Muhacirler, geldikleri yerlerin adlarıyla anılıyorlardı. Ödemiş’te: ‘Zigoşlular’, ‘Doksatlılar’ gibi. Kavalalı Ayşe Hanımlar gibi pek çok muhacir kendilerine zorluklar içinde yeni bir yaşam kurmuşlardı. Hiç bilmedikleri topraklarda ve hiç tanımadıkları insanlar arasında yaşamak zorundaydılar. Firdevs Tunçay’ın anlatımına göre;

“Yerli halk, yeni gelenlere ‘Yabancı’ gözüyle bakmış. O yıllar, hastalıklar pek çokmuş. ‘İnce Hastalık’ denilen verem de yaygınmış. Yerlilerin: ‘Bitli Macurlar!’ diyen fısıltılarını duydukça kendilerini dışlanmış hissetmişler hep! Çok yıpranmışlar... Oturdıkları mahalleler ayırmış yerlilerle. Yemeklerinden tutun, adetleri, kıyafetleri, yaşam biçimleri ve hayata bakışları çok farklıymış. Yerli kadınların çoğu kara çarşafı gezerken, muhacir kadınlar manto giyip başlarına şarpa (Eşarp) takıyorlarmış. Muhacirlerin yemek saatinde, onlara komşu ziyaretine giderlirmiş. Muhacirlerin ‘Siestaları’, öğle yemeğinden sonraki uyku saatleri, varmış... Yerli halkla ilişkiler, komşuluklar gelişmiş, ama çok zor! ‘Muhacirlerle yerliler kırk yıl aynı kazanda kaynatsan yine birleşemezler!’ deniyormuş. Ta ki 1950’lerden sonra ancak kaynaşmışlar, birbirlerinden kız alıp vermeye başlamışlar...”⁷⁰

1932 yılına gelindiğinde Ödemiş’teki iskan faaliyeti mevcut defterlere göre şu şekilde gerçekleşmişti.⁷¹

Mülteci	Mübadil	Toplam
Nüfus-Aile	Nüfus-Aile	Nüfus-Aile
1145-273	3894-815	5039-1088

Özellikle Birgi yangınından zarar görenlerin Rum ve Ermeni hanelerine yerleştirilmeleri, mübadele muhacirlerinin de yoğun bir şekilde Ödemiş kaza merkezine toplanması nedeniyle ⁷² Ödemiş merkezinde bir nüfus sıkışması ortaya çıkması üzerine 1930’lu yıllardan sonra Öde-

67 BCA Muhacirin Kod; 272.0.0 12, Yer No; 56.146.2, Tarih; 10.12.1927.

68 Tunçay 2016, 27.

69 Türk İli 5-6 Eylül 1341.

70 Tunçay 2016, 52.

71 1931-1932 İzmir Vilayeti İstatistiği 1932, 22; Mübadil ve Muhacirler genellikle Kilise Caddesi, Yayla Sokağı, Birgi Caddesi, Reşadiye Kışla, Uzun, Ziyaeddin, Yeni Mahalle, Gül, Hükümet Çarşısı, Hancı Sokağı, Halebli sokaklarındaki Rum ve Ermeni hanelerine yerleştirildi. Ödemiş’te Gayr-i Müslimler Uhdesine Mukayyid Olan Müstefedan Defteri, Köy Hizmetleri 15. Bölge Müdürlüğü Arşivi, Gaziemir.

72 Güneş 1997, 71.

miş'e gelip iskana tabi tutulacak muhacirlerin Ödemiş kent merkezine değil de Birgi, Bozdağ, Beydağ, Adagide, Kiraz ve Kaymakçı nahiyelerine yerleştiklerini Ödemiş muhacir iskan defterlerinden öğrenmekteyiz.⁷³

Dünya savaşına kadar muhacir sayısında belirli bir kontrol sağlanan Ödemiş'te 1939 yılından 1943 yılına kadar Dersim İsyanı üzerine doğu'dan 35 kadar aile hükümetin kararıyla sevk edilmiş ve bu aileler Beydağ, Birgi, Kiraz, Adagide'ye yerleştirilmişlerdir. II. Dünya Savaşı öncesinde 1935 ve 1940'lı yıllarda 20 bin ortalama nüfusuyla Ödemiş ilçe merkezi Türkiye genelinde Denizli, Kars, Isparta, Yozgat, Burdur, Van, Çankırı, Çanakkale, Ordu, Kastamonu, Kırşehir, Niğde, Amasya, Kütahya, Kocaeli kent merkezlerinden fazla nüfusa sahipken, Çorum, Tekirdağ, Mardin, Antalya, Elazığ, Afyon, Tokat, Zonguldak'ın yer aldığı 20-25 bin nüfuslu yerleşim birimi kategorisinde bulunuyordu.⁷⁴

İzmir ili içinde en fazla yüzölçümüne sahip Ödemiş ilçesinde köy nüfusu 1940 yılında epey artmıştır. II. Dünya Savaşı'nın etkileri kasabada yaşamayı zorlaştırmış, halkı yayla, köy ve tarlalara göçe mecbur bırakmıştır. Öyle ki kasaba nüfusu 1935 yılında 20732 iken II. Dünya Savaşı sonu olan 1945'te 644 kişi azalarak 20088'e gerilemiştir. Köy nüfusu ise 1935 yılında 68157 olduğu halde, II. Dünya Savaşı'nın bittiği tarihlerde 73688'e ulaşmış bu arada 5511 kişi artmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Trakya'da Türklere karşı oluşan baskıya dayanamayan 35 kişi Ödemiş'e gelmişler, İstasyonda Kaymakam Eşref Erkut tarafından karşılanıp geçici olarak kendilerine verilen evlerine yerleştirilmişlerdir.⁷⁵

1950-1951 yıllarında iki yıldan az bir zaman içinde 154 bin Türk Anadolu'ya göç etmiştir.⁷⁶ Bu göç esnasında Bulgaristan'dan 134 göçmen ailesi Ödemiş'e gelirken,⁷⁷ bunlardan 76 aile Ödemiş merkez kazaya yerleştirilirken, 11 aile Beydağ'a, 6 aile Birgi'ye, 4 aile Adagide'ye, 4 aile Bademiye'ye, 4 aile Bozdağ'a, 4 aile Kaymakçıya, ikişer aile Balabanlı, Datbey, Yusufdere, Kozanlı, birer ailede Gerçekli, Zeytinli, Sekiköy, Kayaköy, Demircili'ye iskan edilmişlerdir.⁷⁸ Yugoslavya ve Yunanistan 1955 yılında başlayan göç dalgası çoğunluğu Üsküp, İskeçe, Drjlova, Metrovice, Priştine, Pirlepe olmak üzere 1963 yılına kadar devam etmiş buralardan gelen 70 aile Zafer, Akıncılar, Üçeylül, Türkmen, Yenice, Mimar Sinan mahalle ve caddeleri ve İzmir yoluyla Kaymakçı nahiyesine yerleştirilmişlerdir.⁷⁹

⁷³ İzmir Köy Hizmetleri Arşivi, Ödemiş Muhacir İskân Defteri 1930-1950

⁷⁴ 20 T.E. 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarıyla Nüfus ve Yüzölçümü 1940, 17; Küçük İstatistik Yıllığı İstanbul 1939-1940, 1941, 38.

⁷⁵ Devrim 19 Ekim 1946

⁷⁶ Ağanoğlu 2001, 310.

⁷⁷ Sarıkaya 1968, 44; Karhan 1972, 7; İzmir Köy Hizmetleri Arşivi, Bulgaristan Göçmenlerine Aid Kayıt Defteri, 1950 -1951.

⁷⁸ Ödemiş Bulgaristan Göçmenlerine Ait Kayıt Defteri (1950-1951), 15 Bölge Müdürlüğü İzmir Köy Hizmetleri Arşivi

⁷⁹ İzmir Köy Hizmetleri Arşivi, Yunanistan ve Yugoslavya Göçmenleri Kayıt Defteri, (1955-1963)

YERLİ-MUHACİR ÇEKİŞMESİ:

150 yıldır yoğun bir muhacir akınına sahne olan Ödemiş bu olayın etkisiyle sosyal yapıdaki kamplaşmaları da yaşadı. Yerli-muhacir çekişmesi olarak karşımıza çıkan toplumsal vak'a insanları, aileleri birbirine düşürdü. Olayın özünü Ödemiş yerlilerinin kendilerini Ödemiş'in asıl sahibi olarak görmeleri ve kendilerine dışarıdan gelenlere göre üstünlük tanımları oluştuyordu. Ödemiş'in yerlileri dışarıdan gelenleri kabul etmek istemezlerdi. Halk arasında yerli-muhacir ayrımı sözünü ettiğimiz dönemde "yerlilerle, macırları bir kazanda kaynatsan, kemikleri ayrı pişer" ifadesiyle pekişmektedir.⁸⁰ Türkiye'nin hemen her yerinde yaşanan muhacir/mübadil- yerli çatışmaları Ödemiş'te de yaşanmış, yeni gelenler dışlanmış, dilleri, giyimleri, gelenek-görenekleri yadırganmıştır. Mübadillere Yunanistan da bıraktıkları mallarına karşılık Ödemiş'te yer verilmesine karşı çıkılmış, gençler arasında sokak kavgaları yaşanmış, gerginliklerden uzun yıllar aralarında kız alıp verme olmamıştır.⁸¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ödemiş'te yaşayan ve bu çekişmelere tanık olan Kaya Bengisu'nun ifadesiyle " ... Babalarının ayırım gütmeleri nedeniyle Ödemiş'in çocukları yerli-muhacir ziddiyetini gençlik heyecanları ile fazla abartıyorlar aralarında taşlı sopalı sokak dövüşlerine kadar ilerliyorlardı..." diyerek⁸²bu durumun çocuklar üzerindeki farklı etkisini de ortaya koyuyordu. Öyle ki Arapkazıkları Mahallesindeki evlerin duvarlarına kömürle "Mariz Atan Mahallesi" yazan yerli çocukların, bu mahalleden dayak yemeden geçmeleri mümkün değildi. Bir macır çocuğunun da yerli mahallesinden dayak yemeden geçmesi mümkün görünmüyordu.⁸³ Yeni Muhacir kavgasının en belirgin yaşandığı olaylardan biri de ikinci çok partili hayata geçiş denemesinde Serbest Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunu takip eden süreçte yaşandı. Mübadillerin toprak, iskan, uyum ve ekonomik sorunları 1930'lu yılların başında da devam ederken sıkıntılarının kaynağı olarak CHF'nı görmüşler bu nedenle yeni partiye büyük ilgi göstermişlerdir.⁸⁴ Ödemiş'in 1927-1934 yılları Belediye Başkanı olan Dr Mustafa Bey'in (Bengisu) muhacir ve mübadil kökenli olan Tütün tüccarı Dramalı Hasan Bey'le iyi ilişkiler içinde olması, yine muhacir ve mübadillerden Belediye Meclis üyeleri olan Mithat, Galip ve Hüsnü Beylerle olan yakınlığı "Ödemiş'in gerçek sahibi yerlilerdir" anlayışında kesimi Belediye Başkanına ve CHF'na karşı bir tutum içine itmiştir. Ödemiş'te 1930 Belediye seçimleri yerli -muhacir kavgasına dönüşmüştür. Bu çekişmeler zamanla Cumhuriyet'in kaynaşmış bir toplum yaratma ideali ile ortadan kaldırılabilmiştir. Kent kültürü ve kimliğinin oluşmasında muhacirlerin önemli bir katkısının bulunduğu eğlence, yemek, dil, folklor öğelerinde apaçık kendini göstermektedir.

⁸⁰ Keskin 2013, 86.

⁸¹ Gülcan 2012, 44-45.

⁸² Bengisu 2006, 204; Yerli muhacir çekişmesinin farklı sebepleri için Bkz. Arı 1995, 168-171.

⁸³ Bengisu 2006, 203.

⁸⁴ Emrence 2006, 142-143.

SONUÇ

Ödemiş Verimli bakir toprakları, zengin bitki örtüsü, elverişli iklimi, İzmir limanına yakınlığı, ekonomik açıdan ihtiyaçları karşılayacak potansiyeli geniş hinterlandı ile göçmen iskanı açısından cazibe merkezi idi. Ege Adaları, Kırım, Kafkasya, Balkanlar, Girit ve Mübadele ile Çeşitli dönemlerde göç alarak büyümüş olan Ödemiş, kültüründe bu çeşitliliği barındırmakta olan bir Batı Anadolu kenti olarak dikkat çekmektedir. Nüfusunun büyük bir kesiminin çeşitli etkenlerle Ödemiş'e göçle gelmiş olması dolayısıyla Ödemiş Osmanlı'dan Cumhuriyete göçlerle oluşmuş bir yerleşimdir.

Bugün Ödemiş artık ayrılıkların kaşınmayıp yalnızca ortak kültürel öğeler olarak algılandığı ve genel kabul gördüğü bir kent olmuştur. Yerli muhacir çekişmesi Cumhuriyet'in kaynaşmış bir toplum yaratma ideali ile ortadan kaldırılmıştır. Kent kültürü ve kimliğinin oluşmasında muhacirlerin önemli bir katkısının bulunduğu eğlence, yemek, dil, folklor öğelerinde apaçık kendini göstermektedir. Ödemiş kebabını aslında Arnavutların getirmiş olmasının ya da tütün tarımını mübadillerin geliştirdiğinin bir önemi kalmamıştır. Muhacirler ve mübadillerle yerlilerin farklı yemekleri, farklı giysileri, farklı gelenek görenekleri, farklı oyunları, erişte kesimi, "kaçamak" yemeği, kaz dolması, pirinç pidesi, yağlı kebabı, taban gevreği, tögölü, katmeri, hatta tarhanalarının bile farklılığı Ödemiş'in tarihsel birikimi ve zenginliğini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

- Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
- ATASE Arş. Kl:113, Ds: 180-409, F. 98
- ATASE Arş. Kl. 85, Ds. 103-316, F.34
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- B.O.A. Yıldız Esas Evrak Kamil Paşa Ek
- B.O.A. DH İ-UM E/9/97.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- BCA İskan Kod; 272.0.0.11, yer; 20.98.12, Belge tarihi; 23.19.1924.
- BCA Muhacirin Kod; 272.0.0.12, Yer No: 50.105.5, Tarih; 20.11.1926.
- BCA Muhacirin Kod; 272.0.0.12, Yer No; 56.146.2, Tarih; 10.12.1927.
- BCA Muhacirin Kod; 272.0.0.12, Yer No; 59.154.7, Tarih; 05.7.1928.
- Köy Hizmetleri 15. Bölge Müdürlüğü Arşivi İzmir
- Ödemiş Gayr-ı Müslimler Uhdesine Mukayyid Olan Müstefedan Defteri 1923-1930.
- Ödemiş Muhacir İskân Defteri, s. 1930-1950
- Ödemiş Bulgaristan Göçmenlerine Ait Kayıt Defteri(1950-1951)
- Ödemiş Yunanistan ve Yugoslavya Göçmenleri Kayıt Defteri, (1955-1963)
- Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi
- Ali Orhan İlkurşun Arşivi, K113G18B18-s. 226

Gazeteler

- Ahenk 26 Kanun-ı Sani 1314.
- Ahenk 24 Kanun-ı Sani 1314.
- Ahenk 6 Nisan 1905.
- Ahenk 6 Nisan 1905.
- Ahenk 16 Temmuz 1906.
- Ahenk 5 Kanun-ı Sani 1913.
- Ahenk 15 Teşrin-i Evvel 1913.
- Ahenk 15 Kanun-ı Evvel 1913.
- Ahenk 6 Mayıs 1914.
- Ahenk 7 Nisan 1332.
- Anadolu 15 Eylül 1931.
- Anadolu 20 Eylül 1931.
- Hizmet 18 Eylül 1929.
- İleri 11 Haziran 1919.
- Türk İli 5-6 Eylül 1341.
- Devrim 19 Ekim 1946
- Salname ve İstatistikler
- 1296 Salname-i Vilayet-i Aydın 1298, İzmir.
- 1302 Salname-i Vilayet-i Aydın 1304, İzmir.
- 1313 Salname-i Vilayet-i Aydın 1315, İzmir
- 1326 Senesi Aydın Vilayeti Salnamesi 1328, İzmir
- 1333 Senesi İzmir Vilayeti Tevellüdat Vefayat İstatistiği 1334, İzmir
- 1339 İzmir Vilayeti İstatistiği 1339, İzmir.
- 1926 Senesi İzmir Vilayeti İstatistiği 1926, İzmir.
- 1931-1932 İzmir Vilayeti İstatistiği 1932, İzmir.
- Annuaire Oriental Edition 1914, İstanbul.
- Küçük İstatistik Yıllığı 1939-1940. İstanbul.
- Smyrne Turquie 1919 Publication La Societe De Defence Droits Ottoman Smyrne, İstanbul.
- TC BİUM 1937 Türkiye Nüfusu, Genel Nüfus Sayımı, 20 T.E 1935, Ankara.
- 20 T.E. 1940 Genel Nüfus Sayımı Vilayetler, Kazalar, Nahiyeler ve Köyler İtibarıyla Nüfus ve Yüzölçümü, 1941, Ankara.

Kitap ve Makaleler

- Ağanoğlu 2001 Yıldırım Ağanoğlu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi; Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul
- Arı 1995 Kemal Arı, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç, (1923-1925), İstanbul.
- Armağan 2005 Munis Armağan, Boz Menderesten Boz Dağlara Kuva-yı Milliye, Bilkar Matbaası, İzmir.
- Armağan 2011 Munis Armağan, Osmanlı Belgelerinde Ödemiş, Ödemiş Kent Müzesi Yayınları: 1, Ödemiş
- Baran 1991 Tülay Baran, Balkan Harbinden Sonra İzmir'e Yönelik Göçler, Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, c.1, sayı :1 İzmir.
- Baykara 1962 Tuncer Baykara, XIX. yy'da Aydın Eyaleti, İ.Ü.Ed. Fak. Tarih Böl. Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul
- Bengisu 2006 Kaya Bengisu, Koca Doktor Mustafa Bengisu, BAB Yayınları, II. Baskı, İzmir

- Berber 1997 Engin Berber, Sancılı Yıllar 1918 1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı, Ankara.
- Cuinet 1894 Vital Cuinel, La Turguie Asie, Vol. III, Paris.
- Çapa 1994 Mesut Çapa, *Anadolu'da Yunan İşgali'nin Sebep Olduğu İç Göçler*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c.X, S. 29, Temmuz 1994, Ankara.
- DüNDAR 2010 Fuat DüNDAR, "1914'de Rumların Sürülmesi, Yabancı Heyetin Gözlemleri ve Seyrek Köyü'nün Foto Hikayesi", Toplumsal Tarih Dergisi, sayı:199, İstanbul.
- Emrence 2006 Cem Emrence, 99 Günlük Muhalefet; Serbest Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Galante 1995 Avram Galante, Türkler ve Yahudiler, İstanbul.
- Georgiadis 1885 Demetrius Georgiadis, Smyrne Et L'Asie Mineure Au Print De Une L'Economique Et Commercial, Paris.
- Gülcan 2012 H. İlhami Gülcan, Ege'de Bir En Ege; Ödemiş, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Gümüšoğlu 2008 Firdevs Gümüšoğlu, Birgi'de Toplumsal Yaşam ve Değişim, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Güneş 1997 Günver Güneş, Sosyal, Siyasal, Ekonomik, Kültürel Açından Ödemiş Kenti 1908-1950, DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- İpek 1994 Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri, Ankara.
- İzmir, Ayvalık ve Aydın Havalisinin Yunanlılar Tarafından İşgali ve Yunan Mezalimi Hakkında Makamat-ı Askeriye'den Mevrud Raporları Havi İkinci Kitap, Matbaa-yı Askeriye 1335, Dersaadet.
- Karhan 1972 Süha Karhan, Ödemiş.
- Kasaba 1998 Reşat Kasaba, "Batı Anadolu'da Göçmen Emeği 1750-1850", Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, (Edit: Çağlar Keyder- Faruk Tabak) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Keskin 2008 Bekir Keskin, Belgelerin Işığında Ödemiş Yazıları, Küçük Menderes Yayınları, İzmir.
- Keskin 2013 Bekir Keskin, Belgeler Eşliğinde Ödemiş Yazıları II, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını:6, Ödemiş
- Kevorkian- Paboudjian 2017 Raymond Kevorkian- Paul Paboudjian, "Aydın Vilayetinde Ermeniler", İzmir Ermenileri, Der:Zakarya Mildanoğlu, Aras Yayınları, İstanbul.
- Maral 1978 İsmail Maral, "Ödemiş'e Kırım'dan Gelen Türkler", Bülten 3, Ödemiş
- Mildanoğlu 2017 Zakarya Mildanoğlu, Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri; İzmir Ermenileri, Aras Yayınları, İstanbul
- Öztürk 1990 A. Adnan Öztürk, 1877-1878 Savaşından Balkan Savaşına Kadar İzmir'de Göçmen Sorunu, D.E.Ü A.İ.İ.T.E Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Panzac 1997 Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğunda Veba (1700- 1850), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Sarıkaya 1968 Mustafa Sarıkaya, Her Yönü İle Ödemiş ve Kiraz İlçeleri, İzmir 1968
- Sarısır 2006 Serdar Sarısır, Demografik Oyun; Sürgün 1919-1923 IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul
- Sepetçioğlu 2013 Tuncay Ercan Sepetçioğlu, " XIX. Yy'da İzmir'e Yapılan Göçler, Mora İsyanından, Balkan Savaşlarına", İzmir Kent Ansiklopedisi, Tarih I, İBB APİKAM, İzmir.
- Söylemezoğlu 1957 Galip Kemali Söylemezoğlu, Yok Edilmek İstenen Millet, İstanbul
- Sürgevil 1992 Sabri Sürgevil, "Tanzimattan Cumhuriyet'e Batı Anadolu Bölgesinin Nüfusu Hakkında Bazı Düşünceler", Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyum Bildirileri İzmir 6-7 Kasım 1989, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:66, İzmir.
- Taçalan 1981 Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul
- Tekeli 1990 İlhan Tekeli, Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu, *Toplum ve Bilim*, (Yaz 1990), İstanbul.
- Texier 1870 Charles Texier, Description de l'Asie Minor, Vol:3, Paris.

- Tunçay 2016 Firdevs Tunçay, Sardunya Kokan Toprakların Öyküleri, Kalbim Rumeli de Kaldı, 3. Baskı, Pia Yayınları, İstanbul.
- Turan 1999 Mustafa Turan, Yunan Mezalimi, İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara
- Weber 1892 G. Weber, Hypaepa Le Kaleh D'Aissourat -Birghi- Oedemish" Reuve Le Etudes Grecques, Paris
- Yetkin 1995 Sabri Yetkin, Batı Anadolu'da Eşkıyalık Olayının Yapısal Bir İncelemesi, XIX. YY'ın Son Çeyreğinden Balkan Savaşına , DEÜ, AİİTE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

BİR YAPISAL UYUM MEKANİZMASI OLAN GÖÇLER VE ZORUNLU NÜFUS YER DEĞİŞTİRMELERİ KÜRESELLEŞEN DÜNYAYI YÖNETEMEYEN BM VE ULUS DEVLETLER ZİHNİYETİNİN ELİNDE NASIL BİR KRİZE DÖNÜŞÜYOR

İlhan Tekeli

GİRİŞ

Bir yerleşme yapısını kapitalin ve nüfusun yeryüzü mekanındaki dağılımı ve kurduğu ilişkiler oluşturur. Bu yapı ilişki içinde bulunduğu çevreyle etkileşerek, yeni teknolojiler geliştirerek, hakim olan sermaye birikim süreçleri içinde, nüfusu mekanda sürekli olarak yeniden dağıtarak, oluşmuş bulunmakta ve oluşumunu sürdürmektedir. Bu sosyo-mekânsal uyum sürecinde, nüfusun zorunlu yer değiştirmeleri ve göçler çok önemli bir rol oynamaktadır.

İster zorunlu yer değiştirmede, ister göçte olsun insanların yeryüzü ile ilişkisi konusunda bir ön kabul bulunmaktadır. *İnsanlar yeryüzünde ancak bir yerde var olmaktadır.* İnsanlar o yerde doğmakta, o yerde yetismekte, yaşamlarını o yerde kazanmaktadırlar, o yere duygusal bağlanmışlardır. Bu ön kabuller *kökü orada olmak metaforuyla* ifade edilmektedir. Zorunlu yer değiştirme ya da göç sonrasında, o kişinin gittiği yeni yerinde de kök salması beklenmektedir. Bu yer değiştirme sık sık gerçekleşen bir şey değildir.¹

Genelde tarım toplumlarında insanlar toprağa bağlı olduklarından nüfusun yer değiştirmesi bireyin kendi iradesiyle gerçekleşmez. Bu toplumlarda söz konusu olan insanların kendi isteğiyle olmayan *zorunlu yer değiştirmelerdir.* İnsanlar büyük gruplar halinde yaşadıkları yerleri değiştirmekte ve yeniden bir yere iskan edilmektedirler. Bu yer değiştirmeler; devletin belli amaçlarını gerçekleştirmek, savaşlar sonucunda ortaya çıkan yeniden uyum ve doğal afetlerin sonuçlarından kaçınmak gibi nedenlerle gerçekleştirilmektedir. Böyle olunca da bu yer değiştirme olgusunun bir yanında devlet, öte yanında birey bulunmaktadır. Zorunlu yer değiştirmelerde bir yere kök salmış bir bireyin, oradan sökülüp bir başka yere yerleştirilmesi söz konusu olduğundan, yer değiştirmeye zorlanan kişiler önemli kayıplara uğramaktadırlar. Bu nedenle bu zorunlu yer değiştirmelerin nasıl meşrulaştıracağı ve bu insan hakkı kayıplarının nasıl karşılanacağı her zaman ciddi bir sorun olmaktadır.

Göç olgusunda ise yer değiştirme, dıştan gelen zorunluluklardan değil, bireyin yer değiştirme isteğinden kaynaklanmaktadır. *Gönüllü bir yer değiştirme* söz konusudur. Bu kategorinin ortaya çıkabilmesi için modern toplumun ulus devletin ve özgür bireyin oluşmuş olması gerekir. Bu

¹ İlhan Tekeli: "Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi", İlhan Tekeli: *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Eylül 2008, s.171-185.

durumda da göç modern toplumlarda insan yer ilişkisinin düzenlenmesinde yararlanılan bir kategori olma niteliğini kazanmaktadır. Bireyin göç etme talebinin doğması iki farklı biçimde temellendirilmektedir. Bunlardan biri ekonomik sistemin etkin çalışması için gerekli emeğin karşılanmasında bir açık bulunuyorsa, bu açığın varlığının yarattığı yüksek gelir fırsatları göç taleplerini ortaya çıkarmaktadır. İkincisi ise insanların kişisel güdülerini ve yaşam beklentilerini karşılamak için verilen göç kararları olmaktadır.

Gerçekleşen zorunlu nüfus yer değiştirmeleri ve göçler üzerinde yapılan sosyal araştırmalar, *birbirinden farklı nitelikteki iki soruna* odaklanmaktadır. Yer değiştirenlerin yeni yerlerine uyumları kolay olmamaktadırlar. Bu sancılı bir süreçtir. Özellikle büyük kitlesel yer değiştirmeler ve göçler sonrasında bu kişilerin gittikleri çevrelere uyum yapmaları için geçen sürede karşılaştıkları zorluklara çözüm bulunması güncel ve acil bir siyasal sorun haline gelmekte, bu nedenle de yer değiştirme ve göç araştırmalarının büyük kısmı, *bu tür kısa erimli uyum sorunlarına* yönelmektedir. Bu bağlamda yeni gelenlerin iş piyasasına nasıl entegre edileceği, konut sorununun nasıl çözüleceği, yerel gruplarla doğabilecek gerilimlerin nasıl azaltılacağı, gençlerinin eğitimlerinin nasıl sağlanacakları ve topluma entegrasyonlarının nasıl gerçekleştirileceği araştırılarak çözümler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Bu konuşmamda ben bu acil sorunlar üzerinde durmayacağım. Ben ikinci sorun, yani göç ve nüfusun zorunlu yer değiştirmesi olgusunun *uzun erimli yapısal sonuçları* üzerinde duran bir konuşma yapmaya çalışacağım. Bunun için bir ülkede yaşanmış olan zorunlu nüfus yer değiştirmesinin ve göç olgusunun ve bu göç olgusunu yönlendirmek için izlenen göç politikalarının ülkenin mekânsal yapısında ne tür sonuçlar elde etmek için yapıldığını ve ne tür sonuçlara ulaşıldığını çözümlemeye çalışacağım. Eğer göç olgusunu acil sorunlara çözüm bulmak için değil de, tarihsel analizler yapmak için yaklaşıyorsanız, sizin için anlamlı olan çalışma bu ikinci türdeki uzun erimli yapısal uyum araştırmaları olacaktır.

Bu konuşmada, 19' Yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar geçen sürede Türkiye'de dalga, dalga yaşanan değişik türdeki dış ve iç zorunlu nüfus yer değiştirmesinden ve göçten yapısal değişimlerle açıklanabilen dört kategori üzerinde duracağım. Bunlar; 1) İmparatorluğun küçülmesinin yarattığı göçler, 2) Ulus devlet yaratmanın yarattığı göçler, 3) Sanayileşme/kentleşmenin yarattığı göçler, 4) Küreselleşmiş Dünyada kozmopoliten bir yönetimin kurulamamasının yarattığı göçler olarak sıralanabilir.

Bu dört göç kavramdan birincisi 19' yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğunun küçülerek ulus devletlere ayrışması sırasında, 1860-1923 yılları arasında gerçekleşen, siyasal nedenlerin zorlamasıyla ortaya çıkan büyük sayılarda nüfusun yer değiştirdiği *Balkanlaşma Göçleridir*.² Küçülen *imparatorluğun* kaybolan topraklarında artık barınamayan Müslüman nüfus büyük kitleler halinde Anadolu'ya sığınmıştır. Bu tanımlanmasında tereddütler bulunan bir

² İlhan Tekeli: "Türkiye'nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler", Ayhan Kaya Bahar Şahin (Derleyenler): *Kökler ve Yollar Türkiye'de Göç Süreçleri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Şubat 2007, ss.447-474.

göç türüdür. Bu bir dış göç gibi görünmesine rağmen, savaş ve şiddetle ilişkisi dolayısıyla zorunlu bir yer değiştirme olarak da okunabilir. Eğer bu yer değiştirme savaş öncesinde gerçekleşseydi, bir iç göç olarak görülecekti. Ama savaş sonrasında gerçekleştiğinden dış göç olarak adlandırılmıştır. Eskiden iç olan savaş sonrasında birden dışa dönüşmüştür.

İlk yıllarda bir örgütlenme bulunmamaktadır. Halk gelenleri evlerinde misafir etmiştir. 1860'lı yıllardan sonra devlet Muhacirin Komisyonları kurarak gelenleri Trakya ve Anadolu'ya sistemli olarak yerleştirmeye başlamıştır. İlk yıllarda gelenlerden sadece memurlar ve ilmiye sınıfından olanlar kentlere yerleştirilmiş, diğerleri ne bir miktar toprak ve para verilerek kırsal alana yerleştirilmiştir. 1878'den sonra gelenlerin kentlerde yerleşmelerine izin verilmiştir³. Büyük sayılarda olan bu göçler Anadolu'nun nüfus kompozisyonunda Müslüman nüfus oranının artmasına neden olmuş tarıma yeni ürünlerin ve teknolojilerin girmesinde etkili olmuştur. Balkan savaşından sonra Selanik'ten İstanbul'a gelenler, İstanbul'da dokuma sanayisinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu göç hareketleri, bir bakıma, İmparatorluğun toprak kayıpları dolayısıyla yaşadığı güç kaybını görel olarak telafi etme mekanizması olarak işlev görmüştür. Osmanlı İmparatorluğunda kıt faktör toprak değil emektir. İmparatorluğun vergisini aldığı artı ürün büyük ölçüde nüfusun fonksiyonu olmaktadır. Büyük miktarda kitlesel göçlerin gerçekleşmesi, İmparatorluğun vergisini aldığı artı ürünün miktarının toprak kaybı oranından az olmasını sağlayarak güç kaybını bir ölçüde azaltmaktadır.

Ulus devlet yaratmanın yarattığı göçler, Kurtuluş Savaşı sonrasında İkinci Dünya Savaşına kadar geçen sürede Türkiye'nin aldığı ve verdiği dış ve iç göç ve nüfusun zorunlu yer değiştirme olgularını kapsamaktadır. Bu dönemde Cumhuriyet bir ulus devlet inşa etmeye girişmiştir. Bu inşa politikası büyük ölçüde radikal bir modernite projesinin uygulanmasına ve bir ulus kimliğinin ve ulus bağlılığının oluşturulmasına yönelmiştir. Bu dönemde gerçekleşen yer değiştirmelerin bir anlamda Balkanlaşma Göçlerinin yeniden biçimlendirilmesi olarak da görülebilir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması gerçekte bir İmparatorluktan bir ulus devlete geçişin belgesiydi. Bu Antlaşmada İstanbul ve Doğu Trakya dışta bırakılarak Rumlar ile Türklerin zorunlu mübadelesi kararlaştırıldı. Bu mübadeleyi gerçekleştirmek için 1923 yılında özel harcama yetkileriyle donatılmış olan "Mübadele ve İmar ve İskan Vekaleti" kuruldu. 1923-1926 yılları arasında 189.916 Rum Anadolu'dan Yunanistan'a, 355.635 Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye nakledilmiştir.⁴ 1927 sayımında Türkçe konuşanların oranı yüzde 88,8 olarak saptanmıştır. Türkiye nüfusunu homojenleştirme politikasını daha sonraki yıllarda da sürdürmüştür. Aldığı göçlerde soydaşlarını kabul ederek onların Türkiye'de yerleşmesini özendirmeye çalışmıştır. 2510 sayılı İskan Kanununa göre Türkiye'de yerleşmek isteyenler, Türk soyundan ve Türk Kültürüne sahip olanlar Dahiliye Vekalet emri ile kabul edileceklerdir.

³ Faruk Kocacık: "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı 1, İstanbul, 1980, ss.137-190.

⁴ Müfide Pekin (Derleyen). *Yeniden Kurulan yaşamlar, 1923 Türk Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2005.

Bunlardan iskan yardımı istemeyenler istedikleri yerlere yerleşebilecekler, iskan yardımı isteyenler ise ancak devletin gösterdiği alanlara yerleşebileceklerdir. Türkiye özellikle doğudan gelen soydaş olmayanların Türkiye’de yerleşmesine sıcak bakmamıştır. Onlar için geçiş işlevi görecektir. geçici kabuller yapmıştır.⁵

1934 yılında çıkartılmış olan 2510 sayılı iskan yasasının ulus devlet oluşturma stratejisinin bir yönü dış göçlere dönük iken, diğer yönü zorunlu yer değiştirmeye, iç iskana dönük olmuştur. Bu yıllarda yaşanan ayaklanmalar sonrasında nüfus nakilleri yapılmıştır. Bu yasayla Türk kültürüne bağlılık açısından nüfusun mekânsal yayılımının yeniden düzenlenmesi görevi İçişleri Bakanlığına verilmiştir. Bir yandan Türk kültürlü nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölgelere, Türk kültürüne bağlılığın yüksek olduğu yörelerden nüfus nakledilmesi, öte yandan sağlık, güvenlik, kültürel ve askeri nedenlerle bazı yörelerin boşaltılması öngörülmüştür.

Sanayileşme/kentleşmenin yarattığı göçler, Türkiye’nin göç tarihinde II. Dünya Savaşı sonrasında 1980’li yıllara kadar geçen dönemde, Türkiye’nin göç tarihinin hakim kategorisi olmuştur. Sanayi öncesi bir toplumdan sanayi toplumuna geçerken, köylülüğün çözülerek kırsal nüfusun hızla azalmasını ve sanayi ile gerekli hizmetlerin gerektirdiği emeği sağlayacak şekilde nüfusun kentlerde yaşayan bölümünün hızla artması kentleşme diye adlandırılan bir iç göç kategorisiyle sağlanmaktadır. Kentleşmenin bir toplumun modernleşme/sanayileşme süreci içinde yaşayabileceği en önemli dönüşüm olduğu söylenebilir. Bu dönüşüm hem toplumsal ilişki biçimlerinde, hem de nüfusun mekânsal dağılımında bir nitelik değişmesi yaratmaktadır.

Türkiye bu dönüşümü Avrupa ülkelerine göre çok daha hızlı yaşamıştır. Bu dönüşümün modernitenin meşruiyet çerçevesine uygun olarak gerçekleşebilmesi için kırdan kente göçen nüfusa istihdam sağlayabilecek yatırımların sanayi ve hizmet alanlarına yapılmış olması, hem de kentler için gerekli alt ve üst yapıların ve konutların yapılmış olması gerekir. Bu koşulun gerçekleştirilebilmesi için ise çok büyük miktarda yatırım yapılması gerekmektedir. Oysa o yıllarda Türkiye’nin kapital birikim hızı bu yatırım gereksinmesini karşılamaktan çok uzaktır. Bu durumda Türkiye’de kentleşmenin gerçekleştirilebilmesi için ucuzlatılması gerekmektedir. Bu ucuzlatma modernitenin kentleşme normlarının dışına çıkılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bir yandan, konut sorununa halkın geliştirdiği yenilikçi bir çözüm olan gecekonduyla yanıt verilmesi, öte yandan kentli hizmetlerinin ve alt yapılarının, dolmuş ve hayvan sırtında taşınan içme suyu vb.leriyle karşılanması yoluyla ucuzlatılmıştır. Yaratılamayan formel istihdamın açığı ise enformel çözümlerle ikame edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle bu süreç Gecekondu, Dolmuşlu ve İşportalı kentleşme diye adlandırılmıştır.⁶ Bu koşullar altında Türkiye’nin kentleşmesinin ucuzlatılması zorunluluğu ikili kent yapıları yaratmıştır. Unutmamalı ki Türkiye bu hızlı kentleşme deneyimini çok partili bir siyasal rejime geçtikten sonra yaşamaya başlamıştır. Türkiye gibi kentsel gelişmesinin meşruiyetini modernist normlara dayandırmış bir ülkede ikili kentsel

⁵ Cevat Geray: *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı 1923-1961*, Türkiye İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi, SBF Maliye Enstitüsü, Ankara, 1962.

⁶ İlhan Tekeli, Yiğit Gülöksüz, Tarık Okyay: *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976.

yapının oluşabilmesi ve bunun sürdürülmesiyle bu deneyimin çok partili bir rejim içinde yaşanmış olması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çok partili rejim içinde gelişen popülist siyasal anlayış ikili yapının ortaya çıkmasını kolaylaştıran bir siyasal kamusal alan yaratmıştır.

Türkiye'nin yaşadığı kapital kıtlığı içinde gerçekleştirilen kentleşmenin ortaya çıkardığı, ikili kentsel yapı, kırsal kültürle kentsel kültürün aralarında yeterli bir bütünleşme olmadan bir arada bulunması sonucunu ortaya çıkarıyordu.⁷ Kentin eskiden kentleşmiş kesimleri bu yeni gelenleri kentteki köylüler olarak adlandırmaya başladılar. Kentli kültürü diye evrensel bir kültürün bulunduğu varsayılarak, yeni gelenlerin kent toplumuna dahil edilmesi için eski kentlilerin kültürünü benimsemesi bekleniyordu. Oysa bu beklenti antropolojinin iki kültürünün birbiriyle etkileşmeye girdiğinde ortaya çıkan yeni kültürel kalıpların iki taraftan da gelen öğeleri içereceğini içeren kültürleşme (acculturation) kuramıyla uyum içinde değildi.⁸ Nitekim daha sonraki yıllarda Türkiye'de yaşananlar kültürleşme kuramının ön gördüğü şekilde gerçekleşti. Kentleşme süreci sonunda beklendiği üzere Türkiye'nin kırsal nüfusu hızla azaldı ve azalmaya devam ediyor. Bu dönemde Türkiye'nin kapital kıtlığı içinde yaşadığı kentleşme sürecinin Türkiye'deki kentlerde yarattığı sıkıntıların bir ölçüde de azalmasını sağlayan Türkiye'den Avrupa'ya özellikle Almanya'ya olan kitlesel göçler oldu. Aslında bu dış göçleri, Türkiye'de kentleşme diye adlandırdığımız iç göçlerin, Avrupa'ya uzanan ayağı olarak da düşünmek olanaklıdır.

Bu yazıda ele alacağım dördüncü göç kategorisi *Küreselleşmiş Dünya'da kozmopolitan bir yönetimin kurulamamasının yarattığı göçler* olacak. Burada kastedilen Irak'ta ve Suriye'de yaşanan savaşlar sonrasında Türkiye'nin aldığı mültecilerin Türkiye'de yerleşme ve Avrupa'ya geçiş güzergahında yaşadığı sorunlar üzerinde durulacak.⁹ Bu güncel ve halen Türkiye'yi çok etkilemekte olan bir sorun. Bu sorunun ortaya çıkışının bölgenin ulus devletlerin ve dünyanın büyük güçlerinin çıkarları üzerinden bir anlatısı kolayca kurulabilir. Ama ben bu düzeyde yapılacak reel politika çözümlemelerin yaşanan sorunları açıklar gibi görünmesine rağmen, bu açıklamaların esas çözümlerin görülmesini engellemeye yaradıklarını düşündüğümünden, daha temelden dünya düzenini sorgulamayı merkeze alan açıklamalara yönelmeye çalışacağım.

Böyle bir açıklamayı yapabilmek için ileri süreceğim temel tez *günümüzün küreselleşen dünyasında ulus devletler ve onların üst kurumu olan Birleşmiş Milletler Teşkilatından oluşan sistemin dünyayı yönetebilme kapasitesine sahip olmadığı* olacak. Bu tezi açıklamak için Suriye'de yaşanan iç savaşı ve bu savaş dolayısıyla ortaya çıkan büyük sayıdaki mültecilik olgusu karşısında Türkiye'nin ve Avrupa'daki ulus devletlerin uyguladığı politikalar analiz edilerek, ileri sürülen tezin geçerliliğini sınamakta bir örnek olay olarak kullanılacaktır. BM ve ulus devletlerden oluşan sistemin dünyayı yönetemediğinin kanıtı olarak bir yandan Suriye'de savaşın çıkmasının

⁷ Bu konuda bknz. Mark Orbe. A Co-cultural Communication Theory: An Explication of Culture, Power and Communication. Sage Publications, Thousand Oaks, CA. 1998.

⁸ Robert Redfield, Ralph Linton, Melville J. Herskovits: "Memorandum for the Study of Acculturation", *American Anthropologist*, Vol. 38, No. 1, 1936, pp. 140-152

⁹ Evren Balta: "Güvencesizlik, Mültecilik", *Saha Helsinki Yurttaşlar Derneği*, Sayı. 2, Ocak 2016, s. 3-5.

önlenmesinde ve ateşkesin sağlanmasında yetersiz kalması kullanılacak. Öte yandan ise savaşın sürmesi sırasında ortaya çıkan mülteci/göçmen sorununun çözümünde ulus devletlerin salt kendi çıkarını gözetmesinin aşılamayışi üzerinde durularak, sorunun nasıl bir krize dönüştüğü gösterilmeye çalışılacak.

GÜNÜMÜZDE KÜRESELLEŞMEDE ULAŞILAN NOKTA BİZİM GÖÇ KAVRAMINI SORGULAMAMIZ İÇİN NE TÜR GEREKÇELER YARATIYOR

Dünya toplumu küreselleşme ve bilgi toplumuna geçişte günümüzde çok önemli bir yol alınmış bulunmaktadır. Bu gelişme insan ile yer ilişkisinin değişmesine yol açmaktadır. Bu değişmeyi Manuel Castels yerler mekanından akımlar mekanına geçiş olarak adlandırmaktadır. Tabii bu çok uç bir tanımlamadır. Ama günümüzde artık bilgi, semboller, mal, kapital ve teknoloji akımları konusunda genellikle engel bulunmamaktadır. Oysa ulus devletler insanların ya da emeğin serbest dolaşımı konusunda yüksek bir denetim kurmaktadır. Ulus devletlerin sınırları günümüzde, daha çok bu amaçla kullanılmaktadır. Diğer akım ilişkilerinde sınırların işlevi yok olurken, insan hareketlerini engellemek için dünyada, Türkiye’de dahil olmak üzere, bazı ülkeler sınırlarına duvar örerek eskisinden daha engelleyici hale getirmeye çalışmaktadırlar. Bir anlamda ulus devletler olgusu küreselleşmiş ve bilgi toplumu niteliğini kazanmış sistemin yerleşme yapısının mantiki sonuçlarına ulaşmasını engelleyici bir rol oynamaktadır.

Ulus devletler olgusunun yarattığı engellere rağmen küreselleşen ve bilgi toplumunda gelişmekte olan insan ile yer arasındaki yeni ilişki biçimleri göç kavramının dayandığı temel varsayımların geçerliliğini önemli ölçüde yıpratmış bulunmaktadır. Günümüzde insanlar bir yıl içinde sürekli olarak yeryüzünün tek bir noktasında yaşamamaktadır. Günümüz dünyasında insanlar kendilerinin yaşaması için birden fazla konuta sahip olabilmekte, yılın değişik dönemlerinde yer yüzünün başka noktalarında yaşamaktadırlar. *İnsanların yeryüzüyle ilişkisi artık tek noktayla değil değişik yerlerde bulunan çok sayıdaki noktayla kurulmaktadır.* İnsan yeryüzüyle ilişkisinin çoklu noktada kurulmasını sadece yüksek gelirliyle özgü olarak da düşünmemek gerekir. Örneğin mevsimlik tarım işçileri de bir yıl içinde yeryüzüyle ilişkisini çoklu noktada kurmaktadır. Böyle düşünmeye başlayınca bir yıl içinde her kişinin ikamet ettiği bir yerden söz etmek olanaksız hale gelmektedir. Bu durumda insan yer ilişkisini betimlerken *kişilerin yıllık güzergahlarından* söz etmek gerekecektir.

Şimdilik bir kişinin yıllık yer değiştirme güzergahı bulunabileceğini akılda tutarak, günümüzde insanların yaşam boyu yer değiştirmelerine baktığımızda bu kişilerin bir yerde doğdukları, bir yerde okuduğu, iş hayatını bir başka yerde geçirdiğini, emekliliğinde bir başka yerde yaşadığını görebiliriz. İnsanların yıllık güzergahlarını ihmal etsek bile *yaşam boyunca da yeryüzünde bir güzergah çizdiğini* söyleyebiliriz.

Bu tartışmadan sonra günümüzün dünyasında insanların yer değiştirme gerçekliğini ifade etmekte güzergah kavramının göç kavramından daha uygun olacağını söyleyebiliriz. Tabii ki

yaşam güzergahı kavramıyla yıllık güzergah kavramını bir arada kullanmak olanağı da bulunmaktadır. Bir kişinin yaşam güzergahında her yer değiştirmesinden sonra o kişinin yıllık yaşam güzergahlarının da yeniden kurulması söz konusu olabilecektir.

Dünyada küreselleşme eğilimlerinin yüksek olduğu bir dönemde ulus devletlerin sınırları güçlendiriliyor ve insanların yer değiştirmesine sınırlamalar getiriliyorsa, bu olgu insanların yaşam güzergahlarının gerçekleşmesinin engellenmesi anlamına gelmektedir. Böyle yeni bir bakış açısına geçildiğinde, mültecilerin ihlal edilen insan haklarının daha çok olduğunu kavramak daha kolay olacaktır. Ulus devletlerin sınırlarının güçlendirildiği, insanların sınırları geçmesinin engellenmesinin sürdüğü bir ortamda, göç kavramı anlamlılığını koruyabilmektedir. Eğer sınırlar insanların yer değiştirmesini engelleyemediği bir döneme ulaşırsa, göç kavramı güzergah kavramı karşısında varlığını korumakta zorlanacaktır.

ULUS DEVLETLERDEN VE ONUN ÜST KURULUŞU OLAN BİRLEŞMİŞ MİLLETLERDEN OLUŞAN BİR SİSTEM YEREL SAVAŞLARIN ENGELLENMESİNDE VE NEDEN OLDUĞU NÜFUS YERDEĞİŞTİRMELERİ KARŞISINDA NEDEN ACİZ KALİYOR ?

Bu konuşmanın temel tezi, günümüzün küreselleşen ve bilgi toplumuna geçen dünyasında var olan ulus devletler ve onun üst kuruluşu olan Birleşmiş Milletler Teşkilatının, bu dünyayı yönetmekte başarısız olmasıdır. Bu başarısızlığın temel nedeni, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan dünya sistemini günümüz Dünyasını yönetmekte artış yetersiz kalmasıdır. Dünya küreselleşerek bilgi toplumuna geçerken, var olan sistem yeni gerçekliğin gereksinmelerini karşılayacak değişimleri, ulus devletlerin gösterdiği dirençler dolayısıyla gerçekleştirememiştir. Küreselleşme ve gelişen iletişim teknolojinin gerçekleştirdiği entegrasyon düzeyi *kozmopoliten bir yönetişimin kurulmasını* gerektirmektedir.¹⁰ Birleşmiş Milletler sistemi ve karar mekanizmaları küreselleşmiş bir dünyanın yönetim sistemi olamamış, ulus devletler dünyasının bir kurumu olma niteliğini aşamamıştır.

Bu zafiyet Suriye’de yaşanan iç savaş ve daha sonrasında yaşanan büyük göç dalgaları karşısında açıkça ortaya çıkmıştır. Eğer Dünya’nın kozmopoliten yönetişimi kurulmuş olsa ve Dünya’da meşru güç kullanımı yetkisi ulus devletlerin elinden alınarak bir tekel oluşturacak şekilde kozmopoliten yönetime verilerek, ulus devletlerin güç kullanmaları dayanağını yitirmiş olacaktı. Ulusal savaşlar ortaya çıkmayacaktı. Dünya barışı gerçekleşmiş olacaktı. Suriye gibi bir devlette iç savaş ortaya çıkmamasına rağmen , bir kalkışma olsa bile kısa sürede çözüme ulaştırılacaktı. Bu durumda da büyük miktarda nüfusun yer değiştirmesi için bir neden oluşamayacaktı.

Oysa ulus devletler kendilerinin güç kullanma yetkilerinin çok kademeli bir dünya yönetim sistemine devredilmesine razı olmayınca, dünya barışının kurulmasının mekanizmaları olu-

¹⁰ Bu konuda bkz:David Harvey:*Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom*, Columbia University Press, New York,2009.

şamamaktadır. Bu mekanizmalar kurulmamış olunca günümüzde Suriye’de yaşanan durum ortaya çıkmaktadırlar. Suriye’deki kriz Arap Baharı sonrasında gerçekleşmiştir. Arap Baharı 17 Aralık 2010’da, Tunus’ta otoriter bir rejimin uygulamalarına karşı çıkan bir bilgisayar mühendisi olan, Muhammed Bouazizi Sidi’nin kendisini yakmasıyla başlamış ve domino etkisiyle Libya, Mısır, Bahreyn, Fas ve Suriye’ye yayılmıştır. Mısır ve Libya’da rejimler devrilmiş, diğer Arap devletlerinde halkın tepkileri değişik biçimlerde açığa çıkmaya başlamıştır. Suriye’de ise ilk büyük ayaklanma 15 Mart 2011’de Dera’da başlamıştır. Suriye rejimi de göstericilere karşı silah kullanarak şiddetle bu hareketi bastırmaya girişmiştir. Bundan sonra BM’nin bu krizi çözecek müdahalelerde bulunamayışı üzerine, Türkiye, İran, ABD, Rusya vb. ulus devletler bir çözüm getirmek söylemiyle, müdahalelere girişince durum bir krize dönüşmüştür. Bu kriz içinde dıştan gelen radikal Sünni Müslümanlar İŞİD denilen bir devlet/terörist örgüt kurarak, Esad Rejimi dışında uluslararası camianın üzerinde anlaştığı yeni bir düşman yaratmıştır. Bu ortamda İŞİD’i ortadan kaldırmaya çalışıyoruz söylemini ön plana alan güçlü ulus devletler, “vekaletler savaşı” adı verdikleri çok bencil bir savaş türüne başvurarak, bu krizin sürekli tırmanmasına neden olmaktadır.¹¹

BM ve ulus devletler sisteminin müdahaleleriyle Suriye’de geline nokta, artık Esat Rejimi-ne karşı ayaklananların demokrasi talepleri artık dünyanın gündeminde yoktur, gündemde olan ve konuşulan güçlü devletleri reel politik taleplerinin nasıl dengeleneceğidir. Bu kadar başarısız bir dünya yönetimi sonunda Suriye’deki savaşlarda Şubat 2016 itibarıyla 470.000 kişi ölmüş, dışa göç eden mülteci sayısı 4,9 milyona, ülke içinde yer değiştiren nüfus sayısı 6,3 milyona ulaşmıştır. Bu sayılar artışlarını sürdürmektedir.¹² Bu travmanın ortaya çıkmasını engelleyemeyen BM ve ulus devletlerden oluşan bu sistem bu büyük nüfus yer değiştirmeleri karşısında, etkisiz kalmaktadır. Küresel dünyada ulus devletler, kendilerinin uluslararası sorumlulukları bulunduğunu akıllarının ucuna bile getirmeden, yurttaşlarının çıkarlarını koruduğu söylemine dayanarak, mültecilerin yükünü, Türkiye’de dahil olmak üzere Suriye’nin komşusu ülkelerin ve Suriyelilerin sırtına yükleme yolunu bulmuşlardır. Mülteciler ulus devlet zihniyetinin hakimiyetiyle yönlendirilen uluslararası siyasetin başarabildiği Suriyelileri büyük ölçüde “sürgün ekonomilerine” ve “kamplardaki yaşama hapsedmek” olmuştur.

¹¹ Ahmet Koyuncu: *Kentin Yeni Misafirleri Suriyeliler*, Çizgi Kitabevi, Konya, Ekim.2014.

¹² <https://tr.wikipedia.org/wiki/suriye>

KÜRESELLEŞMİŞ BİR DÜNYADA MÜLTECİ SORUNLARINA ÇÖZÜM BULABİLMEK İÇİN NE TÜR ZİHNİYET DEĞİŞİKLİKLERİNİN YAPILMASI GEREKİYOR

BM ve ulus devletler sisteminin, özelde Suriyelilere, genelde ise mültecilere sunabildikleri çözümlerin kamp yaşamına ve sürgün ekonomilerine mahkum etmenin ötesine geçemediği saptamasını yaptığımızda bu durumun insanların onurlu yaşam hakkıyla bağdaşmadığı hemen kavrarız. Tabii bu bir çözüm olarak görülemez. Bir çözüm üretebilmek için BM sisteminin ve ulus devletlerin mültecilere yaklaşımı konusunda üç ayrı boyutta zihniyet değiştirmeleri gerekmektedir.

Bunlardan *birincisi mülteci sorununun tanımlanmasındaki değişiklik* olacaktır. Günümüzde ulus devletler kendisine sığınmak durumunda kalmış kişilere birbirinin içinde olan iki farklı bakış açısıyla yaklaşmaktadırlar. Bunlardan birincisi bu mültecilere gelecekte suçlu haline dönüşebilecek bir kitle olarak bakmak olmaktadır. Bu nedenle de, onlara güvenlik kaygılarıyla yaklaşmaktadırlar. Mültecilere yaklaşmanın bir başka biçimi ise bu göçmenlerin ülkelerini terk etmiş olmaları dolayısıyla, kendi biyolojik varlıklarını sürdürecektik gereksinimlerini karşılamak olanaklarını yitirerek, muhtaç duruma düştüklerini düşünerek, bir tür merhamet duyguları geliştirerek, mültecilerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bazı fedakarlıklar yapmaya yönelmek biçiminde ortaya çıkmaktadır. Merhamet ve korku duyguları içindeki ulus devletler mültecilere kamplar kurarak hem güvenliklerini garanti altına almaya, hem de onların gereksinimlerini belli bir ölçüde yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Eğer temel çözüm buysa kamplar büyük ölçüde yaşayanlara bir müphemlik ve geleceksizlik sunmaktadır. Bu yaşamın pratikleri/ habitusları içinde bir gelecek umudu yaratılamamaktadır.¹³

Mültecileri sürgün ekonomisine hapsolmaktan kurtarabilmek ve onları kendi geleceklerini inşa etme arayışına sokabilmek için mültecilere bir sığınmış aciz kişi olarak bakmaktan kurtulularak, kendi insan haklarına sahip çıkmak iradesine sahip yapabilme kapasitesine sahip insanlar olarak bakmaya başlamak gerekir. Onları bir ulus devletin dışladığı yurttaşlar olarak görerek değil, bir dünya vatandaşı olarak görmeye başladığınızda, sahip oldukları *insan haklarını gerçekleştirebilmelerinin* yolunu açmaya yönelmek durumunda kalırsınız.¹⁴ Böyle bir zihniyet sıçramasının oluşabilmesi için Dünya'da kozmopoliten yönetişimin benimsenmesi gerekmektedir. Oysa BM'ler sistemi içindeki ulus devletler kendilerini mültecilere korku ve merhamet içinde yaklaşmanın sınırlamalarından kurtaramamaktadır.

Mülteciye bakış açısını değiştirmenin önemini Suriye örneği bize açık olarak göstermektedir. Esad rejimine başkaldıran ve sonunda mülteci olma durumuna düşen kişilerin bu baskıcı rejime karşı talepleri vardır. Demokratik ve laik bir yönetim talep etmektedirler, onları bir dünya

¹³ Fırat Genç: "Söyleşi" Ezgi Tuncer Gürkaş ve Pelin Tan "Göç Mekanlarında Zor, Direniş ve Dayanışma", *Saha Helsinki Yurttaşlar Derneği*, Sayı.2, Ocak 2016, ss.54-61.

¹⁴ Ayşe Çavdar: "Söyleşi" İbrahim Kabaoğlu: "Sınır Tanımayan Yurttaşlık Mümkün mü?", *Saha Helsinki Yurttaşlar Derneği*, Sayı.2, Ocak 2016, s.25-31.

vatandaşı olarak görecektir ve onların taleplerini karşılayacak bir kozmopoliten dünya yönetişimi kurulamamış olduğu için, BM sisteminin konuya yaklaşımını içinde aciz duruma düşmekte taleplerinin yüksekliğini koruyamamaktadır. Suriye'den ayrılan mültecilerin içinde bulundukları durum onların insan haklarının ve siyasi kişiliklerinin tanınmasının neden önemli olduğunu açıkça ortaya çıkarmaktadır. Onların siyasi talepleri uluslararası kamu alanının gündeminde kendilerine yer bulmamaktadır. Gündemde yer alanlar ise, onların taleplerinin nasıl karşılanacağı değil, ulus devletlerin reel politığe dayandırılan taleplerinin nasıl dengeleneceğinin ötesine geçememektedir. Onların çoğulcu, demokrat ve seküler bir devlet arayışları bir muhatap bulamamaktadırlar. Onlara vekalet savaşı yaptıranların bile onların siyasal taleplerini ne kadar ciddiye aldıkları kuşkuludur.

Beklenen zihniyet değişmesinin *ikinci boyutu* çözümü geliştirmesi beklenen temel aktörün kim olduğuna ilişkindir. Beklenen *çözümü ulus devletlerin merhametinde aramaktan vaz geçmek ve çözümü mültecilerin kendi kapasitelerinde ve örgütlenmelerinin güçlerinde arayarak onların önünü açmakta aramaya* yönelmektir. Mültecilerin yeni durumlara uyum yapmasını yönlendiren temel aktörler kendi bizleri olan ulus devletler olduğunda, kendilerinin korku duydukları ve merhamet ettikleri mültecilerin sorununun çözümü için yeterli kaynağı harekete geçirecek kararlılığı gösterememekte ve onları denetlemek kaygısıyla aldığı önlemlerle mültecilerin potansiyellerini harekete geçirmesinin önünü de büyük ölçüde kapatır hale gelmektedir. Böylece mültecilerin kendi sorunlarını çözebilmekte yararlanacakları büyük bir güç ve motivasyon kaynağı devre dışı kalmaktadır.

Bu yetersiz kalışı en iyi mülteciler hissetmektedirler. Nitekim Suriye'den Türkiye'ye gelen mülteciler devlet kamplarda kalanların ihtiyaçlarının oldukça iyi düzeyde karşılanmasına karşın, onlar kamplarda kalmak yerine Türkiye'nin içine dağılarak, ya da Türkiye dışına giderek kendi yaşamlarını kendileri kurmak istemektedir. Onlar tüm zorluklarına karşın kendi yaşamlarını yeniden üretmekte serbest kalmak istemektedirler. Türkiye'de olduğu söylenen 3,5 milyon göçmenin sadece 250.000'nin kamplarda bulunduğunu hatırlarsak, Suriyeli mülteciler bu kararlılığı göstermeseydi, Türkiye'ye maliyetlerinin taşınamaz bir düzeye ulaşabileceğini de hem kavrarız. Bu kısa hatırlatmalar bize mülteci sorununun çözümünün ulus devletlerin girişimlerinden çok, mültecilerin kendi kapasitelerini harekete geçirmesine bağlanması gerektiğini açıkça göstermektedir. Türkiye' de de bu gerekliliğin farkına varıldığı söylenebilir. Suriyeliler içinden sermayesi olanların iş kurmalarına, Suriyelilerin iş kanununun bağlayıcılıklarına tabi olmadan çalışmalarına izin verilmektedir. Hatta Türkiye'de küçük iş çevrelerinde ve tarım kesiminde " mülteci krizinin" fırsata çevrilmesi konuşulmaya başlanmıştır. Ama yine de Türkiye'nin ve BM'nin mültecilerin dönüştürücü kapasitelerini tam olarak harekete geçirebildiklerini söylemek mümkün değildir. Bu kapasitelerin harekete geçirilememiş olmasında mültecilerin örgütlenerek yeni uyum projeleri geliştirdiklerinde, hem Türkiye hem de uluslararası kuruluşlarca muhatap alınmayışının önemli bir payı olduğu söylenebilir.

Beklenen zihniyet değişmesinin *üçüncü boyutu* ise insanların/mültecilerin yeryüzüyle ilişkisini yer yüzünde bir noktada var olmak ve yer değiştirmeyi göç ile ifade etmekten vazgeçerek, yaşadığı yeri terkeden *mültecilerin kendi projelerini gerçekleştirebilecekleri bir güzergahta hareket etme yolunun açık tutulmasını bir hak görmeye başlamak* olacaktır. Böyle bir zihniyet değişikliğinin olabilmesi için küreselleşme ve bilgi toplumuna geçiş konusunda daha da yol alınması ve kozmopoliten yönetişimin kurulmuş olması gerekecektir. Küreselleşmiş dünyada eğer kozmopoliten yönetişimin kurumsallaşması gerçekleşmiş bulunsaydı, Suriye krizi gibi bir kriz doğmayacaktı. Bunun iki nedeni olacağı söylenebilir. Bunlardan birincisi güç kullanma tekelinin kozmopoliten yönetişimde bulunması dolayısıyla iç savaş büyüme olanağı bulamadan bastırılacak olmasıdır. İkinci neden ise, her şeye rağmen doğabilecek göreceli olarak az sayıdaki mültecinin ise kendi seçtikleri güzergah üstünde kendi potansiyellerine güvenerek rahatça hareket etme olanağı bulacakları için belli ülkelere yığılmadan kendi yaşamlarını yeniden kuracakları için bir kriz yaratmayacaklardır. Unutmamalı ki bir küresel sistemin başarısı her ülkenin yabancıları içerebilme kapasitesini oluşturabilmiş olmasına bağlıdır.

SON VERİRKEN

Konuşmamın sonuna gelmiş bulunuyorum. Bu konuşmayı yaşanan olaylar karşısında eleştirel pozisyonunu koruyan bir planlı bakış açısıyla yapmaya çalıştım. Ama bunu yaparken, bir akademisyen olarak kendimi, BM ve ulus devletler düzeninin geliştirdiği kurumsal yapıyla sınırlamadım, var olan düzeni sorgulamayı bir görev olarak gördüm. Tabii mülteciler konusunda sorumluluğu olan bürokratlar çözümlerini var olan kurumsal yapı içinde üretmek durumundadırlar. Oysa bazı durumlarda var olan kurumsal yapılar çözümleri zorlaştırmakta, insanların taşıdıkları yükleri ve maliyetleri artırmaktadır. Bu durumda akademik çevreden gelenler için, var olan kurumsal yapıların topluma maliyetlerini sergilemek bir görev haline gelmektedir.

Tabii ki bu yetersizlikler toplumların gündemine taşınmadıkça, insanların onurlu yaşam haklarına saygılı çözümlemelerin üretileceği yeni kurumsal düzenlemelerin neler olabileceği konusunda farkındalıklar yaratılamayacaktır. Türkiye'nin Suriye iç savaşı ve bu savaşın doğurduğu mülteci akımlarından sonra yaşananlar konusunda yürüttüğümüz tartışmalar, İletişim Teknolojileri alanında yaşanan gelişmeler ve küreselleşme konusunda alınan yol sonrasında gelinecek noktada Dünya yönetişim sisteminin yeniden düzenlenmesi gereğini açıkça ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda dünyanın yeterli bir birikimi oluşmuş bulunmaktadır. Bu yeni kurumsal yapının dünya düzeyinde kozmopoliten bir yönetişim olacağı ve bu yönetişimin çok kademeli olacağı belirginlik kazanmıştır. Böyle bir yapı oluştuğunda, her kişinin çok kimlikli olacağı, bu kimliklerden birisi dünya vatandaşı olması iken, diğerleri her teritoryal kademeye ilişkin bağlılıklarından doğan kimlikler olacaktır. Bu sistem savaş üretmeyeceği gibi yerini değiştirmek isteyen dünya yurttaşlarının kendi yaşam güzergahlarını oluşturmasında önemli engellemelerle karşılaşmayacaktır. Bu dünyada oluşacak duygusal örüntüleri, nefretler üzerine değil

barışçılık üzerine kurulacaktır. Tabii böyle bir çözümleme reel politik düşünceyle uyum içinde değildir. Ama ben görevimin insanları reel politik düşüncenin baskısından kurtararak eleştirel düşüncenin nefes almasını sağlamak olduğunu düşünüyorum.

ÖRGÜTLENME SÜRECİNDE MÜBADİLLER: SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE MÜZELER

Dr. Serhan Kemal SAYGI*, Uzm. Gültekin GENÇ**

ÖZET

Türkiye’den Yunanistan’a göç eden mübadil Rumlar, kurdukları dernekler, vakıflar, araştırma/kültür merkezleri ve müzeler sayesinde kimliklerini korurken, Türkiye’de mübadil kimliğinin 2000’li yıllara kadar gelişmediği görülür. Özellikle 1930’larda Atina’da açılan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, Anadolu’dan gelenlerin kültürel, sanatsal, folklorik değerlerinin korunması ve arşivsel malzemenin saklanması açısından önemli bir işleve sahiptir.

Türkiye’de mübadele konulu ilk akademik çalışma, Mihri Belli’nin 1940 tarihinde Amerika’da yazdığı *Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi/Ekonomik Açıdan Bir Bakış* adlı doktora tezidir. Bu çalışmadan neredeyse 40 yıl sonra Kemal Arı tarafından kaleme alınan *Büyük Mübadele* adlı eser, mübadeleyi akademik anlamda tekrar gündeme getirmiştir. Mübadele özelindeki akademik uyanış son yıllarda hem mübadele üzerine yapılmış bilimsel araştırmaların hem de kurulan dernek ve vakıfların sayısında ciddi bir artış meydana getirmiştir. Yerel yönetimlerin desteği ile açılan müze ve anı evleri ise mübadillerin geride bıraktığı kültür öğelerinin sergilenmesinde ve geleceğe aktarılmasında önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Bu çalışmada, mübadillerin örgütlenme süreçleri, mübadele hakkında yapılan bilimsel araştırmalar ve müzecilik faaliyetleri çeşitli yönleriyle değerlendirilmektedir.

MÜBADELE SONRASI-YENİ BİR HAYAT VE FARKLI DENEYİMLER

1923 yılında Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan antlaşmayla Yunanistan’dan Türkiye’ye göçen Müslüman Türkler arasında yakın döneme kadar bir mübadil kimliğinin oluşumundan söz etmek mümkün değildir. Oysa ki; aynı şartlarda Türkiye’den göç eden Rumlar arasında bu kimlik ilk günlerden itibaren hep gündemde olmuş ve Yunan kamuoyunda ciddi bir yer edinmiştir. Bunda iki önemli etken ortaya çıkmaktadır; birincisi Yunanistan’da mübadillerin (kendi ifadeleriyle “mültecilerin”) yerleşmiş oldukları hemen her yerde dernekler kurarak ilk günlerden itibaren örgütlenmeleridir. İkinci unsur ise Yunanistan’da konuyla ilgili olarak erken tarihlerden itibaren çok sayıda bilimsel çalışmanın yapılmış olmasıdır. Türkiye’de mübadele-nin uzun süre neden gündeme gelmediği, mübadillerin bu kadar zaman neden suskun kaldığı

* Dr. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi ve Müzesi, skemalsaygi@gmail.com

** Uzm. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Arşivi ve Müzesi, gencgultekin@gmail.com

bu bildirinin cevabını aradığı sorulardır. Bildirinin oluşumunda, mübadeleyle veya göçle Bal kanlardan Türkiye'ye gelen göçmenlerin kültürel varlıklarını korumak, sergilemek ve gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla 2017 yılında hizmete açılan Buca Göç ve Mübadele Anı Evi'nin kuruluş sürecinde yer almamızın büyük katkısı olmuştur.¹

Türkiye'de gerek akademik çevrelerde ve gerekse halk arasında Mübadele anlaşması kapsamında Türkiye'ye gelen veyahut Türkiye'den Yunanistan'a gidenler için mübadil tanımı yapılmaktadır. Mübadil, uluslararası göç terminolojisinde yer almayan bir kelimedir ve Türkçeye mahsustur. Buna karşın, Yunanistan'daki terminoloji, Türkiye'dekinden farklılıklar içermektedir. Aynı koşullar altında Anadolu'dan Yunanistan'a giden göçmenler için Yunanistan'da mülteci terimi kullanılmaktadır.² Yunanistan'daki 'mülteci' söyleminin siyasi bir takım göndermelerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki, mülteci kavramında politik manada eski topraklarda hak iddiası bulunurken, mübadil tanımında böylesine bir hak iddiası söz konusu değildir.

"Mübadil" ve "mülteci" olarak ifade edilen kimlik tanımlamaları göçmenlerin yeni yaşamlarındaki örgütlenme süreçlerini doğrudan etkilemiştir. "Mülteci" kavramını benimseyen Rum mübadiller, Türklerden daha etkin bir kimlik bilinciyle kısa süre içinde örgütlenme çalışmalarına başlamıştır. Buna karşın, Türklerin mübadil kimliğini son yıllarda sahiplenmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu noktada mübadeleye tabi tutulan nüfus üzerinde durmak gerekir. 1,5 milyona yakın Rum, 4,5 milyonluk bir nüfusa dahil edilmiştir yani Yunanistan'ın nüfusu dörtte bir oranında artmıştır. Diğer taraftan sadece 500.000'e yakın bir Türk mübadeleden etkilenmiştir. Bu da 12 milyonluk nüfusun yaklaşık yüzde beşine tekabül etmektedir. Nüfus açısından mübadeleden daha fazla etkilenen Rumların, bunun doğal sonucu olarak yeni vatanlarında hızlı bir şekilde örgütlenme faaliyetlerine başladıkları görülmektedir. Ayrıca Rum mübadiller, Türk kaderdaşlarının aksine ikinci bir göç yapmak zorunda kalmıştır. Yunanistan'da barınamayan binlerce mübadil/göçmen Amerika, Avrupa, Avustralya gibi kıtalara göç ederken, Türkiye'de bu şekilde bir göç söz konusu olmamıştır.

Kimlik tanımlamaları ve nüfus yapısıyla ilgili farklılıklar mübadillerin yeni vatanlarındaki karşılaşma biçimleri ve onlara gösterilen tutum açısından da devam etmektedir. Yaklaşık 500 yıl önce Anadolu'dan Yunanistan'a gelen Türkler için mübadele, adeta uzun bir süre sonra tekrar Anadolu'ya dönüştür. Rum kaderdaşları kadar sıkıntı çekmedikleri görece doğrudur, ancak onları da bekleyen pek çok problem vardır. Göç meselesini çözmek için kurulan bakanlığın yetersizliği, savaştan yeni çıkmış ülkedeki imkansızlıklar, kendi mesleklerine uygun olmayan bölgelere yerleştirilmeleri mübadillerin karşılaştığı temel sorunlardır. Bir diğer önemli husus ise Türkiye'den gidenlerle, Türkiye'ye gelenler arasındaki toplumsal farklılıklardır. Anadolu'dan giden Rumlar genellikle şehirlilerden oluşmaktadır; ancak Türkiye'ye gelen göçmenlerin çoğu

¹ Anı evinin kuruluş sürecinde görev alarak mübadilleri ve mübadil kültürünü yakından tanıma fırsatını bulduk. 3. kuşak mübadillerle sözlü tarih görüşmeleri gerçekleştirdik, anı evi için belge, fotoğraf ve çeşitli objelerin yer aldığı müze materyali topladık. Ayrıca İzmir'de faaliyet gösteren dernek ve vakıflarla iletişim halinde olduk. Edindiğimiz tecrübeyi ve izlenimleri bu bildiriye aktarmaya çalıştık.

² Sepetçioğlu, 2014, s. 61.

kırsal bölgelerden göç etmiştir. Bu durumun yarattığı zorluğu dönemin İktisat Bakanı Celal Bayar, TBMM'deki bir oturumda şu sözlerle dile getirmektedir:

*İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin hayat şartları eşit değildir. Gidenler ekseriyet itibariyle esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençberdirler. Efendiler gelenlerin büyük çoğunluğu köylüdür, gidenlerin büyük çoğunluğu şehirlidir. Böyle eşitsiz oranlar arasında iskân yapmak imkânını yüksek anlayışınıza bırakıyorum.*³

Yüz binlerce insanın göç hareketini kontrol etmek zaten başlı başına bir sorun oluşturmaktaydı. Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin iyi niyetli çabaları sorunları çözememişti. Hiçbir hazırlık yapılmadan mevcut koşullar içinde göçmenlerin yerleştirme işlemleri halledilmeye çalışılmıştı. Bazı kabilelerin göç istikametleri defalarca değiştirilmiş ve göçmenler gidecekleri yerlerin kesin olarak belirlenmesi için aylarca beklemek zorunda kalmıştır. Kimi göçmenler bu durumu Doğu kaderciliği ile kabullenirken kimilerinde öfke gözlemlenmekteydi.⁴

Buna karşın mübadillerin geleceğe dair umutlu bir bekleyiş içinde olduğunu biliyoruz. Yeni devletleri Türkiye Cumhuriyeti, Ulusal Kurtuluş Savaşı'ndan başarıyla çıkmış, imparatorluk mirasçısı bir devlettir ve zafer sarhoşluğuna kapılmadan siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan hızla yeni bir yapılanmanın içine girmiştir. Mübadillerle yerli halk arasında sosyo/kültürel açıdan zaman içinde farklılıklar oluşmuş olsa da, kimi çekincelere rağmen onları Türkiye'de memnuniyetle benimseye hazır bir topluluğa dâhil olmuşlardır. Türklerin geleneksel müsafirperverliği, mübadillerin uyum sürecini nispeten sorunsuz geçirmelerini sağlamıştır. Mübadiller ve yerliler arasında toplumsal yaşamda bir süre sonra çok büyük farklar kalmadığı ortadadır.

Mübadil Türkler, yaşadıkları olumlu veya olumsuz gelişmeler neticesinde dünyadaki diğer göçmen guruplar, diasporalar veya Yunan mülteciler gibi sert bir çekirdek oluşturup gettolaşmamışlardır.⁵ Yabancılaşma ve yalıtılma duygusu çok güçlü tecrübe edilmemiştir. Göz ardı edilebilecek bazı küçük istisnalar dışında, yerliler tarafından ötekileştirmeye tabi tutulmamışlardır. Anadolu Türkleri, onları "Kafile-i Mazlumin", "Soluk Benizli Dindaşlarımız" diyerek kabul etmiş ve onlar için para toplayıp kampanyalar yapmıştır. Tüm bunlara Türklerin göçe alışkın bir toplum olma özelliğini de eklemek gerekir. Mübadilleri karşılayan Türklerin büyük çoğunluğu da zaten göçlerle o topraklara gelen muhacirlerdir.

Söz edilmesi gereken diğer bir nokta ise Türk Mübadillerin kimlik bilinci ile resmi ideoloji arasındaki yakınlıktır. Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ideolojisinin belirgin politik unsuru olan "Batılılaşma", göçmenlerin tabiatına çok uygundur. Ayrıca kendileri gibi Balkanlardan gelmesinden dolayı özdeşlik kurdukları Mustafa Kemal'in başında bulunduğu bir ülkeye gelmenin yarattığı özgüven duygusu da önemli bir psikolojik rahatlama yaratmış olmalıdır. Buca Göç ve Mübadele Anı evi için yapılan çalışmalar sırasında sıkça karşılaştığımız anekdotlardan bir örnek vere-

³ Sezer, 2012, 23.

⁴ Blanchard, 1925, 449-456.

⁵ Doğruyol, 2016, 380.

cek olursak; Selanik'ten göçen mübadil ailelerin hemen hemen tümü kendi ailelerinin Atatürk ve ailesiyle bir bağlantısından söz etmektedir. Kimisi aynı mahalle oturduklarını, kimisi Zübeyde Hanım'la babannesinin arkadaş olduklarını ileri sürerek bunu sürekli vurgulamaktadır. Türk mübadillerin Mustafa Kemal Atatürk'ü adeta kendilerinden biri gördükleri ve kurmaya çalıştığı yeni devlet yapılanmasını içtenlikle desteklediklerinin anlaşılması bakımından önemlidir.

Yunan mübadillerin yeni vatanlarındaki karşılanışları ise Türklerinki gibi olmamıştır. Mülkiyet sorunu ve geçim sıkıntıları, yerel halkın kendilerine karşı olan önyargılı, dışlayıcı ve hatta aşağılayıcı tutum, aynı kaderi ve acıları paylaşmış olmanın yarattığı duygudaşlık, kaybedilmiş vatan söylemi ve Yunan hükümetinin sorunları çözme konusundaki yetersizlikleri mübadil bir travmaya dönüşmüş ve Yunan mübadiller, büyük bir hayal kırıklığı içerisine girmiştir. Göçün yarattığı sorunlar yanında yeni yurtlarında yaşadıkları sıkıntılar Yunan mübadillerin birlikte hareket etmelerini sağlamıştır. Bu psikolojik durum, Anadolu Helenizmi nostaljisinin ve eski vatanlarını unutmamak amacıyla kurulan onlarca sivil toplum örgütünün ortaya çıkışını önemli derecede etkilemiştir. Türk mübadillerde görülmeyen diğer bir farklılık ise "Küçük Asya Felaketi"nin meydana getirdiği ağır tahribatla başa çıkmaya çalışan bir ülkeye giden göçmenlerin yerleştirildikleri köy ve mahallelere geldikleri köylerin ve mahallelerin adlarını vermeleridir. Ayrıca semtlerinin sokak isimleri de geldikleri yerlerden alıntıdır.

Netice itibariyle; nüfus yapısı, kimlik tanımlamaları, psikolojileri, iskan sırasında yaşadıkları ve yeni devletlerinin benzeşmeyen siyasi ve sosyal koşulları nedeniyle iki mübadil grup arasında ciddi farklılıklar söz konusudur. Sivil toplumun "gönüllü, devletten özerk, özel alan ile kamusal alan arasında aracı niteliğinde bir sosyal yapılanma olduğu" tanımından yola çıkacak olursak Yunanlıların doğal bir süreç içinde örgütlenme faaliyetlerine başladıkları söylenebilir.

TOPLUMSAL BELLEK ÇALIŞMALARI

Mübadil sivil toplum örgütlerinin Türkiye'de geç tarihlerde ortaya çıkmasının nedenleri arasında mübadeleyle ilgili toplumsal bellek çalışmalarının yapılmamış olması da etkilidir. Yunanlıların Anadolu'daki hatıralarını yaşatmak ve bunları kayıt altına almak için Türklerden çok daha istekli bir tutum içinde oldukları malûmdur. Kişisel tanıklıkların ideolojik ve romantik özellikleri nedeniyle bilimsellikten ve nesnellikten uzak olduğu tartışmalarını bir yana bırakacak olursak, örneğin Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin kaydettiği binlerce sayfalık sözlü anlatı, Rum mübadiller arasında kollektif bir bilinç yaratılması açısından son derece önemli bir etki yaratmıştır.

Türkiye'de ise Küçük Asya Araştırmaları Merkezi gibi bir kurumdan söz edemiyoruz. Özellikle son iki yüz yıllık tarihi sürekli göçlere tanıklık etmiş olan Türkiye'de böyle bir kurumun bulunmaması önemli bir eksikliktir. Türk mübadillerin ortak bir kimlik ve bilinçte buluşmalarını geciktiren nedenlerden biri de budur.

TÜRK YAZINININ VE AKADEMİK ALANIN MÜBADELEYE OLAN İLGİSİZLİĞİ

Türk yazınının ve akademik alanın mübadeleye olan kayıtsız tavrı sivil toplum örgütlenmeleriyle ilişkilendirdiğimiz diğer bir husustur. Mübadelenin Türk edebiyatında 1990'lara kadar bir etkisinden söz edemiyoruz. Herkül Milas'ın yaptığı tespitlere göre, mübadeleyi takip eden 55 yıl içerisinde konuyla ilgili olarak yaklaşık 10 tane edebi eser yayınlanabilmiştir. Konunun uzun süre Türk romanı açısından yok hükmünde olması, mübadilleri geçmişlerini tanımaktan, yaşadıklarını edebiyat aracılığıyla öğrenmekten uzun süre mahrum bırakmıştır. Ancak, bu alanda son yıllarda büyük bir uyanış meydana gelmiş ve birbiri ardına pek çok yeni edebi eser yayımlanmıştır. Son çeyrek yüzyılda yayımlanan romanlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

Feride Çiçekoglu, *Suyun Öte Yanı* (1992), Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz* (1998), Ertuğrul Aladağ, *Maria-Göç Acısı* (1999), Yılmaz Gürbüz, *Mübadiller* (2007), Handan Gökçek, *Ah Mana Mu* (2010), Canan Tan, *Hasret* (2013), Belgin Karabulut, *Mübadele Günlerinde Aşk* (2014), Handan Öztürk, *Mübadil* (2014) Murtaza Kölemezli, *1924 Rumeli Mübadele Muhacirlerinden-Elveda Rumeli* (2001), Saba Altınsay, *Kritimu-Girit'im Benim* (2004), Yılmaz Gürbüz *Mübadiller* (2007), Güngör Mazlum, *Suskun Güvercin* (2009), Handan Gökçek, *Ah Mana Mu* (2010), Levent Deniz, *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* (2010), Ali Ezger Özyürek, *Muhacirler-Bitmeyen Göç* (2011), Fügen Ünal, *Bir Avuç Mazi* (2012), Tülin Çayırıcı, *Gülcemal* (2012), Belgin Karabulut *Mübadele Günlerinde Aşk* (2014), Handan Öztürk, *Mübadil* (2014), Sabit Sümer, *İki Göçmen Yürek* (2014). *Savaşın Çocukları* (1997), *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* (1999), *Girit'ten Cunda'ya* (2003), Saba Altınsay, *Kritimu-Girit'im Benim* (2004), Güngör Mazlum *Suskun Güvercin* (2009), Levent Deniz, *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* (2010), Tülin Çayırıcı, *Gülcemal* (2012), Yılmaz Karakoyunlu, *Mor Kaftanlı Selanik* (2012).

AKADEMİK ALANIN İLGİSİZLİĞİ

Mübadele, Yunan ve Türk tarihyazımı tarafından çeşitli veçheleriyle ele alınmıştır. Yunan milliyetçi tarihyazımı mübadeleyi bir çeşit "milli trajedi" ve "Küçük Asya Felaketi" olarak adlandırır. Diğer yandan Türk tarihyazımında ise, mübadele Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş anlatısının gölgesinde kalmıştır. Türkiye'de tarihçiliğin bu konuya ilgisizliğinin yanı sıra sosyolojik, antropolojik ve folklorik araştırmaların son yıllara kadar yapılmadığından söz etmek gerekir. Buna karşın, Yunan tarihçiler, sosyologlar ve antropologlar ise mübadelenin kültürel ve kimlik boyutunu ele alan eleştirel çalışmalarına uzun süredir devam etmektedir. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere Türkiye'de mübadele üzerine 1993-2016 yılları arasında 70 adet yüksek lisans ve doktora tezi yapılmıştır. Bu çalışmaların 60 adedinin 2000 yılından sonra tamamlandığı düşünülürse tıpkı edebiyat alanında olduğu gibi akademinin de mübadeleye olan ilgisi son yıllarda artmıştır. Tarih ve sosyoloji dışında mimari, antropoloji, müzik, gastronomi ve iktisat alanlarında araştırmaların artmasına ihtiyaç vardır.

1993-2016 Yılları Arasında Mübadele Üzerine Yapılan ve Yüksek Lisans ve Doktora Çalışmaları (Ulusal Tez Merkezine Göre)

Tablo 1

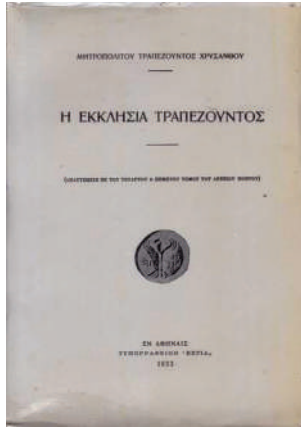
TARİH	36
SOSYOLOJİ	8
ULUSLARARASI İLİŞKİLER	6
TÜRK DİLİ ve EDEBİYATI/DİLBİLİM	3
MİMARLIK	3
ANTROPOLOJİ	3
HALK BİLİMİ	2
DEMOGRAFI	2
EKONOMİ	2
MÜZİK	2
GÜZEL SANATLAR	2
İLETİŞİM BİLGİLERİ	1
TOPLAM	70

TÜRKİYE'DE VE YUNANİSTAN'DA GEÇMİŞTEN BUGÜNE MÜBADİL ÖRGÜTLERİ VE MÜZELER

Türkiye'deki ve Yunanistan'daki mübadele örgütlerinin ortaya çıkışı arasında zamansal ve nedensel olarak bir paralellik yoktur. Yunan mübadiller kültürel değerlerini korumak ve geldikleri yerlerle olan bağlarını sürdürmek amacıyla oldukça erken tarihlerden itibaren örgütlenirken, daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'deki ilk mübadil örgütlenmeleri ancak 1990'ların sonunda ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶ Yunanistan'da henüz göçün yaşandığı ilk yıllarda dahi 200'e yakın mübadele örgütünün kurulmuş olduğu bilinmektedir. Bunlar bir yandan göçmenlikle ilgili sorunların çözümü için uğraş verirken; diğer yandan da çıkardıkları gazeteler ve dergiler aracılığıyla mübadil kültürünün oluşumu, mübadele söyleminin inşası ve kolektif bir mübadil hafızasının oluşturulması için çalışıyorlardı. Pontus Araştırmaları Komitesi ve İzmirli Derneği tarafından yayınlanan Archeion Pontou (1928) ve Mikrasiatika Hronika (1938) dergileri ile Pamprosfygiki ([Η Παμπροσφυγική] (1922), Prosfygiki Foni [Προσφυγική Φωνή] (1925) ve Prosfygikos Kosmos [Προσφυγικός Κόσμος] (1927) gibi gazeteler mübadil kimliğinin inşa sürecinde etkin rolü olan yayınlardan bazılarıydı.⁷ Sözü edilen gazete ve dergiler aynı zamanda 'Küçük Asya Felaketi', 'Büyük Felaket (Megali Katastrofi)' 'Kayıp Vatan' ve 'Anadolu Helenliği' gibi politik söylemlerin de benimsenmesinde işlevsel öneme sahipti.

⁶ Yunanistan'daki mübadillerin hızlı bir şekilde örgütlenmelerini daha önce bahsettiğimiz etmenler yanında bir geleneğin yansıması olarak da yorumlamak mümkündür. Öyle ki; 1861-1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde Yunan kültürünü yaymak, Yunanca eğitimi yaygın hale getirmek amacıyla örgütlenen Osmanlı Rumlarının gittikleri yerlerde bu deneyimi kullanarak örgütlenmeleri pek de zor olmamıştı. Kamouzis, Dimitris., 'Kolektif Temsil, Hafıza ve Mübadil Kimliği: 1923'ten Sonra Küçük Asyalı Rumlar Zorunlu Nüfus Mübadelesi : 90. Yılında Türk Yunan - Yeni Yaklaşımlar Yeni Bulgular, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, 2016, İstanbul. s.51.

⁷ Kamouzis, a.g.e. S.52.

Archeon pontou (İlk Baskı-1928)

Mikrasiatika Hronika (İlk Baskı 1938)

Pamprosfygiki [Η Παμπροσφυγική] (1922)

Prosfygikos Kosmos [Προσφυγικός Κόσμος] (1927)

Bu tür yayınlar yanında kollektif hafızanın pekişmesini sağlamak amacıyla kentlerin önemli noktalarına, anıtsal objeler yerleştirildi. Sembol kişiler ve olaylar için anma günleri belirlendi. Yeni kurulan mahallelere Anadolu'daki kentlerim isimleri verildi; Nea Karvali (Kapadokya Gelveri) Nea Smyrni, Nea Moudania, Nea Magnisia gibi. Bazı yerlerde ise Anadolu'daki yapıların benzerleri inşa edildi. Örneğin; İzmir'de 1922 yılında yıkılmış olan Aya Fotini Kilisesi bunlardan biridir. Tüm bunlar 'kayıp vatan' olarak tanımlanan Anadolu'yla bağ kurmak, geçmişi sürekli olarak hatırlamak/hatırlatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak için düşünülmüş önemli uygulamalardı.

Ancak tüm bunlara rağmen homojen bir mübadil kültürünün oluşturulması çok kolay olmadı. Çünkü göçmenlerin geldikleri yerler gibi, yaşadıkları deneyimler de birbirinden farklıydı; 'Anadolu Felaketi' olarak tanımlanan olaylardan tüm göçmenler aynı oranda etikelenmemişti. Bunun dışında göçmen gruplar arasında kültür ve dil yönünden de bir homojenlik olduğunu söylemek zordur. Bahsettiğimiz negatif etmenlere rağmen, Küçük Asya'daki yaşantının idealize edilmesi ve 'Kayıp vatan' söylemi mübadil kimliğinin inşa edilme sürecinin önemli bileşenleri oldu. Göç ve iskan sürecinde karşılaşılan zorluklar mübadillerin oluşturulan bu söylem etrafında birleşerek kısa sürede örgütlenmelerini sağladı.

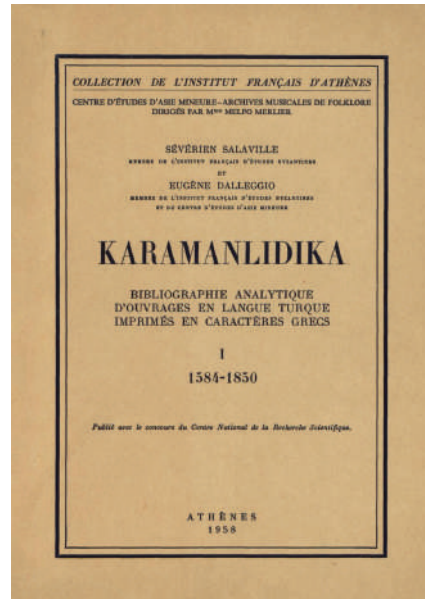
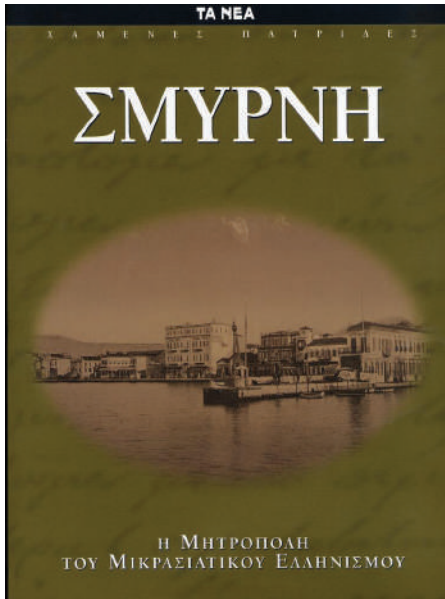

Aya Fotini (İzmir)

Aya Fotini (Atina)

Günümüzde Yunanistan'ın hemen her bölgesinde Anadolu'dan gidenler tarafından kurulmuş olan dernekler bulunuyor. Bunlara değinmeden önce Yunanistan'da mübadele, (ya da mülteciler) denilince akla gelen ilk kurum olan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (KAM)'nden kısaca söz etmek yerinde olacaktır. Anadolu Rumluğu, göç ve mübadele konularında büyük bir birikime sahip olan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi, mübadeleden sekiz yıl sonra Anadolu'dan gelenlerin kültürel mirasını korumak ve geleceğe aktarmak amacıyla, müzikolog Melpo Logotzeti-Merlier tarafından Atina'da kuruldu. Faaaliyetlerine Yunanistan coğrafyasındaki türkülerini kaydetmekle başlayan kurum, ilk yıllarında Müzikle İlgili Halk Bilimi Arşivi olarak adlandırılmış (1930 - 1933), sonraları ise tarih araştırmalarına yönelerek "Küçük Asya İncelemeleri - Melpo ve Oktavios Merlie Vakfı" adını almıştır.⁸ Yunanistan'a yerleşmiş olan Anadolu Rumlarının yerleşim bölgelerinde incelemeler yapılarak; müzikten lehçelere, halkbiliminden cemaat tarihlerine, coğrafyadan etnografyaya, dinden ekonomik hayata, kısaca Anadolu'dan gelen Ortodoks

⁸ <http://tr.kms.org.gr/Vakif/Tarihçe.aspx>

nüfusun getirmiş olduğu bütün kültür mirasını içeren 145 bin sayfalık büyük bir sözlü tarih arşiv meydana getirilmiştir. Söz konusu arşivden faydalanılarak çok sayıda kitap ve makale yazılırken, doğrudan Küçük Asya Araştırmaları Merkezi tarafından çıkarılmış 70'e yakın kitap bulunuyor.

Dünyada göç olaylarının en sık yaşandığı bölgelerden biri olan Anadolu coğrafyasında bu tür bir arşivin kurulmamış olması ciddi bir kayıp olarak değerlendirilmektedir. Ancak sevindirici bir gelişme olarak; Türkiye'de son yıllarda bazı üniversitelerin bünyesinde göç araştırmaları merkezleri kurulmaya başlandığını belirtmeliyiz. 2002 yılında kurulan İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004'te faaliyetlerine başlayan Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne sonraki yıllarda, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi ve Bahçeşehir Üniversitesi Göç ve Kent Çalışmaları Merkezi (2014) gibi kurumlar da eklenmiştir.

Yunanistan'daki mübadil örgütlenmelerine dönecek olursak, ülkede çok sayıda mübadele ve Küçük Asya konulu dernek, müze ve kültür merkezi bulunmaktadır. Bu dernekler istisnaları olmakla birlikte çoğunluğu resmi ideolojiye yakın bir duruş sergilerken; hemen hepsinde Anadolu için 'kayıp vatan' vurgusu öne çıkmaktadır. Türkiye'deki hemşeri derneklerine benzer şekilde örgütlenen Yunan mübadillerini 4 kategori altında sınıflandırmak mümkün olabilir.

1. Ege Bölgesinden gidenler "Küçük Asyalılar".
2. Karadeniz Bölgesinden gidenler, "Pontuslular".
3. Trakya'dan gidenler, "Trakyalılar".
4. Kapadokya'dan gidenler, "Kapadokyalılar" adı altında örgütlenmiştir.

Söz konusu derneklerin ve yerel yönetimlerin girişimleriyle ülkenin hemen her yerinde mübadele temalı müzeler ve sergiler açılmaktadır. Folklor müzesi ya da etnografik müzeler olarak değerlendirilebilecek olan bu mekanların en önemlilerinden biri Atina-Nea Philedelpiha'da bulunan Küçük Asya Hellenizm Müzesi (Filio Chaidemenou)'dır.

Ege Bölgesinden giden Rumlar tarafından 1990'da kurulan bu müze dışında

-Yeni İzmir Ocağı Mübadele Müzesi -Estia Nea Simirnis (Atina)

-(Dedeoğlu)'ta Kapadokyalıların kurduğu; Folklor Müzesi

-Kavala Mübadele Müzesi - Μουσείο Προσφυγικού Ελληνισμού Καβάλας

-Küçük Asya Kültür Merkezi Müzesi-(Μουσείο Μικρασιατικού Πολιτισμού Αιγάλεω) Atina

-Mülteci Hafıza Müzesi (Midilli Adası) bunlardan bazıları olarak sayılabilir. Atina'da bulunan Benaki Müzesi'nin de zaman zaman mübadele ve göç konuları üzerine geçici sergiler açtığını görmekteyiz.

YUNANISTAN'DA KURULAN MÜBADELE MÜZELERİ

**Küçük Asya Hellenizm Müzesi- Filio Chaidemenou
(Nea Fiadelfia-Atina)**

**Yeni İzmir Ocağı (Derneği) Müzesi
Estia Nea Smyrni-Atina**

**Folklor Müzesi
Alexandroupolis (Dedeoğaç)**

Büyük çoğunluğu etnoğrafik öğeler taşıyan bu müzelerde; mübadeleyi ve Anadolu'daki yaşamı anlatan kültür malzemeleri, gündelik yaşam eşyaları, meslek aletleri, döneme ait fotoğraflar, belgeler ve çeşitli objeler sergilenmektedir. Müzeler dışında zaman zaman geçici sergiler açılırken, derneklerin neredeyse tamamı bir odalarını sergi bölümüne ayırmaktadır.

Konunun Türkiye'deki yansımalarına bakacak olursak, Türkiye'de mübadele dernek ve vakıflarının, ancak 1990'ların sonundan itibaren kurulmaya başladığını belirtmiştik. Yine daha önce söz edildiği gibi, bu mübadele konusunun akademik çevrelerce ele alınmaya başladığı yıllara tekabül ediyor. 1990'larda yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkan sınırlı sayıdaki akademik yayın, mübadillerin kendilerini fark ederek örgütlenme sürecine girmelerine neden olmuş; ortaya çıkan mübadil örgütlerinin konuya olan ilgisi ise mübadele içerikli çalışmaların artmasını sağlamıştır.

Türkiye'deki kurulmuş olan mübadele dernekleri hakkında elimizde derli toplu bir veri olmasa da illere göre, iskan edilmiş mübadil sayılarını gördüğümüz yukarıdaki tabloda yer alan kentlerin büyük çoğunluğunda mübadele derneklerinin kurulduğunu söyleyebiliriz. Sayıları her geçen gün artan bu derneklerin belli başlıları ise şunlardır:

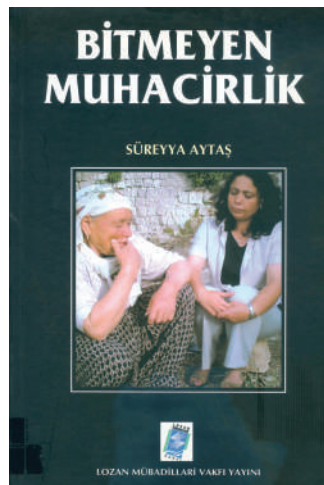
- Lozan Mübadilleri Vakfı-İstanbul
- Lozan Mübadilleri Derneği-İstanbul
- Büyük Mübadele Derneği-İstanbul
- Samsun Mübadele Derneği
- Edirne Lozan Mübadilleri Derneği
- Mudanya Lozan Mübadilleri Derneği- Bursa
- Adapazarı Selanik Türkleri Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği
- Selanik Muhacirleri Derneği- Kocaeli
- Mudanya Yalıçiftlik Köyü ve Selanik Göçmenleri Kültür, Yardımlaşma, Dayanışma Derneği -
- Ankara Lozan Mübadilleri Derneği
- Tuzla Sosyal dayanışma ve Yardım Derneği-İstanbul

Isparta Lozan Mübadilleri Derneği
Sarıyer Lozan Mübadilleri Derneği-İstanbul
Bursa Mübadele Göçmenleri Kültür,Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği
Selanik Mübadele Muhacirleri Derneği-Antalya
Selanik Muhacirleri Derneği- Mersin
Gelibolu Lozan Mübadilleri Derneği
Selanik Türkleri ve Buca Yaylacılıklılar Eğitim, Kültür ve Dayanışma Derneği-İzmir
Giritlililer Federasyonu
Giritliler Derneği (İzmir)
İzmir Girit Mübadilleri Derneği
Giritliler Kültür Dostluk ve Yardımlaşma Derneği (Kuşadası)

Yukarıda bazılarının isimlerini verdiğimiz dernek ve vakıflardan Lozan Mübadilleri Vakfı'na ayrı bir parantez açmak gerekiyor. Türkiye'de mübadele konusunun gündeme gelmesi ve bu konuda kollektif bir bilinç yaratılmasında Lozan Mübadilleri Vakfı'nın önemli etkileri vardır. 2001'de kurulan vakıf, kuruluş amacını şu temellere dayandırmaktadır

- Mübadil kültür, sanat, folklorik değerlerini korumak, yaşatmak
- Yakın tarih ve mübadeleyi bilimsel olarak, araştırmak, belgelemek.
- Mübadillerin bıraktığı kültür varlıklarını korumak.
- Türkiye ve Yunan halkları arasındaki dostluk, sevgi ve işbirliğini geliştirmek ve barış kültürünün yerleşmesi için çaba göstermek.
- Mübadiller ve sonraki kuşaklar arasındaki sosyal ve kültürel dayanışmayı sağlamak.⁹

Vakıf belirtilen amaçları doğrultusunda bugüne kadar çok sayıda panel düzenledi. Sergiler açtı, belgesel filmler çekti ve kitaplar yayımladı. Sonuncusu Ocak 2017'de olmak üzere 3 uluslararası sempozyum düzenledi. Mübadeleyi içeren 20'ye yakın kitap bastı.

⁹ <http://www.lozanmubadilleri.org.tr>

ÇATALCA MÜBADELE MÜZESİ

Vakfın bir başka önemli faaliyeti Türkiye’de ilk kez mübadele müzesi açılmasına da ön ayak olmasındır. İstanbul Kültür Başkenti Ajansı ile birlikte geliştirdikleri müze 2010 yılında İstanbul Çatalca’da açıldı. Türkiye’de ilk kez açılan müzede mübadil aile hikayeleri, mübadillerin yaşam araç gereçleri, meslek aletleri, kılık kıyafet v.b pek çok şey sergileniyor. Müzenin mübadeleden 87 yıl sonra açılmış olması ise manidardır.

SAMSUN ALAÇAM MÜBADELE MÜZESİ

Türkiye’nin ikinci mübadele müzesi Yunanistan’dan gelen mübadillerin kalabalık olarak iskân edildikleri yerlerden biri olan Samsun’un Alaçam ilçesinde 2012 yılında açılmıştır. Bölgeye yerleşmiş olan mübadillerin geçmiş yaşam deneyimleri, kültür eşyaları ve folklorik malzemelerin sergilendiği müze, Rumlardan kalma evlerin ve konakların yoğun olduğu bir alanda kurulmuştur.

TUZLA MÜBADELE MÜZESİ

Tuzla Mübadele Müzesi, Tuzla Sosyal Dayanışma Derneği'nin çabalarıyla 3 Kasım 2013 tarihinde açıldı. Rumlardan kalma 111 yıllık bir evde kurulan müzede Selanik, Kavala, Drama, Bulgaristan gibi yerlerden gelen ailelerin Türkiye'ye getirdiği yüzlerce yıllık elbiseler, eşyalar, fotoğraflar, belgeler ve dokümanlarla birlikte mübadeleden önce Tuzla'da yaşamış olan Rumlardan kalma eşya ve fotoğraflar sergileniyor. Mübadillerin Anadolu'ya ilk ayak bastığı yerlerden biri olan Tuzla'da bulunan tahaffuzhane ise mübadillerin hafızalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar dışında 2017 yılı başlarında yapılan bir açıklamayla Tekirdağ Belediyesi de kentte mübadele müzesi kurulacağını duyurusunu yapmıştır.¹⁰

ANİ EVLERİ

Türkiye'de son yıllarda müzeler dışında mübadele temalı anı evleri de kurulmaya başlandını görmekteyiz. Tıpkı müzeler gibi mübadil aile öyküleri, mübadil kültürünü yansıtan obje ve belgelerin sergilendiği anı evlerinin sayısı her geçen gün artmaya devam etmektedir. Bunlardan biri Bursa Lozan Mübadilleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği ve Nilüfer Belediye'sinin çabalarıyla Bursa'nın Nilüfer ilçesinde 2016'da hizmete açılan Mübadele Evi'dir. Mübadillerin yerleştiği önemli bölgelerden biri olan Bursa'da böyle bir mekanın kurulmuş olması son derece anlamlıdır.

İzmir'de ise İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin çabalarıyla yaklaşık 2 yıllık bir süre içinde tamamlanan "Buca Göç ve Mübadele Anı Evi" 10 Ekim 2017 tarihinde hizmete girmiştir. Mübadil nüfusun yoğun olarak yerleştirildiği İzmir ve yakın çevresinde, zaman zaman mübadele konulu sergiler açılmış olsa da, kalıcı bir müze ya da anı evinin kurulması daha önce gündeme gelmemiştir. Buca Kasaplar Meydanı'nda yer alan 110 yıllık tarihi bir ev, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edildikten sonra "Göç ve Mübadele Anı Evi" olarak değerlendirilmiştir.

¹⁰ <http://www.tekirdag.bel.tr/haber/16145>

Mübadil ailelerin bağışladığı belge ve objelerle oluşturulan anı evinde; fotoğraflar, tasfiye talepler, nüfus tezkereleri, mutfak eşyaları, tekstil ürünleri, meslek gereçleri, sandıklar ve bavullar önemli bir yer tutmaktadır. Giritli mübadil bir ailenin hatıra olarak evinde koparıp getirebildiği bir tuğla parçası ile 100 yıllık bir ayna, sergilenen dikkat çekici objeler arasındadır. Belirli bir konsept içinde hazırlanan anı evinde, ayrıca mübadillerin hafızalarında büyük izler bırakan Gülcemal gemisi ve Urla Tahaffuzhanesi canlandırma yöntemiyle ziyaretçilerin ilgisine sunulmuştur.

SONUÇ

90'lı yıllar Türk toplumunda mübadele ile ilgili bilincin gelişmeye başladığı yıllardır. Mübadelelenin insanların hayatında gittikçe daha fazla yer alması, ulusal ve uluslararası bazı gelişmelerle yakından ilgilidir. 1980'li yılların 2. yarısından itibaren liberal politikaların öne çıkması, Türk toplumunda açılımcı ve kısmen özgürlükçü bir havanın oluşmasına yol açmış; bu da her konuda olduğu gibi mübadelenin de farklı açılardan değerlendirilmesini mümkün kılmıştır. Bunun yansıması olarak son yıllarda hem akademik anlamda hem de sivil toplum anlamında ciddi bir ilginin var olduğu görülmektedir.

Göç, sürgün, yabancılaşma konuları yüzyılımızın en önemli sosyal konularındandır. Modern dünyanın insanı daraltan, sıkıştıran üretim ve tüketim çarkı karşısında insanların geçmişe özelemleri artmakta ve kimlik talepleri daha güçlü bir biçimde öne çıkmaktadır. Mübadelenin hem akademik hem de popüler alanda ilgi görmeye devam edeceği kuşkusuzdur.

KAYNAKÇA

- BEHAR, C., *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, 1996.
- BLANCHARD, R. "The Exchange of Populations between Greece and Turkey", *Geographical Review*, Sayı: 15, No. 3, 1925.
- KAMOUZİS, Dimitris., "Kolektif Temsil, Hafıza ve Mübadil Kimliği: 1923'ten Sonra Küçük Asyalı Rumlar Zorunlu Nüfus Mübadelesi: 90. Yılında Türk Yunan - Yeni Yaklaşımlar Yeni Bulgular," *Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları*, 2016, İstanbul.
- DOĞRUYOL, Harun, *1990 Sonrası Türk Romanında Türk-Yunan Mübadelesi*, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı, 2016.
- SEPETÇİOĞLU, Tuncay Ercan, "İki Tarihsel Eski Kavram, Bir Sosyo-kültürel Yeni Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir?", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, / Yıl: 18 Özel Sayı: 3, Ocak/January 2014.
- SEZER, Serap *Lozan ve Mübadele*. T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları: İstanbul, 2012.
- <http://www.lozanmubadilleri.org.tr>
- <http://www.tekirdag.bel.tr/haber/16145>
- <http://tr.kms.org.gr/Vakif/Tarihçe.aspx>

SEFARAD ŞARKILARI İSPANYA'DAN İZMİR'E, İZMİR'DEN DÜNYA'YA

LİNET ŞAUL*

“Sefarad” İbranice’de İspanya anlamına gelir. Sefarad Yahudileri, Ortaçağ’da İberya Yarımadasında, Endülüs ve İspanyol krallıklarında yaşamış Yahudilerden, kültürlerini koruyarak günümüze gelenlerdir. Ortaçağ İspanyolcası olan Ladino (Judeo Espanyol) dilini günümüze kadar korumuşlardır. Sefaradların Endülüs, İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi önemli etkileşim merkezlerinde yaşamış olmalarından dolayı, tarih boyunca hem Hristiyan hem de İslam dünyası ile etkileşimde bulunmuş ve bu sebeple iki dünya arasında kültürel ve ticari bir köprü oluşturmuşlardır.

Endülüs devleti 800-1200 yılları arasında varolmuş, İberya yarımadasında üç dinin beraber yaşadığı, kültürel olarak çok ileri bir devlettir. Yahudiler de hem devlet idaresinde hem de kültürel olarak önemli pozisyondaydılar. 13. yüzyılda İspanya’nın Hristiyan egemenliğine geçmesi ile Yahudiler için baskılarla dolu bir dönem başlasa da, kültürel gelişmeleri devam etmiştir. İki asır süren, Hristiyanların İspanya’yı yeniden fethetmesi sırasında parça parça ele geçirdikleri iller içinde kalan Yahudiler ilk başta rahat ve iyi durumda yaşamaya devam etmişlerdir. Fakat 1492’de kraliyet fermanı ile önce Yahudiler sonra da Müslümanlar İspanya’dan kovuldular.

İspanya’dan kovulduktan sonra Yahudiler Kuzey Afrika, Portekiz, diğer Avrupa ülkeleri ve yeni keşfedilecek Amerika kıtası dahil birçok yere gittiler. Bir kısım da II. Beyazıt yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu’na yerleşti. İbranice’de İspanya’nın kelime karşılığı ‘Sefarad’ olduğu için, bu cemaate Sefarad Yahudileri denmiştir. Osmanlı’da 16. yüzyılda dış politika, tıp, sanat ve sarayda ön plana çıktılar, 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı ile birlikte gerileme dönemine girdiler, 19. yüzyılda Fransız okulları etkisi ile tekrardan kültürel olarak canlandılar.

İzmir’de ise ilk Yahudi cemaati, şehrin gelişmesi ve Selanik, İstanbul, Manisa ve çevresinden gelen Yahudilerin de katılmasıyla 1605’te kuruldu. 17. ve 18. yüzyıllarda İzmir Yahudilik dininin en önemli merkezlerinden biri oldu.

“1424’de Osmanlı İmparatorluğu İzmir’i fethettiğinde de, İzmir’de Yahudiler yaşamıyordu. İspanya’dan çıkıp doğru İzmir’e göç eden Yahudiler olmadı. İzmir’de örgütlenmiş bir Yahudi cemaatinden ancak 1605’den itibaren söz edilebilmektedir.” (Şenocak 2003, 201.)

* Doç., Dokuz Eylül Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Opera Anasanat Dalı,
e-mail: linetsaul@gmail.com

LADİNO

Sefarad şarkılarının önemli bir özelliği, Yahudi İspanyolcası (Judeo-Espanyol) yada sıkça kullanılan şekli ile Ladino dilidir.

“Cudeyo Espanyol'un 1492'den 2. Dünya Harbine kadar kesintisiz süre gelmesinin en büyük sebebi Osmanlıların liberalliğidir. 18. Yüzyıla kadar tüm Akdeniz'de en çok konuşulan ortak dildi ve ticaret dillerinin başında gelirdi”. (Pardo 2007, 25.)

Bu dil beşyüz yıl Osmanlı'da Sefarad Yahudileri tarafından konuşulmuş, hem ortaçağ İspanyolcasını korumuş, hem de Türkçe ve başka dillerden kelimeler almıştır. Osmanlı'ya yerleşen Sefaradlar ilk başlarda geldikleri bölgelerin dialektlerini konuşmaya devam etmişler, 17. yüzyılın başında ise, saray İspanyolcası olan Kastilya diyalekti diğerlerine baskın gelmiş ve tüm Sefaradlar arasında da konuşulmaya başlanmıştır. 20. yüzyıla kadar Ladino Osmanlı Sefaradlarının anadili olmuştur. Günümüzde dünyada yaklaşık yüzbin civarında insan tarafından konuşulan bu dil konuşanların yaş ortalamasının 65 üzeri olması sebebiyle kaybolmakta olan diller arasındadır.

SEFARAD MÜZİĞİ

Sefarad müziği dini müzik ve halk şarkıları olarak iki bölümde incelenir. Dini müzikler konusunda, Sefarad Yahudileri, dualarını İspanya'da Endülüs zamanında Arap makamları ile okudukları için, Osmanlı'ya geldiklerinde, Osmanlı'da kullanılan makamları alıp dualara adapte etmekte hiç zorluk çekmemişlerdir.

Maftirim adı verilen ilahiler makamlara göre düzenlenmişlerdir ve Derviş dergahlarındaki müzik türleri ile paralellik gösterirler.

“Maftirim'in asıl yükselişi, 18. ve 19. yüzyıllardır. Bir çoğu İzmir'li olan Yahudi besteciler çeşitli form ve makamlarda sayısız eserler verdi. Bu sanatçıların başında Haham Moşe Faro, Haham Yomtov Danon, Hahambaşı Avram Aryas, Eliya Levi, İshak ve Salamon Algazi, Avram Hayat Levi (Mısırlı İbrahim)'i sayabiliriz”. (Pardo 2007, 69.)

Romanslar, genelde konuları eski ortaçağ hikayeleri olan, çok sayıda kıtadan oluşan ve şiire eşlik eden tarzda olan şarkılardır. Romanslar günümüzde Türkiye'de ne yazık ki unutulmuşlardır. “Tres Ermanikas” (Üç kızkardeşler) şarkısı buna bir örnektir.

Kantikalar 19. yüzyılda ortaya çıkan ve genelde konularını günlük hayattan alan, melodisi ön planda olan halk şarkılarıdır. Kantikaların çoğu 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Yunanistan ve Bulgaristan'da yaşayan Yahudilerin, yaşadıkları bölgelerdeki müziklerle etkileşip, biraz da eskilerden hatırladıkları şarkıları birleştirerek ortaya çıkardıkları şarkılardır. Bestecileri ve şairleri belli değildir. Sefaradlar, şarkıların bazılarını Yunan ve Türk şarkılarından, diğerlerini de tango, rebetiko ve çarlistondan adapte ederek Sefarad Kantika dağarını oluşturmuşlardır.

“Paşaro d’ermozura” (Güzellik kuşu) şarkısı buna bir örnektir.

“Yahudi Sefarad cemaatleri üzerinde Yunan Rebetikosu, Latin Tangoları, İngiliz Foskstroları ve İtalyan operetleri ile Türk müziğinin çok büyük ölçekli etkileri bulunmaktadır.....‘El la prision’ isimli Yahudi şarkısı Selanik’in Yedi Kule adlı Osmanlı hapishanesinden söz eder. Bu şarkının rebetikodaki versyonu Yani Türkü gurubunun günümüzde seslendirdiği ‘Nargilemin Marpu-cu’dur.’”(Taranç, 2007: 67)

SEFARAD ŞARKILARININ YAPISAL ÖZELLİKLERİ

Sefarad müziği özellikle sese dayanan bir müziktir. Enstrüman eşlikleri zaman zaman kullanılsa da, bu müziğin nesilden nesile geçmiş olması, kadınlar tarafından söylenen şarkılar yolu ile mümkün olmuştur. Geleneksel Sefarad müziği vokal yorum açısından temelde monofonikdir, yani her zaman tek bir kişi şarkı söyler. Çok kişi söylediklerinde de, hepsi aynı melodiyi söylerler.

Judeo-espanyol şarkılarında genelde hecesel melodilerle karşılaşırız, yani her notaya bir hece gelir. Fakat aynı zamanda çok süslemeli melodilerle de karşılaşırız.

Sefarad melodileri genelde modal sistemin içinde hareket ederler. Bunların içinde majör, minör modlar olduğu gibi, tüm ortaçağ modları da vardır. Doğudaki Sefarad repertuarında Türk-Arap makamlarının büyük etkisi vardır. 3/4 ve 3/8’lik ritimler çok kullanıldığı gibi, Türk müziğinden gelen aksak ritimde şarkılara da sık rastlanır (7/8 yada 9/8’lik).

ENSTRÜMANLAR

Sefarad müziği geleneksel olarak sadece vokal olup, kadınlar arasında nesilden nesile aktarılan bir müziktir. Bunun yanında, bazı özel kutlama ve toplantılarda, enstrümanlarla zenginleştirilerek de söylenirler. Kullanılan enstrümanlar ve stiller genel olarak yaşanan dönem ve ülkenin diğer müziklerine paralellik göstermişlerdir.

İspanya’da keman, ud, gitar, pandero gibi enstrümanlar Yahudi kadınlar tarafından düğünlerde sıkça çalınan enstrümanlardandır. Osmanlı’da ise saz, tambur, cümbüş, kanun ve kemençe de Sefarad şarkılarının eşliğinde kullanılmıştır.

TEMALAR

Sefarad şarkılarında günlük hayat, aşk, acı, umut ve umutsuzluk gibi temalar işlenmiştir. Ayrıca, bayramlara ve düğün, sünnet gibi özel günlere ait şarkılar da vardır. Aşk ve aşk acısı temalı şarkılar en popüler olan Sefarad şarkıdır. Verdi’nin La Traviata operasındaki “Addio del passato” ariasından değişik sözler yazılarak adapte edilmiş bir kantika olan “Adio kerida” (Elveda sevgilim) buna örnek olarak verilebilir.

Nesilden nesile aktarılan Sefarad şarkıları 20. yüzyıla kadar kaleme alınmadığından zaman içinde değişime uğramışlardır. Değişik coğrafyalarda yerleşmiş olan Sefarad Yahudileri bu şarkıları oturdukları ülkenin müziklerine paralel olarak yorumlamışlardır.

Sefarad şarkıları yorumcuları arasında Berta Aguado (Çanakkale), Ester Rofe (Venezuela), Judy Frankel (Amerika), Yasmin Levi (İsrail), Jak-Janet Esim (İstanbul) ve Los Paşaros (İstanbul) gurubunu sayabiliriz. Kendim de bizzat Sefarad şarkılarını konserlerimde seslendirerek, bu kültürün ve Ladino'nun ayakta kalmasına bir katkıda bulunabiliyorsam ne mutlu bana.

KAYNAKÇA

- Bardavit & Ender 2006, B. Bardavit & F. Ender, *Tezoro Sefaradi, Folklor de la Famiya Djudiya (Sefarad Hazinesi, Yahudi Ailesinin Folklorü)*, İstanbul
- Groepler 1999, Groepler, E İslam ve Osmanlı Dünyasında Yahudiler. İstanbul
- Shaw 2008, J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İstanbul
- Taranç 2007, B. Taranç, *İki Kıyının Müziği*, Ankara
- Sanchez 1989, M. Sanchez, *El Razon de Alabar -Una aproximación a la música tradicional sefardí (Alabar'ın Hakkı - Geleneksel Sefarad Müziğine Bir Bakış)*,İspanya. Madrid
- Pardo 2007, S. Pardo, *Sevgili İzmir bizi tanı*, İzmir
- Şenocak 2003, B. Şenocak, *Levant'ın Yıldızı İzmir*, İzmir

İZMİR'E BAĞLI KAZALARDA 1923 YILINDA YAPILAN RUM ve ERMENİLERE AİT EMVAL-İ METRUKE SAYIMI ve SONUÇLARI

Mehmet KARAYAMAN*

ÖZET

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması, Türk Devletinin bağımsız bir devlet olarak tanınmasını sağlamakla kalmamış, Türkiye'de yaşıyan Rumlar ile Yunanistan'da yaşıyan Türklerin karşılıklı olarak yer değiştirmesini öngörmüştür. Her iki ülkede büyük toplumsal ve ekonomik sonuçlar yaratan nüfus mübadelesinin sebeplerini, uygulanışını ve sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak, nüfus mübadelesi üzerine daha sağlıklı yorumlar yapmamızı sağlayacaktır.

Çalışmamızda, Başkanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan ve 1923 yılında “*Muhacirin Kâtibi*” tarafından düzenlenen belgeler esas alınmıştır. Belgelerde, İzmir'e bağlı Bergama, Çeşme, Foça, Kemalpaşa, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Tire, Urla kazalarında Rum ve Ermeniler tarafından terk edilen ev, ahır, han, hamam, mağaza, dükkân, fırın, fabrika vb. gayrimenkullere ilişkin sayım sonuçları verilmiştir. Rum ve Ermenilere ait gayrimenkuller ayrı ayrı çizelgeler halinde gösterilmiş, gayrimenkullerin karşısına lira cinsinden değerleri yazılmıştır. Çizelgelerde yer alan verilerden yola çıkarak, İzmir'e bağlı kazalarda 1923 yılı öncesinde Rum ve Ermenilere ait gayrimenkullerin cinsleri, maddi değerleri, kazalara göre dağılımı, nüfusa göre dağılımı vb. konularda bilgi verilmeye çalışacaktır. İzmir'e bağlı kaza merkezlerinde nüfus mübadelesinin boyutları ve ekonomik yönüne ilişkin verilecek bilgilerle, nüfus mübadelesine yönelik araştırmalara az da olsa katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Mübadelesi, İzmir, Emval-i Metruke, Rumlar, Ermeniler

ABSTRACT

INVENTORY AND RESULTS OF EMVAL-İ METRUKE BELONGING TO GREEKS AND ARMENIANS IN IZMIR AND ITS DISTRICTS FROM THE YEAR 1923

The Treaty of Lausanne was signed on 24 July 1923. The Treaty of Lausanne recognized the Republic of Turkey as an independent state, and contained an agreement on population exchange between Greece and Turkey. Population exchange created great social and economic results for both countries and in order to make healthy interpretation on population exchange we must comprehensively evaluate its reasons, execution and outcomes.

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi, Tel. 535 775 45 33, mkarayaman@hotmail.com

Our study is based on the archival documents, which were arranged by “Muhacirin Kâtibi” in 1923, from Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (The Republican Archives of the Prime Ministry). In these documents we found information on inventory of derelict immovable properties such as house, barn, inn, hammam, shop, store, bakery, factory abandoned by Greeks and Armenians in İzmir and its districts of Bergama, Çeşme, Foça, Kemalpaşa, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Tire, Urla. In the documents, immovable properties belonging to Greeks and Armenians was shown separately in a tabular form and values of immovable properties were given in Turkish Lira. Based upon data from these charts and tables, we will try to give information on types, material values, distribution by districts, distribution by population of immovable properties belonging to Greeks and Armenians in İzmir and its districts before 1923. We aim to contribute to the studies on population exchange by providing information on extent and economic aspect of population exchange in İzmir and its districts.

Keywords: Population exchange, İzmir, Emval-i Metruke (derelict immovable properties), Greeks, Armenians

Büyük kitlelerin yer değiştirmesi, pek çok siyasi, sosyal ve ekonomik sonuçlar doğuran bir süreçtir. Nüfus hareketliliğine, savaş, kıtlık, salgın hastalılar gibi büyük yıkımlar neden olmuşsa, göçün getirdiği sorunlar ve yarattığı olumsuz etkiler daha da fazla olmuştur.

19.yüzyıldan itibaren endüstriyel tarımın önem kazanması ile birlikte, Ege Adalarında yaşayan Rumların büyük bir kısmı, Batı Anadolu'ya göç ederek, büyük çiftliklerde çalışmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 1897 yılında gerçekleşen savaşta, Batı Anadolu'da yaşayan Rumların bazıları, Yunan ordusunda görev almak için geri dönse de, bunların sayıları sınırlı kalmıştır.

Balkan Harbini takip eden yıllarda, İzmir ve Balıkesir sahillerinde oturan Rumlar, topraklarını genişleten Yunanistan'a göç etmeye başlamıştır. Bu göç olayı, Yunanistan'ın şikâyetine sebep olmuş ve büyük devletlerin temsilcileri tarafından yapılan incelemelerde, göçün kendi istekleriyle meydana geldiği ortaya çıkmıştır. Daha sonraki süreçte iki hükümet arasında mübadele komisyonu kurulmuştur. 1914 yılında İzmir'de toplanan heyet, Yunanistan'a giden Rumların bir daha geri dönmelerine, mallarının tasfiye edilmesine ve Doğu Trakya ile İzmir sahillerinin 30 km içine kadar olan bölgede oturan Rumlar ile Makedonya'daki Türk köylüleri arasında nüfus mübadelesi yapılmasına karar vermiştir. Ancak araya I. Dünya Savaşı'nın girmesiyle, karar uygulanamamıştır¹.

Balkan Savaşlarından sonra binlerce Türk'ün Batı Anadolu'ya göç etmesi, göçmenlerin iskânında yaşanan sıkıntılar ve Batı Anadolu'daki Rumların yıkıcı faaliyetleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti-

¹ *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renée Hirschon, Çeviren: Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, İstanbul, 2005, s.119-122.

tinin, Batı Anadolu sahillerinde ve Adalara yakın yerlerde yaşayan Rumları göçe zorlamasına neden olmuştur. 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Tehcir Kanunu çerçevesinde, sadece Ermeniler değil, devlet aleyhine faaliyette bulunan Rumlar da tehciye tabi tutulmuş, 1916 yılında Batı Anadolu'nun kıyı kesimlerinde yaşayan Rumlar, Anadolu'nun iç bölgelerine sevk edilmiştir². Bu süreçte Bergama, Foça, Çeşme ve Karaburun'da tek bir Rum aile bile kalmamıştır. Ancak bu göç hareketi, yabancı temsilcilerin gözü önünde bulunan İzmir şehir merkezinde ve Urla gibi yerlerde uygulanamamıştır. Yunan kaynaklarına göre bu şekilde Yunanistan'a gelen Rumların sayısı, 98.552 kişidir³.

1915 yılında, Osmanlı Devletinde yaşayan Ermenilerin tehciri gündeme geldiğinde, İzmir Valisi Rahmi Bey savaşın yarattığı heyecana ve Ermeni çetelerince girilen tahriklere rağmen, Ermeni tehcirinin İzmir şehir merkezinde uygulamasını önlemiştir. Rahmi Beyin tutumunda, V. Ordu Kumandanı Liman von Sanders'in aktif çalışmaları da etkili olmuş, tutuklama ve tehcir işlemi sadece Ermeni devrimci parti liderlerinin kentten sürmesi ile sınırlı kalmıştır⁴. İzmir'e bağlı Bergama, Ödemiş, Bayındır Menemen gibi kazalarda yaşayan Ermeniler tehciye tabi tutulmuştur⁵.

I. Dünya Savaşının sona ermesi ile birlikte, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Mütareke sonrasında başlayan Osmanlı Devleti topraklarına yönelik işgal hareketi, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri ile farklı bir boyut kazanmış, Türk halkı varlığını müdafaa etmek için silah sarılmak zorunda kalmıştır.

İzmir ve civarının Yunanistan tarafından işgali, Ege Adalarına göç ettirilmiş olan Rumların terk ettikleri yerlere geri dönmelerini kolaylaştırmıştır. 12 Kasım 1921 tarihli bir muhtıraya göre, 31 Aralık 1920 itibariyle Anadolu'ya gelen Rum göçmenlerinin toplamı 126.000'e ulaşmıştır⁶.

NÜFUS MÜBADELESİ

Lozan görüşmeleri sırasında mübadele meselesi gündeme gelmiş ve 30 Ocak 1923 tarihinde "*Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*" imzalanmıştır. Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus mübadelesi gündeme geldiğinde, Türk tarafı öneriye sıcak bakmıştır. Zira Türkiye, Yunanistan'da yaşayan Türkleri diplomatik yolla korumanın mümkün olmayacağını, nüfus mübadelesini kabul etmediği takdirde, İtilaf Devletlerinin Yunanistan'a giden Rum nüfusun geri dönmesi için kendisine baskı yapacağını düşünmüştür.

² Zafer Çakmak, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, İstanbul, 2007, s.57-58.

³ Erkan Serçe, "İstatistiklerle İzmir (1917-1918)", *Kebikeç*, Sayı:4, 1996, s.163; Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997, s.58.

⁴ Marjorie Housepian Dobkin, *İzmir 1922 Bir Kentin Yıkımı*, Çeviren: Atilla Tuygan, İstanbul, 2012, s.66. Yargılamalar ve tutuklamalarla ilgili olarak bkz. *İzmir Ermenileri Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri*, Derleyen: Zakarya Mildanoğlu, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2017, s.148-149.

⁵ *İzmir Ermenileri...*, s.152.

⁶ Engin Berber, *Bir İzmir Kabusu Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir, Birinci Baskı, 2002, s.88-89. Bu dönemde Urla'ya 8.300, Dikili+Bergama bölgesine 12.500, Çeşme'ye 30.000, Menemen'e 3.500, Foça'ya 11.000 Rum göçmen yerleştirilmiştir. Bkz. Çakmak, *a.g.e.*, s.204.

Ulus devlet anlayışına dayalı bir gelecek kurgulayan ve azınlıklık hakları üzerinden Batılı devletlerin müdahalesinden çekinen Türkiye, nüfus mübadelesine sıcak bakmıştır⁷.

Yunanistan için nüfus mübadelesi hayatı bir mesele olup, bir yandan Anadolu'dan kaçıp gelen Rumların yerleştirilmesi, diğer yandan da zaten büyük oranda kendiliğinden gerçekleşen göç hareketinde Rumların kazançlarını koruma isteği, nüfus mübadelesine öncelik vermesine neden olmuştur. Zira 1922 yılı sonu itibariyle Batı Anadolu'dan Yunanistan'a göç edenlerin sayısı bir milyonun üzerine çıkmıştır⁸.

25 Ağustos 1923 tarihinde her iki ülke tarafından onaylanarak yürürlüğe giren Türk ve Rum Ahali Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol, on dokuz madde ve bir ek protokolden oluşmaktaydı. Buna göre, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türk arazisinde oturan Rum Ortodoks dininde bulunan Türk vatandaşlarıyla, Yunan arazisinde oturmakta olan Müslüman dininde bulunan Yunan vatandaşlarının zorunlu mübadeleye tabi tutulması kararlaştırılmıştır. 30 Kasım 1918 tarihinden önce İstanbul sınırları içerisinde oturmuş bulunan İstanbul'un bütün Rum ahalisiyle, 1913 yılında imzalanan Bükreş Antlaşmasıyla belirlenen hududun doğusunda oturan Batı Trakya Müslümanları, mübadelede dışında tutulmuştur⁹. Buna göre Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları hariç olmak üzere, 463.000 Türk ve 1.200.000 Rum'un karşılıklı olarak yer değiştirmesi kararlaştırılmıştır.

Yaklaşan ziraat mevsimi, boşalmış köyler, atıl kalmış araziler ve tarım aletleri, yaşanan göç dalgası nedeniyle Yunanistan nüfusundaki hızlı artış, konunun biran evvel çözülmesini zorunlu kılmıştır. Mübadele sorunu, Şubat 1923 tarihine kadar çözülmediği takdirde, hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da tarımsal üretimde büyük düşüş yaşanması kaçınılmazdı. Ayrıca Rum göçmenlerin iskânı için Yunanistan'da yaşayan Müslümanların biran evvel Anadolu'ya gönderilmesi gerekmektedir. Bu nedenle nüfus mübadelesine ilişkin protokol, Lozan Antlaşmasından önce imzalanmıştır.

Milli Mücadele sonrasında Rumlar büyük oranda Anadolu'yu terk etmiş, daha önce iç bölgelere göç eden Türkler de tekrar eski yerlerine dönmeye başlamıştır. Bütün bu nüfus hareketliliği sürecinde, göçmenlerin iskânı ve geçimlerinin sağlanmasında büyük sorunlar yaşanmıştır. Bu da bütün gözlerin, gayrimüslimlerin bıraktığı taşınmaz mallara çevrilmesine neden olmuştur. Oysa Milli Mücadeleden sonra terk edilen malların çoğu yağmalanmış, 1922 yılının Eylül ayı ile 1924 yılı ortalarına kadar geçen süre içerisinde Rumlara ait taşınmaz mallar, Ankara'da tanındıkları yerel eşraf, yüksek rütbeli devlet memurları, bölgenin dışından gelen yağmacılar veya evleri yanıp yıkılmış olan yerel halk tarafından işgal edilmiştir¹⁰.

⁷ Nedim İpek, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2010, s.45.

⁸ *Ege'yi Geçerken...*, s.7.

⁹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2007, s.1.

¹⁰ *Ege'yi Geçerken...*, s.130.

Lozan'da, 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Türk ve Rum Ahalî Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol gereğince Yunanistan'dan gelecek mübadillerin nerelere yerleştirileceği sorunu, gayrimüslimlerin bıraktığı taşınmazların durumu ve miktarı üzerinde tekrar durulmasına neden olmuştur. Yunanistan'dan gelecek mübadillere, Yunanistan'daki mal varlıklarına göre dağıtılacak olan gayrimenkullerin öncelikle tespit edilmesi, cins, miktar ve piyasa değerinin belirlenmesi gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele sırasında düşman ile işbirliği yapan, hükümet emirlerine karşı gelen veyahut savaş sonrasında, savaş sırasındaki tutum ve davranışlarından dolayı ceza alacağını düşünüp ülkeden firar eden veya hükümet tarafından başka yerlere nakledilen şahıslar, firari ve kayıp kişiler olarak nitelendirilmiş, bu kişilerin, geride bıraktıkları mallar da, "Emval-i metruke" olarak adlandırılmıştır. Emval-i metruke işlerini bir düzene sokmak amacıyla 20.04.1922 Tarihli ve 224 Sayılı *Memalik-i Müstahlâsadan Firar ve Gaybubet Eden Ahalinin Emval-i Menkule ve Gayrimenkulelerinin İdaresi Hakkında Kanun* yürürlüğe konulmuştur. Yedi maddelik kanunun birinci maddesiyle, düşman istilasından kurtulan yerlerde, sahibinin firar veya kaybolması sebebiyle sahipsiz kalmış olan taşınır ve taşınmazların hükümetçe usulü dairesinde açık arttırma ile satılması, taşınmazlar ile toprak ürünlerinin yine hükümetçe idare edilerek kira ve diğer gelirlerden, yapılan masraflar düşüldükten sonra bakiye kalan miktarın emanet hesabına kaydedilmek üzere, mal sandıklarına teslim edilmesi öngörülmüştür. 224 Sayılı Kanunda, firari veya kayıp kişilerin mallarının hazine adına tesciline dair bir düzenleme yer almamıştır; tam tersine, geri dönen şahıslara ait taşınmazlar ile emanet hesabına alınan paraların kendilerine geri verilmesi öngörülmüştür. Kanun, yaklaşık bir yıl yürürlükte kaldıktan sonra 15.04.1923 Tarih ve 333 Sayılı Kanunun 7. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.

Terk edilmiş malların sayımı, değerlendirilmesi ve dağıtımı konusunda farklı kurumlar ve komisyonlar görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde, büyük göç dalgalarıyla karşılaşıldığı zamanlarda, Muhacir Komisyonu, İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu, Muhacirin Komisyonu Âlisi, Muhacirin-i İslamiyye Komisyonu gibi isimlerle anılan hususi komisyonlar vasıtasıyla sorun çözülmeye çalışılmıştır¹¹. 1913 yılında Dâhiliye Nezaretine bağlı olarak kurulan, "İskân-ı Aşâir ve Muhâcirîn Müdirîyeti", 1916 yılında yapılan değişiklikle genel müdürlüğe dönüştürülerek kurumun ismi önce, "Aşâir ve Muhâcirîn Müdirîyet-i Umumiyesi", daha sonra "Muhâcirîn Müdirîyet-i Umumiyesi" olmuştur. Kurumun sorumlulukları arasında dışarıdan gelecek göçmenlerin sevk, iaşe ve iskân işlemlerini yerine getirmek de yer almaktaydı¹². Kurum, Milli Mücadele yıllarında Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine bağlı olarak faaliyet göstermiştir¹³. Milli Mücadele sonrasında göçmen sorunları Nafia, Maliye, Dâhiliye ile Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletlerine bağlı kuruluşlar tarafından yürütölmeye çalışılmıştır¹⁴.

¹¹ İpek, a.g.e., s.55.

¹² Volkan Marttin, "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Aralık 2011, s.22, 25, 27.

¹³ Arı, a.g.e., s.23.

¹⁴ İpek, a.g.e., s.55.

Yunan işgalinin sona erdiği aylarda, esas görevi emval-i metrukeyi tasfiye etmek olan ve Mayıs 1916'da Maliye Nezareti bünyesine dâhil edilen Tasfiye Komisyonları yeniden gündeme gelmiştir. İzmir'in işgalden kurtuluşu sırasında yaşanan yangın, vurgun ve yağma olayları, Kasım 1922 tarihinde TBMM'de tartışma konusu olmuştur. Tasfiye Komisyonundan ayrı olarak 10 Haziran 1915 tarihli talimatnameye göre Maliye Vekâleti bünyesinde oluşturulan Emval-i Metruke Komisyonu, 1922 Eylülünden itibaren İzmir'de görev yapmaya başlamış, Yunan işgalinin sona ermesinden sonra ilgisiz kişilerin eline geçmiş veya terk edilmiş olan malları kayıt altına almaya çalışmıştır¹⁵.

İzmir seyahatinden dönen Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, 27 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada, emval-i metruke meselesi ile ilgili olarak şu bilgileri vermiştir;

*“İşin çokluğu, memleketin dağınıklığı, ganaimi harbiye mesailinin tesbiti dolayısıyla hali tabîde diğer memleketlerdeki memurlarla, kadrolarla o işin yapılacağına mümkün olmadığını ve olmayacağını takdir ettim ve derhal memleketi dokuz mıntıkağa taksim ederek her mıntıka başına doğrudan doğruya, vazifesine merbut ve hukuku müktesebesinden halen ve âtiyen istifade etmek için kanundan korkabilecek, Maliyenin son mertebesine vâsıl olmuş müfettişlerden, birer müfettiş ikame ettim. İş, bir Emval-i Metruke Komisyonu tarafından idare olunurken dokuz mıntıkağa taksim edildi ve her mıntıkada bir belediye âzası, bir Meclis-i İdare âzası ve lüzumu kadar emval-i metrûke memuru tefrik olundu. Bir noktadan yapılan tahrir ve tesbit, dokuz noktadan icra edilince iş intizam-ı tabîisine girdi. Hodbehot işgal edilen hanelerin derhal bir defteri tanzim olundu. İçerisinde bulunan eşyalar tahrir edildi. O vakte kadar iskân mesaili diye memurin, zâbitan veya ahali doğrudan doğruya Emval-i Metruke Komisyonuna müracaat ederken bunu suret-i katiyede menettim. Emval-i Metruke komisyonları boş olarak buldukları hanelerin cetvellerini yaparak iskâna elverişli olanlarını doğrudan doğruya muhacirin komisyonları emrine veriyor, diğerlerini de bil-müzayede icara veriyor. Yalnız memur ve zâbitan aileleri varsa ve kendileri de orada değilse bunların oturduğu evler Sükna Kanunu mucibince vergi kaydına göre tahakkuk ettirilecek icara rapt olunacaktır. Mütebakisi müzayedeye vaz' olunuyor. Bu esas üzerine, kim işgal ederse etsin, cetveller tanzim edilmiş, tahakkuk ettirilenler peyderpey müzayedede edilmek üzere meclisi idareye verilmektedir. Tahakkuk ettirilmekte olan aksamının da muamelesine devam olunmaktadır. Hane meselesinde; doğrudan doğruya Maliye memurlarının veya hükümetin her hangi bir şube-i idariyesinin şu hane filân efendinin, şu hane filân efendinin diye son olarak tesbit edildikten sonra, vazaif itmam edildikten sonra yapılmış bir şey yoktur ve evvelce yapılmış olanlar dahi keenlemyekûn addedilerek evvelce arz ettiğim gibi Muhacirin Komisyonuna, lüks eşya varsa veya icara verilmemiş haneler varsa bunların da müzayedede kaimeleri tanzim edilerek, meclis-i idareye verilmiş ve muamele şekli tabîi ve kanunisine irca olunmuştur”.*¹⁶

¹⁵ Arı, a.g.e., s.11.

¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt:25, İctima Sene:3, 27.11.1338 Tarihli Oturum, s.98-99.

Maliye Vekili Hasan Fehmi Beyin de belirttiği gibi göçmenlerin yerleştirilmesi için uygun olacağı düşünülen evler ve diğer taşınmaz mallar, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine bağlı Muhacirin Komisyonuna terk edilmiş; göçmenlerin yerleştirilmesine uygun olmadığı düşünülen evler, dükkânlar vb. taşınmaz mallar ise, ya açık artırma yoluyla satılmış ya da Sükna Kanunu gereğince, subay ve memurlara, Maliye Vekâleti adına kiraya verilmiştir¹⁷.

Bütün bu çabalara rağmen hem sayısal fazlalık hem de savaş sonrasındaki koşulların olumsuzluğu, Rumlara ait terk edilmiş malların sağlıklı bir sayımı ve dökümünün yapılmasını güçleştirmiş, terk edilen malların niceliği kadar, nitel boyutlarını anlamak da zorlaşmıştır. Bu süreçte, Maliye Vekâletinin bu işi geçici bir görev olarak görmesi ve yeterince üzerine düşmemesi de etkili olmuştur¹⁸.

RAPORUN KALEME ALINMASI

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan mübadele anlaşma gereğince Türkiye'ye gelecek mübadillerin iskân edilmesi, daha önce sahip oldukları mallara orantılı bir şekilde mülk verilmesi, ekonomik faaliyetlerine uygun yerlere yerleştirilmeleri için, biran evvel mübadeleye esas olacak mülklerin sayımın yapılarak kayıt altına alınması gerekmektedir.

Çalışmamıza konu olan ve İzmir'e bağlı kazaları esas alan sayım, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti bünyesinde faaliyet gösteren ve 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskan Vekaletinin kuruluşuna kadar, göçmenlerin sevk ve iskanı ile ilgili işlere bakan "Muhacirin Müdiriyeti"nde görevli, "Muhacirin Katibi Yusuf" Efendi tarafından, 30 Mayıs 1923 tarihinde kaleme alınmıştır¹⁹.

İzmir'e bağlı kazalardaki Rum ve Ermenilere ait "Emval-i Metruke" sayımlarını içeren Rapor, 90x55 cm ebadında olup, Rum ve Ermenilere ait sayım sonuçları ayrı ayrı tablolarda verilmiştir. İki sayfa olarak hazırlanan raporun bir sayfası Rumlara, diğer sayfası Ermenilere ait bilgilere ayrılmıştır.

Rumlara ait sayfada "Fırar ve Tagayyüb Eden Rumların Emlak ve Akarları", "Mübadeleye Tabi Tutulacak Olan Rumların Emlak ve Akarları", "Esbab-ı Siyasiden Dolayı Diğer Mahale Nakil Olunan Rumların Metruk Emlak ve Akarları" ile "Bila İhbar-ı Vesika Olarak Terk-i Memleket Eden Rumlardan Boş Kalan Emlak ve Akarları", başlığını taşıyan dört tablo yer almaktadır.

"Fırar ve Tagayyüb Eden Rumların Emlak ve Akarları" başlığını taşıyan tabloda, 12 satır, 41 sütun bulunmaktadır. Tabloda sırasıyla, "Mülahazat", "Nif Kazası", "Menemen Kazası", "Çeşme Kazası", "Foçateyn Kazası", "Tire Kazası", "Kuşadası Kazası", "Urla Kazası", "Ödemiş Kazası", "Bergama Kazası" ve "Yekûn" satırları ile sırasıyla, "Rum (Zükûr ve İnas)", "Hane (Adet, Kıymeti)", "Ahur (Adet, Kıymeti)",

¹⁷ İzmir Meclis-i İdaresi tarafından hanelerin müzayede yoluyla kiraya vermesinin yarattığı sıkıntılar ve kira ücretlerinin memur maaşlarına göre belirlenmesine yönelik talepler için bkz. BCA., 30.18.1.1/6.47.1.

¹⁸ Arı, a.g.e., s.11.

¹⁹ BCA., 272.10/2.12.5.

"Han (Adet, Kıymeti)", "Hamam (Adet, Kıymeti)", "Mağaza (Adet, Kıymeti)", "Dükkân (Adet, Kıymeti)", "Fûrun (Adet, Kıymeti)", "Kahvehane ve Meyhane (Adet, Kıymeti)", "Yağhane (Adet, Kıymeti)", "Fabrika (Adet, Kıymeti)", "Su Değirmeni (Adet, Kıymeti)", "Mecmu' (Adet, Kıymeti)", "Tarla (Dönüm, Kıymeti)", "Bağ (Dönüm, Kıymeti)", "Bahçe (Dönüm, Kıymeti)", "Zeytinlik (Dönüm, Kıymeti)", "Arsa (Dönüm, Kıymeti)", "Mecmu'(Dönüm, Kıymeti)", "Umumi (Adet, Kıymeti)" sütunları bulunmaktadır.

İlk tabloda yer alan bilgiler, *"Mübadeleye Tabi Tutulacak Olan Rumların Emlak ve Akarları"* başlıklı ikinci tabloda da aynen tekrarlanmıştır. *"Esbab-ı Siyasiden Dolayı Diğer Mahale Nakil Olunan Rumların Metruk Emlak ve Akarları"* ile *"Bilâ İhbar-ı Vesika Olarak Terk-i Memleket Eden Rumlardan Boş Kalan Emlak ve Akarları"* başlıklı tablolar, ilk tablodaki sütunları içermesine rağmen, boş bırakılmış, her hangi bir bilgi girilmemiştir.

Ermenilere ait ikinci sayfada, *"Fırar ve Tagayyüb Eden Ermenilerin Metruk Emlak ve Akarları"*, *"Mübadeleye Tabi Tutulacak Olanların Emlak ve Akarları"*, *Esbab-ı Siyasiden Dolayı Diğer Mahale Nakil Olunan Ermenilerin Metruk Emlak ve Akarları"* ile *"Bilâ Haber İhbar-ı Vesika Olarak Terk-i Memleket Eden Ermenilerin Boş Kalan Emlak ve Akarları"* başlığını taşıyan dört tablo yer almaktadır.

"Fırar ve Tagayyüb Eden Ermenilerin Metruk Emlak ve Akarları", başlığı taşıyan tabloda 6 satır, 41 sütun bulunmaktadır. Sütunlar, Rumlara ait tablodakilerle aynı başlık ve sıralamaya göre hazırlanmıştır. Tabloda sırasıyla, *"Mülahazat"*, *"Nif Kazası"*, *"Kuşadası Kazası"*, *"Ödemiş Kazası"*, *"Bergama Kazası"* ve *"Yekun"* satırları ile sırasıyla, *"Ermeni (Zükûr ve İnas)"*, *"Hane (Adet, Kıymeti)"*, *"Ahur (Adet, Kıymeti)"*, *"Han (Adet, Kıymeti)"*, *"Hamam (Adet, Kıymeti)"*, *"Mağaza (Adet, Kıymeti)"*, *"Dükkan (Adet, Kıymeti)"*, *"Fûrun (Adet, Kıymeti)"*, *"Kahve ve Meyhane (Adet, Kıymeti)"*, *"Yağhane (Adet, Kıymeti)"*, *"Fabrika (Adet, Kıymeti)"*, *"Su Değirmeni (Adet, Kıymeti)"*, *"Mecmu' (Adet, Kıymeti)"*, *"Tarla (Dönüm, Kıymeti)"*, *"Bağ (Dönüm, Kıymeti)"*, *"Bahçe (Dönüm, Kıymeti)"*, *"Zeytinlik (Dönüm, Kıymeti)"*, *"Arsa (Dönüm, Kıymeti)"*, *"Mecmu'(Dönüm, Kıymeti)"*, *"Umumi (Adet, Kıymeti)"* sütunları bulunmaktadır. Tabloda yer alan *Yağhane, Fabrika, Su Değirmeni* başlıklı sütunlara bilgi kaydedilmemiş, boş bırakılmıştır.

Fırar ve Tagayyüb Eden Ermenilerin Metruk Emlak ve Akarları", başlığı taşıyan tablodaki bilgilerin aynısı, *"Mübadeleye Tabi Tutulacak Olanların Emlak ve Akarları"* başlıklı ikinci tabloda da tekrar verilmiştir. *Esbab-ı Siyasiden Dolayı Diğer Mahale Nakil Olunan Ermenilerin Metruk Emlak ve Akarları"* ile *"Bila Haber İhbar-ı Vesika Olarak Terk-i Memleket Eden Ermenilerin Boş Kalan emlak ve Akarları"* başlıklı tablolar, ilk tablodaki sütunları içermesine rağmen, içi boş bırakılmış, her hangi bir bilgi girilmemiştir.

TABLOLARDAYER ALAN BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İzmir, Osmanlı idari teşkilatı içinde Aydın, Denizli, Manisa ve İzmir sancaklarından oluşan Aydın vilayetinin merkezi durumdaydı. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanununun dokuzuncu maddesinde yer alan, vilayetler kazalardan, kazalar da nahiyelerden

oluşur, hükmü gereğince mülki teşkilat yeniden düzenlenmiş, 13 kaza, 28 nahiye ve 225 köyden oluşan İzmir vilayeti oluşturulmuştur. İzmir merkez kazası, Bayındır, Bergama, Çeşme, Karaburun, Kuşadası, Nif (Kemalpaşa), Ödemiş, Seferihisar, Tire, Urla, Menemen ve Foça'teyn (Foça) kazaları, İzmir vilayetine bağlanmıştır²⁰. Çalışmamıza esas olan sayımlarda Bayındır, Karaburun ve Seferihisar Kazalarına ait veri bulunmamaktadır. Bu kazalara ait veri bulunmaması ile ilgili bir açıklama da yoktur.

NÜFUS VE HANE SAYILARI

Rumlar, gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse Milli Mücadele sırasında nüfus oranlarına dayanarak bulundukları yerlerde kendilerinin devlet kurmak hakkı olduğunu iddia etmişler, toprak taleplerini nüfus oranlarına dayandırmaya çalışmışlardır. Yunan Başbakanı Venizelos, 18 Ocak 1919 tarihinde yapılan Paris Konferansında, nüfus itibarıyla Batı Anadolu'da Rumların fazla olduğunu ve buralarda Rumların devlet kurma hakkı olduğunu iddia etmiştir.

Batı Anadolu'daki Türk ve Rum nüfusun oranı ve dağılımı üzerinden yürütülen tartışmalar, ortaya bir birinden çok farklı nüfus istatistiklerini çıkarmıştır. Erken Serçe tarafından hazırlanan, *"İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917"* başlıklı çalışmada bu konu da şu ifadelerle yer vermektedir;

*"Etnik dağılım konusundaki farklılık çok daha hayret vericidir. İzmir Sancağında resmi istatistiklere göre 378.894 Müslüman-Türk'e karşılık, 217.686 Ortodoks-Rum bulunurken, Fransızca yıllığa göre 120.000 Türk'e karşılık, 320.000 Yunanlı yaşamaktadır. ABD İzmir Konsolosluğu verilerine göre ise savaş öncesi İzmir nüfusu 400.000 dolayındadır. Bunun 165.000'i Türk, 40.000'i Yunanistan uyruğunda olmak üzere 155.000'i Rum'dur"*²¹.

Rum nüfusu üzerine verilen bilgilerdeki karmaşa, Batı Anadolu'da yaşanan Ermeni nüfus konusunda da karşımıza çıkmaktadır. 19.yüzyıl boyunca İzmir'in nüfusu hızla artarken, tahminlere göre Ermeni nüfusu 6.000-12.000 arasında değişmekteydi. 1919 yılında 20.000'e, 1922 yılında 30.000'e çıkan Ermeni nüfusu, 9 Eylül 1922 tarihinde Türk ordusunun İzmir'e girmesi ile birlikte şehri terk etmiştir.²² Kemal Karpata tarafından hazırlanan çalışmada ise 1914 yılında Aydın Vilayeti dâhilinde, farklı mezheplere mensup toplam 20.287 Ermeni yaşadığı ifade edilmiştir.²³ Aydın Vilayeti dâhilinde bulunan İzmir Sancağında ise 14.020 Ermeni bulunmaktaydı. İzmir Sancağındaki nüfusun büyük bir kısmı (10.874 Ermeni) İzmir şehir merkezinde yaşamaktay-

²⁰ Erkan Serçe, *1923 İzmir Vilayeti İstatistiği, 1.Kitap*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2001, s.1; Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir* (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.6.

²¹ İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir, Akademi Kitabevi, 1998, s. VI.

²² İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar, Derleyen: Marie -Carmen Smyanellis, İstanbul, 3.Baskı, 2016, s.93.

²³ Kemal H. Karpata, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.226-227.

di²⁴. Bu da bize yaklaşık olarak 4.000 civarında Ermeni'nin İzmir'e bağlı kazalarda yaşadığını göstermektedir.

1917 yılında hazırlanan İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiğinde, İzmir'e bağlı Bergama, Kuşadası, Menemen, Kemalpaşa, Ödemiş ve Urla'da toplam 2504 Ermeni'nin yaşadığı ifade edilmiştir. Kazalar içerisinde 1.737 Ermeni nüfusu ile Ödemiş, 991 Ermeni nüfusu ile Bergama öne çıkmaktadır²⁵. Ödemiş'te yaşıyan Ermenilere ait 200 hane, bir kilise, iki okul ile bir mezarlık, Bergama'da yaşıyan Ermenilere ait Surp Asdvadzadzin Kilisesi ile 60 öğrencinin eğitim gördüğü bir okul bulunmaktaydı. Ermeniler, Menemen, Kuşadası ve Bayındır'da da küçük koloniler halinde yaşamaktaydı²⁶.

Tablo 1: 1917 Yılı Sonlarında İzmir'e Bağlı Kaza Merkezlerindeki Müslüman, Rum ve Ermeni Nüfus

Kazalar	Müslüman			Rum			Ermeni		
	Zükûr	İnas	Toplam	Zükûr	İnas	Toplam	Zükûr	İnas	Toplam
Bergama	33.206	36.593	69.799	-	-		485	506	991
Çeşme	3.953	3.956	7.909						
Foça	4.444	3.940	8.384						
Kuşadası	5.587	5.447	11.034	4.340	4.558	8.898	36	42	78
Menemen	11.468	10.886	22.354	2.055	1.994	4.049	78	65	143
Nif (Kemalpaşa)	10.002	9.458	19.460	2.233	2.321	4.554	12	9	21
Ödemiş	37.076	38.854	75.930	3.308	3.121	6.429	906	831	1.737
Tire	18.936	19.628	38.564	1.647	1.617	3.264			
Urla	4.665	4.712	9.377	11.087	10.894	21.981	27	13	40
Yekûn	129.337	133.474	262.811	24.670	24.505	49.175	1.544	960	2.504

Kaynak: İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir, Akademi Kitabevi, 1998, s.32-33.

Çalışmamıza konu olan belgede yer alan tablolarda ilk sütunlar, kazalardaki Rum ve Ermeni nüfuslarına ayrılmıştır. Kaza merkezleri ile kazalara bağlı nahiye ve köylere ilişkin nüfus verileri, kadın ve erkek nüfus şeklinde iki ayrı sütunda verilmiştir. Toplam nüfus sütunu, kadın ve erkek nüfusuna ilişkin rakamlar toplanarak, tarafımızdan oluşturulmuştur. Buna göre İzmir'e bağlı kaza merkezlerinde Rum ve Ermeni nüfusu şu şekilde verilmiştir;

²⁴ Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, C.1, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005, s.609, 637; 1916-1919 yılları arasında 300.000 civarında bir nüfusa sahip olan İzmir Merkez Sancağında Ermenilerin nüfusu, ortalama olarak 13.000-15.000 arasındaydı. Sabri Sürgevil, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, 1. Basım, İzmir, 2009, s.119.

²⁵ İzmir ve Çevresi..., s. 32-33.

²⁶ İzmir Ermenileri..., s.16, 170-171.

Tablo 2: İzmir'e Bağlı Kazalardaki Rum ve Ermeni Nüfus

Kazalar	Rum			Ermeni		
	Zükûr	İnas	Toplam	Zükûr	İnas	Toplam
Bergama	8.540	7.566	16.106	485	510	995
Çeşme	19.476	18.467	37.943			
Foçateyn (Eski ve Yeni Foça)	6.716	7.248	13.964			
Kuşadası	4.219	4.449	8.668	360	43	403
Menemen	4.279	3.738	8.017			
Nif (Kemalpaşa)	2.156	2.404	4.560			
Ödemiş	3.282	3.120	6.402	1.708	819	2.527
Tire	1.631	1.649	3.280			
Urla	10.816	10.172	20.988			
Yekûn	61.115	58.813	119.928	2.553	1.372	3.925

Kaynak: BCA., 272.10/2.12.5

Tablodaki nüfus ve hane sayılarına baktığımızda İzmir'e bağlı kazalar içerisinde en fazla Rum nüfusun Çeşme, Urla ve Bergama'da bulunduğu görülmektedir. Nüfus miktarı, hanelere dağıtıldığı zaman hane başına ortalama 6.5 nüfus düştüğü görülmektedir.

1917 yılı nüfus verilerini içeren Tablo 1'e baktığımızda, I. Dünya Savaş sırasında yaşanan Rum göçü nedeniyle, Bergama, Çeşme, Foça'da Rum nüfusun bulunmadığı görülmektedir. 1917 yılına ait verilerle, çalışmamıza konu olan ve Tablo 2'de yer alan veriler karşılaştırıldığında, 1917 yılında toplam Rum nüfusun 49.175 olarak verilirken, 1923 yılında 119.928 olarak verildiği görülmektedir. Menemen ve Kemalpaşa'ya ait verilerde ise büyük farklar bulunmaktadır²⁷.

Ermeni nüfusa ilişkin Tablo 1 ve Tablo 2'de verilen bilgiler karşılaştırıldığında, 1917 yılsonu itibarıyla İzmir'e bağlı kazalarda 2.504 Ermeni'nin yaşadığı, bu rakamın 1923 yılında 3.925'e çıktığı görülmektedir. Bu da bize başka bölgelerde yaşayan bazı Ermenilerin, Yunan işgali sırasında İzmir'e göç ettiğini göstermektedir. Tablo 1'de Çeşme ve Foça dışındaki bütün kazalarda Ermeni nüfusuna ilişkin sayıları verilirken, Tablo 2'de ise sadece Bergama, Kuşadası ve Ödemiş'teki Ermenilere ilişkin rakamlar verilmektedir. Nif (Kemalpaşa) Kazasında Ermenilere ait gayrimenkullere ilişkin bilgiler verilirken, nüfus ve hane sayıları hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir²⁸. Tablo 2'ye göre, kaza merkezleri arasında en fazla Ermeni nüfusu, Ödemiş'te bulunmakta onu, Bergama ve Kuşadası izlemektedir. Nüfus miktarı hanelere dağıtıldığı zaman, hane başına 5,3 nüfus düştüğü görülmektedir.

²⁷ İbrahim Erdal tarafından hazırlanan çalışmada, 1914 yılı itibarıyla Rum nüfusun İzmir'e bağlı kazalara göre dağılımı şu şekilde verilmektedir; Bergama 16.841, Çeşme 39.073, Foça 15.670, Kuşadası 9.220, Menemen 8.058, Ödemiş 6.104, Tire 3.227, Urla 24.711. Bkz İbrahim Erdal, *Türkiye İle Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s.228.

²⁸ 1917 yılına ait, *1333 Senesi Tevellüdat ve Vefeyat İstatistiğinde*, Nifte (Kemalpaşa) 21 Ermeni'nin yaşadığı belirtilmiştir. Yunan işgali döneminde Nifte yaşayan Ermeni sayısı 8'e düşmüştür. Bkz. Engin Berber, *"Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Nif (Kemalpaşa) Kazası"*, *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu (3-5 Haziran 1999) Bildirileri*, İzmir, 1999, s.295.

RUMLARA AİT GAYRİMENKULLER

1919 yılında yayınlanan Emlak-ı Emiriye Mebani-i Umumiye ve Hususiye İstatistikine göre İzmir kazasında resmi ve dini binalar dışında mevcut 72.914 binanın, 31.799'u Müslümanlara, 19.239'u Rumlara, 13.694'ü Ecnebilere, 4.946'sı Ermenilere ve 2.641'i Musevilere ait görülmektedir²⁹.

Çalışmamıza esas teşkil eden tablolarda, nüfus verilerinden sonraki sütunlarda hane sayıları ve lira cinsinden hanelerin değeri verilmiştir.

Yunan işgalinin sona ermesiyle birlikte İzmir şehir merkezinde ve kazalarda büyük bir yıkım meydana gelmiş, Yunan ordusu tarafında ateşe verilen yerlerde binlerce ev kullanılamaz hale gelmiştir. Gerek Yunanlıların tahrip ettiği evler, gerekse Yunan ordusu ile birlikte ülkeyi terk eden Rum ve Ermenilerin bıraktıkları hanelerin miktarı konusunda farklı rakamlar ortaya atılmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekili Mustafa Necati Bey, TBMM'de yaptığı bir konuşmada bütün Türkiye'de Rumlardan kalan 100.000'den fazla terk edilmiş ev bulunduğunu, bunun ancak 20.000-25.000 tanesinin hükümetin elinde olduğunu, İzmir'de Rumlardan 10.678 ev, 2.173 dükkân ve mağaza, 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane; Ermeni ve Musevilerden de 1.600 ev, 2.821 dükkân ve mağaza, 89 fabrika, 2 hamam, 1 hastane kaldığını belirtmiştir³⁰. Ancak bu rakamların İzmir şehir merkezine ve İzmir'e bağlı kazalara dağılımı hakkında bir bilgi vermemiştir.

İncelememize konu olan belgede, Rumlara ve Ermenilere ait gayrimenkullerin iki farklı grupta değerlendirildiği görülmektedir. Birinci grupta hane, han, ahır, hamam, mağaza, dükkân, fırın, kahvehane ve meyhane, yağhane, fabrika ve su değirmeni başlığı altında, adet belirtilerek ve lira cinsinden kıymetlerinin verildiği görülmektedir. Diğer grupta ise tarla, bağ, bahçe, zeytinlik ve arsa başlığı altında, dönümü belirtilerek ve lira cinsinden kıymetlerinin verildiği görülmektedir.

²⁹ Serçe, "İstatistiklerle İzmir...", s.165.

³⁰ Arı, *a.g.e.*, s.12.

Tablo 3: İzmir'e Bağlı Kazalarda Yaşayan Rumlara Ait Gayrimenkuller

	A d e t / Lira	Bergama	Çeşme	F o ç a - teyn	K u ş a - dası	Mene- men	Nif	Ödemiş	Tire	Urla	Yekûn
Hane	Adet	4.010	6.146	2.005	1.134	1.503	1.092	900	329	1.202	18.311
	Kıymet	1.500.000	215.431	171.000	344.200	27.240	14.545	7.292	3.995	216.600	2.500.303
Ahur	Adet						25	23		8	56
	Kıymet						152	72		400	624
Han	Adet	4			3	1		9	5	6	28
	Kıymet	212.190			6.000	40		368	6.587	1.650	226.835
Hamam	Adet	2	4							1	7
	Kıymet	4.935	33							80	5048
Mağaza	Adet					37	49	86		145	317
	Kıymet					875	1.187	1.622		14.500	18.184
Dükkân	Adet	926	1329	346	120	132	141	291	102	221	3.608
	Kıymet	3.600.000	11003	31.140	24.000	4.765	5.762	1.891	14.800	11.050	3.804.411
Fürun	Adet					10	15	12		9	46
	Kıymet					210	800	159		1.080	2.149
Kahve ve Meyhane	Adet	2		21		18	54	27	49	47	218
	Kıymet	1415		4.200		340	2955	344	7.454	2.820	19.528
Yağhane	Adet	18	31				4	5		5	63
	Kıymet	50.915	5.392				530	64		350	57.258
Fabrika	Adet	9	4	4	1	1		11		4	34
	Kıymet	19.165	10.200	18.000	4.000	1.000		439		8.000	60.804
Su Değir- meni	Adet	5					15	9			29
	Kıymet	4.830					2.785	107			7.722
Mecmu'	Adet	4.976	7.514	2.376	1.258	1.702	1.395	1.373	485	1.648	22.727
	Kıymet	5.393.450	342.059	224.340	378.200	34.470	28.616	12.358	32.836	256.530	6.702.859

Kaynak: BCA., 272.10/2.12.5

Tablo 4: İzmir'e Bağlı Kazalarda Yaşayan Rumlara Ait Tarımsal Faaliyetlere İlişkin Gayrimenkul Sayımları

	Dönüm /Lira	Bergama	Çeşme	Foçaateyn	Kuşadası	Menemen	Nif	Ödemiş	Tire	Urla	Yekûn
Tarla	Dönüm	156.267	6.040	25.210	5040	50.282	12.468	11.667	17.078	7.500	291.552
	Kıymet	1.083.580	6.778	118.540	25.200	96.670	27.491	41.428	45.060	22.500	1.467.547
Bağ	Dönüm	7.392	80.000	22.100	225	3.859	25.947	799	210	40.000	180.532
	Kıymet	308.290	50.925	166.500	6.250	13.397	208.125	4.417	3.280	20.000.000	21.213.184
Bahçe	Dönüm						1.473	1.383		184	3040
	Kıymet						14.884	121.987		552	137.423
Zeytinlik	Dönüm	10.213		370	7.800		309	14.293	1.140	52.400	86.525
	Kıymet	363.145	10.177	2.590	114.000		13.174	19.763	22.725	104.800	650.374
Arsa*	Dönüm				700		14	9			723
	Kıymet				10.500		585	16			11.101
Mecmu'	Dönüm	173.872	86.040	47.680	113.765	54.141	40.211	28.151	18.428	100084	562.372
	Kıymet	1.755.015	519.880	287.630	155.950	110.367	294.798	187.611	71.065	20.127.852	23.479.552

Kaynak: BCA., 272.10/2.12.5

* İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918 adlı eserde, İzmir'e bağlı kaza merkezlerindeki arsaların kazalara göre dağılımı hakkında bilgi vermektedir. Adet olarak belirtilen arsaların dağılımı şu şekildedir; Bergama'da Müslümanlara ait 700 adet, Rumlara ait 150 adet; Çeşme'de Müslümanlara ait 150 adet, Rumlara ait 1.000 adet; Foça'da Müslümanlara ait 278 adet, Rumlara ait 1.000 adet; Kuşadası'nda Müslümanlara ait 250 adet, Rumlara ait 40 adet, Ermenilere ait 4 adet, Musevilere ait 5 adet; Menemen'de Müslümanlara ait 87 adet, Rumlara ait 12 adet; Nifte (Kemalpaşa) Rumlara ait 3 adet; Ödemiş'te Müslümanlara ait 500 adet, Rumlara ait 68 adet, Ermenilere ait 20 adet; Tire'de Müslümanlara ait 1.170 adet, Rumlara ait 6 adet, Ermenilere ait 2 adet, Musevilere ait 201 adet; Urla'da Müslümanlara ait 150 adet, Rumlara ait 608 adet. Bkz. İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918, Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir, Akademi Kitabevi, 1998, s.8.

Tablo 3’de belirtilen ve birinci grupta yer alan bilgilerde, İzmir’e bağlı kazalarda Rumlara ait 18.311 hane, 56 ahır, 28 han, 7 hamam, 317 mağaza, 3608 dükkân, 46 fırın, 218 kahvehane ve meyhane, 63 yağhane, 34 fabrika, 29 su değirmeni olduğu görülmektedir. Ahırların az, mağaza ve dükkânların fazla olması, Rumların hayvancılıktan ziyade ticaret ve zanaatkârlıkla geçimlerini sağladıklarını göstermektedir. Tablo 4’de belirtilen ve ikinci grupta yer alan kayıtlarda Rumlara ait 291.552 dönüm tarla, 180.532 dönüm bağ, 3.040 dönüm bahçe, 86.525 dönüm zeytinlik, 723 dönüm arsa bulunduğu görülmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak Rumların tarımsal faaliyetlerinde bağcılığın ve zeytinciliğin önemi yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Rumlara ait gayrimenkullerin kazalara göre dağılımına baktığımızda, en fazla gayrimenkulün Urla, Bergama, Çeşme ve Kuşadası’nda olduğu görülmektedir. Gayrimenkullerin toplam değerleri üzerinden baktığımızda Urla’da 20.384.382 lira, Bergama’da 7.148.465 lira, Çeşme’de 861.939 lira, Kuşadası’nda ise 534.150 lira değerinde Rumlara ait gayrimenkul olduğu görülmektedir. Gayrimenkuller içinde Çeşme’de 80.000 dönüm, Urla’da ise 40.000 dönüm bağ dikkati çekmektedir. Tarla cinsinden gayrimenkulde, 156.267 dönüm ile Bergama, zeytinlikte 52.400 dönümle Urla, bahçede 1.473 dönümle Nif (Kemalpaşa) kazaları öne çıkmaktadır.

Hane, han, hamam vb. gayrimenkullerde toplam 5.393.450 lira değerinde 4.976 adet gayrimenkulün Bergama’da bulunduğu onu, 378.200 lira kıymetinde 1.258 adet gayrimenkulle Kuşadası’nın ve 256.530 lira kıymetinde 1.648 adet gayrimenkulle Urla’nın izlediği görülmektedir. Gayrimenkullerin cinslerine göre dağılımında 145 mağaza ile Urla’nın, 926 dükkân ve 18 yağhane ile Bergama’nın, 11 fabrika ile Ödemiş’in 15 su değirmeni ile Nif’in (Kemalpaşa) öne çıktığı görülmektedir.

Tabloda yer alan bilgileri destekleyecek veya karşılaştıracak bilgiler sınırlıdır. Örneğin Tablo 3’de Foça’da yaşayan Rumlara ait 4 fabrika olduğu belirtilirken, Engin Berber tarafından hazırlanan bir çalışmada, 1919 yılında Foça kazasında yaşayan Rumlara ait 24 yel ve 3 buhar değirmeni, 17 zeytinyağı, 4 sabun ve 15 şarap ve alkollü içki imalathanesi bulunduğu belirtilmektedir³¹.

ERMENİLERE AİT GAYRİ MENKULLER

İzmir’de yaşayan Ermeniler, tümüyle ellerinde olan toptan ve perakende manifatura ticareti dışında, kuyumculuk, sarraflık, boyacılık (kumaş), demircilik, bankerlik gibi mesleklerde de etkili bir konuma sahip olmuşlardır³². Manchester veya başka Avrupa kentlerinden İzmir’e mallar getirerek satan Ermeni tüccarlar bulunmaktaydı. Ermeniler, Rumlara göre çok daha fazla taşınmaz mala-mülke sahipti³³. Birinci Dünya Savaşı döneminde, büyük bir kısmı İzmir şehir

³¹ Berber, *Bir İzmir Kabusu...*, s.97.

³² Nail Morali, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 1.Baskı, 2002, s.92.

³³ *XV. Yüzyıldan 1915’e Günümüz Türkiye’sinde Ermenilerin Ticari-Ekonomik Faaliyeti*, Hazırlayan: Khaçadur Dadayan, Yerevan, 2012, s.39-42.

merkezinde olmak üzere, Ermenilere ait 11 fabrika ya da atölye, 4300 taşınmaz mülk vardı. Tarımsal arazi olarak ise Ermeniler, 5.471 dönüm tarlaya sahipti³⁴. İzmir Vilayetinde yaşayan Ermeni nüfusunun yaklaşık olarak 14.000-16.000 civarında olduğu ve yaklaşık 4.000 civarında bir Ermeni nüfusunun da İzmir'e bağlı kazalarda yaşadığı göz önüne alındığında, Ermenilere ait gayrimenkullerin, Rumlara oranla, düşük miktarda kaldığı görülmektedir.

İncelediğimiz belgede, Ermenilere ait gayrimenkullere ilişkin verilen rakamlar şu şekildedir;

Tablo 5: İzmir'e Bağlı Kazalarda Yaşayan Ermenilere Ait Gayrimenkuller

	Adet/Lira	Bergama	Kuşadası	Ödemiş	Yekûn
Hane	Adet	160	6	561	727
	Kıymet	12.810	2.300	2.290	17.400
Ahur	Adet			24	24
	Kıymet			16	16
Han	Adet		1	1	2
	Kıymet		1.500	15	1.515
Mağaza	Adet			15	15
	Kıymet			160	160
Dükkan	Adet	56	5	54	115
	Kıymet	220.575	1.000	502	222.077
Furun	Adet			2	2
	Kıymet			9	9
Kahve ve Meyhane	Adet			3	3
	Kıymet			24	24
Mecmu'	Adet	216	12	360	588
	Kıymet	233.385	4.800	3.016	241.201

Kaynak: BCA., 272.10/2.12.5.

Ermenilere ait gayrimenkuller içinde kıymet itibariyle en büyük yekûnun 222.077 lira ile dükkanlara ait olduğu, onu 17.400 lira yekûn ile hanelerin, 1.515 lira ile hanların takip ettiği görülmektedir. Bu durum Ermenilerin ticaret hayatındaki etkinliğini göstermektedir. Gayrimenkullerin kazalara göre dağılımına baktığımızda, gayrimenkullerin kıymeti itibariyle Bergama kazasının, gayrimenkullerin sayısı itibariyle de Ödemiş kazasının öne çıktığı görülmektedir.

³⁴ Çınar Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir, 1978, s.87.

Tablo 6: Ermenilere Ait Tarımsal Faaliyetlere İlişkin Gayrimenkul Sayımları

	Dönüm/Lira	B e r g a - ma	Kuşadası	Nif	Ödemiş	Yekûn
Tarla	Dönüm	6.675	400	81	6.320	13.476
	Kıymet	128.810	2.000	222	15.073	146.105
Bağ	Dönüm	896		801	430	2.127
	Kıymet	33.090		7.093	4.417	44.600
Bahçe	Dönüm			43	919	962
	Kıymet			542	6.346	6.888
Zeytin- lik	Dönüm	190	95	66		351
	Kıymet	1.815	1.900	506		8.788
Arsa	Dönüm			1		1
	Kıymet			25		25
Mecmu'	Dönüm	7.761	495	992	7.669	16.917
	Kıymet	163.715	3.900	8.388	30.403	206.406

Kaynak: BCA., 272.10/2.12.5.

Ermenilere ait tarımsal faaliyetlerle ilgili gayrimenkullere bakıldığında, gayrimenkullerin kıymeti itibariyle, 163.715 lira ile Bergama, 30.403 lira ile Ödemiş kazalarının öne çıktığı görülmektedir. İncelememize konu olan sayımda, Nif (Kemalpaşa) Kazasında Ermeni nüfusuna ilişkin bilgi verilmezken, Ermenilere ait 8.388 lira kıymetinde 992 dönüm gayrimenkulün bulunduğu ifade edilmektedir. Gayrimenkullerin dağılımına bakıldığında 13.476 dönüm ile tarlanın, 2.127 dönüm ile bağın öne çıktığı görülmektedir. Bu da bize Ermeniler arasında tarımsal faaliyetlerde hububat tarımı ile bağcılığın yaygın olduğunu göstermektedir.

Çalışmamıza esas olan belgede yer alan bilgileri, İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918 adlı eserde yer alan bilgilerle karşılaştırdığımızda, verilerin büyük oranda birbirini destekledikleri görülmektedir. İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918 adlı eserde, Müslüman unsura ait verilerin de yer alması, bize İzmir'e bağlı kazalardaki gayrimenkullerin dağılımında Müslüman unsur ile gayrimüslim unsur arasındaki gelir durumu, ekonomik faaliyetlerin dağılımı vb. konularda yorum yapmamızı sağlamaktadır.

Tablo 7: 1918 Yılında İzmir'e Bağlı Kaza Merkezlerinde Gayrimenkullerin Dağılımı

(Adet)		Bergama	Çeşme	Foça-teyn	Kuşadası	Menemen	Nif (K e - m a l - paşa)	Ödemiş	Tire	Urla	Yekun
Hane	Müslüman	17.388	830	2.009	2.982	5.708	4.388	16.199	8.739	2.334	60.577
	Rum	3.519	5.790	2.728	1.659	1.455	1.040	960	260	3.947	21.358
	Ermeni	183			10	48	2	249			492
Han	Müslüman	30	2	4	8	6	22	39	13	2	126
	Rum	4	3			1	4	9	3	4	28
	Ermeni							2			
Hamam	Müslüman	10	1	4	2	1	4	4	2	2	30
	Rum	3	1								4
	Ermeni										
Mağaza	Müslüman	187	32	98	50	45	64	101		21	598
	Rum	161	193	100	17	37	43	135		253	939
	Ermeni	7			2			14	42		65
Dükkan	Müslüman	1.167	113	142	80	343	388	1097	402	121	3.853
	Rum	487	736	200	20	106	140	241	68	476	2.474
	Ermeni	39			4	6		55			104
Fürun	Müslüman	127	7	2	10	25	20	54	21	7	273
	Rum	41	40	53	15	12	15	20	2	17	215
	Ermeni	3						3			6
K a h v e ve Meyhane	Müslüman	143	35	16	71	44	76	106	101	19	611
	Rum	53	193	133	36	13	42	48	12	29	559
	Ermeni	5						5			10
Yağhane	Müslüman	69	8		6	5	9	96	10	11	214
	Rum	20	10	19	8		3	4	2	9	75
	Ermeni										
Fabrika	Müslüman	9			16	1			14	1	41
	Rum	13	4	3	4	1	13	1		3	42
	Ermeni				1						1
Su Değirmeni	Müslüman	106	4	1	6	35	17	104	97	2	372
	Rum	6	1			1	10	17	7	1	43
	Ermeni							2			2
Mecmu'	Müslüman	19.236	1.032	2.276	3.231	6.213	4.988	17.800	9.399	2.520	66.695
	Rum	4.307	6.971	3.236	1.759	1.628	1.270	1.435	396	4.739	25.741
	Ermeni	237			15	54	2	330			638

Kaynak: İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918, Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir, Akademi Kitapevi, 1998, s. 8, 10, 11, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 25, 26, 27, 30, 35.

Tablo 3 ve 5'deki bilgiler, Tablo 7'deki verilerle karşılaştırıldığında, verilerin büyük oranda birbirini desteklediği görülmektedir. Aralarında belirgin farklılıklar olan veriler şunlardır; Tablo 3'de Rumlara ait hane sayısı 18.311 olarak verilirken, Tablo 7'de hane sayısı 21.358 olarak verilmiştir. Mağaza sayısında 317'ye 939, dükkân sayısında 3.608'e 2.474, kahve ve meyhane sayısında 218'e 559, fabrika sayısında 34'e 42, su değirmeni sayısında 29'a 43 şeklinde farklı rakamlar verilmektedir.

Çalışmamıza esas teşkil eden raporda son sütunlar, sayı veya dönüm olarak belirlen gayrimenkulün lira cinsinden değerine ayrılmıştır. Rumlara ait gayrimenkullerin toplam değeri 30.182.411 lira olup, bunun 6.702.859 lirası hane, han, hamam vb. gayrimenkullere, 23.479.552 lirası ise tarımsal faaliyetlere ait gayrimenkullere aittir. Hane, han, hamam vb. gayrimenkullerde en yüksek değer, 3.804.411 lira ile dükkânlara, tarımsal faaliyetlere ilişkin gayrimenkullerde ise en yüksek değer 21.213.184 lira ile bağlara aittir. Rumlara ait gayrimenkullerin toplam değerini hane sayısına böldüğümüzde, hane başına 1.648 lira düşmektedir*.

Ermenilere ait gayrimenkullerin toplam değeri ise 447.607 lira olup, bunun 241.201 lirası hane, han, hamam vb. gayrimenkullere, 206.406 lirası ise tarımsal faaliyetlere ilişkin gayrimenkullere aittir. Hane, han, hamam vb. gayrimenkullerde en yüksek değer 222.077 lira ile dükkânlara, tarımsal faaliyetlere ait gayrimenkullerde ise en yüksek değer, 146.105 lira ile tarlara aittir. Ermenilere ait gayrimenkullerin toplam değerini hane sayısına böldüğümüzde, hane başına 615,6 lira düşmektedir.

Gerek Rumların gerekse Ermenilerin bırakmış olduğu gayrimenkullerin ekonomik değerini daha iyi anlamak için, 1923 yılına ait verileri, günümüzdeki verilerle karşılaştırmamız gerekmektedir. Osmanlı Devletinin son dönemde basılan Reşat Altını (7,216 g) ile Cumhuriyet Döneminde basılan Cumhuriyet Altını (7,216 g) aynı ağırlıkta olup, 1923 yılında 1 Reşat altını 7,07 lira idi³⁵. Buradan yola çıkarak, tablolarda verilen lira cinsinden değerleri, Cumhuriyet Altınına çevirdiğimiz zaman Rumlara ait gayrimenkullerin toplam değeri olan 30.182.411 liranın 4.269.082,1 Cumhuriyet altınına karşılık geldiği görülmektedir. Nisan 2017 tarihi itibarıyla Cumhuriyet Altının birim fiyatını 1.000 lira olarak kabul edersek; Rumlara ait gayrimenkullerin günümüzdeki değerinin yaklaşık olarak 4.269.082.100 lira olduğu anlaşılmaktadır.

Ermenilere ait gayrimenkullerin toplam değeri olan 447.607 lirayı Cumhuriyet Altını cinsinden hesapladığımızda 63.310,7 Cumhuriyet Altınına karşılık geldiği ve bunun da günümüzdeki Cumhuriyet Altını birim fiyatı üzerinden hesaplandığında, 63.310.700 liralık bir kıymeti ifade ettiği görülmektedir.

* Belgede, Gayrimenkullere ait değerlerin toplanmasında bazı hatalar yapılmıştır. Rumlara ait gayrimenkul sayılarına ilişkin bilgilerin yer aldığı sayfanın üst kısmında, bağların toplam kıymetine ilişkin rakamlara 57.251 lira eklenmiş (21.213.184+57.251=21.270.435), aynı sayfanın alt kısmında ise bahçelerin toplam dönümüne 63 dönüm ilave edilerek (3040+63), bağların toplam değeri 137.423 lira olarak ifade edilmiştir (21.213.184+137.423+57.251=21.405.858). Yapılan düzeltmeler, bağ ve bahçelere ilişkin tabloda yer alan verilere yansıtılmamıştır. Ermenilere ilişkin toplam hane sayısı 727 yerine 427 olarak verilmiştir.

³⁵ Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul, 2009, s.256.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılı, peşe peşe yaşanan toprak kayıpları ve beraberinde yaşanan büyük göç dalgalarına tanıklık etmiştir. Batı Anadolu Bölgesi, göç hareketinden en çok etkilenen bölgelerin başında gelmektedir. İzmir ve çevresinin, önemli bir sanayi ve ticaret bölgesi olarak öne çıkması, Adalarda yaşayan Rumların bölgeye göç etmesine neden olmuştur. I. Dünya Savaşının getirdiği koşullar göç hareketini tersine çevirmiş, Batı Anadolu'da yaşayan Rumlar Yunanistan'a göç etmek zorunda kalmıştır. Mondros Mütarekesinin imzalanması ile birlikte İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, beraberinde büyük bir göç dalgasını gündeme getirmiş, Rumlar İzmir ve civarındaki bölgelere göç ederken Türkler Anadolu'nun iç bölgelerine gitmek zorunda kalmıştır. İzmir'in Yunan işgalinden kurtarılması ve Lozan görüşmelerinde karar verilen nüfus mübadelesi, bölgede yeni ve geniş kapsamlı bir göç hareketini başlatmıştır.

Nüfus mübadelesine ilişkin anlaşma, Türkiye'de yaşayan Rumlarla ve Yunanistan'da yaşayan Müslümanların karşılıklı olarak yer değiştirmesini öngörmüştür. Mübadeleye tabi tutulacaklara, sahip oldukları mallara karşılık, gittikleri yerlerde gayrimenkul verilmesi öngörülmüştür. İzmir ve kazaları, nüfus mübadelesinden en çok etkilenen bölgelerin başında gelmiş, Rumların terk ettiği bölgelere Yunanistan'dan gelen mübadiller yerleştirilmiştir.

Mübadillerin etkili bir şekilde iskân edilmesinde, elde mevcut emval-i metrukenin bilinmesi çok önemli idi. Hem gelecek mübadillere nerede ve hangi miktarda gayrimenkul verileceğinin hesaplanması, hem de mübadillerin ekonomik faaliyetlerine uygun arazi veya mülk dağıtımı için elde mevcut gayrimenkullerin ayrıntılı bir şekilde tespit edilmesi gerekmektedir.

Maliye Vekâleti bünyesinde oluşturulan Emval-i Metruke Komisyonu, 1922 Eylülünden itibaren İzmir'de görev yapmaya başlamış, Yunan işgalinin sona ermesinden sonra ilgisiz kişilerin eline geçmiş veya terk edilmiş olan malları kayıt altına almaya çalışmıştır. Komisyonun çalışmaları sonunda iskâna müsait olan gayrimenkuller, göçmenlerin yerleştirilmesinden sorumlu olan Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâletine bağlı Muhacirin Komisyonuna devredilmiştir.

Çalışmamıza esas teşkil eden sayımlar, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekâleti bünyesinde faaliyet gösteren *Muhacirin Müdiriyeti*'nde görevli, "*Muhacirin Kâtibi Yusuf*" Efendi tarafından, 30 Mayıs 1923 tarihinde kaleme alınmıştır. Raporda, Rumlara ve Ermenilere ait gayrimenkullere ilişkin bilgiler ayrı ayrı tablolarda verilmiştir. İzmir'e bağlı dokuz kazaya ait bilgiler verilirken, İzmir merkez kaza ile Bayındır, Seferihisar ve Karaburun hakkındaki bilgilere yer verilmemiştir.

Rapordaki veriler, hane, han, hamam vb. gayrimenkuller ile tarım faaliyetlerine ilişkin gayrimenkulleri kapsamaktadır. Gayrimenkullerin adet veya dönüm cinsinden miktarı belirtilirken, lira cinsinden kıymetleri de verilmiştir.

Raporda okul, kilise, hastane vb. kamu binaları hakkında bir bilgi verilmemiş, Rum ve Ermeniler dışındaki gayrimüslimlerin bıraktığı gayrimenkullerden bahsedilmemiştir. Temel çıkış noktası, mübadele çerçevesinde bölgeye gelecek olan nüfusun, geliri ve geçim faaliyetlerine en uy-

gun şekilde yerleştirilmelerini sağlamak olan verilerin nasıl derlendiği, gayrimenkullerin değerlerinin nasıl belirlendiği vb. sorulara cevap veren bilgiler bulunmamaktadır.

İncelediğimiz belgede yer alan veriler, bölgedeki Rum ve Ermeni nüfus varlığının tespit edilmesi, nüfusun kazalara göre dağılımı, Rum ve Ermenilerin geçim kaynakları, sahip oldukları gayrimenkullerin cins ve miktarı, rayiç değeri, kazalara göre dağılımı gibi başka kaynaklarda bulamayacağımız pek çok veriyi içermektedir. Buradaki bilgilerden yola çıkarak, Yunan işgali sonrasında bölgedeki Rum ve Ermeni göçü, nüfus iddiaları, geride bırakılan emval-i metrukenin cins ve miktarı, bunların ekonomik değeri ve mübadillere dağıtılan gayrimenkullerin cins ve miktarları üzerinde daha sağlıklı yorumlar yapmamız mümkündür.

KAYNAKÇA

- ARI, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 2007.
- *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, C.1, Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayını, Ankara, 2005.
- ATAY, Çınar, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir, 1978.
- BAYKARA, Tuncer, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, İstanbul, 2009.
- BCA., 272.10/2.12.5.
- BCA., 30.18.1.1/6.47.1.
- BERBER, Engin, "Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde Nif (Kemalpaşa) Kazası", *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu (3-5 Haziran 1999) Bildirileri*, İzmir, 1999.
- BERBER, Engin, *Bir İzmir Kâbusu Mütareke ve İşgal Dönemi Üzerine Yazılar*, İzmir, Birinci Baskı, 2002.
- BERBER, Engin, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- BERBER, Engin, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Ankara, 1997.
- ÇAKMAK, Zafer, *İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Rum Mezalimi*, İstanbul, 2007.
- DOBKIN, Marjorie Housepian, *İzmir 1922 Bir Kentin Yıkımı*, Çeviren: Atilla Tuygan, İstanbul, 2012.
- *Ege'yi Geçerken, 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Renée Hirschon, Çeviren: Müfide Pekin-Ertuğ Altınay, İstanbul, 2005.
- ERDAL, İbrahim, *Türkiye ile Yunanistan Arasında Mübadele Meselesi (1923-1930)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006.
- İPEK, Nedim, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun, 2010.
- *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, Derleyen: Marie -Carmen Smyanelis, İstanbul, 3.Baskı, 2016.
- *İzmir Ermenileri Ege Kıyılarının Yitip Gitmiş Sakinleri*, Derleyen: Zakarya Mildanoğlu, İstanbul, Aras Yayıncılık, 2017.
- *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir, Akademi Kitabevi, 1998.

- *İzmir ve Çevresi Resmi, Özel Binalar İstatistiği 1918*, Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir, Akademi Kitabevi, 1998.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- MARTTIN, Volkan, "*Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine*", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Aralık 2011.
- MORALI, Nail, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Yayına Hazırlayan: Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 1.Baskı, 2002.
- SERÇE, Erkan, "İstatistiklerle İzmir (1917-1918)", *Kebikeç*, Sayı:4, 1996.
- SERÇE, Erkan, *1923 İzmir Vilayeti İstatistiği, 1.Kitap*, İzmir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2001.
- SÜRGEVİL, Sabri, *II. Meşrutiyet Döneminde İzmir*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, 1. Basım, İzmir, 2009.
- *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: I, Cilt:25, İçtima Sene:3, 27.11.1338 Tarihli Oturum, s.98-99.
- *XV. Yüzyıldan 1915'e Günümüz Türkiye'sinde Ermenilerin Ticari-Ekonomik Faaliyeti*, Hazırlayan: Khaçatur Dadayan, Yerevan, 2012.

EKLER

ERMENİLERDEN KALAN EMVAL-I METRUKESİNE AİT TABLO

272 10 2 12 5

Ermenilerden Kalan Emval-i Metrukeye Ait Tablo (BCA., 272.10/2.12.5.)

Rumlardan Kalan Emval-i Metrukeye Ait Tablo

272 10 2 12 5

Rumlardan Kalan Emval-i Metrukeye Ait Tablo (BCA., 272.10/2.12.5.)

MÜBADELE EDİLEMEYENLER:

LOZAN ANTLAŞMASI'NDAN SONRA RESMO ESKİ ŞEHRİN DÖNÜŞÜMÜ

Melis Cankara¹

GİRİŞ

Türkiye-Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesinin her iki ülkedeki ekonomik, siyasi, psikolojik ve sosyal etkileri araştırmalara sıkça konu edilirken, bu önemli toplumsal olayın mekânsal sonuçları bir anlamda göz ardı edilmiş bir alandır. Mübadeleden geriye kalan taşınmazların kendileri değil, ekonomik değerleri mübadele tarihinin konusu olmuşlardır. Öte yandan bu yapılar ve şehirler mübadeleden sonra da değişmeye ve kültürel olarak değer üretmeye devam etmişlerdir. Bu bağlamda mübadele tarihi sadece giden ve gelenlerin değil, kalanların da yani mübadele edilemeyenlerin de tarihidir. Bu çalışmada, mübadeleden geriye kalan yapıların ve bu yapıların bulunduğu yerleşimlerin dönüşümü Girit-Resmo örneği üzerinden ele alınmaktadır.

Yazarın 2016 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Tarihi ve Kuramı bölümünde hazırladığı doktora tezinin² bir parçası olan bu çalışmanın temel kaynakları; bir kısmı çevrimiçi olarak Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından "Digital Crete"³ projesi kapsamında yayınlanan Resmo Mülteciler Rehabilitasyon Komitesi belgeleri⁴, 1900-1927 tarihleri arasında tutulan Resmo Belediyesi kayıtları⁵ ve 2013-2015 yılları arasında yazarın Resmo'da yaptığı alan çalışmasıdır.

Resmo Mülteciler Rehabilitasyon Komitesi belgelerine dayanarak, 20. yüzyılda Resmo'da meydana gelen sosyal, kültürel ve mekânsal değişimleri inceleyen bu çalışma için öncelikle birincil ve ikincil kaynaklara dayalı bir literatür araştırması yapılmıştır. Mevcut literatür üç başlıkta ele alınmıştır. Bunlardan ilki Girit Adası, ikincisi Türkiye-Yunanistan zorunlu nüfus mübadelesi, üçüncüsü de alan ve arşiv çalışmasının konusu olan Resmo'dur. Yapılan literatür çalışması sonucunda Girit Adası ve Resmo ile ilgili araştırmaların ekonomik, sosyal ve politik tarih alanlarında yoğunlaştığı görülmüştür. Girit Adası ve Resmo ile ilgili mimari araştırmaların ise tipolojik ve envanter çalışmaları düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan Türkiye-Yunanistan zorunlu nüfus mübadelesini konu alan araştırmaların, bahsi geçen sosyal bilimlerin yanı sıra psikoloji ve antropolojiyi de içine alan daha geniş bir yelpazeye yayıldığı görülmektedir. Nüfus mübadelesiyle mimarlığın kesiştiği çalışmalar ise iki temel yaklaşımda yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki, yeni kurulan mübadil yerleşmelerini ve mübadiller için inşa edilen konutları

¹ Dr., SALT Araştırma, e-mail: meliscankara@gmail.com

² Cankara 2016.

³ Girit Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü-IMS (FORTH) 2005.

⁴ Girit Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Arşivi-IMS (FORTH) 2005.

⁵ Girit Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Arşivi-IMS (FORTH) 2005.

incelemektedir. İkinci yaklaşım ise mübadillerden geriye kalan taşınmazların nasıl korunacağı ile ilgilidir. Yapılan literatür araştırması ile, nüfus mübadelesinin her iki ülkedeki ekonomik, siyasi, psikolojik ve sosyal etkilerinin araştırmalara konu edildiği ancak mekânsal sonuçlarının geri plana atıldığı sonucuna varılmıştır.

Burada iki önemli noktanın üzerinde durmak gerekebilir. Birincisi ulus devletlerin inşa sürecinde, her iki ülke için de bir tür homojenleştirme projesi olarak görülen nüfus mübadelesinin, hedeflenenin tam aksine bir heterojenleşme ile sonuçlandığı gerçeğidir. İnsan üzerinden gerçekleşen mübadelede din ve dil, bağlayıcı unsurlar olarak görülmüştür. Nüfus mübadelesi Anadolu Rumlarının ve Yunanistan'da yaşayan Müslümanların iki homojen insan kümesi olduğu varsayımı ile yapılmıştır. Dolayısıyla farklı yerlere ait yaşama kültürleri göz ardı edilmiştir. Dil ise, Girit Rumcası konuşan Girit Müslümanları ve Türkçe konuşan Karaman Hristiyanları için önemli bir problem olmuştur. Dolayısıyla mübadillerin gittikleri yerleşimler kültürel olarak heterojenleşmiştir. Üzerinde durulması gereken ikinci nokta ise mübadele tarihinin mübadele edilenlerin tarihi olduğu kadar, mübadele edilmeyenlerin, mübadeleden geriye kalanların da tarihi olduğudur. Mübadele tarih yazımında mübadele edilmeyenler, geriye kalan taşınmazlar, bir anlamda göz ardı edilmiş bir alandır. Bu araştırmanın heterojenlik ve mübadeleden geriye kalan taşınmazlar bağlamında mübadele tarih yazımına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

RESMO MÜLTECİ REHABİLİTASYON KOMİTESİ BELGELERİ

Bu çalışmanın temel kaynağı, Lozan Antlaşması'ndan sonra mübadele edilen ahaliye ait taşınmazların Resmo'daki kaydını tutan Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi belgeleridir. Bu belgelerin 1624 adedi Girit'teki Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından "Digital Crete" projesi kapsamında kataloglanmış ve çevrimiçi olarak yayınlanmıştır. Bu çalışma kapsamında, henüz kataloglanmamış ve yayınlanmamış olanlarla birlikte toplam 2456 adet belge incelenmiştir. Bu belgeler el değiştiren taşınmazların ilk ve ikinci sahiplerine, bu sahiplerin yerli, mülteci ve Ermeni olarak sınıflandırılmış kimliklerine, taşınmazların el değiştirme biçimlerine ve bedellerine, bulundukları yere, sınır komşularına ve eğer bu mülk bir yapı ise yapının basit deskripsiyonuna ve temel özelliklerine ilişkin bilgiler içermektedir. İncelenen belgelerin bir örneği Şekil 1'de görülmektedir. Bu belgenin Yunanca transkripsiyonu ve Türkçe tercümesi de Şekil 2'de sunulmuştur.

1

Şekil 2 Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi 941 Numaralı Belgenin Yunanca Transkripsiyonu ve Türkçe Tercümesi

İδιοκτητής Πρώην	Κλαρινάκι Ισμαήλ, Βραχναδάκι Ναζιφέ, χήρα Βραχναδάκι Εδχέμ, Βραχναδάκις Τζεμάλ.
Αριθ. Πίνακα	941
Ιδιότητα κατόχου	Έντ.
Οδός	Σουλίου
A/A	2070
Άλλες πληροφορίες	
Αξία κατά την καταγραφή	Είκοσι χιλιάδες (20.000δρχ.) Συνεπεία αποφάσεως της Κ. Επιτροπής από 20/10/1926 η αξία προεπικυρώθη εις δραχμάς Τριάκοντα (30.000).
Αριθ. Μεταφρ. Περιο. Δηλώσεως	2676, 2780
Είδος ιδιοκτησίας	Μαγαζίειον
Εισπρακτέα παλιά μισθώματα	473 δρχ.
Έκταση	5 1/4+2:2 * 11 1/2=41τμ.
Επαρχία	
Εποχή κατοχής	1 Μαΐου 1925
Ημερομηνία παραλαβής κτήματος	25/9/1925
Ημερομηνία συνεδρίας	9/6/1926
Θέση	
Κάτοχος Νυν	Φωτάκις Κωνσταντίνος Πρώην κάτοχος: Μανιαδάκις Ιωσήφ Ι.
Λ/Κ	Μαγαζί Ντόπιος Ντόπιος - Αυθαίρετα Μαγαζί - Αυθαίρετα
Όρια	Α. Σουλίου. Δ. Σταματάκι Βασιλείου κληρονόμοι, οικία. Β. Χουρδάκι Στυλιανού, οικία. Ν. Ιδιοκτητών, οικία και Σταματάκι Βασιλείου κληρονόμοι, οικία.
Παρατηρήματα	
Παρατηρήσεις	
Περιγραφή χώρου	Λιθόκτιστος, κεραμοσκεπής.
Περιοχές	
Στοιχεία επίταξης	
Στοιχεία μισθώματος	Καθορισθέν παρά Τοπ. Γραφ. Συμβουλίου Ανταλλαγής. Μηνιαίως δρχ. 100. Μηνιαίως δρχ. 43. Κατεβλήθη από 1/6/1924 έως 30/4/1925 εις το Δημόσ. Ταμείον Ρεθύμνης. Κατεβλήθη δρχ. 559, από 1/5/1925 έως 30/4/1926 και το καθυστερούμενον ενοίκιον μηνός Μαΐου 1924 εις το καθ' ημάς υποκατάστημα.
Τρόπος κατοχής	Φωτάκις Κωνσταντίνος, εντόπιος, αυθαίρετως, από 1/5/1925 Πρώην κάτοχος: Μανιαδάκις Ιωσήφ Ι., εντόπιος αυθαίρετως, από 1/5/1924 έως 30/4/1925.
Χαρακτηριστικά	Ισόγειον απλούν.
Χωριό	

İLK SAHİBİ	Klaronaki İsmail, Vrahnadaki Ethem'in dul eşi Vrahnadaki Nazife, Vrahnadaki Cemal
TABLO NUMARASI	941
YENİ SAHİBİNİN KİMLİĞİ-NİTELİĞİ	Yerli
SOKAK	Souliou
İŞLEM NUMARASI	2070
DİĞER BİLGİLER	
TESCİL TARİHİNDEKİ DEĞERİ	20.000 drahmi. Komitenin 20/10/1926 tarihli kararıyla 30.000 drahmi değer biçildi.
GAYRİMENKUL BEYAN NUMARASI	2676, 2780
MÜLK TÜRÜ	Dükkan
TAHSİL EDİLECEK ESKİ KİRALAR	473 drahmi
ALAN	5 1/4+2:2 * 11 1/2=41 m ²
İLÇE	
ALINMA TARİHİ	1.May.25
MAKBUZ TARİHİ	25/9/1925
KOMİTE/KURULTAY TARİHİ	9/6/1926
KONUM	
YENİ SAHİBİ	Fotakis Konstantinos İlk Sahibi: Maniadakis Yosif I.
ANAHTAR KELİMELE	Dükkan, Yerli, Yerli - Ruhsatsız, Dükkan - Ruhsatsız
KOMŞULAR	D. Souliou B. Stamakatakı Vasiliou'nun varisleri, ev K. Chourdaki Stillanou, ev G. Mülk sahibi, ev ve Stamakatakı Vasiliou'nun varisleri, ev
EKLER	
NOTLAR	
TANIM	Kagır, kiremit çatı
ÇEVRE	
EL KONULAN ÖĞELER	
KİRA BİLGİSİ	Mübadele komisyonu tarafından aylık 100 drahmi olarak belirlenmiş Aylık 43 drahmi 1/6/1924'ten 30/4/1925'e kadar Resmo Devlet Tahsilat Dairesine ödenmiş 559 drahmi ödenmiş, 1/5/1925'ten 30/4/1926'e kadar ve Mayıs 1924'ten itibaren gecikmiş kiralar şubeye ödenmiş
TASARRUF BİÇİMİ	Fotakis Konstantinos, yerli, ruhsatsız, 1/5/1925'ten itibaren İlk Sahibi: Maniadakis Yosif I., yerli ruhsatsız, 1/5/1924'ten 30/4/1925'e kadar
ÖZELLİKLER	Tek mekan, zemin kat
KÖY	

Söz konusu taşınmazların sokak numaralarının olmayışı belgelerde göze çarpan ilk eksikliklerdir. Öte yandan sokak isimleri de zaman içerisinde değişmiştir. Dolayısıyla bu belgelere ait taşınmazların bugün var olan yapılar ile eşleştirilebilmesi için hem sokak isimlerinin yeni karşılıklarını bulmak hem de komisyonun çalışma ilkeleri hakkında fikir sahibi olmak ve bu konuda yorum yapabilmek için basit de olsa bir çalışma sistemi geliştirmek gerekmektedir. Toplam belge sayısını bilinmemesi bir başka önemli eksikliktir. Belgeler ağırlıklı olarak 1925-1926 tarihlerinde düzenlenmiştir ancak, az sayıda da olsa, 1985'e kadar uzanan kayıtlara rastlamak mümkündür.

Öncelikle belgeler şehir içi ve şehir dışı olmak üzere iki alt gruba ayrılmıştır. Eski şehir içinde değişen sokak isimleri güncellenmiş ve bu belgeler sokak isimlerine göre yeniden tasnif edilmiştir. Bu sınıflandırmaya göre Resmo eski şehir içinde el değiştirmelerin yoğun olduğu sokaklar tespit edilmiştir. El değiştirmelerin sıklığı, mübadele öncesinde Müslüman nüfusun yoğun olduğu sokaklara işaret etmektedir. Bu sokaklar EK1'de Resmo eski şehir haritası üzerinde gösterilmiştir. Haritada kırmızı ile gösterilen sürekli çizgiler el değiştirmelerin en yoğun olduğu sokaklardır. Bu sokaklarda el değiştiren mülk sayısı 37'den fazladır. Kesikli kırmızı çizgiler el değiştiren mülk sayısının 16-36 arasında olduğu sokaklardır. Kırmızı renk ile gösterilen bu iki grup sokakta el değiştirmelerin yoğun olması sebebiyle Müslüman nüfusun da yoğun olabileceği düşünülmüştür. Haritada koyu mavi ile gösterilen sokaklarda, Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi belgelerine göre, en fazla 3 mülk el değiştirmiştir. Açık mavi ile gösterilen sokakların isimleri ise belgelerde hiç görülmemiştir. Dolayısıyla bu sokaklarda Hristiyan nüfusun yoğun olma ihtimali yüksektir. Bu haritaya göre nüfus mübadelesi öncesinde Resmo eski şehir içinde Müslüman ve Hristiyan mahalleleri olduğunu ve Hristiyan nüfusun şehrin doğu ucunda toplandığını söyleyebiliriz. Ancak el değiştirmelerin yoğun olduğu sokaklarda Hristiyan nüfus olup olmadığını anlayabilmek için biraz daha detaylı bir inceleme yapmak gerekmektedir. Bunun için el değiştirmelerin yoğun olduğu ve bugün de konut ya da ticaret aksı olarak önem taşıyan on beş sokak belirlenmiştir. Bu sokaklardan yedisi bugün de önemini koruyan ticaret akslarıdır. Dördü Müslüman nüfusun yoğun olduğu konut bölgesi, kalan dördü de konut ve ticaretin bir arada olduğu sokaklardır. Seçilen sokaklar EK2'deki haritada görülmektedir.

Bu çalışma kapsamında Resmo eski şehir içerisinde incelenen sokaklardaki komşuluk ilişkilerinin sınıfsal karşılıklarını anlayabilmek için mülk sahiplerinin meslek bilgileri de araştırılmıştır. Meslek bilgileri için Resmo Belediyesi'nin 1900-1927 tarihleri arasında tuttuğu kayıtlardan yararlanılmıştır. Bu kayıtlar Girit Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü'nün yayınlanmamış arşivinden alınmıştır. Belediye kayıtları; seri numarası, isim, soyadı, baba adı, cinsiyet, kayıt tarihi, yaş, meslek, memleket, ikamet, din, milliyet ve açıklamalar gibi bilgileri içermektedir. Bu araştırma için 15.09.1900 ve 30.05.1927 tarihleri arasında tutulmuş 12072 kayıt incelenmiştir. Ancak bu kayıtlardan sadece meslek bilgileri için yararlanılmıştır. Belediye kayıtlarının yetersiz kaldığı durumlarda ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki tasfiye taleplerine başvurulmuştur.

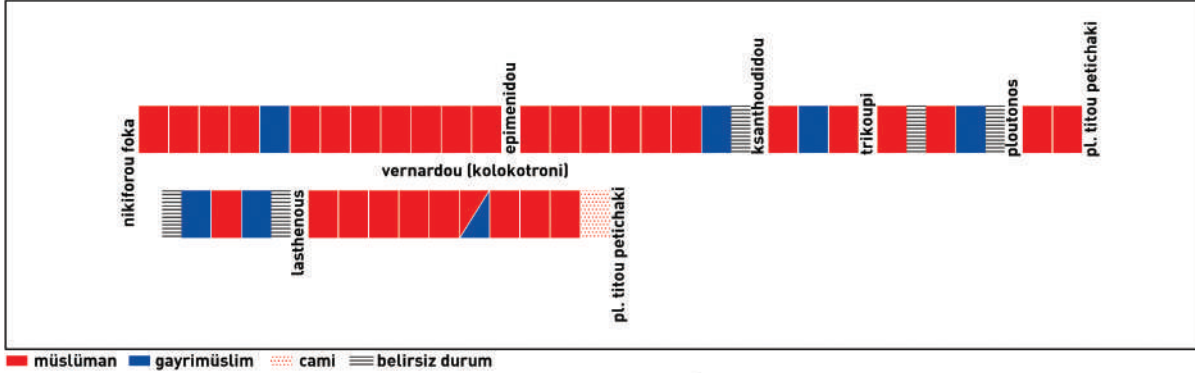
KÜLTÜREL MELEZLENME: KOLOKOTRONİ SOKAĞI

Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi belgelerine göre, mülklerin yaklaşık %17'sinin Hristiyanlara ait olduğu Kolokotroni Sokağı mübadele öncesinde ağırlıklı olarak Müslümanların yaşadığı bir bölgedir. Toplam 35 mülkün el değiştirdiği Kolokotroni Sokağı'ndaki 5 mülk 1917 ve 1921 yılları arasında el değiştirmiştir. Burası konut bölgesi olduğu için mübadeleden önce fazla el değiştirme olmamıştır. Dolayısıyla Kolokotroni Sokağı mübadillerin yoğun olarak yerleştirildiği sokaklardan bir tanesidir. Her iki ülke için de bir homojenleştirme projesi olan nüfus mübadelesinden sonra aynı sokaktaki durum Şekil 3'teki ve Şekil 4'teki grafiklerle anlatılmaya çalışılmıştır.

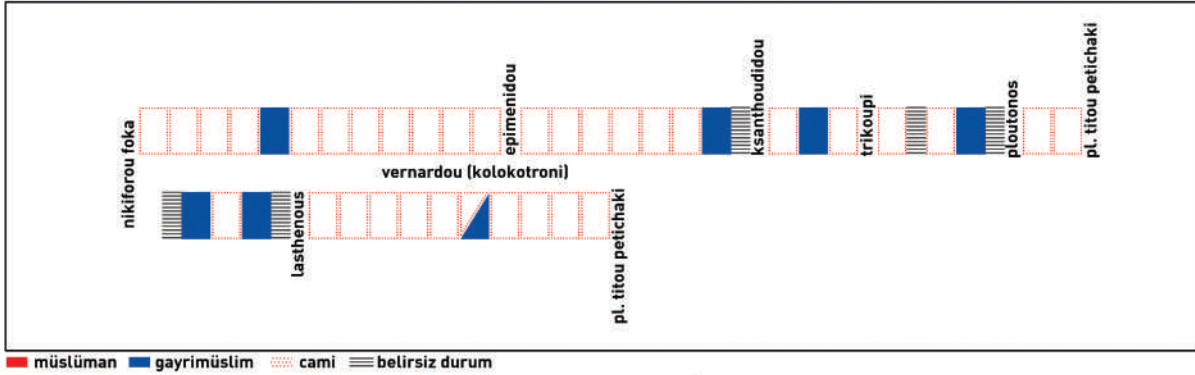
I. Aşama grafiğinde mübadeleden sonra Müslümanlardan kalan yerler görülmektedir. II. Aşama grafiğinde, henüz mübadiller gelmemişken, boşalan yerlerin bir kısmına Hristiyan yerli halkın yerleştiği görülmektedir. III. Aşama grafiğinde de, kalan yerlere Anadolu'dan gelen Hristiyanların yerleştiği, mübadeleden önce var olan dinsel çeşitliliğin ortadan kalktığı ve dolayısıyla sokağın dinsel olarak homojenleştiği görülmektedir. Ancak sokağın mübadele sonrası durumunu Şekil 4'te bulunan grafiklerle yorumlamak da mümkündür. Bu grafikler bize sırasıyla; Müslümanlardan kalan yerleri, o yerlerin bir kısmının yerli halk tarafından işgal edildiğini ve en son kalan yerlere de Anadolu'dan gelen mübadillerin yerleştirildiğini göstermektedir. Ulus devletler için din her ne kadar bağlayıcı ve homojenleştirici bir unsur olarak görülse de farklı kültür ve coğrafyalarda yetişmiş mübadillerle bu sokağın homojenleştiğini düşünmek biraz zor görünmektedir. Mübadiller kendi aralarında bile farklılaşırken ve Anadolu'nun farklı yerlerinden gelirlerken, dinsel çeşitliliğini kaybeden sokağın yine de ve kaçınılmaz olarak başka tür bir melezlenme yaşadığını düşünmek mümkündür. Şekil 5'te görülen grafik ise Kolokotroni Sokağı'nda mübadele öncesinde ve sonrasında konuşulan dilleri göstermektedir. Bu grafikte mübadele öncesinde adanın hakim dilinin Girit Rumcası olduğu, mübadeleden sonra ise bu durumun değiştiği görülmektedir. Anadolu'dan Girit'e gönderilen Ortodoks Hristiyanlar bildikleri bir dilin konuşulduğu bir bölgeye göç etmek zorunda kalmışlardır. Mübadeleden sonra, Girit Rumcası konuşan yerli halkın yeni komşuları bu dili bilmeyen, Rumca ve Ermenice konuşan mülteciler olmuştur. Mübadeleden önce adada yaşayan Müslümanlarla Hristiyanları bir arada tutan dil, mübadeleden sonra adadaki Ortodoks Hristiyanların ayrıştığı nokta olmuştur.

Şekil 3 Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı'ndaki Komşuluk İlişkileri (Dinsel Çeşitlilik / Homojenizasyon)

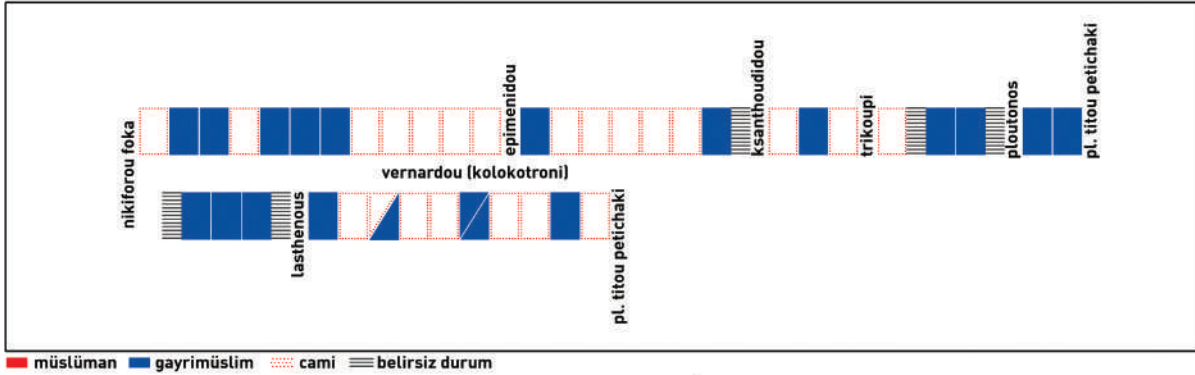
Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı Komşuluk İlişkileri (Mübadele sırasında)

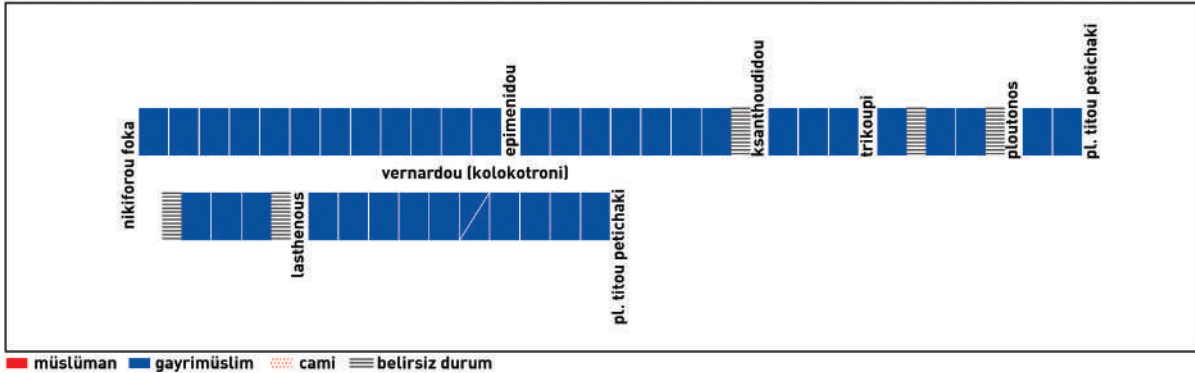
Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı Komşuluk İlişkileri (Mübadeleden sonra I.)

Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı Komşuluk İlişkileri (Mübadeleden sonra II.)

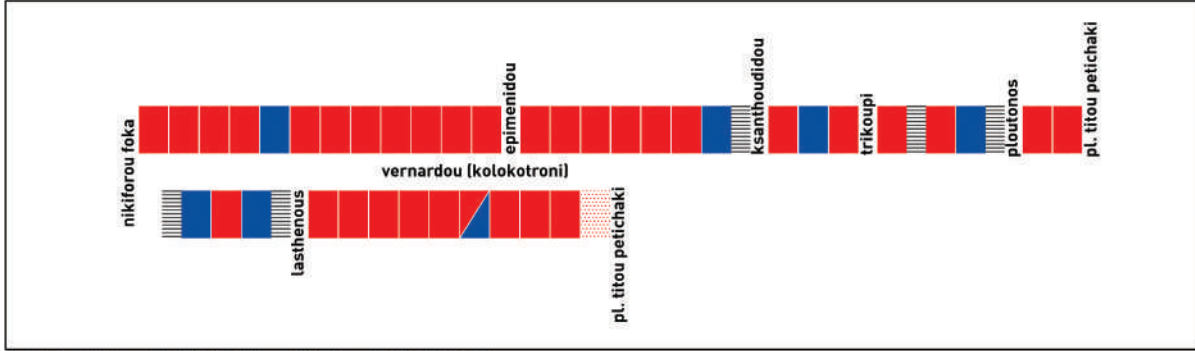

Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı Komşuluk İlişkileri (Mübadeleden sonra III.)

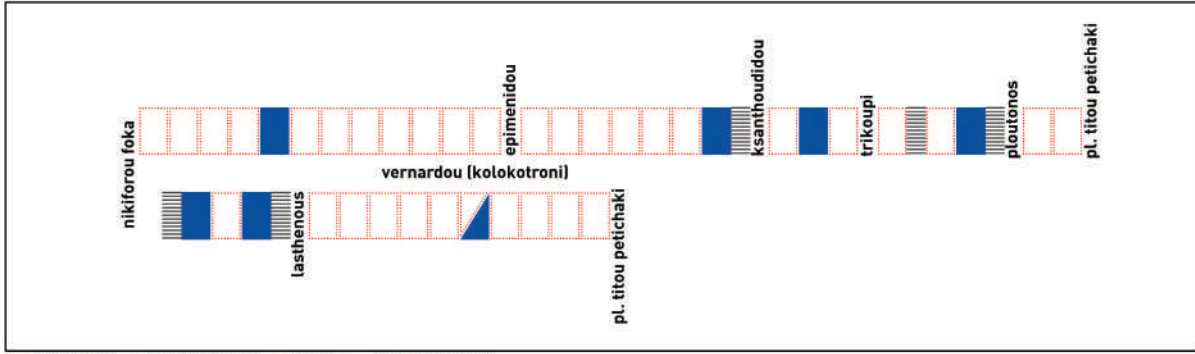

Şekil 4 Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı'ndaki Komşuluk İlişkileri (Sosyal ve Kültürel Çeşitlilik / Melezlenme)

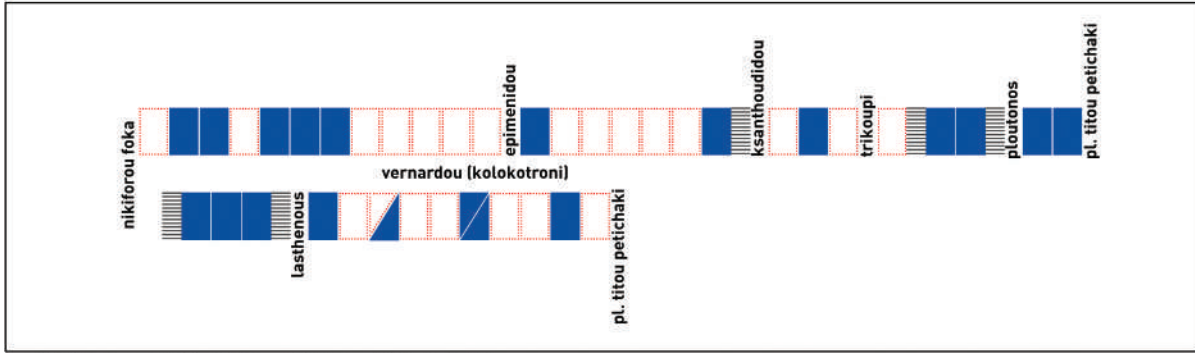
Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı Komşuluk İlişkileri (Mübadele sırasında)

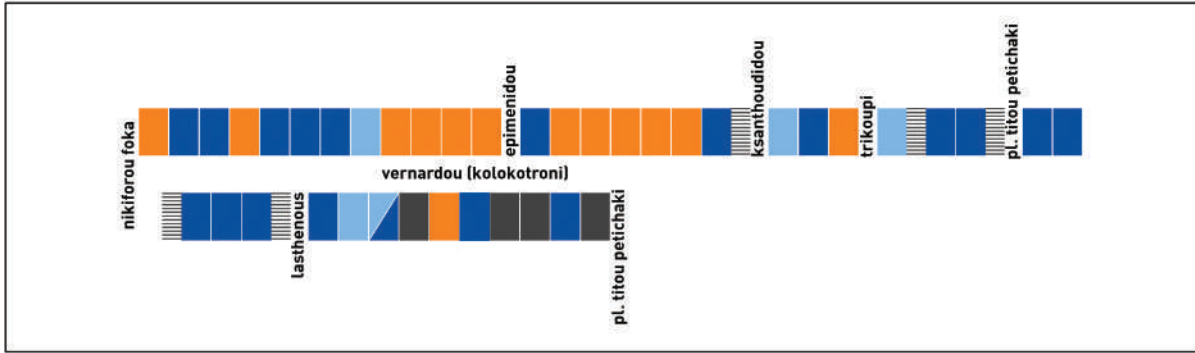
Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı Komşuluk İlişkileri (Mübadeleden sonra I.)

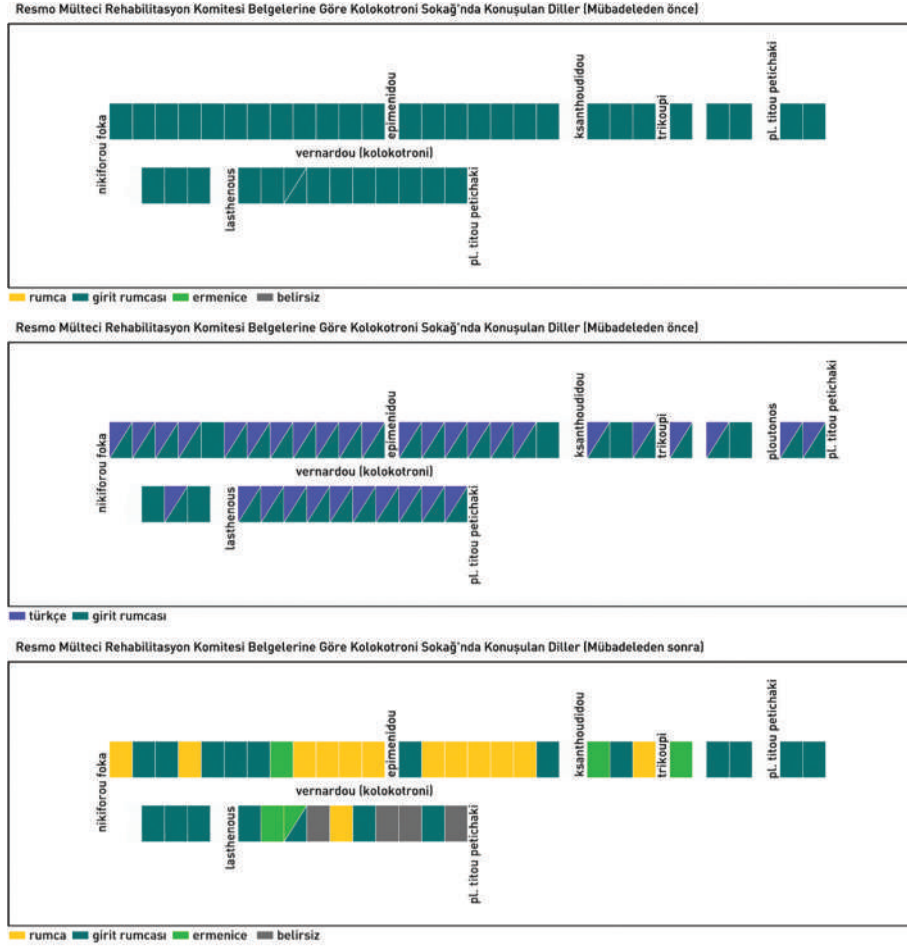
Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı Komşuluk İlişkileri (Mübadeleden sonra II.)

Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı Komşuluk İlişkileri (Mübadeleden sonra III.)

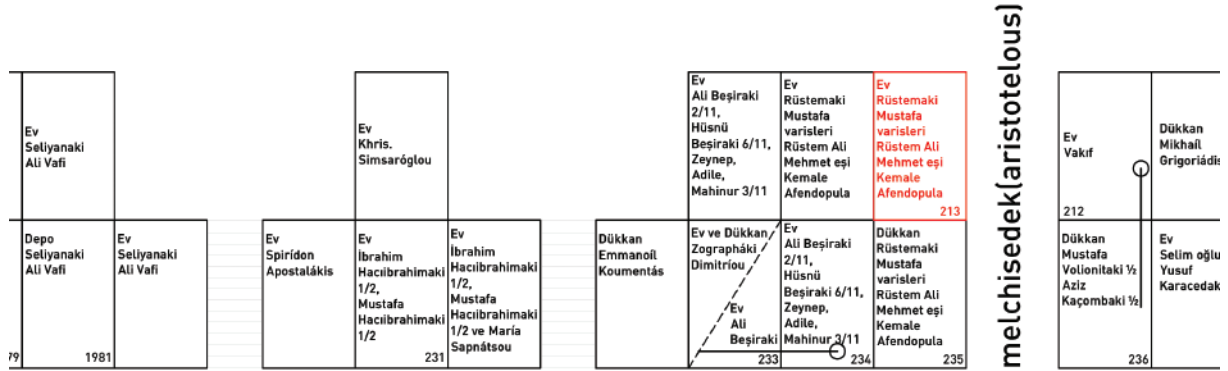
Şekil 5 Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine Göre Kolokotroni Sokağı'nda Konuşulan Diller

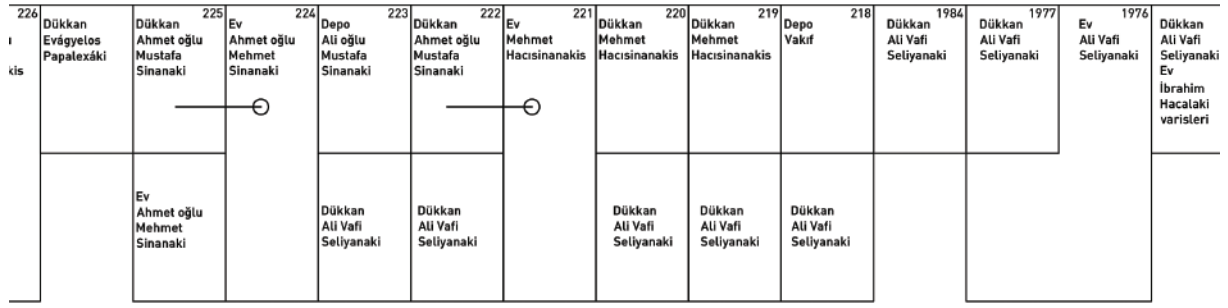
MEKÂNSAL DOKUDAKİ DEĞİŞİKLİKLER: M. ALEKSANDROU (M. TZ. BOUNIALİ) SOKAĞI

Nüfus mübadelesi sonrasında Resmo eski şehirde görülen mekânsal değişimlerin ilki kullanım değişikliğidir. Bu değişim, Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi belgelerine dayanarak, bir ticaret aksı olan M. Aleksandrou Sokağı üzerinden ele alınmıştır. Öncelikle, M. Aleksandrou Sokağı'ndaki mülklere ait belgeler tablo numarasına göre sıralanmıştır. Bu belgelerin tablo numaraları 214 ile başlayıp 239 ile son bulmaktadır. Bu sokakta toplam 32 adet mülk el değiştirmiştir. Bu sıralamadan sonra iki sokağın kesişimi olan köşeler başlangıç noktası olarak seçilmiştir. Ardından, belgesi bulunan her mülkün sınır komşuları yönlerine göre yerleştirilmiş ve belgelerdeki mülkün büyüklüğü, değeri, ikinci sahibinin kimliği ve ilk sahibinin mesleği gibi diğer katmanların eklenebileceği temel grafik oluşturulmuştur. Şekil 6'da bir parçası görülen bu grafiğin bütünü EK3'te gösterilmiştir.

Şekil 6 Nüfus Mübadelesi Öncesinde M. Aleksandrou Sokağı'ndaki Komşuluk İlişkileri

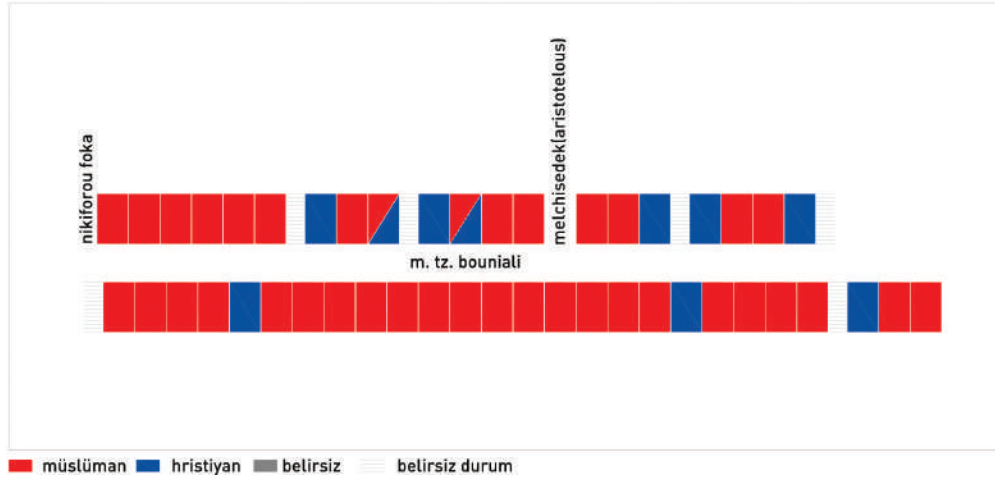
m. tz. bouniali (m. aleksandrou)

pan. dangli

Şekil 6'daki grafikte M. Aleksandrou Sokağı'nda el değiştiren mülklerin ilk sahiplerinin isimleri, belgelerin tablo numarası, mülkün cinsi ve sınır komşuları görülmektedir. Belgesi arşivde olmayan ve yeri sınır komşularına dayanarak tahmin edilenler kırmızı renk ile belirtilmiştir. Grafikteki her dikdörtgen el değiştiren bir mülke aittir ve herhangi bir büyüklüğü yoktur. Sınır komşuların konumuna göre şekillendiği için bazı yerlerde boyutunun ve şeklinin değiştiği görülmektedir. Mülkleri ifade eden dikdörtgenler parsel çizgisi olarak değerlendirilmemelidir çünkü elimizde buna ait bir bilgi bulunmamaktadır. Daire ve ucuna eklenen yatay çizgi, katlar arası ilişkileri göstermektedir. Örneğin Şekil 6'daki grafikte Mehmet Hacısınanakis'in evi Mustafa Sinanakis'in dükkanının üzerindedir ama girişleri yan yanadır. Gri renkli yatay çizgiler, yanında ne olduğu bilinmeyen belirsiz durumları ifade etmektedir. Burada bir sokak da olabilir, yan yana iki Hristiyan mülkü de olabilir, arşivde belgesi olmayan bir mülkün sınır komşusu da olabilir.

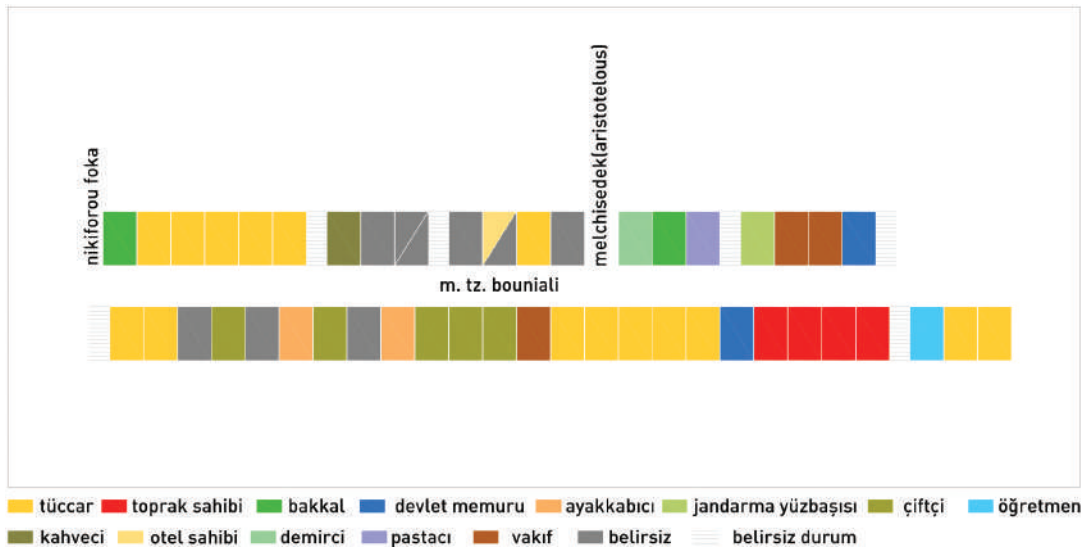
Şekil 7 Nüfus Mübadelesi Öncesinde M. Aleksandrou Sokağı'ndaki Komşuların Dinsel Çeşitliliği

Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi belgelerine göre, belirsiz durumlar göz ardı edildiğinde, nüfus mübadelesi öncesinde bu sokaktaki mülklerin %20'si Hristiyanlara, %80'i de Müslümanlara aittir. Şekil 7'deki grafikte M. Aleksandrou Sokağı'ndaki Müslüman ve Hristiyan mülklerinin birbirleriyle olan ilişkisi görülmektedir.

Belediye kayıtlarına göre, bu sokaktaki mülk sahipleri ağırlıklı olarak tüccar, toprak sahibi ve çiftçidir. M. Aleksandrou Sokağı'ndaki mülk sahiplerinin meslekleri Şekil 8'de görülmektedir. Müslüman mülk sahipleri tüccar, toprak sahibi ve çiftçi gibi belli mesleklerde yoğunlaşırken, Hristiyan mülk sahiplerinin pastacı, jandarma yüzbaşısı, öğretmen ve devlet memuru gibi hem kendi aralarında hem de Müslümanlardan farklılaştığı görülmektedir.

Şekil 8 Nüfus Mübadelesi Öncesinde M. Aleksandrou Sokağı'ndaki Mülk Sahiplerinin Meslekleri

Öte yandan bu sokağın nüfus mübadelesi öncesinde “Petaladika” yani “Nalbantlar” sokağı olarak anıldığı bilinmektedir.⁶ Buna rağmen sokaktaki mülk sahipleri arasında sadece bir adet nalbant bulunması ilginçtir. Belediye kayıtlarından mübadele öncesindeki nalbantlar araştırıldığında 1900-1916 yılları arasında 25 adet nalbant olduğu görülmektedir. Kayıtlara göre, sayılan nalbantlardan sadece biri Hristiyan diğerleri ise Müslümandır (Bkz. Tablo 1).

Belediye kayıtlarına göre, nalbantlık Müslümanların icra ettiği mesleklerden biridir. Dolayısıyla Müslümanlara ait kayıtlardan bu konuda bilgi edinmek mümkündür. M. Aleksandrou nalbantlar sokağı olduğuna göre, bu sokakta daha fazla nalbant olması gerekmektedir. Kayıtlarda mesleği bulunamamış ve meslek grafiğinde “belirsiz” olarak gösterilmiş mülklerin sahiplerinin nalbant olabileceğini düşünmek mümkündür. Ancak belediye kayıtlarından çıkarılan nalbantlar listesi bu sokaktaki mülk sahipleriyle karşılaştırıldığında Mustafa Volyonitaki dışında ortaklık olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla buradaki nalbantların mülk sahibi değil de kiracı olma ihtimali daha yüksektir. Nalbantlar listesinde göze çarpan bir diğer durum da Mustafa Volyonitaki, Hüseyin Kissanakis ve Mehmet Pirinakis’e ait çok sayıda mülk olması, ancak diğer nalbantlardan sadece altısının bir ya da iki adet mülkü olması ve geriye kalan 16 nalbantın ise Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi’nce kaydedilmiş mülkü olmamasıdır. Bu durum da bu sokaktaki mülk sahiplerinin varlıklı aileler, sokağa adını veren nalbantların da kiracı olmaları ihtimalini destekler niteliktedir.

Tablo 1 1900-1916 Tarihleri Arasında Resmo Eski Şehirdeki Nalbantlar

Soyadı	İsim	Kayıt Tarihi	Yaş	Meslek	Din
Hacıdakıs	Aziz	30 Eyl 00	41	Nalbant	Müslüman
Ayıpakis	Hasan	2 Eki 00	75	Nalbant	Müslüman
Harkiadakıs	Mustafa	5 Ara 00	9	Nalbant	Müslüman
Lecalıdakıs	Ali	5 Ara 00	75	Nalbant	Müslüman
Volyonitakis	Mustafa	5 Ara 00	70	Nalbant	Müslüman
Kissanakis	Hüseyin	5 Ara 00	35	Nalbant	Müslüman
Memişakis	Mercan	6 Ara 00	30	Nalbant	Müslüman
Prinakıs	Mehmet	6 Ara 00	47	Nalbant	Müslüman
Sudıyanakis	Ali	7 Ara 00	35	Nalbant	Müslüman
Nalbantakis	Arif	7 Ara 00	65	Nalbant	Müslüman
Veysakis	Mercan	7 Ara 00	26	Nalbant	Müslüman
Skoutridakıs	Mehmet	8 Ara 00	50	Nalbant	Müslüman
Sakalıdakıs	Ali	8 Ara 00	28	Nalbant	Müslüman
Veysakis	Mercan	9 Eyl 02	25	Nalbant	Müslüman
Volyonitakis	Mustafa	9 Eyl 02	70	Nalbant	Müslüman
Glistridis	Süleyman	9 Eyl 02	50	Nalbant	Müslüman
Yenusakis	Salih	9 Eyl 02	30	Nalbant	Müslüman
Kotrakis	Hasan	9 Eyl 02	60	Nalbant	Müslüman
Maslumakis	Ali	9 Eyl 02	30	Nalbant	Müslüman
Begloulakis	Mehmet	9 Eyl 02	40	Nalbant	Müslüman
-	Yusuf	9 Eyl 02	35	Nalbant	Müslüman
Çolakakis	Hasan	9 Eyl 02	25	Nalbant	Müslüman
Peçalıdakıs	Ali	9 Eyl 02	60	Nalbant	Müslüman
Skoutoulakis	Mustafa	1 Kas 05	50	Nalbant	Müslüman
Fafulakis	Hasan	1 Kas 05	32	Nalbant	Müslüman
Harkiadakıs	Mustafa	1 Kas 05	25	Nalbant	Müslüman
Mathioudákıs	Kharálampos	25 Oca 16	31	Nalbant	Hristiyan

⁶ Spandágos 2003, 12.

Nalbantlar sokağı olarak anılan M. Aleksandrou Sokağı'ndaki değişim, 1906 yılında Ali Şevki Çiçekaki'nin, dükkanını Konstantinos Zannidakis'e kiralaması ile başlamıştır (bkz. EK4). Bu tarihten nüfus mübadelesine kadar geçen 17 yıllık sürede 12 Müslüman dükkânı daha Hristiyanlara kiraya verilmiştir. Yukarıda nüfus mübadelesine kadar Resmo eski şehir belediyesine kayıtlı olan 25 nalbanttı sadece birinin Hristiyan olduğu belirtilmiştir. Bu sokağın yapısı Müslüman mülklerinin Hristiyanlara kiraya verilmesiyle değişmeye başlamıştır. Ancak 1923 nüfus mübadelesiyle mülkiyet zorunlu olarak el değıştirdiğinden, nalbantlık da bu sokağın sadece adında kalmıştır. M. Aleksandrou Müslümanların, mesleklerine göre yoğunlaştığı önemli sokaklardan bir tanesidir. Bu mesleğin bir istisna dışında Müslümanlar tarafından icra ediliyor oluşu, mülkiyetin el değıştirmesiyle birlikte sokağın kullanımını ve sokaktaki mevcut yaşıntıyı da tamamen değıştirmiştir. Bugün sokağın kullanımına ilişkin herhangi bir homojenleşmeden söz edilemez. Yeni adı ile M. Aleksandrou Sokağı'nda taverna, bakkal, züccaciye, oyuncakçı gibi birbirinden farklı dükkanlar bulunmaktadır. Nüfus mübadelesinden sonra yok olmuş bir meslek olan nalbantlık da küçük bir tavernanın adında yaşamaktadır: *Petaladika*.

MEKÂNSAL DOKUDAKİ DEĞİŞİKLİKLERİ: CEMAATSİZ KALAN YAPILAR

Resmo eski şehirde mülklerin el değıştirme sürecinde ticaret bölgeleri yerli halkın eline geçen ekonomiyle homojenleşirken, konut bölgeleri de yerleştirilen mülteci ve Ermeniler ile kültürel olarak melezlenmiştir. Öte yandan Müslümanların adadan ayrılması sonucunda cemaatsiz kalmış yapılar ortaya çıkmıştır. Bu durum da beraberinde zorunlu olarak kullanım değışikliklerini getirmiştir.

Adanın Osmanlılara geçişle Resmo'da ortaya çıkan Müslüman nüfus, imparatorluğun ekonomik durumunun da etkisiyle, mevcut Venedik dokusunu kendi alışkanlıkları ve yapı pratikleriyle değıştirmiş ve ona eklenerek yeni bir yerellik üretmiştir. Dolayısıyla Osmanlıların Resmo'da yeni yapı yapmak yerine var olan yapı stoğunu dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. Aynı yapılar mübadeleden sonra yeniden kullanım değışikliğine uğramıştır. Mübadeleden sonra, ikinci kez kullanım değışikliğine uğrayan bu yapılara yeni işlevler verildiği tespit edilmiştir. Osmanlı egemenliğinde kiliseden camiye dönüştürülmüş yapılar nüfus mübadelesinden sonra, bir istisna dışında, kültürel etkinlikler için kullanıma açılmıştır. Nerance Camisi, Resmo Konservatuvarı olarak hizmet vermektedir. Resmo Kalesi içindeki Sultan İbrahim Camisi, konser ve sergi alanı olarak kullanılmaktadır. Yahya İbrahim Camisi ve Valide Sultan Camisi, Resmo Arkeoloji Ofisi'nin hizmetinde bulunmaktadır. Hacı İbrahim Ağa Camisi bugün Resmo Arkeoloji Müzesi'nin satış ofisi olarak kullanılmaktadır. Ankebut Paşa Camisi ise, bir istisna olarak, mübadeleden sonra yeniden kilise olarak kullanıma açılmıştır. Yeniden kiliseye dönüştürülen bu yapının yıkılan minaresinin yerini çan kulesi almıştır.

Kiliseden camiye çevrilmiş olan yapıların mübadeleden sonra yeniden ibadete açılmayışı, üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır. Çünkü nüfus mübadelesinin bir sonucu olarak

adadaki Ortodoks Hristiyan nüfus artmıştır. Dolayısıyla bu durumu yeni ibadethaneye ihtiyaç olmayışıyla açıklamak pek mümkün görünmüyor. Bu durumun ekonomik imkansızlıkların bir sonucu olduğu düşünülebilir. Öte yandan bu tür melez yapıların restorasyonlarının nasıl yapılacağı da önemli bir tartışma konusudur. Ankebut Paşa Camisi'nin restorasyonunda yapının Osmanlı dönemindeki izlerinin silindiği görülmektedir. Bu bağlamda Resmo'daki ekonomik imkansızlıkların ve şehre yatırım yapılmayışının Resmo eski şehrin melez dokusunun korunmasında önemli bir rolü olduğu düşünülebilir. Resmo örneğinde, yapıların melez dokusunun korunmasında kültürel işlevlerin daha elverişli olanaklar sunduğu görülmektedir. Bu gibi yapıların ibadethane gibi sembolik bir değerinin ve yapıya müdahale gerektiren programlarının olmayışı farklı dönemlere ait izlerin silinmesinin önüne geçmiştir.

SONUÇ

Bu araştırma sonucunda, nüfus mübadelesinden sonra Resmo eski şehirde iki önemli mekânsal değişim tespit edilmiştir. Bunlardan ilki kullanım değişikliğidir. Resmo eski şehirdeki kullanım değişikliklerinin hem şehir ölçeğinde hem de yapı ölçeğinde meydana geldiği gözlenmiştir. Müslüman nüfusun adadan ayrılışı cemaatsiz kalmış bir yapı grubunun oluşmasına neden olmuştur. Bu durumun bir sonucu olarak da bazı yapıların kullanımı zorunlu olarak değişmiştir. Resmo eski şehirde bulunan camiler, hamamlar, tabhane ve medrese nüfus mübadelesinden sonra kullanım değişikliğine uğramış yapı gruplarıdır. Cemaatsiz kaldığı için kullanımı değişen yapılar bugün daha çok sergi ve konser gibi kültürel etkinliklerde kullanılmaktadır.

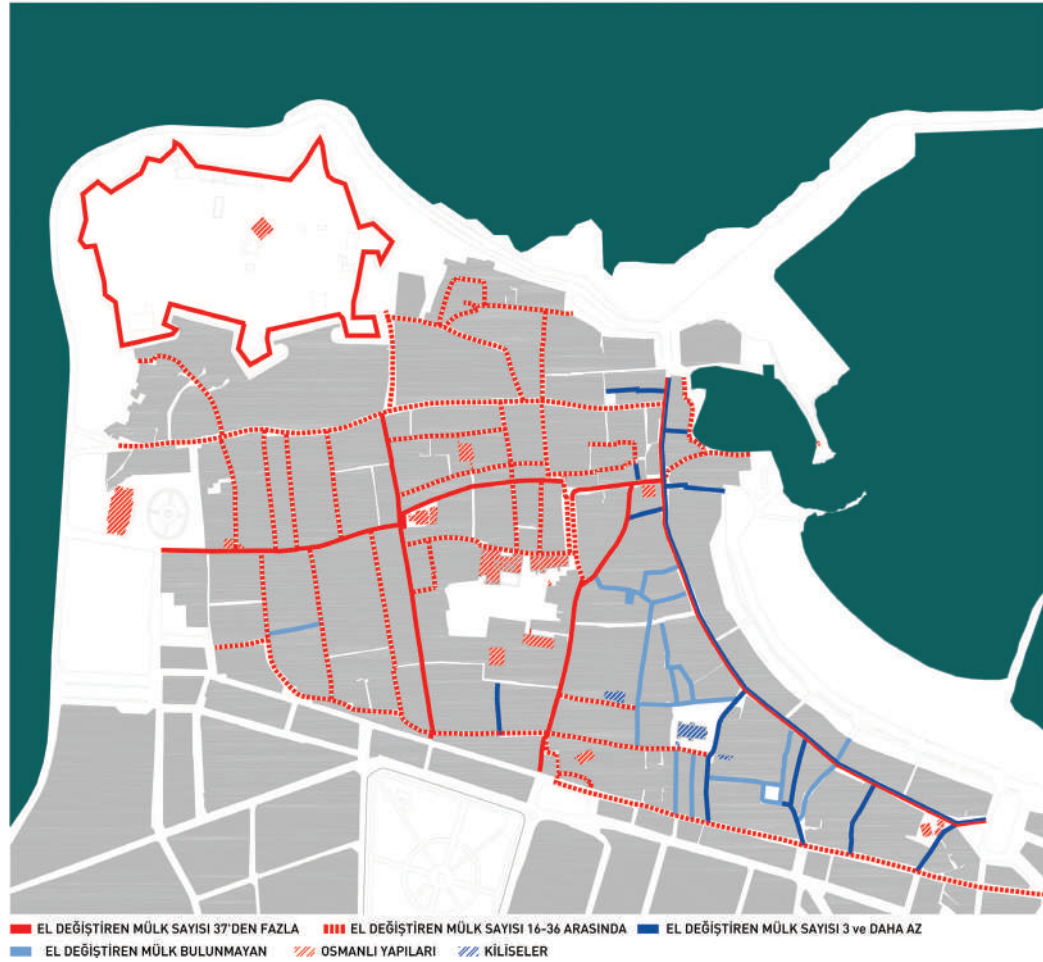
Şehir ölçeğindeki kullanım değişikliklerinin ise iki ayrı şekilde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bunlardan ilki adadan ayrılan Müslüman nüfusun kent mekânındaki izlerinin kendiliğinden yok oluşudur. Müslümanların adadan ayrılışı nalbantlık, fes kalıpcılığı, fes yapımı gibi bazı mesleklerin yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle bu tür kullanımların yoğunlaştığı ticaret akslarında, nalbantlar sokağında olduğu gibi, sokağın kullanımı kendiliğinden değişmiştir. Şehir ölçeğindeki ikinci tür kullanım değişikliği de devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Osmanlı hakimiyetinde meydanları yok ederek oluşturulan mahalle dokusu mübadeleden sonra yeniden meydanların açılmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak burada yeni açılan bazı meydanların, yeni kullanıcılarının tercihleriyle tekrar sokaklaştırıldığı tespit edilmiştir. Bu noktada Resmo eski şehirdeki mekânsal değişimlerin en önemli figürünün kullanıcı olduğunun altını çizmek gerekir. Öte yandan bir homojenleştirme ideali ile gerçekleşen bu müdahale Resmo eski şehrin kültürel olarak heterojenleşmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla kırılma noktası gibi görünen bu müdahale ile de şehrin tarihindeki melezlenme yolculuğu devam etmiştir. Bu araştırmanın konusu olan Resmo'da mübadeleden geriye kalanların hikayesi de yapılar var oldukça ve kullanıcıları değiştikçe sürmeye devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Cankara 2016 M. Cankara, *Mübadelenin Sessiz Tanıkları: Lozan Antlaşması ile El Değiştiren Girit-Resmo Yapıları*, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Tarihi ve Kuramı Bölümü).
- Girit Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü-IMS (FORTH) 2005, *Digital Crete*, www.digitalcrete.ims.forth.gr
- Girit Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Arşivi-IMS (FORTH) 2005, *Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgeleri*, Resmo.
- Girit Akdeniz Araştırmaları Enstitüsü Arşivi-IMS (FORTH) 2005, *Resmo Belediyesi Kayıtları 1900-1927*, Resmo.
- Spandágos 2003 Y., Spandágos, *Mia Póli Metamorphónetai: To Réthimno ston 20o Aióna*, Réthimno.

EKLER

Resmo Mülteci Rehabilitasyon Komitesi Belgelerine göre El Değiştirmelerin Yoğunluk Haritası

Resmo Eski Şehirde Çalışılan Sokaklar

nikiforou foka										m. tz. bouniali (m. aleksandrou)										pan. dangli										belirsiz durum																																																																					
10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100									
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105	106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	120	121	122	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143	144	145	146	147	148	149	150
51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83																																																																			

TÜRK ROMANINDA NÜFUS MÜBADELESİ

Yard. Doç. Dr. Müberra BAĞCI*

Nüfus mübadelesi, TBMM hükümeti ile Yunanistan arasında 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması gereğince iki hükümetin vatandaşlarının din esası dikkate alınarak karşılıklı ve zorunlu olarak yer değiştirmesi kararını ifade etmek için kullanılır¹. Mübadeleyi tarihi, sosyolojik, ekonomik boyutlarıyla ele alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte mübadele konusunun Türk edebiyatına yansımaları Yunan edebiyatına kıyasla daha geç olmuştur. Yunan edebiyatında mübadeleyi takip eden yıllarda “küçük Asya felaketi” olarak gördükleri bu hadise pek çok romanda ele alınmıştır. Konunun Türk edebiyatında daha geç ele alınmasının birçok sebebi olabileceği gibi ilk akla gelenlerden biri, mübadele ile Yunanistan’a gidenlerin sayısının gelenlerden daha fazla olmasıdır. Bir başka sebep olarak ise Yunanistan’a giden Rumların büyük ölçüde dışlanması, Yunanistan’dan gelenlerin ise Anadolu halkı tarafından daha sıcak karşılanması düşünülebilir.

Mübadele konusu edebiyatımızda uzun yıllar çeşitli sebeplerle göz ardı edilmiş olmakla birlikte son dönem Türk romanında epeyce rağbet görmeye başlamıştır². Türk edebiyatında mübadele konusunun ele alınışına dair yapılan önemli çalışmalar arasında Herkül Milas’ınkiler sayılabilir³. Milas, nüfus mübadelesi ile ilgili çalışmalarında bunun hem Türk hem de Yunan edebiyatına yansımalarını ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiştir. Söz konusu çalışmasında Türk edebiyatında mübadele konusuna Aka Gündüz’ün *Dikmen Yıldızı* (1928), Reşat Nuri’nin *Ateş Gecesi* (1942), Orhan Kemal’in *Murtaza* (1952), Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Panorama* (1953), Hasan İzzettin Dinamo’nun *Ateş Yılları, Savaş ve Açlar* (1968), Kemal Tahir’in *Kurt Kanunu* (1969), Yusuf Atılgan’ın *Anayurt Otel*i (1973), Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle Vakti* (1973) gibi eserlerinde birkaç cümle ile değinildiğinden bahseder⁴. Bununla birlikte uzun yıllar bu konu romanımızın gündemine girememiştir. 1990 sonrasında mübadele konusuna yazarların ilgisi

* Yard. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: muberra.bagci@ege.edu.tr.

¹ Sözleşme ve protokolün tam metni için bkz. *Ege’yi Geçerken (1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi)*, (Derleyen: Renée Hirschon), (Çev. Müfide Pekin-Ertuğ Altınay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. b., İstanbul, 2007, s. 395-400. Ayrıca bu kitapta 1998’de Oxford Üniversitesi’nde mübadele konusunda düzenlenen uluslararası konferansta sunulan bildirilerin metinleri yer almaktadır. Mübadelenin tarihi süreci ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele/Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 6. b., İstanbul, 2014, 198 s.; Bilal Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri I-III*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, 2365 s.

² Türk edebiyatında göç konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İnci Enginün, “Edebiyatımızda Göçler”, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları* 5, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 69-97.; Yunus Ayata, “Türk Romanında Nüfus Mübadelesi Sorunu ve Bir Mübadele Romanı Olarak Mor Kaftanlı Selanik”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2015, C. 39, S. 1, s. 21-56.

³ Herkül Milas, *Türk Romanı ve “Öteki” Ulusal Kimlikte Yunan İmaji*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 62.; Herkül Millas, “Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi”, *Ege’yi Geçerken*, s. 329-346.

⁴ Herkül Millas, “Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi”, *Ege’yi Geçerken*, s. 329-346.

artmıştır. Konunun gündeme gelmesinde tarih çalışmalarının yanı sıra yayımlanan hatıraların da etkisi olmuştur.

Feride Çiçekoglu'nun *Suyun Öte Yanı* (1992) adlı romanı mübadele konusuna yer veren ilk romanlardan biridir. Önce senaryo olarak yazılan ve sinemaya da aktarılan eser daha sonra romana dönüştürülmüştür. Bu romanda olaylar 80'li yıllarda Cunda'da geçmekle birlikte arka planda mübadele dolayısıyla "suyun öte yanı"na geçmek zorunda kalan insanların hikâyeleri anlatılmaktadır.

Ahmet Yorulmaz mübadele konusunu ele alırken mekân olarak Ayvalık'ı tercih eden bir başka yazarımızdır. Yorulmaz'ın bir üçleme olarak değerlendirilebilecek roman dizisinin ilki olan *Savaşın Çocukları* (1997) aynı zamanda yazarın ilk romanıdır. Bu romanı *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* (1999) ve *Girit'ten Cunda'ya* (2003) adlı eserleri takip eder. Kendisi de mübadil bir aileden gelen Yorulmaz, *Savaşın Çocukları* adlı eserinde Ayvalık'ta yaşayan bir mübadilden kalan hatıra defterinden faydalandığını belirtmiştir. Ayrıca yazarın 2010'da yayımlanan *Ulya- Ege'nin Kıyısında* adlı romanı da mübadele konusunu ele almaktadır.

Ünlü romancı Yaşar Kemal de *Bir Ada Hikâyesi* adlı dörtlemesinde mübadele konusuna değinmiştir. Bu dörtlemenin ilk kitabı *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana'yı* (1997), *Karınca'nın Su İçtiği* (2002), *Tanyeri Horozları* (2002) ve *Çıplak Deniz Çıplak Ada* (2012) takip eder. Yazar bu romanlarında Yunanistan'a giden Rumların boşalttığı bir adada geçen olaylarla birlikte mübadelenin hüznü yanını sergilemektedir.

Mübadeleden söz eden eserler arasında en çok adı geçenlerden biri de Kemal Yalçın'ın *Emanet Çeyiz'i*dir (1998). "Mübadele İnsanları" alt başlığını taşıyan eser, on beş Rum, on beş Türk mübadilin hayat hikâyelerine yer vermektedir. Yazar önsözde bu insanların acı, vefa, dostluk gibi duygularının romanını yazdığını belirtse de eser romandan çok hatıra-hikâye karışımıdır denebilir. Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz'*de Denizli'de yaşayan bir Rum ailenin mübadele ile burayı terk ederken geri dönme umuduyla Türk komşularına emanet ettiği çeyizlerin yıllar sonra bu Türk aile tarafından sahibine ulaştırılma macerasını anlatmıştır. Bu macera anlatılırken hem Rum hem de Türklere ait mübadele hikâyelerine yer verilerek her iki tarafın da benzer zorluklar çektiği gösterilmeye çalışılmıştır.

2000'li yıllarda mübadeleyi konu edinen romanların sayısında gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Bunlardan bir tanesi 2000'de yayımlanan Ertuğrul Erol Ergir'e ait *Giritli Mustafa*'dır. Ergir, mübadele sürecinde Girit'ten İzmir'e gelmiş bir aileye mensuptur. Yazar, eline geçen bir hatıra defterine dayanarak oluşturduğunu belirttiği *Giritli Mustafa* adlı eserini "belgesel" olarak nitelendirmektedir. İzmir'de yayımlandığı için konu ile ilgili çalışmalarda gözden kaçan Giritli Mustafa adlı eser, mübadele öncesi ve sonrasında yaşanan zorlukları, İzmir ve Ayvalık'a yerleşenlerin başlarından geçenleri hikâyeleştirmektedir.

Söz edeceğimiz bir başka eser Kemal Anadol'un *Büyük Ayrılık* (2003) adlı romanıdır. Eserde Foça, Ayvalık, Midilli çevresinde geçen olayların arka planında mübadeleyi hazırlayan süreçten söz edilmektedir. Yazar romanını oluştururken pek çok belge ve hatıradan da faydalanmıştır.

Ali Ezger Özyürek *Muhacirler (Bitmeyen Göç)* (2003) romanında bir ailenin Balkan Savaşı'ndan mübadele sonrasına kadar yaşadıklarını anlatırken kendi ailesinin göç hikâyesinden de yararlanmıştır. Yazar kitabını belgesel roman olarak niteler ve göç konusunda özellikle iki zorluğa dikkati çeker: Biri mübadillerin yeni geldikleri yerde ötekileştirilmesi, bir diğeri ise yaşadıkları dil problemidir. Ayten Aygen'in *Rumeli Benimdi* (2003) adlı romanında da yazar kendi ailesinden yola çıkarak yine mübadele öncesi yaşananları anlatmaktadır.

2004'te yayımlanan *Kritimu Gritim Benim* Saba Altınsay'ın ilk romanıdır. Romanda bir ailenin mübadele günlerinde Girit'ten Anadolu'ya kadar uzanan süreçte başından geçenler anlatılmaktadır. Mübadil bir aileden gelen yazar romanında hem kendi geçmişinden hem de konu ile ilgili çeşitli araştırmalardan faydalanarak eserini oluşturmuştur.

Balkan Acısı, Acılar Masal Oldu gibi tarihî konuları ele aldığı romanları ile tanınan Yılmaz Gürbüz'ün 2006 yılında yayımlanan *Mübadiller* adlı romanı mübadele konusunda yazılmış önemli eserlerden bir tanesidir. 764 sayfalık bir hacme sahip olan eserde mübadele konusuna dair zengin bir malzeme mevcuttur. Romanda bir ailenin mübadele süreci ile birlikte Rumeli'den ayrılıp Anadolu'ya yerleşmesi anlatılırken öte yandan mübadeleden önce Balkanlar'ın durumu, Selanik'ten Türkiye'ye göçüğe kadar uzanan süreçte yaşananlar da sergilenir. Eser, Balkanlar'da yaşayan Türkler ve göç edebiyatı konusunda önemli bilgiler ihtiva eder. Ayrıca Gürbüz'ün 2013'de yayımlanan *Mehlîka* adlı romanı da mübadele sonrası yaşanan sıkıntıları bir aşk hikâyesi ile birleştirerek anlatmıştır.

Ferda Bozoklar Ardalı da mübadil bir aileden gelen yazarlardandır. Romanlarında aile büyüklerinin hikâyesi ile Balkanlardaki durum ve mübadele konularını da ele almıştır. Nehir roman olarak düşündüğü bu romanların ilki *Düşlerde Kalan Girit-Eleni* (2009), ikincisi *Eleni'nin Kızı Halime* (2011), üçüncüsü *Sinesaf-Düşlerde Kalan Mübadele* (2014) isimlerini taşımaktadır.

2010'da yayımlanan *Ah Mana Mu*'da Handan Gökçek ailesinin mübadele hikâyesini romanlaştırmıştır. Yazar bir röportajında çocukluğundan beri aile büyüklerinden mübadeleye dair dinlediklerini kendi kurguladığı karakter ve olaylarla da destekleyerek önce küçük hikâyeler şeklinde yazmaya karar verdiğini ancak daha sonra konu ile ilgili araştırmaları ile de destekleyerek romana dönüştürdüğünü belirtmektedir⁵. Gökçek, aynı röportajda ilk romanı olan *Ah Mana Mu* üzerinde beş yıl çalıştığını, o döneme ait pek çok kitap okuduğunu da söylemektedir.

Akın Üner'in ilk romanı Çalı Harmanı da 2010'da yayımlanan mübadele romanlarındandır. Üner, romanında hem Rumların hem Türklerin acılarını birlikte vermek istediğini belirtmektedir. Üner'in ailesi de bu konuyu eserlerinde ele alan pek çok yazar gibi mübadildir.

⁵ İlkses Gazetesi, <http://www.ilksesgazetesi.com/haber/sessiz-sedasiz-ah-mana-mu-13803.html>, 11.12.2015.

2010'da yayımlanan *Midilli'de Söğüdün Gölgesinde* Ş. Levent Deniz'in ilk eseridir. Deniz, romanında biri Türk, diğeri Rum iki genç arasındaki aşkı anlatırken bir taraftan da kendi ailesinin göç hikâyesini vermektedir. Yazarın ailesi mübadeleden önce Midilli'den göç etmiştir. Levent Deniz, bir röportajında ailesindeki bu göç hadisesinden dolayı konuya ilgi duyduğundan ve mübadeleye dair pek çok kitap okuduğundan söz etmektedir⁶. Bunları okurken ailesinin hikâyesi ile benzerlikler olduğunu fark edince o da kendi ailesinin hikâyesini yazmaya karar vermiştir. Romanını yazmadan önce hem konuya dair araştırma yapmış hem de Midilli'ye giderek atalarının yaşadığı yerleri görmek istemiştir. Midilli ile ilgili daha sonra *Midilli-Ege'nin Huzur Köşesi* adlı adayı tanıtıcı mahiyette bir kitap da yazmıştır.

Celal Özcan'ın *Toprağım Teos Can Suyum Ege* (2010) romanı doğrudan mübadele ile ilgili olmakla birlikte Makedonya-Türkiye-Almanya-Yunanistan'da yaşayan kahramanı üzerinde göç ve mübadele ile ilgili değinmeleri olan bir eserdir.

Eğitimci yazarlar Zühal ve Yücel İzmirli, İzmir'de Bir Manastır Çınarı (2010), *Makedonya'dan Esen İmbat* ve İzmir'in İncisi (2011) romanlarında meslektaşlarının hatıralarından faydalanarak Balkanlar'dan mübadele ile gelen ailelerin hikâyesini ve İzmir'de nasıl yeni bir hayat kurduklarını anlatmışlardır.

Kendisi de mübadil bir aileden gelen antropolog ve gazeteci Fügen Ünal Şen'in *Bir Avuç Mazi* kitabı 2012'de yayımlanmıştır. Yazarın bu romandan önce yazdığı *Sonbahar Yakın, Bir Anı Paylaşmak, Kuytuda Büyür Hayat ve Kuzey Yanım Ayazım* adlı kitapları da vardır. *Bir Avuç Mazi*'de Fethi Bey ve ailesinin Selanik'ten Anadolu'ya yolculuğu anlatılırken diğer yandan Türkiye'den gelen Rum Mitra'nın hikâyesi de verilir. Böylece yazar her iki tarafın çektiği acıları eserine yansıtmaya ve konuya tarafsız bakmaya çalışmıştır. Romanın diğer bir farklı tarafı ise bir bölümde Fethi Bey ve ailesinin Alasonya'daki, bir bölümde ise yeni geldikleri Adana'daki hayatlarından bir kesit verilerek anlatımdaki monotonluğun kırılmaya çalışılmasıdır. Fügen Ünal Şen de bir röportajında -mübadele konusunda yazan çoğu yazar gibi- mübadele atmosferini verebilmek için o dönemin tarihini anlatan pek çok kitap okuduğundan, arşivlerde çalıştığından, hatta anlattığı bölge olan Mersin, Adana çevresinin dil, kıyafet, yemek gibi özellikleri hakkında ayrı bir çalışma yaptığından, Selanik'e giderek orada da çeşitli kişilerle görüştüğünden bahsetmektedir. Yazar bu araştırmalar sonucunda yazdığı romanını dört yılda tamamlamıştır⁷.

Yılmaz Karakoyunlu'nun *Mor Kaftanlı Selanik* (2012) adlı eseri mübadele konusunda yazılmış önemli romanlar arasındadır. İlk romanı *Salkım Hanımın Taneleri*'nden (1989) sonra *Üç Aliler Divanı, Güz Sancısı, Çiçekli Mumlar Sokağı, Yorgun Mayıs Kırakları, Perîze: Ezan Vakti Beethoven, Serçe Kuşun Sonbaharı* gibi romanlarında da siyasi tarihle ilişkili konuları ele almıştır. Aynı zamanda bir siyasetçi olan Karakoyunlu, 9. romanı olan bu eserinde de mübadele kararının ar-

⁶ Midilli'de Söğüdün Gölgesinde - Ş. Levent Deniz, <https://www.youtube.com>, 01.11.2010.

⁷ Haber Hakkım, <http://www.haberhakkim.com/genel/bir-avuc-mazi-bir-mubadele-romani-fugen-unal-senle-soylesi.html>.

kasındaki siyasi zemini yansıtmaya çalışmıştır. Romanda İzmir yangınından, İzmir'in kurtuluşuna, mübadele yolculuğundan, sonrasında yaşananlara kadar pek çok meseleye değinilmiştir. Karakoyunlu da romanda mübadeleyi anlatırken hem Türk hem Rum tarafın ortak acılarını olabildiğince tarafsız göstermeye çalışmıştır.

2012'de yayımlanan *Pembe Sardunya*'da Sefa Taşkın bir ailenin mübadele sürecinde Midilli'den Bergama'ya uzanan hikâyesini anlatmıştır. Kendisi bir dönem Bergama Belediye Başkanlığı da yapmış olan Taşkın, romanda iyi bildiği bu bölge ile ilgili gözlemlerini de yansıtır. Yazar 2009'da yayımlanan *Kına Rengiydi Deniz* adlı romanında da Balkan Savaşı yıllarından Ege'ye göç eden bir ailenin hikâyesini ele almıştır.

Tülin Çayırıcı 2012'de yayımlanan *Gülcemal* adlı romanında Balkan Savaşı yıllarından başlayıp mübadeleye kadar uzanan süreci ve sonrasında yaşananları anlatmıştır. Yazar kitabın sonsözünde yaptığı açıklamada romanda büyükninesinin başından geçenleri anlattığını, romandaki olayların gerçeğe dayandığını, ayrıca konu ile ilgili çeşitli araştırmaları da kaynak olarak kullandığını belirtmiştir. Hatta romanın sonundaki "yararlanılan kaynaklar" kısmında bu eserlerin listesini de vermektedir. *Gülcemal* yazarın ilk eseridir. 2016'da *Buz ve Ateş* isimli ikinci romanında bir başka tarihi sürece odaklanmış, II. Dünya savaşını konu edinmiştir.

Mübadele konusunda roman yazan bir başka isim Demet Altınyeleklioglu ilk romanı olan *Moskof Cariye Hürrem*'i 2009'da yayımlamış, bu romanını *Alkışlarla Lamia* (2010), *Cariyenin Kızı Mihrimah* (2010), *Cariyenin Gelini Nurbanu* (2011), *Altın Cariye Safiye* (2011), *Pargalı ve Hatice* (2011), ve *Kara Kraliçe Kösem* (2012) adlı eserleri takip etmiştir. Mübadele ile ilgili romanı *Ah Bre Vatan Ah Bre Sevda* ise 2013'e yayımlanmıştır. Yazarın üçleme olarak düşündüğü serinin ilk eseridir. Mübadele konusunu biri Rum diğeri Türk iki genç arasında gelişen aşk hikâyesi ile birlikte ele almıştır. Çoğu yazarın aksine Altınyeleklioglu, mübadil bir aileden gelmez. Bir röportajında ilhamını göçle ilgili bir fotoğraftan aldığını orada gördüğü hüznü insan yüzlerinden etkilenecek romanına başladığı belirtmiştir⁸.

Son günlerin popüler kadın yazarlarından Canan Tan da mübadeleyi konu edinen bir roman yazmıştır. 2013'de yayımlanan *Hasret*'te de konu çoğu mübadele romanı gibi bir aşk hikâyesi üzerinden ele alınmıştır. Yazar mübadil bir aileden gelmez, kendisine anlatılan etkileyici bir aile hikâyesi üzerine romanını yazdığını söylemektedir⁹. Vakanın geçtiği yeri ziyaret ettiğini, çeşitli görüşmeler yaparak ailenin hikâyesini farklı kişilerden dinlediğini de belirtmektedir. Canan Tan, çoğu mübadele romanında sadece Yunanistan'dan Anadolu'ya gelen mübadillerin durumunun anlatıldığını, kendisinin Yunanistan'a gidenlerin hikâyesini de verdiğini ifade etmektedir.

⁸ Aktüel, <http://www.aktuel.com.tr/dergi/2013/07/25/demet-altinyeleklioglunun-basari-oykusu>, 27.07.2013.

⁹ Milliyet Sanat, <http://www.milliyetsanat.com/kitap/roportaj/-canan-tan-dan-hasretin-romani/172>, Mart 2013.

2013'de yayımlanan *Çalı Harmanı*, Akın Üner'in ilk romanıdır. Yazar mübadil bir aileye mensuptur ve büyüklerinden dinlediği acıları sonraki nesillere de aktarmak amacıyla eserini yazdığını belirtmiştir. Akın Üner, mübadele konusundaki çalışmalarına çeşitli vakıf faaliyetleri ve gazete yazıları ile devam etmektedir. *Çalı Harmanı*'ndan sonra yazdığı *Mümin Bulut*, *Selanik Masalı* ve *Sarı Saltık Aşkabad Yolcusu* isimli romanlarında da Balkanlardaki önemli olaylar ve kişiler üzerinde durmuştur.

Sabit Sümer, 2014'te yayımladığı *İki Göçmen Yürek* adlı romanında annesi Kafkas, babası mübadil olan ailesinin hüznü hikâyesini yazdığını söylemektedir. Sümer romanında bu hikâyeden yola çıkarak göç sonrası yaşananları, yeni bir hayat kurma çabalarını anlatmıştır.

2014'de yayımlanan Belgin Karabulut'un *Mübadele Günlerinde Aşk* adlı romanında başlıktan da anlaşılabilir gibi aşk konusu ön plandadır. Türk Sare ile Rum Adras'ın aşkının arka planında da mübadele konusu, 1920'lerde Girit'in durumu anlatılmaktadır. Belgin Karabulut da mübadil bir aileden gelmektedir.

Mübadele konusunu aşk ekseninden ele alan bir başka yazar Handan Öztürk'tür. Yazar, 2014'te yayımlanan *Mübadil* adlı romanında konuyu biri Türk, diğeri Rum iki genç, Enis ve İra arasında yaşanan aşk üzerinden işlemiştir. Handan Öztürk bu konuda yazan pek çok yazarın aksine mübadil bir aileye mensup değil. Konuya olan ilgisi aynı zamanda yönetmen olan Öztürk'ün mübadele konulu bir belgesel hazırlaması ile başlamıştır. Bir röportajında savaş ve göçlerden etkilenen ama aynı zamanda o trajik durumun içerisinde güçlü kalabilen kadınların hikâyesini etkileyici bulduğundan söz eden yazar, bu romanındaki İra karakterinin de böyle olduğunu belirtmiştir¹⁰. Romanda bu aşk hikâyesinin yanı sıra mübadelenin her iki toplum üzerindeki etkileri anlatılmıştır.

Emekli bir öğretmen olan Firdevs Tuncay, *Kalbim Rumeli'de Kaldı* (2014) adlı romanında mübadele ile Yunanistan'dan gelip Ödemiş'e yerleşen ailesinin başından geçenleri anlatmaktadır. Aile büyüklerinden dinlediği hatıraların unutulmaması için bunları hatıra-roman-belgesel karışımı bir eser olarak yazdığını ifade etmektedir¹¹.

Bazı romancılar ise eserlerinde Balkanlar'daki karışıklığı, mübadele öncesindeki süreci, Türk-Yunan ilişkilerini ele almışlardır. Bu eserleri de mübadeleyi hazırlayan süreci yorumlamak açısından değerlendirmek gerekmektedir. Can Eryümlü'nün *Kalimerhaba İzmir* (2004) ve *Sakız'ın Gözyaşları* (2009), Mehmet Culum'un *Azab Ağa* (2004), *Alaçatılı* (2006), *Kalenin Gölgesinde Çeşme* (2009), Güngör Mazlum'un *Susun Güvercin* (2009), *Ihlamurlar Açarken* (2015), Ali Dilber'in *Selanik Alev Alev* (2013) gibi romanlarında doğrudan mübadele konusu ele alınmamakla birlikte Türk-Yunan ilişkileri üzerinde durulmuştur.

¹⁰ HT Hayat, <http://www.hthayat.com/yasam/roportajlar/haber/1022804-handan-ozturkle-mubadil-romani-uzerine>, 10.08.2014.

¹¹ İlkes Gazetesi, <http://www.ilksesgazetesi.com/mobil/haber.php?id=8971>, 15.07.2015.

Biz burada ancak belli başlı örneklerinden söz edebildiğimiz çalışmamızı roman türü ile sınırlı tuttuk, ancak bu konunun pek çok hikâyede de ele alındığını da belirtmekte fayda var. Ayrıca hatıra, biyografi, mektup, *röportaj gibi türlerde yayımlanan mübadele ile ilgili eserlerin de dikkate alınması gerekir*. İskender Özsoy'un *İki Vatan Yorgunları* (2003), *Mübadelenin Öksüz Çocukları* (2007), *Mübadelenin Yas Kardeşleri* (2014), *Özü Sözü Yanya* (2014), *Selanik'te Sela Sesi* (2014), Tahsin Gülen'in *Ben Bir Mübadilim* (2010), *Bir Mübadilin Mektupları* (2012), Gülcen Erdem'in *Mübadil Oldum* (2016) gibi eserleri diğer türlere örnek olarak sayılabilir. 2000'lerden sonra bu tarz eserlerin sayısının artmasında Lozan Mübadilleri Vakfı'nın çalışmaları katkı sağlamıştır.

Aslında mübadele konusunun tam anlamıyla değerlendirilebilmesi için hem Türk hem de Yunan edebiyatına yansımalarını birlikte düşünmek ve karşılaştırmalar yapmak daha anlamlı olacaktır. Ancak Yunan edebiyatından yapılan çevirilerin az olması dolayısıyla bu eserlere ulaşmamız pek mümkün görünmemektedir.

Burada söz ettiğimiz mübadeleyi konu edinen romanlara dair birtakım ortak özellikler belirlemeye çalışırsak görürüz ki bu romanları yazarların çoğu mübadil bir aileden gelmektedir ve yazarlar bir anlamda aile tarihlerini yeniden kurgulayarak yazmaktadır. Bu romanlar büyük ölçüde hatıralara ve konu ile ilgili okumalara dayandığından bu eserler "belgesel roman" olarak da nitelenmektedir. Söz konusu eserlerin sonuna bazı yazarlar eserde adı geçen kişilere dair fotoğraf, mektup, belge ve kaynakça gibi romanda görmeye alışık olmadığımız unsurları eklemiştir. Kitabın girişinde yer alan açıklama ya da önsöz kısmında ya da röportajlarda konuyu gerçeğe bağlı kalarak yazmaya çalıştıklarına, gerçek kişilerle görüşmeler yaptıklarına, tarihi pek çok kaynağı, arşivleri vs incelediklerine dair açıklamalar yapmışlardır.

Mübadeleyi konu edinen eserlerde görülen bir başka ortak özellik yazarların çekilen acının her iki toplumu da etkilediğini göstermeye ve konuya tarafsız bir gözle bakmaya çalışmalarıdır. Mübadele konulu çoğu romanda aşk, özellikle Türk ve Rum gençler arasında geçen ve gençlerin kavuşamadığı "imkansız aşk", önemli bir yer tutmaktadır. Romanlarda mübadele konusu ele alınırken mübadele dönemi ile birlikte öncesinde ve sonrasında yaşananların da yansıtılmaya çalışıldığını söyleyebiliriz.

Dikkatimizi çeken bir başka husus ise burada söz ettiğimiz romanların önemli bir kısmının söz konusu yazarların ilk romanı olmasıdır. Muhtemelen bu sebeple bazı eserlerde roman tekniği ve üslup açısından bazı zaaflar da bulunmaktadır.

Burada Türk Edebiyatında mübadeleyi konu edinen romanları değerlendirecek bir çalışmanın ancak ilk aşamasını oluşturabilecek bir giriş yapmaya, bu konuda yazılmış romanları tespit etmeye çalıştık. Bunun devamı olacak diğer çalışmalarımızda ise tespitten tahlil aşamasına geçmeyi ve söz konusu romanları hem muhteva hem de üslup ve roman tekniği açısından daha ayrıntılı biçimde incelemeyi düşünüyoruz.

ÖZET

İzmir eski çağlarda kurulmuş bir yerleşmedir. 1424- 1919 yılları arası kesintisiz Osmanlı hâkimiyetinde kaldı. 1919- 1922 tarihleri arasında Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. 1424 – 1923 yılları arasında İzmir kenti çok hareketli bir nüfus trafiğine sahne oldu. Bir taraftan Anadolu'da meydana gelen Celâli, türedi isyanları ve dağlı eşkıyalık hadiseleri ve diğer taraftan ticarî güzergâhın Ankara- Bursa hattı yerine Ankara – İzmir hattına dönüşmesi Anadolu'nun içerilerinden İzmir kentine ve hinterlandına yönelik nüfus göçüne sebebiyet verdi. 1820'li yıllarda Rum isyanı döneminde Mora ve Ağrıboz Türkleri İzmir'e ve hinterlandına göç etti. Kırım Savaşı, Doksanüç Savaşı, Balkan Savaşları ve Millî Mücadele dönemlerinde kent göçmen akınına maruz kaldı.

1424-1923 yılları arasında meydana gelen nüfus göçleri neticesinde İzmir köy statüsünden bölgesel bir kent ve limana dönüşmüştür. Kentin nüfusu yukarıda ifade edilen göçler neticesinde homojenleşecektir. Bildiri metninde göçlerin kentin oluşumuna ve gelişimine etkisi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

İZMİR ve GÖÇ

Anadolu yarımadasında yer alan şehirlerin bir kısmı Türk hâkimiyeti öncesi kurulurken bir kısmı da Türkler tarafından temeli atılıp inşa edilmiştir. Fetih yoluyla ele geçen şehirlerin ismi Türkçe ses uyumuna uygun bir hale getirilmiş ve bu telaffuzla ilgili bir söylem de geliştirilerek isim İslamleştirilmiştir. Şehir fethedilince en büyük dinî bina camiye dönüştürülmekte, diğer dinî binaların haç ve çanları kaldırılmak suretiyle şehrin görünümü değiştirilmektedir. Bunu müteakip şehirdeki gayrimüslim ahali millet statüsü içerisinde Rum, Ermeni veya Yahudi milleti hukukuna tabi tutulmaktadır. Öte yandan şehre Türk idaresini temsil etmek üzere Türk ve Müslüman nüfus nakledilmektedir. Böylece şehirde gayrimüslim mahallelerinin yanı sıra Türk mahalleleri de oluşmakta ve gelişmekteydi.

İzmir şehri Türk hâkimiyeti öncesi kurulan yerleşmelerden birisidir. Smyrna isimli yerleşmeye M.Ö. 3000'den itibaren tesadüf edilmektedir. Şehrin ilk kurulduğu yer Bayraklı mevkiidir. MÖ. 334 sonrasında Pagus'da (bugünkü Kadıfekale) bugünkü şehrin temelleri atılmıştır. Bu tarihten 1424 yılına kadar sık sık el değiştirir.

*Prof. Dr. Ondokuzmayıs Üniversitesi, Fen-Edb. Fak. Tarih Böl. Öğretim Üyesi nipek@ omu.edu.tr

İzmir'in nüfusu 1528'de 1.300, 1575'de 3.400'dür ¹. Osmanlının ilk ticaret merkezi Bursa iken devletin sınırları güneye doğru genişleyince ticarî merkez Halep ve İskenderiye'ye kayar. Celâli hadiseleri ve Osmanlı-Safevi münasebetleri yerleşmelerin nüfusunu hareketlendirdi. Halep'teki yerli ve müstemmen pek çok komisyoncu, banker, tercüman, mültezim, idareci, toptancı, perakendeci, kalafatçı, pazar esnafı, aracı, hamal, hancı, deveci ve tüccar İzmir'e göç etti.

16. Yüzyılın sonu itibarıyla şehrin Müslüman nüfusu %118, gayrimüslim nüfusu %156 oranında arttı. Müslüman nüfus artışı daha ziyade kırsaldan gelen gurbetçilerle gerçekleşir. Belirtmek gerekirse 16. yüzyılda Kıbrıs'a sürgün ve iskân edilenler İstanbul, Ankara ve Kayseri'nin yanı sıra İzmir'e de firar eder². Gayrimüslim nüfus artışı adalardan ve özellikle fetih sonrası Sakız'dan şehre yönelik göç ile olur. 1570'lere kadar şehirdeki gayrimüslim nüfusun tamamı Rum'dur. Bu tarihten sonra Selanik'ten İzmir'e yönelik Yahudi göçü gerçekleşir³. Şehre ipek kervanıyla da pek çok Ermeni tacir gelir. Bunların büyük bir kesimi İzmir'e yerleşir.

Bu göçler sonrası 1661'de İzmir'in gayrimüslim nüfusu 61 Ermeni, 301 Rum ve 271 Yahudi olmak üzere toplam 633 neferdi. 1580- 1640 yılları arasında gayrimüslim nüfus on kat arttı⁴. Tavernier'e göre 1664'de şehir nüfusu 90 bini bulmuştu. Bunun 60 bini Türk, 15 bini Rum, 8 bini Ermeni, 7 bini Yahudi idi. Az sayıda da ecnebi nüfus vardı.

Şehrin nüfusunu salgın hastalıklar ve doğal afetler etkiler. 1678'de veba İzmir ve çevresinde 30 bin kişinin ölümüne sebebiyet verir⁵. 1688 depreminde 20 bin kişi ölür. Frenklerin bir kısmı şehri terk eder. Sakız, Sayda ve Halep'e göç edenler oldu⁶. Bu olumsuzluklara rağmen 1650-1750 yılları arası İzmir, Avrupa ile Asya arasındaki ticarî bağlantının sağlandığı yer olma özelliğini korur. 18. Yüzyılda kent önemli bir ihracat limanıdır. Batı Anadolu'da üretilen pamuk, halı, meyve ve kökboyası İzmir üzerinden ihraç edilir. Bu ise kent nüfusunun daha da büyümesine vesile olur.

1750- 1850 yılları arası Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşlar devletin karşısına göç ve göçmen sorununu çıkaracaktır. 1770 Mora isyanı esnasında yarımadadan Batı Anadolu topraklarına nüfus göçü gerçekleştiği anlaşıyor. Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası mülteciler geri dönmeye başladılar. Merkezi otoritenin 1777 tarihinde İzmir ve Manisa kadılarına gönderdiği emirlerde Morali mültecilerin geri yollanmaması talep ediliyordu⁷.

1424- 1830 yılları arası nüfus hareketlerinin sonucunda oluşan nüfus kompozisyonu bir ölçüde nüfus defterlerinden tespit etme imkânına sahibiz. 2902 nolu nüfus defteri İzmir şehrinin Müslüman nüfusunun kaydedildiği defterdir. Burada hane reislerinin memleketleri Diyarbe-

¹ Erdoğan, 1994, 223.

² Faroqhi, 1993, 358.

³ Kütükoğlu, 2001, 515- 524.

⁴ Goffman, 1995, 73.

⁵ Veba 1812'de 45 bin, 1837'de 4800 can alır. Martal, 1992, 50.

⁶ Ülker, 1994, 18.

⁷ Örenç, 2009, 256.

kirli, Halepli, İzmirli şeklinde ayrı ayrı yazılmıştır. İzmir şehrine yerleşenlerin Manisalı *olup İzmir’de sakin*, Diyarbakirli *olup kadimden beri İzmir’de sakin*, Moralı *olup ba tezkire ve kefil İzmir’de sakin* şeklinde ayrı ayrı şerh düşülmüştür. Araplar hariç Afrika kökenliler *zenci*, *zenci etibbadan* tanımlamalarıyla kaydedilmişlerdir. Defterden anlaşıldığı kadarıyla Rumeli, Anadolu ve Afrika’nın değişik yerleşmelerinden gelenler İzmir’de aynı mahalleye yerleşmişlerdir.

Ülkenin değişik noktalarından şehre gelen Müslüman gurbetçiler bekâr odalarında, çalıştığı dükkânda veya hanlarda ikamet etmekteydiler. Müslüman gurbetçilerin bir kısmı da şehrin mücavir sahasındaki bahçelerde (Eski Debbağhane, Yeni Debbağhane, Paşahan, Tuzla, Topraktepe, Kara Süleyman Paşa bahçeleri) bahçıvanlık yapıyorlardı.

İzmir 1820- 1830 yılları arası Mora, Ege Adaları ve Cezayir’den nüfus göçü aldı. 1821 yılında Mora yarımadasında başlayan Rum isyanı batılı devletlerin müdahalesi sonucu Yunanistan’ın kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu süreçte Mora, Peloponnes ve Ağrıboz yarımadaalarında bulunan Türk nüfus isyan döneminde kılıçtan geçirilmiş, hayatta kalmayı başaranların ise ocaklarını terk ederek Osmanlı topraklarına göçürülmeleri kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede yerini terk eden Türkler deniz yolu ile Mısır, Kıbrıs ve Anadolu limanlarına sevk edilmişlerdir. Bu limanlar arasında İzmir ilk sırayı işgal etmektedir. Kuşadası ve İzmir limanlarına üç binden fazla göçmen çıkarılmıştır. İzmir limanına çıkarılan göçmenler ilk etapta geçici olarak şehirde firari Rumların terk ettikleri meskenlere yerleştirildi. Kimsesiz kadın ve çocuklar ise hali vakti yerinde olan ailelere dağıtıldı. 1828’de şehirde mülteci barındıracak yer kalmayınca Manisa, Menteşe, Kütahya Moralı göçmenlere açıldı⁸. Uzun vadede ise Anadolu’nun içerilerindeki köy, kasaba ve şehirlere yerleştirilmişlerdir. Özellikle 1831 tarihli nüfus defterlerindeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla hali vakti yerinde olanlar ve özellikle tüccarlar İzmir şehrine yerleşmişlerdir. Nüfus defterlerinde tespit edebildiğimiz kadarıyla şehir dâhilinde Mora, Moton, Atina, Anabolu ve Ağrıbozlu Tüccar aileler iskân işlemi görmüştür⁹. 2908 nolu nüfus defterinde İzmir’de iskân işlemi görmüş 56 hanede 102 erkek nüfus mevcuttur. Bunların büyük bir kısmı kiraladıkları meskenlerde barınmaktadır. İzmir’deki Moralı göçmenlerin bir kısmı zamanla İstanbul’a göç etmiştir.

Şehre 1830’lu yıllarda Cezayir’den nüfus göçü gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere 1830 yılında Cezayir Fransa tarafından işgal edilir. İşgali müteakip Cezayir’den Fas ve Tunus’a kitlesel boyutta nüfus göçü olurken bireysel veya grup tarzında Anadolu’ya yönelik göçler de gerçekleşir. Bu göç kervanına katılanların büyük bir kısmı aslen Türk’tür. Cezayir’in Osmanlı hâkimiyetinde olduğu dönemde Anadolu’nun farklı köşelerinden buraya ticaret maksadıyla birçok Türk bekâr veya aileleriyle birlikte gidip yerleşir. Bu aileler veya bunların torunları işgali müteakip söz konusu göç kervanına katılır. Bunlardan Anadolu’ya çıkanların bir kısmı İzmir’e yerleşir. 2908 nolu nüfus defterinde 43 hanede 111 erkek nüfus şehirde iskân işlemi görmüştür. Çoğu kirala-

⁸ İpek, 2006, s. 82- 83; Örenç, s. 257.

⁹ BOA, Nfs. d. 2909.

dıkları meskenlerde yaşamaktaydılar. Bunların bir kısmı zamanla İzmir limanı üzerinden memleketlerine dönmüştür¹⁰. Benzer bir nüfus hareketi işgal sonrası Trablusgarp ve Bingazi’de de yaşanacaktır. Buradan gelen göçmenlerin çıkış limanlarından birisi de yine İzmir olmuştur¹¹. Bunların içerisinde İzmir’e yerleşenleri şimdilik tespit etme imkânımız yoktur.

İzmir şehrinin büyümesinde en önemli etken Türk kültür tarihinde gurbetçilik olarak tanımlanan iç göç hadisesidir. İç göç hareketini tespit etmek ve ortaya koymak oldukça meşakkatli bir iştir. Bu nedenle de bugüne kadar üzerinde yapılmış fazla bir çalışma bulunmamaktadır. İç göç hareketlerini *tapu tahrir*, *nüfus defterleri* ve *siciller*deki kayıtlardan bir ölçüde tespit etmek imkânına sahibiz.

Osmanlı klasik döneminde tarım üretimi stratejik bir değere sahip olduğu için devlet kırsal alanda görece iç göçe, özellikle ailenin tamamını kapsayacak bir hareketliliğe izin vermemiştir. Belki de bu sebeple Osmanlı da gurbetçilik anlayışı ortaya çıkıp yaygınlaşmıştır. Zira toprak tasarruf eden kişi aile bireyleri vasıtasıyla tasarruf ettiği arazide üretimi sürdürebildiği takdirde köyünü terk etme hakkına sahipti. Aksi takdirde dirlik sahibi kendisini geri dönmeye mecbur bırakıyor ve üretimi yapmaması durumunda da çiftbozan ödemek zorunda kalıyordu. Bu uygulamalar ev göçüne izin vermediği gibi bireysel göçü de bir hayli kısıtlıyordu. Ancak toprak tasarruf etmeyen aileler ve toprak tasarruf edenlerden bireysel göç söz konusu olabiliyordu. Dirlik sisteminin kaldırılması sonrasında ise iç göç mürur tezkiresi uygulamasıyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Devletin söz konusu tedbirlerine rağmen Osmanlı coğrafyasında iç göç oldukça önemli ve yaygın bir olgudur. Gurbet genelde aile reisinin göreviydi. Evli erkekler köydeki işleri aile bireylerine bırakır ve gurbete çıkardı. Gurbete çıkanların bir kısmı mevsimlik işlerde çalışırdı. Uzak şehirlerde kendi işini kuranlar ise bir ila beş yıl arasında bir daha geri dönmezdi. Bu gibi kişiler yeterince para kazandıklarına kanaat getirince geri dönüyorlardı. Gurbette genellikle bekâr odalarında, hanlarda veya kahvehanelerde barınma ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. Bunlar fizikî güçlerine ve yeteneklerine göre arabacı, hamal, balıkçı, seyyar satıcı, hancı, öğretmen, tüccar olarak geçimlerini temin etmeye çalışıyorlardı. Bunların bir kısmı iş yerinde yatıp kalkıyordu. Daha az olmakla birlikte bazen de bütün aile bireyleri hep birlikte memleketi terk edip bir daha dönmemek üzere göç edebiliyorlardı. İzmir bu gibi göçlere şahit olmuş bir kenttir.

19. yüzyılın ortalarında İzmir’de yaklaşık üç bin hamal vardı. Bunların hemen hepsi Konya ve çevresinden gelen 18- 20 yaş grubundaki Türk gençleriydi¹². İç göçü tespit edebileceğimiz kaynaklardan birisi *kassam sicilleri*dir. *51 Numaralı İzmir Kassam Sicilinden* adalar, Rumeli ve Anadolu yerleşmelerinden gelip İzmir’de kamu görevlisi olarak istihdam edilenler ile ticaret ve

¹⁰ İpek, 2006, 244.

¹¹ İpek, 2006, 248.

¹² Beyru, 2001, 185.

esnaflık yapanları tespit etmek mümkündür¹³. 1830 tarihli Bursa şehrine ait nüfus defterlerinde İzmirli olarak kaydedilen erkek nüfus olduğu gibi, İzmir'e giden ve geri gelenlere de tesadüf edilmektedir¹⁴. Bu geliş gidiş yapanlardan bir kısmı Cezayir ve Mora göçmenidir. Bunlar göç sürecinde İzmir'in yanı sıra Anadolu'nun çeşitli yerleşmelerini mekân tutmuşlardır. İzmir dışına yerleşenler zamanla iş bulup çalışmak amacıyla geçici veya daimi statüde İzmir'e geldikleri anlaşılmaktadır¹⁵. Yerli ahalden olup askerlik hizmeti sonrası geçimini temin maksadıyla İzmir'e gidenler olduğu gibi askerlikten tekaüt olduktan sonra İzmir'den ayrılanlar da vardı¹⁶. İzmirli kimliği ile diğer şehirleri mekân tutanlar da mevcuttu¹⁷. 1830'lu yıllarda Ankara- İzmir arasında ticarî hareketlilik Bursa'ya göre daha fazladır. Ankaralı Müslim ve gayrimüslim kiracı, şerbetçi, palacı, yemenici, ekmekçi gibi zanaatkâr, tacir ve esnaf mesleklerini icra etmek veya ticaret kastıyla üç, dört aylık sürelerle İzmir'e gidip geldikleri anlaşılmaktadır. İzmir'de kalış süreleri üç ay ile iki sene arasında değişmekteydi. Bir seneliğine gidenler de vardı. Bu gidiş gelişler daha ziyade mürur tezkiresi almak suretiyle gerçekleşmekteydi. Bununla beraber fermanlı veyahut firaren gidenler de mevcuttur. Söz konusu nüfus defterinden anlaşıldığı kadarıyla bunlar arasında İzmir'e yerleşenler de olmuştur¹⁸. Benzer nüfus hareketliliği Anadolu'nun sair şehirleri ile İzmir arasında da olmuştur. Örneğin, Sivas şehrinden ticaret kastıyla İzmir'e gidenler mevcuttur¹⁹. Mücavir sahadaki kasaba ve köylerde ikamet edip İzmir'de ticari faaliyetlerde bulunanlar da vardı. Foça'da sakin olup İzmir'de yağ ticareti, dava vekilliği yapanlar mevcuttur²⁰.

2911 nolu nüfus defterinden anlaşıldığı kadarıyla şehirdeki Rum nüfusu Anadolu, Balkanlar ve Adalardan bekâr veya ailece gelenler oluşturmaktaydı. Anadolu'dan gelenler daha ziyade Batı Anadolu yerleşmelerindeki Rumlar idi. Bununla beraber, Tokat, Gümüşhane, Aksaray, Trabzon, Kayseri, ve Diyarbakır'dan gelenler de vardı. Balkanlardan İstanbul, Selanik, Zağra, Yanya, Yenişehir, Özü, Ağrıboz ve Mora'dan gelenleri de tespit etmekteyiz. Ayrıca, Kıbrıs, Girit, Limni, Midilli ve Sakız Rumları da İzmir'e yerleşmeyi tercih edebilmiştir.

İzmir ve sair Anadolu'nun Ege sahillerindeki şehir ve kasabalar ile çiftlikler adalardan ve Yunanistan'dan nüfus göçü alabilmiştir. 1830'lı yıllarda Batı Anadolu'daki büyük çiftlik sahipleri emek ihtiyacını karşılamak amacıyla adalardan Rum nüfus getirmişlerdi. Bu nüfus hareketi Batı Anadolu yerleşmelerindeki Rum nüfusun miktar ve oran itibarıyla artmasına vesile olacaktı. Rum isyanına iştirak etmiş ve Yunanistan'a göç etmiş binlerce Rum 1840'lı yıllarda ocak-

¹³ Kamu görevlileri: Batum, Yenişehir, İstanbul, Manastır, Harput, Giritli. Muhacir: Zıştovi, Şumnu, Kangırı, Alanya, Söke, Denizli, Harput, Adana, Salihli, Rumeli, Safranbolulu. Esnaf: Girit, Erzurum, Amasya, Zenci, Kırım, Çanakkale, Yemen, Muş, Manisa, Seydişehir, Menemen, Kayseri, Tire, Harput, Ödemiş, Trabzon, Muğla, Denizli, Bergama, Bayındır, Yalvaç, İskodra, Armutlu, Kırşehir, Yozgat, Bağdat, Konya, Akhisar, Dazkırı, Kangırı, Alanya, Söke, Benizli, Harput, Adana, Salihli, Rumeli, Bk. Erbay, 2009.

¹⁴ *Bursa Nüfus Kütüğü 1830*, I, 140, 205; *Bursa Nüfus Kütüğü 1830*, 4, 62.

¹⁵ Morali muhacirlerden Uşaklı Durmuşoğlu İsmail, Cezayir muhacirlerinden ama Ali. *Bursa Nüfus Kütüğü 1830*, I, 269, 270.

¹⁶ *Bursa Nüfus Kütüğü 1830*, I, s. 223, 238.

¹⁷ İzmirli Mustafa Dede: *Bursa Nüfus Kütüğü 1830*, 4, 86; İzmirlioğlu Ali: *Of Nüfus Defteri*, 1834, 2011, 420, 435.

¹⁸ Bk. *1830 Sayımında Ankara*, 2000, 35, 61- 70, 118, 165, 139, 208, 375, 395, 545.

¹⁹ Eser, 2009, 227.

²⁰ Kocabıyık, 2009, 35, 54.

larına geri dönmüşlerdi²¹. 1905 yılı itibarı ile İzmir’de Yunanistan’dan gelmiş olan Rum nüfus 25 bini bulmuştu²².

Ege adaları İzmir’e yönelik göçlerin en eski kaynak noktalarıdır. Sakız adasından gelenler birçok şirket kurdu. Kuşkusuz gelenlerin tamamı girişimci ya da tüccar değildi. Adalıların önemli bir bölümü eşleriyle birlikte varlıklı Rumların ve Türklerin hizmetinde istihdam edilmişlerdi. 1821 Rum isyanı göçmenlerin çoğunda güvenlik endişesi yarattı ve adalara geri döndü. Ortalık düzelince İzmir’e ve Batı Anadolu’ya yönelik göç tekrar başladı. 1870’lerde sadece Akdeniz adalarından İzmir’e gelen üç bin Rum’un varlığından bahsedilmektedir. İzmir Yunan konsolosluk tahminine göre 1859’da Yunan tebaası gezgin Rum tüccar sayısı 4.500’ün üzerinde idi²³. İzmir’e gelenlerin bir kısmı dışa göç etmiştir. Özellikle Anadolu’dan Amerika’ya yönelik göçlerde İzmir ara liman görevi üstlenmiştir. Örneğin 1897’de Mersin limanından 120 kişi İzmir’e gitmiştir. Halep’te bulunan Elazığlı Ermenilerin Amerika’ya gidebilmek amacıyla İzmir, Mersin ve Beyrut limanlarına seyahat edebilmeleri için kendilerine Müslüman adlarıyla mürur tezkireleri tanzim edilmiştir. Öte yandan ticaret maksadıyla Halep, Beyrut ve İzmir’e gidenler de vardı²⁴. Ankara ve Sivas’tan İzmir’e gelenler buradan vapurlarla Akdeniz’e açılırlar²⁵.

Demiryolu çalışanların tamamı yabancı olup, çoğu İzmir’de ikamet ediyordu. İzmir’de ayrıca Levanten ismiyle tanınan Frenk asıllı, evlenme yoluyla melezleşmiş bir topluluk mevcuttu²⁶. Ecnebler acenteliklerde yerlilerle işbirliği yaparken Batı Anadolu ticaretine doğrudan da girmek istediler. Gümrük tenzilatı, kamu denetiminin azalması ecnebi tacirler için Batı Anadolu’yu çekici hale getirdi. 1847’den 1890’e kadar İzmir kentinde nüfusları 15 binden 55 bine çıktı²⁷.

93 Harbi, Yunan Harbi, Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında da İzmir kenti nüfus hareketliliği yaşamıştır. Doksanüç Harbi esnasında ve sonrasında yurtları işgal edilen Müslüman Türk toplulukları değerlerini korumak adına ilk etapta Selanik, Şumnu, Varna, Edirne ve İstanbul’a sığındılar. Buradan ocaklarına geri dönme imkânı bulamayınca yeniden yer yurt sahibi olmalarını sağlamak amacıyla Osmanlı idaresi tarafından Rumeli, Selanik ve Kavala’daki yaklaşık 85 bin muhacir Dedeagaç, Gelibolu, İskeçe, Drama ve Marmara Ereğlisi iskele ve limanlarından Mersin, İzmir ve İskenderun limanlarına sevk edildi. İstanbul’dan Aydın vilayetine sevk edilen muhacirlerin sayısı yaklaşık 46 bin kadardı. Diğer yerlerden gelenlerle bu rakam 70 bini bulmaktaydı. Suriye, Beyrut ve Filistin bölgesine sevk edilen Çerkeslerin bir kısmı da zamanla İzmir’e gelip yerleşti. Bu göçmenlerin büyük bir kısmı deniz yoluyla İzmir limanına sevk edilmişti. Bu durum diğergöçmen çıkarılan iskelelerde olduğu gibi, İzmir kentinde de bir izdihama sebebiyet verdi. Bir kayda göre muhacirlerin beş, altı bini geçici olarak İzmir’deki mirî

²¹ Augustinos, 2013.

²² Cevad Sami- Hüsnü, 1323, 81.

²³ Augustinos, 56- 57.

²⁴ Turna, 2013, 170, 177, 186, 232.

²⁵ Karpat, 2003, 283- 284.

²⁶ Tatar, 2002.

²⁷ Kasaba, 1993, 11- 18.

binalarda, kiralanan han ve meskenlerde ve harap kamu binalarının arsalarında inşa edilen barakalarda barındırılmaya çalışıldı²⁸. Zamanla muhacirlere mahsus mahalleler oluştu²⁹. Öte yandan Karşıyaka Çiğilli Köyü yakınlarına iskân edilen Boşnaklar tarafından kurulan Boşnak-ı Cedit köyü ³⁰gibi İzmir'in kırsalında oluşturulan muhacir köylerinin bir kısmı zamanla beledi sınırlara dâhil olur.

Balkan Savaşı esnasında 13 Ocak 1913'e kadar Selanik'ten 25 bin, Kavala'dan 2.500 göçmen İzmir ve Mersin limanlarına sevk edilir³¹. İzmir şehri dâhilinde 10 Ocak 1913'de altı bin, Mart 1913 tarihinde on bin muhacir vardı. Ahmet Halaçoğlu'na göre gerçekte çok daha yüksekti. Bunlar Hisar Camii hariç şehirdeki cami, mescit, tekke ve okullara yerleştirildi. Sinekli ve Kızılçalı'da çadır kampı oluşturuldu³². Zamanla mücavir mezra ve köylere sevk edildiler. Şehirde göçmen barındıracak yer kalmayınca Eylül 1913'de şehre çıkarılması yasaklandı³³. Yukarıda açıklanan nüfus göçlerinin de bir sonucu olmak üzere kentin nüfusu 140 bini müslim, 120 bini Rum, 30 bini Ermeni, 30 bini ecnebi olmak üzere 320 bini bulmaktaydı³⁴.

Millî Mücadele döneminde de İzmir'de çok yönlü nüfus hareketi yaşandı. İzmir'in işgali üzerine ekonomik durumu iyi olanlar derhal şehri terk etti. Bu arada işgale uğrayan mücavir kasaba ve köylerden İzmir'e yönelik nüfus göçü gerçekleşti. Örneğin Menemen'de Yunan mezalimine maruz kalanlardan bir kısmı İzmir'e sığınmıştır. Bu arada Yunan işgal kumandanlığı İzmir'deki Türk aydınlarından bir kısmını Yunanistan'a sürgün etmiştir. Öte yandan İzmir ve civarının önde gelenlerinin sürgün edilmesinin yanı sıra İzmir'in Müslüman nüfusunu azaltarak Rum nüfusunu daha fazla gösterebilmek amacıyla Makedonya'dan evvelce İzmir ve civarına göç ederek yerleşen Müslümanlar Yunanlılar tarafından tekrar göç etmek zorunda kaldıkları yerlere sürülmüşlerdir³⁵.

Yukarıda ifade edilen nüfus hareketleri neticesinde İzmir'in 1927 yılında gerçekleştirilen sayımda şehrin nüfusu toplam 153.924'dür³⁶. 1935 sayımına göre şehrin nüfusu 170.959 kişiden oluşmaktaydı. Bunun 167.136'sı Türk vatandaşı idi. Türk vatandaşlarından 49.658'i (%29) Türkiye dışında doğmuştur. Bunun da 45.993'ü Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Rusya, Yugoslavya, Yunanistan ve Suriye doğumluydu. Muhtemelen bu nüfus göçmenlerden oluşmaktadır. Buna göre şehir nüfusunun % 26'sı göçmen nüfustan oluşmaktaydı. İzmir dışı doğumluları göz önüne alırsak şehir nüfusunun %57.38'i (98.107) gurbetçi ve göçmen nüfustan oluşmaktadır³⁷. İleriki tarihlerde de İzmir Balkanlardan göçmen gelmiştir. Örneğin 1950- 1951'de İzmir'e

²⁸ İpek, 1992, s. 39, 41, 77, 107, 109, 163, 180, 213.

²⁹ İpek, 2006, 313.

³⁰ Gündüz, 2012, 183.

³¹ İpek, 2012, 33.

³² Ağanoğlu, 2001, 279.

³³ Halaçoğlu, 1994, 56, 77.

³⁴ Cevad Sami- Hüsnü, 1323, s. 81. 1326 yılında 49.448'i ecnebi ve 135.864'ü Osmanlı olmak üzere kentin nüfusu 185.312 idi. *Aydın Vilayeti Salnamesi* 1326.

³⁵ Sarısır, 2006, 192, 276- 277.

³⁶ 28 TE 1927, *Umumi Nüfus Tahriri*, 1929, 22.

³⁷ *Genel Nüfus Sayımı* 1936, 29, 5-6.

2.123 hanede 10.141 kişi iskân edildi³⁸. Netice itibarıyla İzmir gurbetçilerin, muhacirlerin ve mübadillerin harmanlandığı bir yer gibidir. İzmir Türk hâkimiyeti döneminde sürekli nüfus çekmiş bir yerleşme birimidir. O kadar ki yeni muhacir grupları geldiğinde daha önceden gelenler kendilerini yerli olarak görüp yeni gelenlere muhacir diyorlardı.

KAYNAKÇA

- AĞANOĞLU 2001, Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç*, İstanbul .
- AUGUSTINOS 2013, Gerasimos Augustinos, *Küçük Asya Rumları 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite*, Çev. Devrim Evcı, Ankara .
- *Aydın Vilayeti Salnamesi 1317, 1316, 1326*.
- BOA, Nüfus Defteri (Nfs. d.) 2908, 2909, 2911.
- BEYRU 2001, Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir Kenti*, İstanbul.
- *1830 Sayımında Ankara*, Hazırlayan Musa Çadırcı, A. Latif Armağan, Ankara 2000.
- Cevad Sami- Hüsnü 1323, *1321 Maliyesine Mahsus Nevsal-i İktisadiyesi*, İzmir.
- ÇAĞLAYAN 2007, Savaş Çağlayan, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- ERBAY 2009, Fatma Erbay, *H. 1311- 1314 (M. 1893- 1896) Tarihli 51 Numaralı İzmir, Kassam sicilinin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Aydın.
- ERDOĞRU 1994, M. Akif Erdoğan, "16 Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresi", *Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, Haz. Tuncer Baykara, İzmir.
- ESER 2009, Mustafa Eser, *Sivas Şeriyeye Sicili (H. 1267- 1268/1851- 1852)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- FAROQHİ 1993, Suraiya Faroqhi F, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1993.
- *Genel Nüfus Sayımı 29*, İstanbul 1936.
- GOFFMAN 1995, Daniel Goffman, *İzmir ve Levanten Dünya*, Çev. Ayşen Anadol, Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul.
- GÜNDÜZ 2012, Tufan Gündüz, *Alahimanet Bosna, Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü*, İstanbul.
- HALAÇOĞLU 1994, Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912- 1913)*, Ankara.
- İPEK, 2006, Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon.
- İPEK, 1992, Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877- 1890)*, Ankara.
- İPEK, 2012, Nedim İpek, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun.
- KARPAT 2003, Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul.
- KASABA 1993, Reşat Kasaba, "İzmir", *Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri (1800- 1914)*, İstanbul.
- KOCABIYIK 2009, Fatma Gamze Kocabiyik, *112 Numaralı Foça Şeriyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon.

³⁸ Çağlayan, 2007, 24.

- KÜTÜKOĞLU 2001, Mübahat S. Kütükoğlu, " İzmir", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 23, İstanbul, 515-524.
 - MARTAL 1992, Abdullah Martal, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
 - *Of Nüfus Defteri 1834*, 2011, Haz. Sezgin Demircioğlu, Süleyman Bilgin, İstanbul.
 - ÖRENÇ 2009, Ali Fuat, *Balkanlarda İlk Dram Unuttuğunuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan*, İstanbul.
 - SARISIR 2006, Serdar Sarısır, *Demografik Oyun, Sürgün (1919- 1923)*, İstanbul.
 - TATAR 2002, Turgut Tatar, *Osmanlı İmparatorluğunun Sömürgeleşme Sürecinde Levanten Bir Kent*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
 - TURNA 2013, Nalân Turna, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürur Tezkireleri*, İstanbul.
 - ÜLKER 1994, Necmi Ülker, *17. ve 18. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi*, İzmir.
- 28 TE 1927, *Umumi Nüfus Tahriri*, Ankara 1929.

TABAHANİOTİKA ŞARKILARDA GÖÇ UNSURLARI

Nesibe Özgül Turgay*

Giritlilik kimliğimi inşa etme yolculuğumda payıma düşen yıllar içinde hafızalardan silinmiş/ unutulmuş olan tabahaniotika şarkılar oldu. Girit'in makamsal müzik repertuarını oluşturan Tabahaniotika melodileri nerden geldiler? Girit'teki zengin müzikal hayatın makamsal yapıya sahip şarkıları olan tabahaniotikalar festivaller ve özel sunumlarda günümüzde de yer almaktadır. Tıpkı Anadolu türküleri gibi yıllarca amalgam bir karışım olmuş bu şarkıların dolaşım ağını ortaya çıkarmak, izini sürmek kolay değil. Literatür taramasının eksikliği ise çoğu kaynağın Yunanca olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmada, Girit adasında Haziran-Eylül 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilen alan araştırması sonucunda elde edilen bulgular ışığında ve özellikle Küçük Asya'nın bu repertuara etkileri etno-müzikolojik eksenli göç olgusu ve unsurları üzerinde durulacaktır.

AKDENİZLİLİK

Magrini;

Akdeniz kavramının kullanımında "mozaik" olarak tanımladığı şey, müzikal ve sosyal değişkenler arasındaki ilişkilerin analizine hiç dikkat edilmeksizin estetik olarak kıyaslanamayan olguları karakterize etmek için mevcuttur"

der. (Magrini,1999,175) Girit'te de karşılaşılan müzikal özellikler bize tam da böyle bir mozaik hatırlatmaktadır. Akdeniz coğrafi bir yer olmaktan çok kültürel miras bağlamında ele alındığında, "Avrupa, Küçük Asya ve Kuzey Afrika ülkeleri arasında ulusların sınırlarını aşan fikir ve değerlerin dolaşımı için yoğun bir kültürel etkileşim enstrümanı olmuştur". (Magrini,1999,180)

ZENGİN MÜZİK KÜLTÜRÜ

Seyyah-ı Âlem, Evliya Çelebinin seyahatnamesinde anıldığı şekli ile Sultan Ahmet Han için yapılacak olan Sultan Ahmet Camiine "büyük bir evkaf lazımdır" ihtiyacının ardından (Dağlı, Kahraman,2005,186) uzun süren kuşatmalarla feth edildi. "Osmanlı İmparatorluğunun en çok kan dökülen ve en sancılı politikalar izlenen vilayeti olarak elden çıkan"¹ Girit Adası oldukça zengin bir müzik kültürüne sahiptir. Özellikle "en çok bilinen şarkılar rizitikalar (isyanın şarkıları) dır.

*Doçent, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü, ozgulozbilen@gmail.com

¹ <http://www.milliyet.com.tr/girit-uzerinebazinotlar/ilberortayli/pazar/yazardetay/25.05.2014/1887375/default.htm> Erişim Tarihi:16.01.2017, 12.35

Şarkılar ikiye ayrılır: tavla (masa) şarkıları ve yol (strata) şarkıları (Pavloupoulou,2011,27) Asya minor mübadillerinin getirdiği “cafe aman” müzikal kültürün dışında, diğer şarkılardan farklı olarak, 19. yüzyılın ortasında Resmo ve Hanya şehirlerinde ortaya çıkmış, “*Turkokritikoi* diye de adlandırılan 1950’li yıllara kadar popüler Yunan ve Türk bileşenler tarafından kombinasyonu olan müzikal repertuar”dır.(Pavloupoulou, 2011,32)

Girit’in zengin dans ve müzik kültüründe ayrı bir yeri olan *tabahaniotika* şarkılar masa başında bulgari enstrümanı eşliğinde söylenen danssız, makamsal yapıda şehir müziğidir. Williams “Tabahaniotikaların melodik özellikli *Smirnika*’ya benzer, dans eşliği için kullanılmayan makamsal özellikli sisteme sahip olduğunu” belirtir. (Williams,2003,208) Girit’in diğer müzikal formlarından Rizitikal ve dans müziklerinden farklı, oturularak masa başında dinlenen yüksek tempolu olmayan ve şehirli duygulara dikkat çeken -karamsar ruh halini yansıtan- müziğin farklı kimliklerde ortaya çıkmış oluşu sebebiyle farklı kültürlerle temas halinde olduğunu düşünmek kaçınılmazdır.

Tabahaniotika şarkılarının tamamen makamsal melodiler ile söylene gelmesi; bulgari ve bağlama gibi melodik yapıyı gösteren ve Doğu Akdeniz coğrafyasında sıklıkla rastlanan telli müzik aletleri ile icra edilmesi; şarkıların başında ve güfte aralarında aranağmelerin kullanılması en belirgin özellikleridir. Tabahaniotika şarkıların güfteleri ikiye bölünmüş on beş hece vezni ile beyit olan mandinalar ile bestelenirler. Tabahaniotika şarkılarının sözleri genellikle kaybolmuş aşkı ve varoluş kederini tasvir eder ve genellikle iki zamanlı ritimler içerirler ancak şarkılar dans eşliği için kullanılmaz.

ŞARKI/TÜRKÜLERİN GÖÇÜ

Ülkelerin sınırları vardır ama müziklerin yoktur. Yakın sınırlarla ortak kültürler ve hisler yeni tarzların ortaya çıkmasını kolayca sağlayabilir. Nota kullanılmadan, performans ve gözleme dayalı meşk sistemi ile ustadan çırağa geçen bir eğitim modeliyle öğrenilen bu yerel şarkıları tıpkı türküler gibi “göç teorisine” dâhil edebiliriz. Melodiler doğdukları yerlerde kalmayıp çeşitli nedenlerle göç edebilir. Göç teorisinde yayma işini yapan en önemli bir topluluk askerlerdir. Fetihler, savaşlar sebebiyle, askerler kendi yörelerinin türkülerini gittikleri yere taşıyıp, orada öğrendiklerini kendi bölgelerine taşırlar. Ticari amaçlarla yapılan yolculuklarda melodiler de göç eder. Şarkılar, türküler gittiklerin yerin havasına uymak zorunda kalırlar. Taşıyanın belleğine veya yeteneğine göre müzikal yapı ve ritim açısından değişir, farklılaşırlar. Böylece varyantlar doğar. Ancak müzik gittiği yerde yaşamını sürdürmek için bazı ihtiyaçlar duyar: dinleyici kitlesinin beğeni zevkine uyarsa kalıcı olur. Unutulur, tekrar yayılmaya başlarlar, tümüyle olmasa bile başka bir şarkı veya türkünün var olmasına etki edebilir. Bir belleğe yerleştğinde çeşitli varyantlarla da olsa ortaya çıkabilir. Ne zaman doğup ne zaman kaybolacağı bilinemez. (Doğanç,2005) Girit Adası uzun yıllar Osmanlı egemenliğinde kalarak Osmanlı kültürünün çok önemli bir bölümünü oluşturan makamsal müzik ile etkileşime girmiş ve uzun yıllar bu etki sürmüştür. Şarkıların göçü hakkında bir örnek vermek gerekirse:

Türkiye’de “Ada sahillerinde bekliyorum” diye bilinen Hicaz makamındaki şarkıya Yunanistan’da “san pas ta ksená” veya “matya mou” isimleri ile rastlayabiliriz. Aynı melodinin Girit adasında “halepianos manes” ya da “tavasa na mou herome” olarak bilinir ve melodi Doğu Akdeniz’de yaygın olarak söylenir. İsmi aldığı Halepa’nın Hanya’daki semt değil Suriye’deki Halep’ten almış olması da mümkündür ve orada da geleneksel kabul edilir.

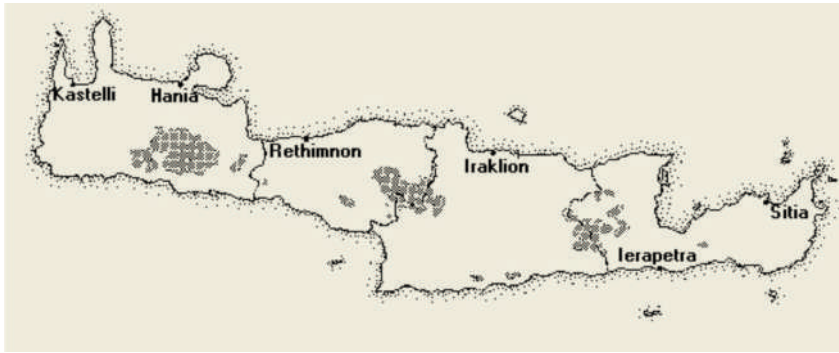
Akdeniz’in Kıbrıs’tan sonraki en büyük adası olan Girit, “ticaret ve hac yollarının kavşağı” (Demirbaş,2014,11) oluşunun yanı sıra “Yunan yarımadası ile Anadolu arasında Akdeniz’den Ege denizine geçişte kilit noktası”² kabul edilir. (Adıyeke,2014,20) Bu açıdan mübadeleye kadar geçen zamanda insanların yolculuklarını gerçekleştirdikleri deniz ulaşımı kültürel göçün hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır.

“20. yüzyılın başlarında Deniz ticaretini gerçekleştiren “buharlı Gemi Kumpanyaları Akdeniz ve Karadeniz arasındaki ticaret yolunun önemli bir noktasında olan Rodos adasına birçok vapur şirketi transit olarak uğramaktaydı”. (Yıldız,2013,24)

Aynı zamanda, Yıldız çalışmasında

“İngilizler daha buharlı gemiler işlemeye başlamadan önce Liverpool ile Suriye arasında Girit, Kıbrıs ve Rodos’a da uğrayan seferlere başlamışlardı”(Yıldız,2013,25) bilgisini de verir. Ayvalık Mübadili Paraskavas Syrianoglou ise Girit Yunanistan’a birleşinceye kadar haftada 2-3 sefer ile Hanya, Resmo ve Heraklion üzerinden İzmir’e vapur yolculukları yapıldığının ve bu gemilerde müzisyenlerin iş bulmak için seyahat ettiğinin bilgisini vermiştir.³

Çoğunlukla yemek ve içki eşliğinde icra edilen Tabahaniotika şarkıların ortaya çıkışı ve gelişiminde Tabahaniotika müziği, Foustalieris- bulgari ve Rodinos/ Piperakis - Girit lirası icralarının makamsal modları radikal bir adaptasyon ve Chris Williams’a göre: enstrüman teknikleri ile icralarının sonucu gelişmiştir. Bulgari ve şarkı repertuarı, 1920-1940 yılları arasında Doğu Akdenizin liman şehirleri Resmo, Hanya ve Heraklion’dan yayıldı.⁴ (Resim 1)

Resim 1: Girit Adası

² İlk çağlardan beri önemli bir yerleşim yeri olan Ada; Roma ve Doğu Roma İmparatorluğu egemenliklerinden sonra Araplar ve 828-961 yılları arasında Abbasiler 961’den sonra tekrar Doğu Roma egemenliği 1204’te Venedik yönetimine kadar yaşanmıştır. 15.Yüzyıldan itibaren başlayan Türk denizci akınları 17. Yüzyıla gelindiğinde “sadece doğu Akdeniz egemenliği için değil, Ege Denizi, Çanakkale Boğazı’nın dolaylı olarak da İstanbul’un güvenliği” için çok önemliydi. (Adıyeke,2014,20)

³ Paraskavas Syrianoglou ile Kişisel görüşme Resmo, 30 Temmuz 2015

⁴ 1645’te Hanya ve 1646 ‘da Resmo, 1669’da da Kandiye Osmanlı yönetimine girdi.

İzmir şehri,

“kalıcı sakinlerine, yolculuk için gelenler, ya mesleki faaliyetler yüzünden ya da hayatlarında yeni bir başlangıç yapmak için şehre gelenler, körfezde bağlanan büyük teknelerin denizcileri ve kaptanları, Kiklad adalarından mevsimlik işçiler, zanaatkârlar ve imparatorluğun her yerinden tüccarlar, işini terk etmiş Avrupalı askerler, her türlü maceracı eklendiği” (Smyrneli, 2006,40) kozmopolit bir şehirdi. Aynı zamanda;

“İzmir büyüklüğündeki bir limanda önemsiz sayılmayacak kadar çok sayıda Osmanlı, İngiliz, Fransız, İsveç, Venedik ve hatta Rangoonan bayraklı; tüm Akdeniz’den gelen (Marsilya, Livorno, Ege, Girit, Osmanlı başkenti, Mısır, Kıbrıs, Suriye ve diğer yerler) gemiler vardı”. (Smyrneli, 2006,11)

BEKTAŞILIK VE BULGARI

Girit adası, etnik ve kültürel farklılık içeren halkların birlikte yaşarken farklı kültürlerle beslendiği, etnik sınırları keskin olmayan, geçirgenliği kuvvetli bir yerdi. 19. yüzyıla sonlarına kadar adada etnik hayat iç içe yaşandı. “Kadı mahkeme sicillerinde dayısının veya amcasının birisinin Müslüman diğerinin Hristiyan olduğunu”(Adıyeke,2014,29) gösteren kayıtlar bize toplumsal yaşamda -Yahudi ve Ermeni mahalleleri hariç- Hristiyanlarla Müslümanların yan yana mahallelerde yaşadığını teyit etmektedir. Hatta “Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerinde kırsal alandaki tekkelerde yolcular da misafir ediliyordu. Benzer şekilde “Müslümanlar da Ortodoks manastırlarına sığınabiliyorlardı” (Adıyeke,2014,28). “Adada Müslümanların en yoğun olarak örgütlendikleri tarikat Bektaşilik idi. Resmo ve Kandiye’de⁵ Bektaşi dergâhları mevcuttu”.(Adıyeke,2014,25). Ada’da Müslüman nüfusu arttırmak için özel bir çaba harcanmadığını bilinen bir gerçektir. Ortaylı “Girit’te İslamlaşmayı daha çok Anadolu toprağından giden Bektaşi ve Alevi dedeler gerçekleştirmiş görünmektedir”⁶der.

Altını çizmek gerekir ki tabahaniotika şarkıların icrasında en sık kullanılan çalgı olan *bulgari* Alevi-Bektaşi âşıklerinin da sıklıkla kullandıkları bir sazdır. Fuad Köprülü, Âşık fasılları hakkındaki bilgileri Kastamonulu Fevzi Efendi’den aldığını belirterek; İkdâm gazetesindeki “Saz şairleri” tefrikasında,

“19.yüzyılın son çeyreği içindeki Âşık fasıllarında kullanılmak üzere semai kahvehanelerinin duvarlarında gün boyu çöğür, (onun küçüğü) bulgari, beş telli bağlama, altı telli bozuk, yedi telli yanuk ve tambura olarak adlandırılan çalgıların asılı olduğunu bildirir”. (Şenel,2007,51)

⁵ Mübadeleden sonra Kandiye’deki tekke Mersin’e taşındı.

⁶ <http://www.milliyet.com.tr/girit-uzerinebazinotlar/ilberortayli/pazar/yazardetay/25.05.2014/1887375/default.htm>

Erişim Tarihi:16.01.2017, 12.35

Bu çalgılar Girit'te kullanılan bulgari ile aynı özellikleri taşıyan telli çalgılardır. Anadolu'da, bugün de yaşatıldığı söylenebilir ve

“günümüz Bektaşî-Alevî Âşıklarının elindeki uzun saplı armudî tekneli çalgıların benzerleri olduklarına şüphe yoktur. Âşıklar çoğunlukla gezgin olduklarından dolayı hem rahat taşıyabilecekleri ve hem de rahat çalabilecekleri büyüklükte bir çalgı kullanırlar”.(Şenel, 2007,75) (Resim 2)

Resim 2:Kastamonu'da kır meclisinde “âşık faslı”

Kullanılan müzik aletlerindeki perdeler bize müzik sistemi hakkında fikir vermektedir. Âşık sazlarının saplarına bağlanan perde adedi, genellikle 17'dir. “Perde sayısı bazı yörelerde, artık 24'e ulaştığı gibi, bazı yörelerde de eski geleneğe bağlılık sürdürülmekte ve 13-14 perdeye tesadüf etmektedir”. (Şenel, 2007,77) Tabahaniotika şarkıların en önemli icracısı Foustelieres'in bulgari de 17 perdelidir. Monofonik karakteri yüzünden makamsal/modal müzikte kullanılan” bulgari enstrümanı, Girit müzik geleneğinde tabahaniotika müzik repertuarı dışında kendine bir yer bulamaz. Aynı zamanda bulgari icracısı Leonidas Lainakis Hanya'da aynı perde özelliklerine sahip bulgariler üretmektedir.

Üç çift teli olan bulgari, çalma tekniği bakımından alt tel ve orta tel (la sesi) üst tel dörtlüsüne veya beşlisine (la-la-re veya la-la-mi) akort edilir, alt tel ağırlıklı olarak üst tel eşliğinde melodiyi çalıp, orta telden dem sesi elde edilir. Mızrap tekniği bağlama'dan daha serbest kabul edilir. Armudi biçimli ses kutusundaki ses deliği yukarıdadır. Bulgari sazının dâhil olduğu *tambura ailesi* terimi, boyutları, tel sayısı ve akorduna bakılmaksızın bir dizi enstrümanı için kullanılır. (Resim 3)

Resim 3: Bulgari

“Bu enstrümanların temelleri Mezopotamya ve Mısır’da M.Ö. 2000 yılına kadar uzanmaktadır. Küçük armut şeklinde bir ses kutusu ve uzun sapı vardır, bir mızrap (pena) veya parmaklarla çalınır. Antik Yunan’da bu tür ud, trichordon veya pandoura olarak biliniyordu. Modern Yunanistan’da tambura, saz, bulgari vb. olarak bilinir. Aynı aileden gelen buzuki ve bağlama, Kentsel müzikal geleneği *Rebetikon*un tipik çalgılarıdır”.⁷

Anayonakis,⁸ “Anadolu’da kullanılan pek çok çalgı Orta Asya’dan Türkler ile Anadolu’ya göç etmiştir” der. (Taranç,2007,13) Taranç ise, Fivos Anoyanakis “Yunan Popüler Müzik Çalgıları” kitabında, Türk kökenli pek çok çalgının Yunan kökenli olduğunu (Taranç,2007,195) belirtmekte olduğunu bildiri. Anadolu’da bu çalgıların Türkler ve Rumlar tarafından birlikte kullanılmasının doğal bir sonucu olarak, “Yunanlılar pek çok orta Asya kökenli çalgıyı kendi çalgıları olarak kabul etmektedirler” diyerek ortak çalgıların varlığını teyit eder.

TERMINOLOJİ

Tam profesyonel olmayan “meraklı”lardan oluşan arkadaş çevrelerinde icra edilen “meraklidi-ka şarkıları” repertuarı olan tabahaniotika şarkıların adını İzmir’in tabakhane semtinden almış olduğu düşündüren kanıtlar oldukça fazladır. Öncelikle şarkılara adını veren bu terim özellikle Yunanca veya Giritlice bir kelime değildir. Yunanca “tabakarya”⁹ (tabakhaneler) kelimesi vardır. Türkçe’de ise tabakhane İzmir’de eski bir semt ismidir.¹⁰ (Resim 4)

İzmir müzikal geleneğinde farklı sanatçılar tarafından defalarca kaydedilmiş olan “*tabahaniotikos manes*” taş plak repertuarına ithafen bu isim sonradan mübadiller tarafından Girit makam-sal müziği için kullanılmış olabilir. “1900- 1922 döneminde, Gramophone, Favorite, Odeon ve Orfeon gibi çeşitli plak firmaları tarafından Atina’dan daha fazla Rumca şarkının plak kaydının İstanbul ve İzmir’de yapıldığı bilinmektedir”. (Kaliviotis,2002,68) ve 1922 den sonra kayıtların merkezi Atina olacaktır. İzmir’in çok uluslu müzik yaşamının önemli bir parçası olan İzmir müziklerinin, 1922 den sonra rebetikonun biçimlenmesinde önemli rol oynayacak ve geleneksel Yunan müziğinin amalgam yapısında yer alacaktır. (Resim 5)

⁷ Kültür Bakanlığı Yunan Popüler Enstrüman Müzesi, Etnomüzikoloji Merkezi, Fivos Anayonakis Koleksiyonu Duvar Afişinden /Atina (Ocak 2017)

⁸ Anoyanakis, Fivos, Yunan Popüler Müzik Enstrümanları, Yunan Milli Bankası, Atina, 1979.

⁹ Hania’da Halepa semtinde tabakarya ismi ile anılan bir tabakhaneler bölgesi 1980’lerden sonra günümüzde terk edilmiştir.

¹⁰ Bugün Yeşildere mevki olan bölge Aziz Dimitros kilisesinin yakınında ve dönemin eğlence merkezi idi.

Resim 4: Eski İzmir haritası
(1907)

Resim 5: 1900-1922 taş plak etiketleri

TAVERNA KÜLTÜRÜ VE FOUSTALİERİS:

Bugün yemek ve popüler müzik mekânı olarak kullanılan taverna kelimesinin 19. yüzyıl boyunca Girit'te kullanılıp kullanılmadığından emin olamasak da liman yakınlarında kahve, rakı, şarap ve bazı yiyeceklerin servis edildiği ve sıklıkla müzik çalınan meyhanelerin olduğunu sözlü tarih yoluyla biliyoruz.¹¹ Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde “adanın Osmanlının eline geçmesinden sonra kurulan kentlerde meyhane açılmasına izin verilmiyordu. Ancak bunların kent surları dışında bir yere taşınmaları sağlanıyordu” der. (Balta, Dağlı,2011,110) Manoha ise tez çalışmasından meydana getirdiği kitabında, liman meyhaneleri için üç farklı isim kullanır: “taverna”, “büfe”, “kafé”. (Manoha,2011,50-1) Aynı zamanda tabananiotikanın Resmo'nun liman tavernalarında liman işçileri ve hayat kadınları gibi marjinal müşteriler tarafından dinlendiği savını doğrular. (Manoha,2011,44)

Girit siyasi tarihi konusunda oldukça fazla yazılı kaynağa sahip olmamıza rağmen, müzik tarihi bakımından yazılı belge konusundaki kaynak eksikliğinden dolayı sözlü tarih yoluyla edinilen bilgiler önem taşımaktadır. Yirminci yüzyıl başında “her taverna da bir *bulgari-çalar* müzisyeninin olduğu” Foustalieris'ten aktarılmaktadır. (Liavas,1994,89) Tabananiotika müziği alanında “Foustalieris okulu olarak tanınmasına sebep olan solo icraları” (Liavas,1994, s:92) yanında bulgari sazının en iyi icracısı *Stelios Foustalieris*'in hocasının bir Türk ol-

Resim 6: Stelios Foustalieris

¹¹ Vassilis Orfanos ile kişisel görüşme. Heraklion-Girit, 18 Ağustos 2015.

duğuna dair bilgi¹² sözlü tarih yoluyla taşınmaktadır. Liavas'a göre "Küçük Asya'dan Resmoya gelen Anadolu şarkıları çalan müzisyenler Kareklas-lira-, Yiannis-ud- Michalakis Arabatzog-lou-santur- birlikte çalıştığı için Foustalieris farklı bir müzik kariyerine sahip olmuştur. (Liavas,1994,92) (Resim 6)

Radikal biçimde oriental modlar ve enstrüman tekniklerine sahip olan müzisyenlerin Girit müzik tarihinde ortaya çıkardığı değişiklik ve yeniliklerden oluştuğu düşünülen tabahaniotika şarkılar repertuarı "Foustalieris'in şarkıları çoğunlukla - 1922'den sonra değil- Rodinos ve Pipera-kis'in lirasının etkisi altındadır" diyerek Williams "1930'lardan önce bir grup Resmolu müzisyen tarafından müziğin sistematik bir şekilde orientalize edildiğinin" altını çizer. Williams'a göre ise: "Mücadele öncesi ve sonrasında insanlar dönemin şartlarında gerçekleştirdikleri seyahatler yoluyla, hafızalarda taşınan müziğin dolaşımı gerçekleştirerek Girit müziğini etkilemişlerdir". (Williams, 2003,216)

MÜSLÜMAN GİRTLİLER VE TABAHANİOTİKA

1669'da başlayan Osmanlı egemenliğinin ardından "bütün toplumlar birbiriyle karışmış ve iç içe geçmiş durumda," (Adıyeke,2014,145) yaşadıkdan sonra yaşanan ayaklanmalar yüzünden "bilhassa 1897'den sonra civar köylerden Türklerin önemli bir bölümü köy baskınları ve katliamların yarattığı huzursuzluk nedeniyle bulundukları yerleri terk ederek şehirlere sığınmışlardır". (Erkal,2008,421) "Son Osmanlı askerinin de Ada'yı terk ettiği 1898" yılına dek "tüm çabalar burada kalan Müslüman azınlığın onurlu ve güvenli yaşam mücadelesi"(Adıyeke,2000,303) dir.

Mücadele'den önce Müslüman nüfus şehir merkezlerine toplanması sebebiyle yaşanan acılar yüzünden sosyal yaşamın sekteye uğramış olması yanında kırsal ve kentli mübadillerin farklı müziklerle temas etmeleri de muhtemeldir. "Eski Giritli veyahut muhacir Giritliler"(Sepetçioğlu,2014,79) olarak adlandırılan topluluğun köy kökenli olduğu; "mücadele ile daha çok kent-soyly sınıf"ın (Sepetçioğlu,2014,81) göç ettiği düşünüldüğünde birinci kuşak mübadillerde bile bu müziği bilen kişilerin toplumsal sıkıntılar sebebiyle az bilindiği ileri sürülebilir. Bu duruma ek olarak Williams: Türkiye'de Giritli müziğin hayatta kalmadığını tespitini yaparak bu durumun sebeplerini kültürel faktörlere bağlar ve "Müslüman Giritliler Girit müzik kültürünü ileri sürmek için isteksizdi" der. Aynı zamanda "Müslüman Giritli müzisyenler Türkiye'ye geldiklerinde müziklerinin müzikal, enstrümantal, farklılıklar yüzünden "ticari yönü düşük" olması sebebiyle müzisyenlik mesleğinden uzaklaşmış olabileceklerinin altını çizer. (Williams,2003,217) Bu durum zengin müzikal kültüre sahip Anadolu toprakları için son derece kabul görececek bir tespittir.

¹² Giannes Paximadakes ile kişisel görüşme. Heraklion, 27.08.2015.

Türkiye'ye gelen Giritli mübadiller açısından bakıldığında; özellikle uzun yıllar süren Osmanlı egemenliği döneminde geliştiği düşünülen tabahaniotika şarkılara Giritli göçmen ve mübadillerin¹³ göç hikâyelerinde ve genç nesillerin müzikal hafızalarında rastlanmaz. Bu yüzden Müslüman Giritli göçmen ve mübadillerin kimlik inşalarında ve sembolik değerler oluşumunda tabahaniotika şarkıların çok yer tutmadığı ve sıklıkla kalıcı olmadığı düşünülür.

Öncelikle "Osmanlı yönetiminin Ada'da yeterli bir eğitim öğretim politikası uygulamadığı için toplum içerisinde konuşulan dilde Türkçe ikinci planda kalmış, bunun yerine Giritlice hâkim olmuştur. Bu dili mübadeleden sonra Anadolu'ya yerleşmiş olan birinci kuşak gittikçe artan oranda Türkçe ile sürdürmüş, kısmen ikinci kuşağa da geçmiştir. Bugün artık üçüncü kuşak hemen hiç bilmemektedir."(Bilgehan,2011,23) içinde bulundukları farklı sosyo-kültürel yapı ve yaşanan pek çok sıkıntının ardından Anadolu'ya göç ile öncelikle anadillerinin Türkçe olmaması sebebiyle zorlu bir uyum sürecine dâhil oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Bilgehan'ın da altını çizdiği bu durum tabahaniotika şarkıların mübadele sonrası göç etmemiş olmasının temel sebebi olabilir.

Türkiye'ye gelen Müslüman Giritliler, "Cumhuriyetten sonraki birinci kuşağa kadar anadilleri... Rumca olduğu halde, hiçbir zaman Türklükten başka kimlik arayışı içine girmeyi düşünmediler".¹⁴ Böylece; "Cumhuriyetin vatandaşlık profiline uygun hareket ederek yerli halkla kaynaşırlar. Ana dillerinin Giritlice olması sebebiyle yeni hayatlarına uyum sağlamakta zorlanmaları, "yarı gâvur" şeklinde hakaretlere maruz kalmaları, tedirgin edilmeleri yüzünden; aynı tarihsel deneyime, ortak siyasal ve kültürel özelliklere sahip olmadıkları için yeni yurtlarında çocuklarına Rumca öğretme gereği hissetmediler". (Erkal,2008,485)

Anadolu'ya uyum sürecinde, Ada'daki heterojen dini cemaat yapısına karşılık "*Rum Gavuru*" olarak adlandırılmaları; karşılaştıkları Hanefi mezhebinin hâkim dini yapıdan soyutlanmamak ve topluma kolayca adapte olmak için gündelik hayata uyumlu bir toplum olarak yaşamayı tercih etmeleri böylece dini ve dindışı sosyo-kültürel aktarımlardan kaçınmaları muhtemeldir. Bu nedenlerle, Müslüman Giritli kültürün Anadolu ve diğer bölgelere özellikle müzik kültürü açısından taşınamadığını düşünmek mümkündür.

Ayrıca, Müslüman Giritlilerin Hristiyan dininden geçme olmaları sebebiyle şarap içtiği ve domuz eti yedikleri bilinmektedir.¹⁵ Ayrıca, Giritli Türklerin içki tükettikleri konusunda Bilgehan "Giritli Türkler arasında oldukça yaygın olan Bektaşilik mezhebinde bu kurallar daha liberal olarak uygulanmaktadır"(Bilgehan,2011,23) şeklinde bizi bilgilendirir. Riginiotis ise "özellikle alkol kullanımına karşı İslami yasağı ihlal ettikleri için" Giritli Müslümanların iyi Müslüman kabul

¹³ Girit adası 1645 tarihinden itibaren 1898 yılına kadar fiilen Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinin altında yaşadı. 18.yüzyıldan itibaren Rum kesimi kaynaklı ayaklanmalar yaşandı ve Müslüman kesim katledildi. 1897 Türk-Yunan savaşından sonra Girit adası adım adım Osmanlı'nın elinden çıktı ve 21 Ocak 1898 itibariyle Müslüman Giritliler adadan zorla göç ettirildi.

¹⁴ "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası (Erkal, s:353)

¹⁵ <https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%A4%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%BA%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CE%AF> Erişim tarihi:15.11.2016, 17.56

edilmediklerinden bahseder.¹⁶ Böylece kültürel kimlikler ve gündelik hayata dair pratikler ile beraber zaman içinde müziğin de unutulmuş olması/kaybolması olasıdır.

Girit Türklerinin dansları ve müziğinin Hristiyan Giritlilerden farklı olmadığını düşünen Bilgehan; "Giritli Türkler arasında lira, lavta, bulgari gibi çalgıları çok iyi çalan ve Girit dilinde şarkılar söyleyip besteleyen çok sayıda sanatçı çıkmıştır"(Bilgehan,2011,51) der. "O şarkılarda fazlası ile Türkçe sözcükler bulunmaktadır"(Bilgehan,2011,51) diyerek, tabahaniotika şarkıların bes-tecilerinin Müslüman Giritliler olabileceğini belirtir. Ancak, "Her yönü ile Girit" kitabında Girit tarihi, Girit manileri, atasözleri, deyimleri, mutfak kültürü ve Müslüman Giritli müzisyenler hakkında ayrıntılı bilgiler veren Prof. Dr. Hakkı Bilgehan ile yapılan sözlü görüşmede ailesinden tabahaniotika müziği hakkında bir şey duymadığını dile getirmiştir.¹⁷ Bu durum terminolojinin sonradan kullanıldığının ispatıdır.

"Anneanne Dili - Giritçe" isimli yazısında¹⁸ İzbek, mübadele ile Ayvalık'a gelen anneanne ve dedesinin şarkısı olarak "Oso varun ta sidera" isimli en bilinen tabahaniotika şarkısından bahseder. Hafızalarda taşınan masal, şiir ve manilerden oluşan halk edebiyatı ürünleri sıklıkla sonraki kuşaklara aktarılmış olsa da, tabahaniotika şarkıları hatırlayan mübadil sayısı yok denecek kadar azdır. İlk kuşaklarda kayıt altına alınamadığı için de artık bu konuda yeni fikir sahibi olmak için malzemeye ulaşmak neredeyse imkânsızdır.

Mübadeleden sonra Yunanistan'a zorunlu olarak göç eden Anadolu Rumları zorunlu göç ile iskân ettirildikleri bölgelerde yeni vatanlarına uyum sağlamakta zorlandılar. Kötü hayat şartları yüzünden mutsuz oldular ve yerli halk tarafından dışlandılar, kötü şartlar yüzünden marjinalleştiler.¹⁹ "Türkiye'den gelmiş Rum asıllı muhacir Ortodoks Rumlar Türkçe konuşuyorlardı". (Kuşçubaşı,1964,229-34)

Türkçe konuşmaları yüzünden "Türk tohumu" diye adlandırılan mübadiller müzikal özellikler bakımından Küçük Asya müziklerine benzer olan ve sözleri itibariyle yaşadıkları zorlukları anlatan, yaşam ölçütlerine yakın gelen, kendilerini ifade etme gücü veren tabahaniotika şarkılarına yakınlık duymuş ve dinlenilmiş olabilir.

GİRİT ADASI'NDA TABAHANIOTİKA

1930'lardan önce Girit'te daha farklı enstrümanların çalınmış, ancak daha sonra kültürel politikalarla müziğin yönü değiştirilmiştir. Avrupa'da Milliyetçilik akımının ön plana çıkışı ile hükümetin politik baskısı ile lira ve lavtanın önem kazanmadığı bilinmektedir. 1935 yılında Rebetiko'nun yasaklandığı, 1936-1941 Metaxas döneminde sadece milli enstrüman olan liranın

¹⁶ Theodoros I. Riginiotis - Professor of Theology "Christians and Turks - the Language of Music and Everyday Life" <http://www.muammerketencoglu.com/imgs/ChristianandTurks.pdf> erişim tarihi: 15 Mart 2017, 19.23

¹⁷ Prof. Dr. Hakkı Bilgehan ile kişisel görüşme 25 Kasım 2016

¹⁸ <https://gazeteistanbul.com/?s=izbek> Erişim tarihi: 19 Şubat 2017 saat: 12.34

¹⁹ Türkolog Katilena Stathaku ile kişisel görüşme 15 Haziran 2015, Hanya-Girit

çalışıldığı ve 1967-1974 askeri cunda dönemini gibi yasaklı olan dönemlerde bile müziğin farklı mekânlarda gizli olarak dinlenilmiş olması muhtemeldir. Faşist ve totaliter rejimlere sahip iktidarların hangi müziğin yapılacağını belirleyerek yeni neslin bu şekilde yetişmesine sebep oluşuna tarih boyunca rastlana bilinmektedir. Tabahaniotika müziğinin sosyal hafızalarda 1960'lardan sonra deri işiyle uğraşan kasap, derici lümpen sınıfa mensup işçiler, kerhanelerde çalışan hayat kadınları ve kadın satıcıları tarafından dinlenilmeye devam edildiği bilinmektedir.²⁰

19.yy. sonlarından 20.yy. ortalarına kadar geleneksel olan tabahaniotika enstrümanı bulgari ve tabahaniotika şarkılar repertuarı Girit'te anakara Yunanistan'da ve tüm dünyada yaşanan milliyetçilik akımının etkisi ile yerli bulunmayarak geri planda bırakılmış²¹ şehir müziği olduğu içinde 1950-1980 yılları arasında yasaklanarak ve bu yasaklanma müziğin geleneğini sürdürmemesine sebep olmuştur. 1980'lere kadar tabahaniotika adeta ortadan kayboldu.²² Bu yüzden repertuarın 40 civarında sınırlı kalmış ve tabahaniotika geleneğindeki bu kesinti yüzünden yeni şarkıların repertuara eklenmesi mümkün olmamıştır.

SONUÇ

Bütün bu dinamikler tabahaniotika şarkıların Osmanlı egemenliği altındaki Girit'te müzikal göçlerin bir ürünü olarak doğduğunu düşünmemize sebep olur. Tabachaniotika müziği, aslında biri birinden çok da uzak olmayan kültürel özellikleri taşıyan "Doğu Akdeniz'de Girit ve Küçük Asya'nın Yunan kültürel senkretizminin sonucunu temsil eden bir tür yaratır"²³. İzmir'den gelen mübadillerin katkıları ile hayat bulmuştur. Bu repertuar, Girit adasının tarih boyunca yaşadığı farklı kültürel etkileri bellek yoluyla ve Girit müziğinin genetik koduna yerleşmiş bir kültürel mirastır. Manoha, Tabahaniotika isimli tez çalışmasında²⁴ uzun süre unutulmuş olan tabahaniotika şarkılarının Girit müziğinin geleneksel şarkıları ile sınıflandırılmayacağını anlatır.

Tabahaniotika müziği, aslında biri birinden çok da uzak olmayan kültürel özellikleri taşıyan "Doğu Akdeniz'de Girit ve Küçük Asya'nın Yunan kültürel senkretizminin sonucunu temsil eden bir tür"²⁵ olarak kabul edilir. Bu repertuar, Girit adasının tarih boyunca yaşadığı farklı kültürel etkileri bellek yoluyla taşınması ile Girit müziğinin genetik koduna yerleşmiş bir kültürel mirastır. Ve İzmir'den gelen mübadillerin katkıları ile de yeniden hayat bulmuştur. Başka bir açıdan

²⁰ " " " " "

²¹ Enstrüman yapımcısı Nikos Papalexakis ile yapılan görüşmede, bulgarinin Anadolu'dan geldiğini söylemiştir.

Resmo'lu Lira yapımcısı Nikos'a göre kırsal veya şehir olarak bakılmadan ve bölge fark etmeden adadaki en popüler enstrümanlar lira, lute / louto, mandolin, askoubandura, ve dauli'dir. Boulgari Giritli değildir ve Doğu'dan gelmiştir. (30 haziran 2015 tarihinde Resmo'daki atölyesinde yapılan görüşmeden)

²² Manos Fantaoutsakis ile kişisel görüşme, 5 Ağustos 2015- Heraklion

²³ <http://bdazzl.com/tabachaniotika-songs-singing-the-culture-of-crete/> erişim tarihi: 13.4.1016,13.35

²⁴ Manoha, Colin, Tabachaniotika-Allilométamorphoses entre Crète et Méditerranée Orientale, Univ Européenne Published, United States (2014)

²⁵ <http://bdazzl.com/tabachaniotika-songs-singing-the-culture-of-crete/> erişim tarihi: 13.4.1016,13.35.

Resim 7: Cretan Musical Tradition. The Masters 1920-1955 Orijinal kayıtlar.

da Müslüman Giritlilerin adadaki son izlerini taşıyan ta-bahaniotika şarkılar (Manoha, 2014, arka kapak) Akdeniz kültürü içinde kendine özel bir yer bulur.

1980'li yıllarda bazı genç müzisyenler ve Ross Daly tarafından tekrar keşfedildi. Zaman zaman otantik tavırdan uzak rembetiko uslubü etkisi ile icra edilmesi sebebiyle tavrı özellikleri ve çalma stillerinin farklılaşması ve kullanılan makam ses dizilerinin de makamsal yapıdan uzaklaştığı görülmektedir. Ancak yine de tam olarak kimliğini yitirdiğini söylemek mümkün değildir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında tekrar Girit'in güncel müzik repertuarına giren Cd projelerinde yer alarak tekrar gündeme gelen şarkılar Plak şirketlerinin ticari gelişimi sayesinde unutulmaktan kurtulmuştur. (Resim 7) Eski kayıtlar sayesinde bu repertuarı öğrenen ve repertuarlarına alan müzisyenlerle tekrar hayat bulmuştur. Bugün Girit'te popüler müzik repertuarı içinde genç kitlelere de hitap eden bu repertuar, Türkiye'den giden turistler için de özel bir yer taşımaktadır.

Maalesef bu repertuarın Müslüman Giritlilerce Anadolu'da icrası hakkında çalışmaların zamanında yapılmamış olmasından dolayı geleneğin yeni kuşaklardaki tespiti imkânsızdır. Diler ve umarım ki, Müslüman Giritli kültürü hakkında çalışmalar yapabilecek Girit Araştırmaları merkezinin kurulduğu günleri de görürüz.

KAYNAKÇA

- *Adıyeke, Nüket*, 2000, "Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896- 1908)", Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- *Adıyeke, Nuri*, 2014, "Girit'te Osmanlı Yönetiminin Kurulması, Gündelik yaşam, Toplumsal ilişkiler ve Kimlik Şekillenmesi " Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları, Ulinnoha Yayınları, Lübnan.
- *Adıyeke, Nüket*, 2014, "Lübnanlı Giritleri Hakkında Genel Değerlendirme" Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları, Ulinnoha Yayınları, Lübnan.
- *Balta, Evangelia, Dağlı Yücel*, 2011, "Evliya Çelebiye Göre Mora yarımadası ve Girit'te Bağcılık ve şaraplar" (ed.)Koz, Sabri, Evliya Çelebi Konuşmaları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- *Bilgehan, Prof. Dr. Hakkı*, 2011, "Girit - Her yönü ile", Barış Yayınları, Fakülteler Kitabevi. İzmir.
- *Dağlı Yücel, Kahraman Seyit Ali*, 2005, "Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit", 2. kitap, Birinci cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- *Demirbaş Mehmet Ali*, 2014, "Girit'te Osmanlı Yönetiminin Kurulması Toprak Rejimi ve Mülkiyet" " Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları, Ulinnoha Yayınları, Lübnan.
- *Doğanç Ayhan*, 2005, "YTÜ-Folklor Ders Notları".
- *Erkal, Ali Ekrem*, 2008, "Geleneksel Kültürüyle Türk Girit", 3. Kitap (Toplum) Gafmat Basım ve Reklam San. Tic. Ltd. Şti., İzmir.

- *Kaliviotis Aristomenis*, 2002, "İzmir Rumlarının Müziği 1900-1922" Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- *Kuşçubaşı, Eşref Sencer*, "Oğlum Bunları Bileceksin" Tarih Konuşuyor Dergisi, C:1, No:3, Nisan 1964
- *Liavas, Lavros*, 1998, *Protomastores: Stelios Foustalieris 1935-1955*, Cd Kitapçık.
- *Magrini, Tullia*, 1999, "Where does Mediterranean music begin?", *Narodna umjetnost: Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research*.
- *Manoha, Colin*, 2011, "*Tabahaniotika. Allilométamorphoses entre Crète et Méditerranée Orientale*", Editions Universitaires Européennes, Saarbrücken.
- *Pavloupoulou, Argyro*, 2011, *Musical Tradition and Change on The Island of Crete*, Phd. Thesis. Dolgsmiths University of London.
- *Sepetçioğlu, Tuncay E.*, 2014, "Giritli Müslüman Diasporası ve Bir Etnik Kimlik Meselesi" Osmanlı İdaresinde Girit ve Girit Müslümanları, Ulinnoha Yayınları, Lübnan.
- *Smyrneli, Maria Karmen*, 2006, "Smyrni, I Lismonimeni poli 1830-1930 Mnimes enos megalou Mesogeiakou Limaniou", Metaixmio Pres. Athens.
- *Şenel, Süleyman*, 2007, "Âşık Fasılları" C:1, Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayını:12, İstanbul.
- *Tarañ, Berrak*, 2007, "Akdeniz Müziğinin Türk ve Yunanlı Kökenleri", Ürün Yayınları, Ankara.
- *Williams, Chris*, 2003, "The Cretan Muslims and the Music of Crete", in Dim. Tsiovas (ed.), *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions and Cultural Encounters since the Enlightenment*. Ashgate.
- *Yıldız, Özlem*, 2013, "20. Yüzyılın Başlarında Rodos Adasında Deniz Ticareti", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Journal Of Modern Turkish History Studies XIII/26* (Bahar/Spring).

TÜRKİYE'DE GÖÇ VE MÜBADELE ARAŞTIRMALARINDA YÖNTEM VE YAKLAŞIM SORUNU

Ayşe Nükhet ADIYEKE*

Türkiye'nin toplumsal ve demografik yapısında muhacirlerin ve mübadillerin çok önemli izi ve rengi vardır. 19. yüzyılın başından itibaren Kafkaslar'dan Kırım'dan Balkanlar'dan ve Adalar'dan Anadolu'ya yönelen göçler yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de toplumsal yapısını şekillendirmiştir. Bu yapı içinde başta dilsel ve kültürel farklar nedeniyle içine kapalı bir halde yaşayan bu topluluklar, zaman içinde yaşadıkları coğrafyanın kültürüne katkı vererek ve bu coğrafyayı yurt edinerek entegrasyonu kendiliklerinden sağlamışlardır.

1999 Marmara depremi sonrasında giderek düzelen Türkiye ile Yunanistan ilişkilerinin önemli bir sonucu da gerek Türkiye'de, gerekse Yunanistan'da göçmenlerin eski vatanlarını görme ve anılarını tazeleme arzusunu hayata geçirebilmeleri oldu. Bu süreç gerek göçmenlerin kendilerini, gerekse bu konuya ilgi duyan amatör ve profesyonel araştırmacıları göçmen ailelerin tarihlerini, geldikleri yerleri, göç hikayelerini ve iskan çabalarını araştırmaya ve yazmaya yöneltti.

Bu çabalar başta İstanbul'da kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı olmak üzere Türkiye'nin çeşitli yerlerinde kurulan mübadil ve muhacir dernekleriyle örgütlendi. Yunanistan muhacir ve mübadilleri kendilerinden ve aile tarihlerinden hareketle göç ettikleri coğrafyanın kültürüne ve tarihine duydukları merakla kendilerini yeniden tanımlamaya belleklerini yeniden kurmaya başladılar.

Bu tarihsel bellek inşası veya yeniden kimlik inşası süreci hem tarih araştırmacılarının hem de toplumsal, siyasal, etnografik, diplomatik araştırmaların nesnesi haline gelmiştir. Konu hem akademik camiada araştırmaların ilgi odağı, hem de çoğunluğu göçmen veya mübadil olan amatör tarihçilerin tarih meraklılarının ilgisini çekmiş özellikle son yirmi yılda geniş bir literatür oluşturmuştur.

Son yıllarda ülkemizin de içinde yer aldığı coğrafyadaki siyasal şartlar sonucu ortaya çıkan nüfus hareketliliği de "Göç" olgusunun akademik platformlarda yeniden ele alınmasında etkili olmuştur. Göç ve mübadele çalışmalarına dair literatürü hayli zenginleştiren en önemli adımlar sivil toplum örgütleri ve resmi kurumlar tarafından Balkanlardan göç ve mübadele yıldönümlerinde yapılan temalı sempozyumlardır. İstanbul Üniversitesi tarafından düzenlenen Balkanlar ve Göç sempozyumu, Amasya Üniversitesi tarafından düzenlenen Göç ve Kültür sempozyumu ile Canik Belediyesi tarafından düzenlenen Geçmişten Günümüze Göç sempozyumları en geniş katılımlı göç organizasyonları olarak öne çıktı. Bu bildiri, bu literatür içinde özellikle Girit

* Prof. Dr. Mersin Üniversitesi, e-mail: nukhetadiyeke@gmail.com.

göçmenleri hakkında yapılan çalışmalar üzerinden oluşturulan tespitler içermektedir. Zira Giritliler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adayı terk etmeye başladıklarından hem muhacir hem de nüfus mübadelesi anlaşması kapsamında bir coğrafya olduğundan mübadil oldular.

Tarihin orta malı olması, tarih disiplininin kendi araştırma yöntemlerinden habersiz kişilerin sırf göçmen olmak ya da göç konularına ve tarihe ilgi duymak gerekçesiyle yaptıkları amatör çalışmalara hiç değinmeyeceğim. Ancak bunlar arasında özellikle başka bir bilim dalı ile yakından ilgili bir akademisyenin kendi disiplinine gösterdiği saygıyı tarih disiplinine göstermemesi, kendi disiplininde nesnellik konusunda kılı kırk yararken tarihsel çalışmasında işkembe-yi kübradan üretmesi ya da üretilmiş verileri hiç sorgulamadan kes yapıştır kullanması, bu da yetmez gibi çalışmayı yayınlarken akademik unvanını kullanmaktan geri durmaması benim bu bildiriyi hazırlamamamı sağlayan en önemli etkindir.

Tarih araştırmalarında temel sorun en kaba tabiriyle tarihin bir bilim olarak kabul görmemesi dolayısıyla bilim yöntemini uygulama ihtiyacının duyulmamasıdır. Bu nedenle araştırmacı veri toplama konusunda hassas, verileri değerlendirme ve sorgulama konusunda duyarlı olma ihtiyacı duymaz. Hatta tarih araştırması iddiasında olan araştırmacı bir problematik üretmek ya da bir hipotez sahibi olmak ihtiyacı bile duymaz. Araştırma probleminin olmaması çalışmaların dağınık, bilim yönteminin kullanılmaması verilerin güvenilirmez olması sonucunu doğurur. Peşine düştüğü nesnellliğini, yanlılığını bile sorgulamadığı bir anlatıdır. Bu temelde tüm sosyal bilimlerin özelde tarih disiplininin kangrenleşmiş bir sorunudur.

Oysa tarihin bir bilim olduğu, hatta fizik bilimindeki gelişmeleri birebir izlediği kanıtlanmıştır. XX. yüzyılda bilim, sadece merak konularıyla değil, çalışma biçimleriyle, özne-nesne ilişkisiyle de yepyeni açılımlar sağladı. Fizik biliminde başlayan bu değişim bilim insanlarına yeni ufuklar açtı. Araştırmacının yani nesnenin araştırma konusu yani öznesi ile ilişkisi, bakış açısı, yanlılığı fizik biliminde bile sonuca etki edebildiği kanıtlandı. Ünlü, ışığın dalga ya da paketçik olarak dağılımının bakış açısına göre farklılaştığı; ancak her ikisinin de bilimsel olarak doğru olduğunu ortaya koyan deney ile araştırma sonuçlarının zamana ve gözlemciye göre değişebildiğini kanıtladı.

Determinist düşüncenin egemenliğini taçlandıran nasıl fizik bilimi oldu ise onu tahtından indiren de yine fizik bilimi oldu. Evrenin büyük sırlarının, genel geçer kurallarının kendilerini kusursuz tekrarlayan mekanik sistemlerinin atom altı sistemde geçerli olmadığını Einstein ve Planck ortaya koydular.

Bu aşamadan itibaren makroskobik ve mikroskobik olmak üzere iki ayrı evrenden söz edilmektedir. Her ikisinin kuralları birbirinden farklıdır. Makro evrende Newton fiziği kuralları geçerli iken mikro evrende yani atom altı evrende kuantum fiziği kuralları geçerlidir. Tarih çalışmalarında da bu bakış açısı, yani büyük resim ve küçük resim bir başka deyişle makro süreçler ve olgular hakkında üretilen büyük çözümler ve genel geçer kuramlar yanında mikro tarihler; tekil olanın tarihi tekarlanmayanın tarihi ortaya çıktı.

Kuantumun en önemli açılımı sui generizmin, eskilerin deyişiyle nev-i şahsına münhasır özelliklerin anlamlı hale gelmesiydi. Zira Newtoncu bilim, algı sınırlarının ötesindeki değerleri ihmal edilebilir sapmalar olarak değerlendiriyordu. Oysa kuantum bu ihmal edilen sapmaların aslında farklı bir zeminin ana teması olduğunu ortaya koydu.

İşte bu bakış açısıyla genelde göç çalışmaları ve özelde göç eden toplulukların veya ailelerin hatta bireylerin birbirinden ayrı ve birbirini tamamlayan öyküleri makro tarih ve mikro tarih yaklaşımlarıyla ele alınabilme imkanı ortaya çıktı. Birbirine benzer ama aynı zamanda birbirinden farklı anlatıların her birini yeniden yazma, yeniden tekrar tekrar kendini üretebilme şansı doğdu.

Ancak son zamanlarda göç ve mübadele üzerine yapılan çalışmalarda ciddi bir patinaj ve kendini tekrar eden sorgulamasız kalıplar söz konusu olmaya başladı. Öncelikle göç anlatılarında genelleme yapılması ve tüm zorunlu göç anlatılarının aynı trajik sonla sonlandığı varsayımından hareket tekrarlanan kalıpların başlıcası ve en sorunlu olanıdır. Bu da insanları güllük gülistanlık yaşamları içinde durup dururken vatanlarından söküp atma çabası gibi algılanması ve tartışılması öncesindeki kimlik çatışmalarını ve ötekileştirme süreçlerini yok sayma anlamına geliyor. Oysa bu süreç, zorunlu göçe yol açan siyasal nedenlerin çeşitliliği dolayısıyla gerek 19. yy da, gerekse mübadele sırasında zorunlu göçe maruz kalan tüm coğrafyalarda aynı biçimde yaşanmadı.

Osmanlı egemenliğinin Balkanlar'dan geri çekilmesi sırasında bölgede yaşayan Müslüman Türk nüfusun önce varlığını koruma çabası, ardından yaşadıkları acılar ve baskılar ile yurtlarını terk etme zorunluluğu olarak özetlenebilecek benzer senaryoların bu coğrafyada hakim olduğu tartışmasızdır. Girit göçleri, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı egemenliğinin gerilemesine paralel Balkanlar'da başlayan göç hareketleri ana başlığı altında değerlendirilebilir. Zira göçlerin nedenleri, Müslüman Türk nüfusun Ada'da maruz kaldıkları baskılar ve hatta katliamlar sonucu yurtlarını terk etmek zorunda kalmış oldukları değerlendirildiğinde Balkan coğrafyası ile Girit'te yaşanan göçlerin paralellikler gösterdiği ileri sürülebilir. Ancak yine de Girit'ten göçleri bu süreçten ayrı kendi içinde değerlendirmek gerekir. Bunun temel nedeni de Girit'in başlı başına 19. yüzyılda bir dış politika sorunu haline gelmiş olması ve uluslararası diplomasi oyunlarının odağında yer almasıdır. Adada yaşanan çatışmalar ve katliamlar Müslüman Türk nüfusa adada yaşam hakkı tanımayacak noktaya ulaşmıştı. Müslüman ahali, 1896 yılından itibaren göç hareketini giderek yoğunlaştırdı. Girit'ten göç Osmanlı yönetimindeki Ege Adaları'nı etkilediği kadar Anadolu'nun batı ve güney sahillerini de etkilemiştir.

Her ne kadar Mübadele anlaşması milyonlarca insanı vatanından koparıp bir bilinmezlik içine sürüklemişse de Girit'te bu süreç, kaçınılmaz bir son gibi görünmektedir. Çünkü Müslümanların Girit'ten kaçıışı bundan yaklaşık elli yıl önce başlamıştır. Girit'te son kalan bir kesim Müslüman için Mübadele bir başlangıç değil elli yıldır zaten yaşanan ve tekrarlanan sahnenin son perdesidir.

Bir başka kalıplaşmış anlatı da göçmenlerin kimliklerine ilişkin tespitlerde ortaya çıkmaktadır. Anadolu coğrafyası ile bağları meşrulaştırmak, Balkanlar'dan Anadolu'ya göçü "yuvaya dönüş" imgesiyle bağdaştırmak çabası bu anlatıların ana temasını oluşturur. Hemen tüm göçmenlerin Anadolu'dan zaten şenlendirme ile daha önce Balkanlara gitmiş oldukları, hatta özellikle de Karaman, Konya'dan gönderilmiş özbeöz Türkmen toplulukları oldukları hiçbir kanıt olmasa da yaygın olarak başvurulan açıklamalardır. Oysa özel çalışmalar yapıldığında bu göçmen toplulukların farklı köken ve kimlik öğelerine sahip oldukları tespit edilmektedir.

Genel ifadede kendilerini Giritli olarak tanımlayan göçmenler, yerleştikleri yerlerde birbirlerinden, yine kendi ifadeleriyle "Eski Giritliler – Yeni Giritliler" olarak ayrılmaktadırlar. Ada'dan Anadolu'ya iki büyük göç dalgası ile gelen Giritlilerin bu ayrımında tarihsel süreç belirleyici olmuştur. Bu tanıma göre mübadele öncesinde 19.yy.ın sonundan itibaren adadan kaçarak gelenler eski Giritli; mübadele hükümleri uyarınca gelenler ise yeni Giritlilerdir.

E. Sepetçioğlu Girit Müslümanlarının göç sürecinde yeniden tanımladıkları kimliklerinin sancılarını şu cümlelerle özetlemiştir:

*"Giritlilik, Girit Müslüman topluluğunun yaklaşık yüz elli yıllık bir süre zarfında yaşadığı her sosyo-kültürel çevrede ötekileştirilmeleri sonucu oluşan bir kimlik sürecidir. Girit Ortodoks nüfus için öteki, kendileri gibi konuşan, kendileri gibi yiyip içen, kendileri gibi çalıp oynayan ama kendileri gibi 'inanmayan', Müslüman Giritlilerdi. Göçle nihayetlenen bu ötekileştirme, göçmenlerin yerleştiği Anadolu'da da Suriye, Lübnan, Libya gibi ülkelerde de hep sürdü. Anadolu halkı ve yeni kurulan ulus-devlet için ise kendileri gibi konuşmayan bu topluluk, Türkçe konuşuncaya değin hep öteki oldu."*¹

Bu kültürel farklılığın temel nedeni Girit Müslümanlarının büyük bir çoğunluğunun 1645-1720 yılları arasında ihtida etmiş Ada'nın yerli halkı olmasıdır.² 17. yüzyıla ait Girit Kadı sicillerinde, görülebilir ki fethin hemen ardından Girit'te yerli halk arasında yoğun bir *ihtida* (İslamiyet'i kabul etme) süreci yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu özellikle Balkanlar'da yeni fethedilen yörelerde uyguladığı ve Anadolu'dan Müslüman nüfusu yeni topraklara göç ettirmek suretiyle nüfus dengesini sağladığı şenlendirme (sürgün, göç ettirme) politikasını Girit'te uygulamamıştır. Buna karşın Ada'nın ele geçirilişinden yaklaşık yüz yıl sonra Ada'da önemli bir Müslüman nüfus birikiminin oluşması, ancak bu din değiştirme (Müslümanlaşma) süreciyle açıklanabilir. İhtidalarla ilişkin belgeler özellikle kadı sicilleri kayıtlarında bolca yer almaktadır. Kimi zaman tek tek bireylerin din değiştirdiğinden bahsederken kimi zaman da köylerin cemhu (toptan) İslamlaştığı kayıtlarda yer almaktadır. Ada'nın Osmanlı egemenliğine alınmasından sonra Ada'da yerleşen iki guruptan biri Osmanlı memur ve bürokratları, diğeri ise başta Bektaşiler

¹ Tuncay Ercan Sepetçioğlu; Girit'ten Anadolu'ya Gelen Göçmen Bir Topluluğun Etnotarihsel Analizi: Davutlar Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011, s.3.

² A. Nühket Adıyeke, XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Şeriye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm, XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: 9 - 13 Eylül 2002 *Kongreye Sunulan Bildiriler*, IX. Dizi - Sayı 14a, II/I, TTK, Ankara 2006, ss.559-569.

olmak üzere çeşitli tekke ve tarikatlardır. Bunlardan özellikle Bektaşiler Ada'nın fethine de katılmış ve Kandiye'nin fethinden önce Kandiye'nin güneyinde ordugahta ilk Bektaşî tekkesini kurmuşlardır.³ Bu iki gurup Müslüman nüfusun çekirdeğini oluşturmuş ve özellikle tekkeler yerli halk arasında Müslümanlığı yayarak fetihten yaklaşık elli yıl sonra toplam nüfusun üçte birini oluşturacak kadar yoğunluğa ulaştırmıştır. Bu tarihsel gerçeklikler göz önüne alınarak göçmenlerin kimlik tanımlamasında esas alınması gereken nokta onlara kim olduğunu söyleme iddiasında olmak değil kim olduklarını tanımlamalarına izin vermek olacaktır.

Zira Ada'da Müslümanlık ve Osmanlılık mücadelesi içinde olan Girit göçmenleri gerek Kurtuluş Savaşı sırasında gerekse ondan önce Çanakkale cephesinde verdikleri katkılarla kendilerine "Türk" kimliği içinde yer bulmuşlardır. Giritliler son yıllarda ortaya koydukları örgütlenmeler ve dernekleşme faaliyetleri içinde sık sık bir araya geldiklerinde şu kimlik öğelerinin altını vurguyla çizmektedirler: Girit'te uğruna mücadele ettikleri "Girit Türkleri" bilinciyle anavatanlarında emperyalizme karşı yürütülen ulusal kurtuluş mücadelesinin de parçası haline gelmişlerdir. Özellikle Çanakkale Savaşı'nda yaşamını yitiren Giritli büyükdedelerini anmak Anavatanları ile Adavatanları arasındaki bağı güçlendirmede en önemli araçlardan biri haline gelmiştir. Dillerinden düşürmedikleri, "bir kez vatan kaybetmenin acısını yaşadık, bu kez buna izin veremeyeceğiz" söylemi Milli Mücadele sırasında kuva-yı milliye içinde yer alan Girit göçmenlerinin anılarında yer almaktadır. Yine bu bilinçle Cumhuriyet'in temelinde yatan kurucu değerlere ve ilkelere içten bağlılıklarını her fırsatta dile getirmektedirler. Bu değerlerden biri de Giritlilerin varlığını borçlu olduklarını ve minnet duygularını ifade ettikleri Lozan Anlaşması ve Mübadele işlemidir.

Göç ve mübadele araştırmalarında gerek akademisyenlerce gerekse amatör ya da gönüllü tarih araştırmacılarınca en çok başvurulan teknik sözlü tarih yöntemi veya genel ifadeyle görüşmedir. Sözlü tarih çalışması ilk bakışta çok kolay gibi görünüyor. Ancak bir ses kayıt cihazı alıp bir mülakat yapmak bizi tarihçi yapmaz. Sözlü tarih, tarih disiplininin en yeni ve en zor alanlarından biridir. Bilginin aktarımı için kullanılan en eski yöntem olan sözlü anlatım, özellikle geçtiğimiz yüzyılda belge tarihçiliği içinde ihmal edilen sınıfların, kesitlerin, kişilerin belleğine ulaşmak ve tarihi bu yaşanmışlıklarla şekillendirmek amacıyla kullanılmaya başlandı. Tarih Vakfı 1993 yılında sözlü tarih projelerini başlatırken İstanbul'da bir atölye çalışması düzenlemiş ve bu çalışmaya Paul Thomson'ı konuşmacı olarak davet etmiştir.

Sözlü tarih çalışmasında görüşmelerin planlanması, anlatıların derlenmesi, veriye dönüştürülmesi, kaynak eleştirisine tabi tutulması hepsi metodolojik olarak tanımlanmış süreçlerdir. Tüm bu süreçler gereği gibi uygulanmış olsa dahi görüşme sonucu derlenen bilgilerin veri olarak kullanılması sakıncalar yaratmaktadır. Konuyu somut bir örnekle ortaya koymakta fayda var.

³ Horasanizade Mevlana Derviş Ali Dede'nin kurduğu tekke için bakınız: Orhan F. Köprülü, "Usta-Zade Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi; Bektaşiliğin Girit'de İntişarı", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı.8-9, İstanbul Üniversitesi Yay.1979-1980, ss.37-86.

Örneğin 1898-99 yıllarında İzmir ve çevresine gelen Girit göçmenlerinin büyük bir bölümü ancak canlarını kurtararak yanlarına en küçük bir maddi varlık alamadan gelmişlerdir. Pek çoğu Ada'daki mal varlığını tasfiye edemedi kaçmak zorunda kaldı. Pek azı göçten önce mal varlığını nakde dönüştürmek amacıyla, yok pahasına elden çıkardı. Ada'yı terk edenlerin yok pahasına sattığı bu malları ele geçirmek amacıyla Rumların bu dönemde birbirleriyle yarıştıkları ve Rum bankalarının bu kişilere bolca kredi sağladıkları anlaşılmaktadır.⁴ Ancak bir araştırmacı yaptığı görüşmede, mübadilin tarihsel gerçeklikle uymayan anlatısını veri olarak aktarmış ve muhacirlerin mübadillere göre daha şanslı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

"Mübadile ile değil de 1890'lardan itibaren aralıklı olarak Anadolu'ya göç etmiş olan Giritliler ise göreceli olarak daha olumlu şartlarda geldikleri (!canını kurtarmak için bulunduğu ilk deniz taşıtına atlamanın neresi olumlu şartsa?) ve yerleşecekleri yeri kendileri seçebildikleri (kendileri seçmiş olsalar acaba Suriye'ye Beyrut'a veya Bingazi'ye gitmek isterler miydi?) için daha şanslı gözüküyor. En azından mallarını, arazilerini değerine yakın bir bedele satacak kadar bir lükse ve zamana sahip olduklarını biliyoruz."⁵

Bu anlatılar bir mübadilin kişisel yorumu olarak kalsa bir değer ifade edebilir. Ancak bu verilerin tarihsel gerçeklik olarak kabulü üzerine yapılan bilimsel çalışma ciddi problemler taşımaktadır. Sözlü tarih verileri tanığın kişisel aktarımı olarak başka diğer kaynaklarla birlikte değerlendirilmeli ve bu çekince ile kullanılmalıdır. Diğer türlü araştırmacıyı magazin gazetecisinden ayırmak mümkün olamayacaktır.

Sonuç olarak öncelikle akademik camiada göç araştırmaları konusunda yeni yöntem ve yaklaşımların tartışılacağı bir sempozyum düzenlenmesinde, göç ve mübadile çalışmalarında kılavuzluk edecek bir araştırma rehberi planlanmasında büyük yarar vardır. Ayrıca gerek tarih araştırmalarına ilgi duyan amatörlerin gerekse göçmenlerin kendi aile tarihlerine yönelik araştırmalarının bilim yöntemi çerçevesinde üretilmesi için gönüllü destek çalışmaları yürütülmelidir. Bu destek çalışmalarına örnek Tarih Vakfı'nın yürüttüğü seminer ve konferanslar ile İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi tarafından yürütülen Tarih Araştırma Seminerleri gösterilebilir. Bu girişimlerin yaygınlaşması tarihin bilim yönteminin dışına çıkmadan popülerleşmesini ve tarih okuryazarlığının gelişmesini sağlayacağına inancımız tamdır.

⁴ Manos Perakis, "Muslim Exodus and Land Redistribution in Autonomous Crete (1898-1913)", *Mediterranean Historical Review*, (2011), 26:2, ss. 135-150.

⁵ Pelin Böke, "Mübadileden 84 Yıl Sonra İzmir'de Girit'i Hatırlamak", *Toplumsal Tarih*, Sayı.162, Haziran 2007, s. 71.

MÜBADELE ANA ANLATISININ İKİ SAVAŞ ARASI DÖNEMDE ORTAYA ÇIKIŞI: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Onur Yıldırım

Mübadele'nin imzalanan protokolde ardarda sıralanan ilkelere göre düzenli bir şekilde gerçekleşmediğini, başından sonuna kadar içinde büyük sıkıntı ve acılar barındıran bir süreç olduğunu¹; her iki ülkede fevri sayılabilecek pek çok uygulamaya sahne olduğunu²; hukuki açıdan usulsüzlüklerin ve çözümsüzlüklerin önünü açtığını daha yeni yeni öğrenmeye başladık.³ Daha da önemlisi Mübadele'ye maruz kalan yüzbinlerce Rumun Mübadele Antlaşması imzalanmadan Anadolu'daki Türk-Yunan savaşının son safhalarında, Anadolu'dan ve Doğu Trakya'dan ayrıldıklarını, Mübadele'nin aslında bir çok insan için fiili bir durumu teyit ettiğini de yeni öğrendik.⁴ Bunun yanında, Mübadele'yle Yunanistan'ın farklı bölgelerinden ve adalardan gelen mübadillerin yeni yerleştikleri topraklarda hiç de varsayıldığı gibi rahatlık ve refah içinde yaşamadıklarını; varolan sosyo-ekonomik ve siyasi çerçeveye uyum sağlamaya çalışırken bir çok ciddi sorunla karşılaştıklarını da henüz keşfettik.⁵ Bunların bir adım daha ötesine gidecek olursak, Mübadele'nin iki ülke arasında şiddet ve çatışma potansiyelini ortadan kaldırırken beraberinde farklı türden bir şiddetin aracı olduğunu da henüz keşfettiğimizi söyleyebiliriz.⁶ Bugün başta Birleşmiş Milletler olmak üzere, uluslararası örgütler ve insan hakları örgütleri Mübadele ve Nüfus Transferi uygulamalarını topyekün lanetlemektedir.⁷

¹ Georgia Eglezou, "Refugees in Greece (1922): The Attitude of the Press towards Their Arrival," *Ethnologia Balcanica*, 13 (2009), 75-90; Reneé Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus* (Oxford 1989). Ayrıca Hirschon tarafından derlenen kitapta Mübadele'nin teorik yanıyla uygulaması arasındaki farkı ortaya koyan çeşitli makalelere bakılabilir. Reneé Hirschon (ed.) *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey* (New York 2003).

² Symeon A. Ginnakos, "Unacceptable Solutions to Ethnic Conflict: The 1923 Calamity of Population Expulsions," *Journal of Political and Military Sociology* 36 (1) (2008), 19-35. Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia: The Rural Settlement of Refugees, 1922-1930* (Oxford 2006), özellikle 141-162.

³ Ellinor Morrack, "Refugees, Locals and "the" State: Property Compensation in the Province of Izmir Following the Greco-Turkish Population Exchange of 1923," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 2(1) (2015), 147-166. Aynı zamanda bkz. Murat Koraltürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, (İstanbul 2011), 51-92.

⁴ Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Onur Yıldırım, *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesi'nin Öteki Yüzü*, 2. Basım, (İstanbul 2016).

⁵ Dimitra Giannuli, "Greeks or "Strangers at Home": The Experiences of Ottoman Greek Refugees during Their Exodus to Greece, 1922-1923," *Journal of Modern Greek Studies* 13(2) (1995); Aslı İğsız, "Documenting the Past and Publicizing Personal Stories: Sensescape and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange in Contemporary Turkey," *Journal of Modern Greek Studies*, 26 (2008) 451-487. Aytek Alpan, "But the Memory Remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange," *The Historical Review/La Revue Historique*, 9 (2012), 199-232.

⁶ Yaprak Gürsoy, "The Effects of the Population Exchange on the Greek and Turkish Political Regimes in the 1930s," *East European Quarterly*, XLII (2) (2008), 95-128.

⁷ Yıldırım, *Diplomasi ve Göç*, 15.

Mübadele'nin etnik ve dini temelli çatışmalara bir çözüm olarak kavramsallaştırılması ve idealize edilip diplomatik bir enstrüman olarak uluslar arası ilişkilere mal edilmesi büyük oranda 1930'larda gerçekleşti.⁸ Bunun nasıl olduğuna geçmeden önce vurgulamamız gereken esas nokta Türk-Yunan Mübadelesi'yle ilgili temel anlatının Yunanistan'da Mübadele'nin hemen sonrasında ortaya çıktığıdır. Bu anlatının bir mühendislik eseri olduğunu; yani belli bir plan ve programa göre şekillendiğini söylememiz mümkün değildir. Ancak büyük bir kısmı devlet kurumlarında çalışan Yunanistan'ın "organik aydınları"nın⁹ Mübadele'nin hukuki, siyasi, ekonomik, sosyal, ve diğer farklı yönlerini açıklamak için kaleme aldıkları çalışmalara baktığımızda, dile getirilen teknik detayların bulunduğu bir ana söylemden söz edebiliriz.

Yunan aydınların çalışmalarda Mübadele ve onu çevreleyen gelişmeler hakkında oldukça belirgin bir ortak dil göze çarpmaktadır. Bu dil her şeyden önce devletin resmi dili olup, gerçekleşen Mübadele sürecini olabildiğince devletin bakış açısından değerlendirmek üzere kurgulanmıştır. Bu bağlamda süreçte yaşanan aksaklıklardan, kağıt üzerinde ifade edilmiş ilkelerle fiili durum arasındaki farklılıklardan söz edildiğini görmek mümkün değildir. Çalışmalarda ağırlıklı olarak Mübadele'ye giden yolda mihenktaşı olarak görülen tarihsel olaylara vurgu yapılmıştır. Kurguda, Mübadelenin yolunu açan gelişmeler özellikle Osmanlının son döneminde Türk Milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve bununla başlayan azınlıklara karşı geliştirilen politikalar ve uygulamalarla birlikte anılmaktadır. Bu bağlamda Balkan Savaşı öncesi ve sırasında Anadolu'da azınlıklarla ilgili yaşanan gelişmeler bu söylemde önemli bir yer tutmaktadır. Yine, daha sonraki dönemde, özellikle 1. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelere özel bir vurgu mevcuttur. Buradan doğrudan Türk-Yunan Savaşına ya da Küçük Asya Macerasına, o bağlamda da Türk Milliyetçilerinin Anadolu'daki Rum halka karşı uyguladığı şiddetten ve benzer gelişmelerden ayrıntılı bir şekilde söz edilir. Yani İzmir'e Rum nüfusu korumak amacıyla geldiği ifade edilen Yunan ordusunun Anadolu'nun içlerine kadar niye geldiği gibi soruların cevabını bahsi geçen literatürde bulmak mümkün değildir.¹⁰ Bu söylemin ayrıntılarına burada tekrar girmemize gerek yok. Burada vurgulamak istediğimiz şudur ki; söz konusu literatür her ne kadar Mübadelenin hukuki, sosyal, iktisadi boyutlarını ele almak gibi bir amaca sahipse de, aslında kalkış noktası olarak daha ziyade Yunan Ulusal kimliğinin yeni baştan ve güçlü bir şekilde belli bir yeni referans noktası üzerinden yeniden yazılmasına odaklanmış bir anlatı oluşturma kaygısı taşıyordu.¹¹

⁸ Onur Yıldırım, "Ladas, Pentzopoulos ve Türk Yunan Nüfus Mübadelesi: Bir Üst-Anlatının Anlatısı," *Toplum ve Bilim*, 119 (2010), 184-205; E. Voutira, "Population Transfers and Resettlement Policies in Inter-War Europe: The Case of Asia Minor Refugees in Macedonia from an International and National Perspective," (ed.) P. Mackridge ve E. Yannakis, *Ourselves and Others, the Development of a Greek Macedonian Cultural Identity Since 1912* (Oxford 1997), 111-131.

⁹ Gramsci'ye göre var "organik aydın", mevcut sistemin propagandasını yapan, doğruluğunu olduğu gibi kabul eden ve böylece hakim sınıfın ideolojisinin yayılımını sağlayan ve bu tutumuyla devletin ideolojik aygıtlarından biri olan kesimdir. Bkz. Antonio Gramsci, *Selections from the Prison Notebooks*. (New York 1971).

¹⁰ Bu konuda son dönemde Yunan ulusal anlatısını ciddi şekilde eleştiren çalışmalar kaleme alınmaya başlamıştır. Bkz. Τάσος Κωστόπουλος, Πόλεμος και εθνικάθαρση, Η ξεχασμένη πλευρά μιας δεκαετούς εθνικής εξόρμησης (1912-1922) (Αθήνα 2007).

¹¹ Bu konuda genel karşılaştırmalı bir tartışma için bkz. Onur Yıldırım, "The 1923 Population Exchange, Refugees and National Historiographies in Greece and Turkey," *East European Quarterly*, 40 (1) (2006), 45-70. Bu satırlarda yapılan genellemelerin dayandığı literatürün tam künyelerini aşağıdaki tabloda bulabilirsiniz.

Bu bağlamda Mübadele, Yunan ulusal kimliğinin tarihsel hikayesi yeni baştan yazılırken bu hikayeye Küçük Asya Macerası'nın son safhası olarak eklenmiştir. Hikaye bu maceranın kurbanı olan Anadolu ve Trakya Rumlarını Türklerin ve Büyük Güçlerin kurbanı olarak özel bir rolle taçlandırmıştır. Ama daha ilginç olarak, bu çalışmaların tamamında son analizde yüzbinlerce insanın maruz kaldığı "Mübadele" süreci teknik bir olay olarak anlatılmış; yani bir gerçeklikten ziyade soyut bir olgu olarak kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, daha önce bahsettiğim gibi, gelen mültecilerin ne iskan süreci sırasında yaşadıkları ne de daha sonraki ulusal çerçeve ile sancılı bütünleşme süreci söz konusu anlatıda kendine yer bulamamıştır. Mültecilerin dillerinden ve kültürel farklılarından dolayı karşılaştıkları ayrımcılık bu anlatının konusu olamadığı gibi, özellikle toprak tahsisi ve borçlandırma süreçlerinde yaşadıkları haksızlıklar bu anlatıya girmemiştir. Diğer yandan, Mübadele Antlaşması'ndan sonra Anadolu'ya Yunanistan'dan gelen mübadillerin öyküsü de hiçbir şekilde bu anlatıda yer bulamamıştır. Mübadele, söz konusu organik aydınların yazılarında sanki tek taraflı, sadece Rumların yaşadığı bir süreçmiş gibi hikaye edilmiş; bu hikayede olayın ana kahramanlarının yaşadıkları sorunların dillendirilmesinden özellikle imtina edilmiştir. Diğer bir değişle aşağıdaki tabloda ismini gördüğümüz yazarların kaleme aldıkları çalışmalarda Rum mülteciler sadece birer figüran olarak temsil edilip resmedildiler. Yazarlar Yunan devletinin kaostan nasıl bir düzen ortaya çıkardığına dem vururken, gördüklerinden ziyade görmek istediklerini yazdılar. Nihayetinde Mülteci İskan Komisyonu gibi Yunanistan'da iskan sürecinin sınırlı da olsa başarılı olmasına aracı olan otonom bir kurumun bile adının neredeyse geçmediği bir Mübadele hikayesi ortaya çıktı. Toprak tahsisinden, mal tazminine, borçlandırmadan eğitim olanaklarına kadar geniş bir yelpazede Yunan devletinin mülteciler için yaptıklarını büyük bir başarı hikayesine çevirdiler. Kuzeyde Çorbacı kökenli yerel ileri gelenlerin giden Müslümanların daha henüz gitmeden taşınır, taşınmaz her şeylerine nasıl el koyduklarına bu anlatıda değinilmedi.¹² Mülteci konut projelerini üstlenen müteahhitlerinin rüşvet ve irtikapla aldıkları ihalelerle nasıl derme çatma evler kurduklarına değinilmedi. İşsizlikten ne yapacağını bilemeyen şehirli mültecilerin, veya kırsalda özellikle kuzeyde tohum alacak parayı bulamayıp borçlandırılan köylü mültecilerin hikayeleri maalesef bu anlatılara giremedi.¹³

¹² Anastasia N. Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of Blood: Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990* (Chicago, 1997).

¹³ Yıldırım, *Diplomasi ve Göç*.

İsim	Yayınlar	Kariyer ve Bağlantılar
Stylianos Séfériades Στυλιανός Σεφεριάδης (1873-1951)	• “L’échange des populations,” (24) RdC (1928-IV) • <i>L’Échange des populations</i> (Paris, 1929)	Eleftherios Venizelos’un çalışma arkadaşı ve danışmanı. Atina Üniversitesi’nde Hukuk Fakültesi Dekanı ve sonr. Üniversite Rektörü. Paris Barış Konferansı’nda delege ve Uluslararası Daimi Adalet Mahkemesi’nde özel hakim (judge ad hoc); Yunanistan devlet konseyi üyesi ve Dışişleri Bakanı danışmanı; Lozan görüşmelerinde Yunanistan Heyeti hukuk danışmanı
Kyriakos Tenekides Κυριάκος Τενεκίδης (1878-1947)	• “Le statut de minorités et l’échange obligatoire des populations Gréco-Turques,” <i>Revue Générale de Droit International Public</i>, 31 (1924) 72-88.	Paris Konferansı’nda Yunanistan Heyeti Üyesi; Dışişleri Bakanlığı Danışmanı; Lozan’da Yunanistan Heyeti hukuk danışmanı; çeşitli uluslararası konferanslarda ve uluslararası arabulucu mahkemelerde Yunanistan temsilcisi; Uluslararası Daimi Adalet Mahkemesi’nde Yargıç
Alexandros Pallis Αλέξανδρος Α. Πάλλης (1883-1975)	• Συλλογή των Κυριωτέρων Στατιστικών των φορωσών την Ανταλλαγήν των πληθυσμών και τηνπροσφυγικήν αποκατάστασιν μετά Αναλύσεως και Επεξηγήσεων, (Atina, 1929) • “The Exchange of Populations in the Balkans”, <i>The Nineteenth Century and After</i>, XLVII (576) (1925) 1-8. • Στατιστική Μελέτη περί των φυλετικών Μεταναστεύσεων Μακεδονίας και Θράκης, (Atina, 1925) • <i>Greece’s Anatolian Venture – And After: A Survey of the Diplomatic and Political Aspects of the Greek Expedition to Asia Minor (1915–1922)</i> (Londra, 1937)	Korfu Valisi; Selanik Valisi (1917); Makedonya Genel İdaresi’nde Genel Müdür; İstanbul’da Yunan Konsolosu; Muhtelit Mübadele Komisyonu Üyesi
Athanasios Protonotarios Αθανάσιος Πρωτονοτάριος	• Το Προσφυγικόν Πρόβλημα από Ιστορικής, Νομικής και Κρατικής Απόψεως (Atina, 1929).	Avukat; mülteci iskan projeleri müfettişi
Anastasios Bakalbashis Αναστάσιος Μπακαλμπάσης (1888-1957)	• Το Προσφυγικον Ζήτημα (Atina 1923)	Millet Vekili ve Papanastasiou Hükümeti’nde Tarım Bakanı; Zaimi Hükümeti’nde sağlık Bakanı; Venizelos Hükümeti’nde Tarım Bakanı

Emmanuel Tsouderos Εμμανουήλ Τσουδερός (1882-1956)	• Η Αποζημίωσις των Ανταλλαξιμίων (Atina 1927) • "L'indemnisation des Réfugiés Grecs," Revue d'Economie Politique, (42) (1928) 25-48.	Venizelos Hükümeti'nde Haberleşme Bakanı; Cemiyet-i Akvam'da Yunanistan Temsilcisi; Yunanistan Merkez Bankası Valisi
Alexandre Ch. Kiosseoglou	<i>L'Echange Forcé des Minorités d'après la Traité de Lausanne</i> , (Nancy 1926)	İstanbul kökenli işadamı;
Alexandre Devedji	<i>L'échange obligatoire des minorités grecques et turques</i> , (Paris 1929).	
Ch. Carabiber	"De quelques changements collectifs de nationalité (La convention Gréco-Turque du 30 Janvier 1923) in <i>Revue générale de droit international public</i> (35) (1928).	
Petros Gounaraki Πέτρος Γουναράκης (1893-1976)	"Περί της Συνθήκης της Λωζάνης, της Συμβάσεως περί της Ανταλλαγής των Πληθυσμών και των Συναφών προς αυτάς Διατάξεων της Ελληνικής Νομοθεσίας", Κ. Ν. Λούβαρης, Υπόμνημα προς την Δ. Ιερά Σύνοδον της Εκκλησίας της Ελλάδος, (Atina 1930) 1-39.	
George Streit Γεώργιος Στρέιτ (1868-1948)	<i>Der Lausaner Vertrag und der griechisch-türkische Bevölkerungsaustausch</i> (Berlin 1929)	Yunanistan Dışişleri Bakanı; Muhelit Mübadele Komisyonu Üyesi; Hague'deki Daimi Arabulucuk Mahkemesi'nde Yargıç
A. Deimezis	Situation sociale créée en Grèce à la suite de l'échange des populations (Paris 1927)	
André Andreades	Les Effets Economiques et Sociaux de la Guerre en Grèce (Paris 1928)	Cenevre'ye mülteci kredisinin koşullarını görüşmek üzere giden Yunan heyetinde temsilci
Nikolaos Politis Νικόλαος Πολίτης 1872-1942	"Le Problème des Limitations de la Souveraineté et de la Théorie de l'Abus des Droits dans les Rapports Internationaux", 6 RdC (1925)	1912-1913 Londra Konferansı'nda Yunanistan heyeti üyesi, Venizelos hükümetlerinde Dış işleri Bakanı (1916-1920 and 1922), Cemiyet-i Akvam'da Yunanistan Temsilcisi,
Αθανάσιου Πετσάλη (Atanasiou Petsali)	Η Δημοσιονομική Αντιμετώπισις του Προσφυγικού Ζητήματος, (Athens 1930).	
Νοταρα, Μιχ.	Η Αγροτική Αποκατάστασις των Προσφύγων, (Atina 1934)	Yunanistan Ziraat Bankası'nda Daire Başkanı

<i>Dertilis, P.</i>	<i>La Réconstruction de la Grèce et la Société des Nations, Paris: Rousseau & Cie, 1929.</i>	
Apostolos Doxiades	"La Question des refugies en Grece"	İlk Venizelos Hükümeti'nde Sosyal Sağlık Bakanı

Bahsi geçen ve görüldüğü üzere neredeyse tamamı bürokraside bir dönem hizmet etmiş veya hala pozisyon sahibi olan bu organik aydınlar—ki bunların neredeyse tamamı Venizelos'un Liberal Partisinin sempatanıdır—koordine olmasa da, adeta mühendislik eseri bir anlatı ürettiler. Ulus-devleti kutsayan bir başarı öyküsü ortaya çıkardılar. Ve bu yaklaşım Mübadelenin ana anlatısının biçimlenmesinde çok kritik bir rol oynadı. Ulusal kimlik ve yaşanmış olan felaketin (Küçük Asya Felaketi) hassasiyetiyle doğrudan bağlantılı bu başarı öyküsü başlangıçta sadece Yunanistan içindi. Oysa zaman içinde, sessiz sedasız bir şekilde bu Mübadele'nin genel anlatısına dönüştü.

Burada küçük bir parantez açmak gerekirse; Yunanistan'da ortaya çıkan bu söylemin Mübadele'yle ilgili ana anlatı hale dönüşmesinde Türkiye'de bu olayla ilgili olarak baştan itibaren genel bir sessizliğin hakim olmasının çok önemli bir payı vardır.¹⁴ Bu sessizliğin sonucu olarak Türkiye'ye gelen mübadillerin de antlaşma şartlarına göre sistemli bir şekilde anayurtlarından transfer edilip, yine antlaşmanın öngördüğü üzere Türkiye'deki hükümetin belirlediği iskan koşullarıyla yeni yurtlarına barış ve huzur içinde kavuştukları gibi genel bir algı ortaya çıktı.¹⁵ Özellikle, Türkiye'de gelen mübadillerin yaşadıkları sıkıntıları birkaç gazetenin ve mizah dergisinin sayfalarından başka bir yerde yankı bulamadı. Bu dönemde yeni Türk devletinin kurucuları, hiç şüphesiz yeni devletin kurumsal yapısını ve genel politikalarını belirleme derdindeydiler. Devletin kurucuları, ulusal kimlik ve yeni devletin ideolojik temelleri konusunda sistematik ve fiilen attıkları adımlar dışında özellikle imar ve iskan gibi konularda genelde gүнübürlük sayılabilecek politikalarla durumu idare ediyorlardı. Bu iklimde, hayal ettikleri ulusal kimlik için tek türdeşleşmeyi (homojenizasyonu) kendine rehber olarak seçen kurucuların, etnik, dini veya dil bağlamındaki farklılıkları—önerindeki ulus devlet modeline uygun bir şekilde—mümkün mertebe gündem dışında tutmak gibi genel bir eğilimleri olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda yaşadıkları sorunlar bir kenara, gelen mübadillerin varlıkları bile ne siyasi ne de entelektüel söylemde kendine bir yer bulamadı. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bazı gazete ve dergilerde mübadillerin sorunları, ilgili antlaşma ve düzenlemelerin uygulanmasında yaşanan sıkıntılar dile getirildi. Yine Meclis tartışmaları sırasında, zabıtlardan takip edebildiğimiz ölçüde mübadele uygulamalarında ortaya çıkan aksaklıklar dile getirildi ve bunlar bazen çok hararetleli tartışmaların konusu oldu. Ama bütün bunlar Mübadele'nin ve mübadillerin resmi devlet

¹⁴ Yıldırım, "The 1923 Population Exchange..."

¹⁵ Yıldırım, "The 1923 Population Exchange..."

söyleminde otonom ve öncelikli bir yer edinmesine yeterli olmadı. Bu bağlamda Türkiye’de Mübadele sessiz ve sedasız bir şekilde gerçekleşti; mübadiller de bu sessiz sedasız ortamda kendi sorunlarıyla baş başa kalıp hayata tutunmaya çalıştılar. Onların sorunları, başlarını sokabildiklerini evlerin dört duvarının içinde dile getirildi; hatta çoğu zaman büyüklerin daha sonraki kuşaklara aktarmayı tercih etmedikleri hafızanın bir parçası olarak kaldılar. Nitekim ne yeni devletin kuruluş aşamasında ne de gelişiminde mübadillerin varlığı farkına varılabilecek bir gerçeklik oldu ne de Mübadele üzerine çok kafa yorulan bir tarihsel vaka.

Türkiye’de Mübadele konusundaki bu sessizlik Yunanistan’daki farklı sebepten dolayı kendini gösteren “gürültülü temsiliyet” ile asimetrik bir görüntü ortaya koymaktadır. Oysa her iki devletin de şekillendirmeye çalıştıkları, yeni ulusal kimliğe hizmet eden bir Mübadele algısıdır. Burada söylemek istediğim, insan unsurunun neredeyse hiç olmadığı ve teknik bir dille ifade edilen Mübadele, özellikle Türk tarafındaki sessizlikten faydalanan Yunanistan’daki aydınların oluşturdukları başarı söylemiyle bütünleşerek Mübadele konusunda daha sonra ortaya çıkacak ana söylemin temelini oluşturdu. Bu söylemin ulusal çerçevenin dışına taşınmasında yukarıda bahsettiğim “organik aydınların” hiç şüphesiz çok önemli rolü oldu. Ama bu Yunan ulusal söylemiyle şekillenmiş Mübadele anlatısının uluslararası alana kalıcı olarak girişi 1923 yılında Amerika’ya yerleşen ve 1928 yılında Amerikan vatandaşlığına kabul edilen Yunan kökenli hukukçu Stephen Pericles Ladas sayesinde gerçekleşti.

Stephen Ladas, Mübadele anlatısının biçimlendirilmesinde ikinci ve belki de en önemli safhayı temsil eder.¹⁶ Uluslararası hukuk uzmanı olan Ladas 1920’lerin sonunda araştırmasına başladığı ve 1932 yılında yayınlanan çalışmasında Yunanlı aydınlardan farklı olarak Mübadelenin yarattığı sorunları görmemezlikten gelmemiştir. Bununla birlikte Mübadeleyi uluslararası hukuk çerçevesinde ele alarak teknik bir analiz üretmiş ve nihayetinde yol açtığı sıkıntılara rağmen Türk ve Yunanlılar arasında yaşanan gibi etnik veya dini temelli bir çatışmada başvurulmasında sakınca bulunmayan bir çözüm yöntemi olarak sunmuştur. Ladas’ın kitabında da açıkça ifade ettiği gibi ürettiği analizin hem nicel hem de nitel dayanaklarını büyük oranda Yunanlı aydınların çalışmalarından almıştır. Özellikle sayısal veriler konusunda Alexander Pallis’in araştırmalarından faydalanmıştır.¹⁷ Ladas’ın Mübadele konusunda hem Bulgaristan-Yunanistan gönüllü hem de Yunanistan Türkiye zorunlu mübadeleleri değerlendirmelerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Her iki durumda da siyasi gelişmeler gerginliğin yolunu açtı.
2. Her iki durumda da olası başvurulacak yöntem şiddeti minimuma indirdi.
3. Her iki durumda da uygulamada sorunlar baş gösterdi.

Ladas’ın Mübadele ile ilgili ana anlatının biçimlenmesinde oynadığı rolün önemine ne kadar

¹⁶ Stephen Pericles Ladas, *The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey*, (New York 1932).

¹⁷ Ladas kitabın önsözünde kullandığı sayısal veriler konusunda Pallis’e olan minnettarlığını ifade eder.

vurgu yapsak azdır. Kitabın yayınlandığı an itibariyle çok kısa sürede dünyanın her tarafındaki ulusal kütüphanelere ve üniversite kütüphanelerine ulaştığını biliyoruz. Dünyanın dört bir köşesindeki kütüphanelere hızlı bir şekilde ulaşan kitabın yine aynı şekilde iyi bilinen uluslararası dergilerde hızla değerlendirilip büyük övgüler aldığını da biliyoruz.¹⁸ Azınlık meselelerinin yoğun bir şekilde tartışıldığı Batı kamuoyunda böyle bir çalışmanın yankıları hiç şüphesiz çok büyük olmuştur.¹⁹ Diğer yandan nüfus mühendisliğini ajandasına dahil etmiş olan devletlerin ve örgütlerin Türk-Yunan deneyiminin ne kadar başarılı olduğu konusunda ikna olup kendi projelerini oluşturmaya başladıkları da bilinen bir gerçekliktir. Bunun en iyi örneği Romanya'da Sabin Manuila'nın Romen ve Macarları ayırıştırmak için²⁰, İngilizlerin kurdukları Peel Komisyonu eliyle Filistin'de Arap ve Yahudileri birbirinden ayırmak için²¹, sürgündeki Çek Cumhurbaşkanı Benes'in Almanları ve Macarları Çekoslovakya'dan temizlemek için²² harıl harıl çalıştıklarını ve burunlarının dibinde yaşanmış olan Türk-Yunan deneyimini emsal kabul ettiklerini biliyoruz.

Buradan söz konusu anlatının oluşumunda üçüncü adım olarak kabul ettiğim bir başka yazına geçmek istiyorum. Bu da Ladas'ın kitabında ilk defa kendini somut bir şekilde gösteren—daha önce Eliot Grinnel Mears²³, Henry Morgenthau ve Charles Eddy gibi isimlerin yazdıklarında belli bir düzeyde varlığını gösteren— uluslararası oryantasyonu olan yazındır. Bu tür yazın çok kısa bir sürede, belki de Ladas'ın da öncülüğünde patlama yaşayacaktır. Bu yazına özellikle Amerika ve İngiltere'deki pek çok düşünce kuruluşu örgütü sponsorluk yapmıştır. Bu çerçevede 1930larda başta Sir John Hope Simpson²⁴, Carlile A. Macartney²⁵ ve Charles Eddy²⁶ olmak üzere Mübadeleyi yakından gözlemlemiş, hatta içinde yer almış belli başlı isimlerin yaptıkları çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Azınlık sorunlarına değinen Macartney'in, bu sorunların özellikle Almanya'da yaşanan gelişmeler ışığında daha da büyüyeceğine dair gözlemleri önemlidir. Macartney'in Türk-Yunan deneyimine referanslarla Mübadele'nin azınlık sorunlarına çözüm olabileceğine dair öngörüsüne özellikle vurgu yapmak gerekir; ki bu vurgu yine

¹⁸ Bazı örnekler için bkz. Georg Streit, "Review of The Exchange of Minorities. Bulgaria, Greece and Turkey by Stephen P. Ladas," *Weltwirtschaftliches Archiv*, 38. Bd. (1933), 135-139; Joseph S. Roucek, "Review of The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece, and Turkey by Stephen P. Ladas," *The American Political Science Review*, 26 (4) (1932), 747-748. Bu yazılara dikkatimi çeken Elçin Macar'a teşekkür ediyorum.

¹⁹ İngiliz kamuoyunda nüfus transferleri konusunda hem iki-savaş arası dönemde hem de 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan tartışmalara dair Bkz. Matthew Frank, *Expelling the Germans: British Opinion and Post-1945 Population Transfer in Context*, (Oxford 2007); Aynı yazarın konuyla ilgili daha kapsamlı bir çalışması için bkz. *Making Minorities History: Population Transfer in Twentieth-Century Europe*, (Oxford 2017).

²⁰ Viorel Achim, "The Romanian Population Exchange Project Elaborated by Sabin Manuila in October 1941," *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, 28 (2001), 593-617; idem, "Romanian-German Collaboration in Ethnopolitics: The Case of Sabin Manuila," *German Scholars and Ethnic Cleansing (1919-1945)*, (ed.) Michael/ Haar, Ingo Haar, (New York 2005), 139-154.

²¹ Yossi Katz, *Partner to Partition: The Jewish Agency's Partition Plan in the Mandate Era*, (New York 1998).

²² Eduard Benes, "The Organization of Postwar Europe," *Foreign Affairs*, 20 (2) (1942); idem, "Toward Peace in Central and Eastern Europe," *The Annals of the American Academy of Political and Social Sciences*, 232 (1944).

²³ Eliot Grinnell Mears, *Greece Today; The Aftermath of the Refugee Impact* (Stanford 1929); Henry Morgenthau, *I Was Sent to Athens* (New York 1929).

²⁴ Sir John Hope Simpson, *The Refugee Problem: Report of A Survey* (Londra 1939).

²⁵ Carlile A. Macartney, *National States and National Minorities* (New York 1934).

²⁶ Charles Eddy, *Greece and the Greek Refugees* (Londra 1931).

aynı dönemde Eugene Kulitscher²⁷ ve Joseph Schechtman²⁸ gibi yazarların çalışmalarında özellikle Filistin için bir çözüm olarak daha keskin bir dille ifade edilmiştir.²⁹ Halihazırda Yunanistan'daki Mülteci İskan Komisyonu üyesi olarak deneyimlerini kaleme almış olan Charles Eddy de benzer şekilde yerel düzeyde uygulamada yaşanan sorunlara değinse de sürecin ortadaki büyük sorunu çözmek için ne kadar önemli olduğundan dem vurmaktadır. Sorunu daha mülteci merkezli bir bakış açısıyla ele alma iddiasında olan John Hope Simpson da nihayetinde ulus-devlet fetişi bakış açısından kurtulamamıştır. Hem Türkiye'nin hem de Yunanistan'ın bu süreç sayesinde aralarındaki husumet kaynaklarından en önemlisini ortadan kaldırdıklarına dikkat çeken Simpson, var olan 'başarı öyküsü' nü pekiştirmiştir.

Yukarıda bahsedilen yazını daha da genişletmek mümkün. Ama burada vurgulamak istediğimiz ana nokta 1930'larda artık Mübadelenin ana anlatısı azınlıklar konusunda yaşanan gelişmelerin de etkisiyle son halini almış, diplomat ve aydınların kullandığı retorik söylemin bir parçası haline gelmiştir. Bu dönem zaten Türkiye'de konuyla ilgili sessizlik sürerken Yunanistan'da da daha önce ortaya çıkmış olan yazının üzerine yeni bir şey eklenmemiştir. Belki belirtilmesi gereken en önemli nokta, 1920'lerde pek sesleri çıkmayan Elias Venezis gibi mülteci kökenli şair ve yazarlar (30'lar Kuşağı), Mübadelede yaşanan acı ve sıkıntıları dile getirdikleri yeni ve güçlü bir yazın oluşturmaya başlamışlardır.³⁰ Bu yazın kaybedilen topraklara ve köklere olan nostaljiyi dile getirirken hiç şüphesiz temsil ettiği kitleleri de daha görünür kılma derdindedir. Bu yazın sayesinde gelen Küçük Asya kökenli mültecilerin Yunanistan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimine olan katkıları taltif edilmiş ama halihazırda var olan devlet-eksenli başarı öyküsüne gölge düşürecek yeni eleştirel bir söylem oluşamamıştır. Bu tür bir söylemin ortaya çıkması için neredeyse yarım yüzyıldan daha uzun bir sürenin geçmesi gerekecektir.

²⁷ Eugene Kulischer, *Europe on the Move, War and Population Changes, 1917-1947*, (New York 1948).

²⁸ Joseph B. Schechtman, *European Population Transfers (1939-1945)*, (New York 1946).

²⁹ Mark Mazower, *No Enchanted Place: The End of the Empire and the Ideological Origins of the United Nations*, (Princeton 2008), özellikle 104-148. Kulischer ve Schechtman üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Antonio Ferrara, "Eugene Kulischer, Joseph Schechtman and the Historiography of European Forced Migrations," *Journal of Contemporary History* 46 (2011), 716-740.

³⁰ Damla Demiröz, "Yunan Düzyazınında 1922 ve Zorunlu Göç," *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, (ed.) M. Pekin, (İstanbul 2005), 155-181.

ULUSLARARASI KIZILHAÇ KOMİTESİ'NİN MÜSLÜMALARA YAPTIĞI YARDIM ÇALIŞMALARI VE MÜBADELE DÖNEMİ SAĞLIK

Oya Dağlar Macar*

MÜBADELE ÖNCESİNDE ULUSLARARASI KIZILHAÇ KOMİTESİ'NİN MÜSLÜMANLARA YAPTIĞI YARDIM ÇALIŞMALARI

Mübadeleden önce Anadolu'da pekçok yardım kuruluşu vardı. Amerikan Kızılhaçı, İngiliz Kızılhaçı, Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Milletler Cemiyeti, Save the Children Fonu, Amerikan Y.M.C.A., Amerikan Y.W.C.A., Near East Relief (NER) gibi kuruluşlar yardım faaliyeti yürütüyorlardı. Fakat her biri yardım faaliyetlerinde ya tek başına bir şeyler yapıyor ya da yardımlarını sadece belirli bir coğrafi alanda yürütüyorlardı. Yaptıkları yardımlar daha çok Hristiyan unsurlara yönelikti. Mübadele öncesi Müslüman unsurlara yönelik en önemli yardım çalışmaları ise Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC)'nden geldi. Söz konusu yardımlar Komisyonun kuruluş amacına uygun olarak, hem Müslüman hem de Hristiyan halka eşit şekilde yapıldı ve diğer yardım kuruluşları ile işbirliğine girilmemeye özen gösterildi. Uluslararası Kızılhaç Komisyonu faaliyetlerini genellikle American Relief Administration (ARA), American Red Cross ve The Near East Relief (NER)'in pek aktif olmadığı yerlerde planladı ve buralarda başrol/dominant bir rol oynamaya çalıştı. Uluslararası alandaki "tarafsızlık", "dokunulmazlık" ve dünya çapındaki yerel Kızılhaç ve Kızılay dernekleriyle organik işbirliği avantajından diğer yardım kuruluşlarını pek fazla yararlanımadı. Bunun bazı istisnaları olsa da¹ genellikle yaptığı kısıtlı sayıdaki işbirliği sistematik değildi.

1922 yazı boyunca, Yunan ordusunun hala Anadolu'da bulunduğu dönemde, Uluslararası Kızılhaç Komitesi Osmanlı imparatorluğunun Müslüman nüfusu yararına "Secours aux Musulmans" adı altında bir yardım programı planladı. Bu çerçevede Haziran 1922'de Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden savaşa dair istatistikler, fotoğraflar ve Anadolu'nun zarar görmüş, harap olmuş bölgelerini gösteren bir harita ile bu yerlerin yeniden inşası için ne kadar paraya ihtiyaç olduğuna ilişkin bilgileri göndermesini talep etti. Hilal-i Ahmer kendisinden istenen tüm bu bilgileri toplayarak, bir dosya halinde Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne yolladı. Komite bu bilgiler üzerinden iki kısa film ve bir yardım planı hazırladı.²

* Prof. Dr. İstanbul Ticaret Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ ICRC kendi görevlerini Nansen'in başında olduğu Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (LON High Commissioner for Refugees) görevlileri olarak da görevlendirdi ama bu ikisi arasındaki işbirliği de sistematik olmaktan uzaktı.

² Davide Rodogno, "The American Red Cross And The International Committee of The Red Cross'Humanitarian Politics And Policies in Asia Minor And Greece (1922-1923)", *First World War Studies*, 2014, Vol. 5, No. 1, s. 89, 90.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Anadolu'daki Müslümanlara yardım için yaptığı planın sorumlusu, Komite'nin İstanbul'daki delegesi Georges Burnier idi. Burnier en başından itibaren planın hayata geçirilmesi için yoğun çaba harcadı. Yapılan planda Müslümanlara gıda yardımı ve yerleşim yerlerinin hem onarımı hem de yeniden inşası öne çıkarılmıştı. Uluslararası Kızılhaç Komitesi tıpkı daha önce Fransa'da yaptığı gibi, yakılıp yıkılan bazı kasaba veya köyleri tamamen yeniden inşa etme fikrini de benimsenmişti. Mali destek Komite'den gelecek, uygulaması ise Hilal-i Ahmer'e bırakılacaktı. Planın bir an önce başlaması için Burnier "Union Internationale de Secours aux Enfants (UISE)"ın fonlarını da kullanmak amacıyla Cenevre'deki komiteyi iknaya çalıştı. Ayrıca 12 Eylül 1922'de Cenevre'den Türkiye'de dağıtılmak üzere yardım (özellikle de yiyecek) talep etti. Plana göre, yardım faaliyeti İstanbul ve İzmir'de başlayacak ve Anadolu'da devam edecekti. Fakat Burnier ilk yardımın Bursa'da gerçekleştirilmesinin, sonra Mudanya ve Bandırma'ya yapılmasının daha doğru olacağı kanaatindeydi. Çünkü buradaki insani ihtiyaç İstanbul ve İzmir'deki kadar ciddiydi. Burnier'in gözlemlerine göre, Amerikan ve Batılı yardım örgütleri zaten İzmir'de aktifler. O nedenle İzmir yerine daha içerideki yerlere yönelerek, hem Hristiyan hem Müslüman halkın kurtarılması için Kızılay ile işbirliğine gidilmeliydi. Eylül sonunda Burnier'in Anadolu'daki yardım planı için Türk makamlarından resmi izin belgesi sağlandı. İlk yardım 90 ton un, pirinç, fasulye, yağ, yoğunlaştırılmış süt içeren gıda, battaniye ve diğer malzemeyi İzmir ve Manisa bölgesinde dağıtmayı içeriyordu. Yardım kısa süre içerisinde geldi. Bu Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Anadolu'nun sivil nüfusuna odaklandığı ilk yardım faaliyeti idi.

Plan çerçevesinde İzmir'de Fransız bahriye personeli 90 tonluk yardımın gemiden indirilmesine yardım etti. UISE (Union Internationale de Secours aux Enfants) de 120 bin öğünlük yardım yapmıştı. Fakat UISE'nin yaptığı yardımın sürekliliği yoktu. Paket program şeklinde hazırlanmış bir yardımdı ve sadece bir kereye mahsustu.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi Müslümanlara Yardım Programını Hilal-i Ahmer, sivil idareciler ve yerel eşraftan oluşan bir ekiple yürüttü. Doğrudan kendi personelini kullanmadı. Komite bu yöntemi hem daha güvenilir hem de işleyiş açısından daha pratik bulduğu için benimsemişti. Bu yolla yerli nüfus da insani yardımın bir parçası haline getirilmiş oluyor ve Kızılhaç'ın yardımlarında verilmek istenen mesaj ve yararlılık doğrudan yerini bulmuş oluyordu.³

Fakat Uluslararası Kızılhaç yardımları, Anadolu'daki Milli Mücadele'nin Türkler tarafından kazanılmasıyla birlikte yeni bir aşamaya girdi. Savaş sonunda başta Rumlar olmak üzere yüzbinlerce Hristiyanın Anadolu'dan ayrılması üzerine, yeni bir kaotik döneme girilmiş oldu. Bu tarihten sonra Amerikan yardım örgütleri çalışmalarını Rum ve Ermeni mültecilerin tahliyesine yoğunlaştırırken, NER hızla azalan Hristiyan nüfusu göz önünde tutarak, yardım çalışmalarını kademeli olarak azalttı. Lozan'dan sonra da tamamen Türkiye'deki faaliyetlerine son verdi. YMCA ve YWCA Lozan'dan sonra bir müddet daha Türkiye Cumhuriyeti topraklarında faaliyet

³ Rodogno, a.g.e., s. 90, 91.

gösterdi ve daha sonra Milli Eğitim politikaları doğrultusunda faaliyetine son verdi.⁴

Uluslararası Kızılhaç Komitesi de Osmanlı Hristiyanının tahliyesini izleyen aylarda, sivil Müslümanlara insani yardımın devam edip etmemesi konusunu tartıştı. Daha önce Müslümanlara yardım planının içinde aktif görev alan Komite üyelerinden Rodolphe Haccius ve Henri Cuénod bundan sonra yapılacak yardımların gıda yerine, inşa malzemelerine ve battaniyeye yoğunlaşmasını önerdiler. Çünkü gıda işi daha pahalıydı ve Komite'nin yönetmesi, idare etmesi için fazla kompleks bir işti. Tüm bu öneriler tek tek masaya yatırıldı ve tartışıldı fakat Komite'nin belirttiğine göre, 1923'ün sonlarında Mustafa Kemal hükümeti ile müzakerelerde yaşanan zorluk ve fon bulma sıkıntısı nedeniyle Komite Müslümanlara yapacağı yardım faaliyetlerini bir başka alana kaydırmaya karar verdi. Buna göre, Komite Yakındoğu'da bir sağlık enformasyon ofisi kurma fikrine odaklandı. Bunun için Cenevre'deki Komite görevlileri yardım organizasyon şemaları oluşturdu ve Komite'nin bölgedeki temsilcileri görevlendirildi. Fakat tüm bu çalışmalara rağmen sağlık ofisi fikri uygulanamadı ve Cenevre'deki örgütün çekmecesinde kaldı.⁵

Sonuç olarak, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin mübadele döneminden önce hazırladığı Müslümanlara Yardım (Secours aux Musulmans) planı, ICRC'nin kendi içindeki çatışmalar, kaynak yokluğu ve son olarak da Mustafa Kemal'in reddetmesi gibi nedenlerle tam anlamıyla uygulanamadı. Mustafa Kemal'in Yunanistan'a karşı galibiyetten sonra söz konusu yardımı, Batının Türkiye'nin içişlerine müdahalesini önlemek gerekçesiyle reddettiği iddia edilmektedir.⁶

MÜBADELE DÖNEMİNDE MÜSLÜMANLARA YAPILAN YARDIM ÇALIŞMALARI

Mübadele süresince Müslüman mübadillerin ihtiyaçları TBMM, Hilal-i Ahmer ve halkın yardımlarıyla karşılandı. Hükümet mübadele için 3,5 milyon liralık tahsisat ayırmış fakat bu paranın böyle büyük bir iş için yeterli olmayacağı bilindiğinden, mübadelenin başlangıcında Mustafa Kemal Paşa tarafından bir beyanname hazırlanarak, bütün İslam aleminden yardım talebinde bulunulmuştu. Ayrıca Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından 37 vilayette göçmenlerin zaruri ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir yardım kampanyası başlatılmıştı.⁷ Bunun dışında yurtdışındaki yardım kuruluşlarından sağlık ve insani yardım desteği son derece kısıtlı oldu.

Örneğin Mübadele sırasında Cenevre'deki uluslararası Kızılhaç Komitesi Türk muhacirlerine yardım için dünya kamuoyundan yardım toplayabileceklerini bildirmişti. Bu teklif Türk yetkililer tarafından minnettarlıkla karşılanarak, Kızılay aracılığıyla Komisyona teşekkür edildi.⁸

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hikmet Öksüz ve İsmail Köse, ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927), Trabzon: KTÜ Yayınları, 2015, s. 192, 193.

⁵ Rodogno, a.g.e., s. 96, 97.

⁶ A.g.e., s. 89.

⁷ THAM, no:28 15 Kanunuevvel 1923, s. 95.

⁸ Kızılay Arşivi (K.A.), 1332/36.

8 Şubat 1924'te İtalyan Kızılhaçı tarafından Türk muhacirlerinin iskanına tahsis edilmek üzere 115 çadır gönderildi.⁹ Selanik'teki Kızılay heyetine teslim edilen bu çadırlar, mübadeleden sonra 1925 yılında sayımları yapılarak, İtalyanlara iade edildi.¹⁰

Samsun'da Rum mübadillere yardım amacıyla bulunan Yunan Kızılhaçı da buradan ayrılırken, Hilal-i Ahmer'in imdad-ı sıhhiye heyetine bazı eşya ve tıbbi malzemeleri bırakmıştı. Yunan Kızılhaçı'nda görev yapan hemşirelerden biri hastalanınca, Kızılay hastanesinde tedavi edilmiş, kızılhayın kendilerine gösterdiği iyi muamele ve hemşirenin tedavisinden dolayı, Yunan Kızılhaçı teşekkür babında kırkbeş kilo (bir fıçı) toz halinde sütü ve İtalya'dan Rum muhacirler için gönderilen kinin, arsenik, sıtmaya karşı komprime ve tabletleri Kızılay'a hediye etmişlerdi.¹¹

Yetimler Yurdu öğrencilerinin Türkiye'ye sevkleri için Batı Makedonya Sağlık Müdürü Kopanaris ile anlaşma sağlanmıştı. Buradaki öğrencilerin yolculuk masrafını Near East Relief (NER) İdari Müdürü Jaquith üstlenmişti. Sefalet neticesinde ölenlerin sayısı her gün artmaktaydı; Amerikan Y.M.C.A. kuruluşu göçmenlerin iskanı için heyete ödünç olarak büyük bir çadır vermişti. 21 Kasım'da Yetimler Yurdu öğrencileriyle bunların sevkine memur olanlar ve Arslan vapuruna bindirilip, öğrencilerin yolluk masrafı olan 437.5 lira Y.M.C.A.'ya teslim edilmişti. Bunların vapura binmesine Tali Komisyon Başkanı, delegeler ve Kızılay memurları nezaret etmişlerdi.¹²

MÜBADELE KOŞULLARI VE YAPILAN SAĞLIK DÜZENLEMELERİ

Mübadele İmar ve İskan Vekaleti ahali mübadelesini iki aşamalı olarak yürütmek zorundaydı. Buna göre, Yunanistan'daki mübadiller önce irkap (bindirme) iskelelerinde belli düzenlemelerden geçerek vapurlara bindirilecek, ikinci olarak da ihraç (indirme) iskelelerine gelen mübadiller, gerekli işlemlerden sonra, iskan edilecek yerlere yerleştirileceklerdi. Yunanistan'daki irkap iskeleleri Selanik, Kavala, Girit, Hanya, Kandiye, Preveze, Resmo gibi şehirlerdi.¹³ Türkiye'de ise İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin gibi limanlar ihraç iskelesi olarak belirlenmişti. Bu süreç içinde yapılması gereken tüm işlemlerin koordineli bir şekilde yürütülmesi büyük önem taşıyordu.

Mübadillerin Türkiye'ye nakledilebilmesi için bulundukları köy veya kasabalardan belirlenen irkap iskelelerine giderek, buralarda toplanmaları gerekiyordu. Mübadele resmi olarak 1923 yılının Aralık ayında başlamıştı. Mübadelenin Aralık ayında başlamış olması bazı olumsuzlukları da beraberinde getirdi. Bir an önce Türkiye'ye gitmek isteyen muhacirler, Serfice, Kozana, Karaferye ve Makedonya'nın diğer yerleşim yerlerinden Selanik'e doğru akın etmeye başladılar.¹⁴

⁹ K.A., 1296/265.

¹⁰ K.A., 1336/21.

¹¹ K.A., 639/141.

¹² Mesut Çapa, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü" *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı : 10, Yıl : 2001, s. 38.

¹³ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 78.

¹⁴ TBMM Zabıt, cilt.II, s. 58 (27.10.1340).

Mübadilleri irkap iskelelerine taşıyacak olan trenler belli bir miktar yolcu ve yük kabul ettiğinden, hayvanlarını ya da bazı ağır eşyalarını yanlarında götürmek isteyen kişiler yaya olarak bu merkezlere ulaşmaya çalışıyorlardı. Kış aylarının zor koşullarında yaya yapılan yolculuklar daha ilk etapta mübadillerin hastalık ve yetersiz beslenme gibi sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden oldu. Olumsuz koşullar yüzünden bazı kişiler ise irkap iskelelerine varamadan yolda hayatlarını kaybettiler. İrcap iskelelerine varabilenler ise bu defa başka sorunlarla boğuşmak zorundaydılar. Çünkü başta Selanik olmak üzere irkap iskelelerine binlerce insan yığılmıştı ve bunların hemen Türkiye'ye nakilleri mümkün değildi.

1924 yılının başına gelindiğinde resmi rakamlara göre Selanik'te 40- 50.000 kişi toplanmış bulunmaktaydı.¹⁵ Bu insanların önemli bir kısmı, mevlevihane, tekke, zaviye, cami, okul, dispanser, hatta terk edilmiş binalara vs. sığınarak, zorlu kış şartlarında barınma problemlerini halletmeye çalışıyorlardı. Selanik Hilal-i Ahmer Sağlık Yardım Kurulu başkanı Mahir Bey'in Karma Mübadele Komisyonunda temsilci olarak bulunan Mahir Bey'e gönderdiği raporda, muhacirler arasında açlık, sefalet, sui tagdi ve sıtma gibi problemler yüzünden kayıpların giderek çoğaldığı ve sağlık koşullarının yetersizliğinden dolayı ölüm vakalarının çok daha yüksek oranlara varacağından endişe edildiği açıklaması yapılmıştı.¹⁶

Yunanistan'daki mübadiller arasında salgın hastalıkların her geçen gün artması, Türkiye'ye gönderilmelerini olanaksız hale getiriyordu. Durumun giderek ciddileşmesi üzerine Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile 6 Mart 1924 yılında bir protokol imzalayarak, mübadillerin sağlık sorunlarını çözmeye yönelik önemli bir adım attı. Bu protokolün imzalanmasıyla birlikte Hilal-i Ahmer ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti mübadelenin sonuna kadar işbirliği içinde çalışmalarını yürüttüler. Aslında Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ile Cemiyet arasındaki resmi temaslar Bakanlığın kurulmasından çok kısa bir süre sonra başlamıştı. 24 Kasım 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin başkanı olan Mustafa Necati Bey, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi'ne gönderdiği telgrafla Cemiyetten para ve iaşe yardımı talep etmişti.

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yunanistan'da ve Türkiye'de kurduğu dispanserler, sağlık merkezleri ve gezici sağlık ekipleriyle mübadillere önemli yardımlarda bulunmuştur. 1924 yılında Vekalet ile imzaladığı protokolden sonra ise Cemiyetin fiili olarak etkinliğinin çok daha arttığı görülmektedir.

Cemiyet ile Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin ortaklaşa yürüttüğü çalışmaların başında sağlık heyetlerinin kurulmasına yönelik düzenlemeler gelmekteydi. Mübadiller arasında salgın hastalıkları önlemek amacıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti işbirliği ile Yunanistan'nın çeşitli yerlerinde "İmdat-ı Sıhhi Heyetleri" adı verilen sağlık yardım kurulları oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda Selanik'te baştabip Mahir Bey ile beraber üç doktor, bir eczacı, 12 memur ve bir hademenin bulunduğu ilk İmdat-ı Sıhhiye Heyeti

¹⁵ THAM, no:27 15 Teşrinisani 1923, s. 65-66

¹⁶ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk-Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, c.I, s.2, 1988, s. 247

çalışmalarına başlamıştır. Ardından Yunanistan'da Hanya, Drama, Kandiye, Kavala'da da sağlık heyetleri açılarak, hizmete girmiştir.¹⁷ Buraya gönderilen heyetler özellikle aşı kampanyası düzenleyerek, mübadillerin sağlık sorunlarını yerinde çözmeye ve salgın hastalıkların önüne geçmeye çalışmışlardır.¹⁸

Mübadile çalışmaları sırasında zaman zaman Türk yetkililerle Yunan yetkililer arasında bazı mekanların kullanımında ciddi sorunlar çıktığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri Müslümanlara ait olan Selanik'teki ıslahhanedir. Hilal-i Ahmer ıslahhanede muhacirlerin sıhhiye işlemlerini gerçekleştirmek amacıyla bir hastane kurmak istemiş, fakat Yunan yetkililerin müdahalesiyle karşılaşmıştı. İkişer katlı dört kısımdan oluşan ıslahhanenin büyük bir koğuşunda Müslüman yetimler ile bunların öğretmenleri ve müstahdemlerinden oluşan 198 kişilik bir grup ve müftülük bulunuyordu. Mübadillerin Türkiye'ye sevki için sıhhiye işlemlerinin toplu olarak ve düzenli bir biçimde yürütülebilmesi için Hilal-i Ahmer burada bir hastane kurmak istemiş ve kötü barınaklarda yaşayan muhacirlerin toplanarak buraya nakledilmesinin iyi olacağını düşünmüştü. Bu amaçla binanın boşaltılmasına karar verilmişti. Müslüman yetim çocuklar ve görevliler alelacele İstanbul'a nakledilmişler, fakat ıslahhanenin tahliye edilen yerlerine Yunan yetkililer tarafından Rum muhacirlerin yerleştirilince büyük bir sorunla karşı karşıya kalınmıştı. Hilal-i Ahmer Yunan Kızılhaç yetkililerine başvurarak, yığınlar haline şehre yayılmış olan ve bir an önce sevk edilmeyi bekleyen muhacirler arasında çıkacak bir bulaşıcı bir hastalığın tüm şehirde yayılma riskini dile getirerek, ıslahhanenin acilen tahliyesini istediler. Ayrıca Hilal-i Ahmer Selanik Heyeti Reisi Doktor Mahir Bey vasıtasıyla da vilâyet sıhhiye müdürü nezdinde görüşmeler yapıldı. Fakat tüm bu çabalar sonuçsuz kaldı ve ıslahhane tahliye edilmedi. Sonunda Tâlî Komisyon Reisi genel valiyle görüşerek, söz konusu durumun düzeltilmesi talep etti.¹⁹

Bu sırada Hisararkası denilen geniş bir harabede kalan muhacirleri ziyaret eden Hilal-i Ahmer yetkilileri, 10.000'e yakın kişinin bir buçuk kilometrelik bir mahalde hasırlar, çullar, çuvallar ve çadırlar altında sefalet içinde kaldıklarını, bulundukları mahalde su ve tuvalet tertibatının olmadığını gördüler. Muhacirlerin büyük kısmının bulunduğu bir diğer yer olan Vardar kapısı civarındaki muhacirlerin durumları da son derece kötüydü. Hilal-i Ahmer yetkilileri dağınık haldeki muhacirlerin bir araya toplanarak, bir an önce Müslümanlara ait ıslahhaneye nakledilmesini istiyorlardı. Bunun için Hilal-i Ahmer yetkilileri Yunan Kızılhaç heyetinden Fenakinis ile Batı Makedonya Sıhhiye Müdür-i Umumîsi Kopanaris'e Vardar Kapısındaki hanlardan bazılarını gösterdi. Ardından ıslahhaneye gidildi. Penceresiz ve son derece kötü koşullarda kalan muhacirlerin durumlarını gören Yunan yetkililer bu kişilerin şehir dışında kurulacak çadırlarda

¹⁷ Arı, a.g.e., s. 4

¹⁸ İmdad-ı Sıhhi Heyetleri eşzamanlı olarak Anadolu'da da kurulmuştur. İstanbul (32. Heyet) başta olmak üzere Ayvalık (26. Heyet), Samsun (31. Heyet), Mersin (33. Heyet), Tekfurdağı (34. Heyet), Bandırma (35. Heyet), Mudanya (36. Heyet) İmdad-ı Sıhhi Heyetleri, mübadelenin sonuna kadar, hasta olan göçmenlerin sağlık durumlarıyla ilgilenerek, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasını önlemek için aşılama çalışmalarını titizlikle yürütmüştür. THAM, no: 28 15 Kanunuevvel 1923, s. 104.

¹⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 272_00_00_12_40_43_15_4.

kalmaları konusunda ısrar ettiler. Bunun üzerine kapalı ve berbat mekanlardansa açık havada ve çadırdaki kalmaları tercih edildi. Doktor Mahir Beyin Hilal-i Ahmer Genel Merkezi'nden, Mösyö Fenakis'in Dr Kenedi'den çadır talebinde bulunması kararlaştırıldı. Böylece zor durumda ve kötü koşullarda bulunan tüm muhacirlerin Yenice yolundaki mahale yerleştirilmesine karar verilerek, hemen ertesi gün su ve tuvalet tertibatına başlandı.²⁰

1924 yılında başta Selanik olmak üzere, Yunanistan'da belli başlı merkezlerinde Hilal-i Ahmer tarafından İmdad-ı Sıhhi Heyetleri, misafirhaneler ve çadır kentler kurulmuş ve sağlık hizmetlerinin en azından bulaşıcı hastalıkların önünü alacak şekilde verilmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca yirmi dört saatte bir defa sıcak yemek ve sabah akşam yüzer dirhem ekmek dağıtılarak, ihtiyaç sahiplerine asgari düzeyde de olsa yiyecek temin edilmiştir.²¹Yapılan tüm çalışmalar İmdad-ı Sıhhiye Heyetlerine aylık raporlar halinde bildirilmiş, gerektiğinde Hilal-i Ahmer'in Genel Merkezi'nden bu bölgelere ek yardımlar gönderilmiştir. Bu raporlardan da anlaşıldığı üzere, Yunanistan'daki mübadiller nakledilmeden önce mutlaka sağlık kontrolünden geçiriliyor, ardından da kendilerine çiçek, tifo ve dizanteri aşısı yapılıyordu. Aşısı yapılanlara Karma Mübadele Komisyonu tarafından hazırlanan aşı ve hüviyet vesikaları veriliyordu. Bu vesikalar olmadan mübadillerin Türkiye'ye girişleri yasaktı.

MÜBADİLLERİN TÜRKİYE'YE NAKLİ:

Mübadillerin Yunanistan'dan Anadolu'ya nakledilmeleri genellikle denizyolu ile yapıldı. Fakat bazı göçmenler kara ve demiryolları ile de nakledildiler. Mübadillerin deniz yolcuğu esnasındaki sağlık ve iâşe işleriyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti ilgilendi. Mübadilleri taşıyan her vapurda Hilal-i Ahmer temsilcisi bir doktor ve hastabakıcılar görevlendirilirken, kamaraların hamile kadınlara tahsisine özen gösterildi. Doktorlar bulundukları vapurlardaki göçmenlerle ilgili her türlü vukuatı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne rapor şeklinde bildirmek zorundaydılar. Bu raporlarda vapurun adı, Yunanistan'dan hareket tarihi, vapurlardaki göçmenlerde hastalık olup olmadığı, Anadolu'da nereye çıkarılacağı, vapurda kaç göçmen bulunduğu, doğum ve ölüm olayları ve diğer olaylarla ilgili haberler bulunmaktaydı.²²

Genel olarak bakıldığında ise mübadillerin deniz yoluyla Türkiye'ye nakillerinde büyük zorluklar yaşandığı görülüyordu. Vapurlardaki sıkışıklık dolayısıyla bazı kişiler ambarlarda hayvanlarıyla birlikte yolculuk etmek zorunda kaldı. Herhangi bir havalandırmanın bulunmadığı kapalı ambarlarda ya da tıbbi müdahale imkanının olmadığı son derece kalabalık ortamlarda yolculuk yapmak zorunda olan pek çok kişi, Türkiye'ye hastalanmış olarak ayak bastı. Örneğin Samsun İmdad-ı Sıhhiye Heyeti'nin gönderdiği bir raporda, Haziran ayında gelen muhacirlerden 519'u çocuk olmak üzere 1293 kişinin hasta olduğu, bunlardan 135'inin ayakta tedavi edi-

²⁰ BCA, 272_00_00_12_40_43_15_6.

²¹ BCA, 272_00_00_12_40_43_15_6.

²² Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", *Tarih ve Toplum*, sayı 130, 1994, s. 53

lemeyecek derecede hasta bulunması sebebiyle hastaneye yatırılmış olduğu ve toplam 143 kişinin vefat ettiği bildirilmişti.²³

Göçmenlerin Türkiye'ye nakilleriyle birlikte Mübadelenin ikinci ve çok daha zor kısmı başlıyordu. İhraç iskelelerine gelen göçmenler vapurdan iner inmez gruplar halinde tahaffuzhanelere alınıyorlardı. Burada bilhassa aşı belgesi ve hüviyetleri büyük bir titizlikle kontrol ediliyor, sağlık denetimleri yapılıyor, aşısı olmayanlara aşıları uygulanıyordu. Ardından eşyaları ve kendileri tahaffuzhanede temizleniyor, diğer işlemleri tamamlanarak, dinlenmek üzere misafirhanelere alınıyorlardı. Hasta olanlar ise hastane kısmında tedavi altına alınarak, iyileşinceye kadar burada bekletiliyorlardı. Fakat tüm bu işlemlerin eksiksiz ve düzenli bir şekilde yürütüldüğünü söylemek mümkün değildi. Sağlık kontrolleri büyük titizlik içinde yürütülmeye çalışılsa da organizasyondaki eksiklikler uygulamada birçok sorunun yaşanmasına neden oluyordu. Örneğin bulaşıcı hastalık deyimi ve bunlara yönelik işlemler ilgili yönetmelikte yeterince açık olmadığı için, yetkililer bu konuda kendi insiyatiflerini kullanarak karar veriyor, bu da karışıklık ve izdi-hama sebep oluyordu. Ayrıca misafirhaneler talimatnamesine göre, mübadillerin misafirhanelerde kalma süresi en çok üç gün olarak belirlenmişti. Oysa misafirhanelerde görülen fazla yığılma sebebiyle bazen bu süre ayları bulabiliyordu. Hatta kimi zaman misafirhanelerde yer kalmadığı için göçmenlerin bir kısmının sokaklarda, mezarlıklarda, bahçelerde ve çarşılarda yatıp kalktıkları bile görülebiliyordu.²⁴

Mübadillerin Türkiye'ye gelmeleri ve iskelelerdeki ilk kontrollerden sonra hastalıklara ilişkin ilk veriler de ortaya çıkmaya başlamıştı. Vapurlardaki elverişsiz sağlık koşullarında dolayı mübadillerde başta lekeli humma ve çiçek olmak üzere bazı salgın hastalıklara rastlanıyordu.²⁵ Muhacirler arasında en fazla tahribata yol açan hastalık ise sıtma (Malarya) idi.²⁶ Türkiye'de sıtma endemik olarak zaten mevcuttu ve daha önceki yıllarda sıtma salgınları çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştı. Mübadelenin yapıldığı yıllarda Türkiye'de sıtmanın olmadığı bölge hemen hemen yok gibiydi.

İzmir ve Samsun dışında Denizli ve Sinop'a gönderilen muhacirlerin büyük çoğunluğu da sıtmadan dolayı yaşamını yitirdi. Hastalıkla mücadele etmek için büyük çaba gösterilmesine rağmen, sıtma hastalığı muhacirler arasında hızla yayılmış ve çok sayıda insanın hayatını kaybet-

²³ THAM, no: 39 15 Ağustos 1924, s.407-408.

²⁴ Arı, a.g.e., s. 97.

²⁵ İkdâm, 18 Mayıs 1924.

²⁶ Sıtma Yunanistan'da da büyük tahribatlara yol açmıştı. 1925 yılının ilk dokuz ayında Makedonya'ya yerleştirilmiş 413,804 Rum mübadili arasındaki ortalama ölüm oranı binde 19 olarak gösterilmişti. Trakya'ya yerleştirilen 63,572 kişi arasındaki ölüm oranı ise ortalama binde 20 idi. Birleşmiş Milletler Cemiyeti raporlarına göre mübadillerin ölümüne yol açan sebeplerin başında sıtma hastalığı geliyordu. 1925 yılında sıtma salgınları açısından en kötü dönem Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları olarak kayıtlara geçmiştir. Komisyonun 3 aylık resmi raporunda Makedonya'da 25,733 kişi sıtma hastalığına yakalandığı, bunlardan 100 kişinin hayatını kaybettiği belirtilmiştir. Hastalığın gittikçe yayılması üzerine Birleşmiş Milletler Komisyonu sıtmaya karşı hem koruyucu hem de tedavi edici bir dizi tedbir almış, bataklıkların kurutulması ve sivrisineklerin imhası için etkin çalışmalar yürütmüştür. Ayrıca hastalığın daha fazla yayılmasına engel olabilmek için sıtma görülen tüm yerleşim birimlerine komisyon tarafından sağlık ekipleri ile kinin gönderilmiştir. Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, New York: The MacMillian Company, 1932, s. 683.

mesine yol açmıştır. Muhacirleri sıtmalıl mahallere yerleştirdiği gerekçesi ile muhacirlerin sıtma yüzünden ölmelerinden Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti büyük suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Bu konudaki iddialar Mecliste büyük tartışmalara yol açtığı görülmektedir. Bilhassa Dr. Rıza Nur Vekaletin idari düzenlemeleri iyi yapamadığını, muhacirlerin bataklık arazilere yerleştirilmesi dolayısıyla oralardaki halkın büsbütün sıtmadan kırıldığını iddia etmiştir. Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti'nin ikinci başkanı olan Refet (Canitez) Bey ise yaptığı açıklamada, sıtmanın yalnız muhacirler arasında değil, ülke genelinde büyük tahribata yol açtığını belirterek, Vekaletin 1924 yılının Eylül ayından itibaren geniş çaplı bir sıtma mücadelesine başladığını, hususi bir kadronun dışında çok sayıda doktorun bu işle görevlendirildiğini, ayrıca koruyucu sağlık tedbirleri çerçevesinde 800 kilo kinin satın alınarak sıtma hastalığı görülen mahallere gönderildiğini açıklamıştır.²⁷

1923 yılının Aralık ayında başlayan Ahali Mübadelesi 1924 yılının Ekim ayına kadar büyük ölçüde tamamlanmış ve bu süre zarfında 400 bin civarındaki göçmen Türkiye'ye gelmiştir.²⁸ Türkiye'den Yunanistan'a giden yerli Rumların nüfusu ise 1.200.000 olarak gösterilmektedir. Mübadelenin başında ve mübadele sırasında göçmenlerin sağlık durumları ciddiyetle ele alınmış, büyük çaplı bir salgın hastalık görülmemişse de çok sayıda göçmen çeşitli sebeplere bağlı olarak hayatını kaybetmiştir.

YAŞANAN SORUNLAR

Sorunların başında hastalıklı muhacirlerin tespitine ilişkin yapılması gereken tıbbi muayenelerin ve aşılardan gerektiği gibi yerine getirilmemesi geliyor. Örneğin; Selanik'ten gelerek Çorum, Tokat, Sivas, Konya, Aksaray ve Niğde'ye gönderilen mübadiller arasında tifüs görülmüş ve bazı yerlerde hastalık artış göstermiştir. Bu durum sevk öncesinde ya da sırasında sağlık tedbirlerinin çok sıkı uygulanmadığını düşündürmektedir. 7 Haziran 1924 tarihinde Canik vilayeti Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Müdürü imzasıyla gönderilen bir yazıda Selanik limanından gelecek mübadillerin iskan edilecekleri yere sevkleri sırasında tek tek kontrollerinin yapılması istenmiş, üzerinde bit tespit edilen kişilerin derhal ayrılarak, bitlerinin imhasına girişilmesi ve ciddi bir sağlık kontrolünden geçirilmeleri istenmiştir.²⁹ Bir başka olay Makedonya'dan gelen mübadiller arasında dizanteri hastalığı tespit edilmiş olmasına rağmen aşı uygulanmadığı, bu mübadillerin aşılardan İzmir'e getirildikten sonra yapılmış olduğudur.³⁰ Benzer şekilde Selanik'ten İzmir'e gelen muhacirlerin pek çoğunda sağlık sorunları olduğunun anlaşılması üzerine, muhacirlerin sağlık kontrollerinin yapılması konusunda Selanik sıhhiye heyeti uyarılmıştır.³¹

²⁷ TBMM Zabıt, cilt. I, (30.10.1340).

²⁸ Arı, a.g.e., s. 92.

²⁹ K.A., 639.1.1.

³⁰ K.A., 88/96.

³¹ K.A., 88/244.

Vapurlarda yaşanan sıkışıklık önemli bir sorundu. Bunda hem fazla miktarda mübadilin vapurlara bindirilmesi hem de mübadillerin hayvanlarının ve eşyalarının ambarlara, güverteye, vapurlarda boş bulunan her yere sıkışık bir şekilde alınmasıydı. Bu durum bazen soluk alıp veremeyi zorlaştıracak kadar ciddi bir sıkışıklığa sebep oluyordu. Bir de yolculuk esnasında yağmur yağması var olan izdihamı kapalı mekanlara doğru daha da arttırıyordu. Bu sıkışıklık beraberrinde bazı hastalıkları da getiriyordu.³²

Sevk sırasında ortaya çıkan önemli sorunlardan biri doktorsuz hareket eden vapurlar olduğu anlaşıyor. Aslında vapurların doktorsuz gönderilmemesi hakkında Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti'nin bir talimatnamesi vardı. Fakat örneğin 22 Ocak 1924'te hareket eden Presya (?) vapurunun doktorsuz olduğu tespit edilmiş ve gereken uyarılar yapılmıştır. Doktorsuz hareket eden vapurlarda sağlık kontrolü yapılamadığı için, bu vapurların karantina bölgelerine uğramaları zorunlu hale geliyordu. Bu durum zaten zor koşullar altında yapılan yolculukta yolcuların daha da zorluk çekmelerine neden oluyordu. Bu durumu önlemek için özellikle bindirme limanlarındaki heyetlere, vapurların kesinlikle doktorsuz hareket ettirilmemesi yönünde bir tezkere gönderildi.³³

Drama'ya gelen bazı mübadillerin İmdad-ı sıhhiye heyetine aşı konusunda büyük güçlükler yaşatarak, işlerin yürütülmesinde aksaklıklara sebep oldukları belirtilmişti. Civar köylerden Drama'ya gelen mübadillerden bir kısmı Drama dışındaki istasyonlara giderek buradaki trenlere bindikleri için, heyetin bu kişileri sağlık kontrolünden geçirmesi ve aşılarını yapması mümkün olmuyordu. Heyet bu gibi kişilerin sağlık işlemlerinin mecburen ihraç iskelesinde yapılması gerektiğinin uyarısını yapıyordu.³⁴

Bir başka önemli sorun da mübadil çocukların yetersiz ve kötü beslenme sonucu ölüm oranlarının artmasıdır. Bu artışın nasıl bir oranda olduğunu gösteren resmi bir istatistik yok fakat bu konuyla ilgili Kızılay arşivinde arka arkaya gönderilmiş birkaç yazı mevcut. Bu yazılardan birinde Tuzla'ya iskan edilmiş muhacirin çocukların söz konusu durumlardan dolayı bazılarının hasta oldukları bazılarının ise öldüğü bildirilmiştir. İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaliye Müdürlüğü, Kartal hükümet tabibliğine çocuklar arasında görülen ölümlerin önüne geçilmesi için süratle tedbir alınması, bunun için de tabipliğin Tuzla İstasyonu sıhhiye memurlarıyla işbirliği içinde olmaları gereğini iletmiştir. Kötü ve yetersiz beslenmeden dolayı hasta olan çocuklar için de 300 kutu Nestle süt gönderilmiştir.³⁵

³² K.A., 1296/23.

³³ K.A., 88/106.

³⁴ THAM, no: 29, 15 Kanunusani 1924, s. 143.

³⁵ K.A., 1332/5.

SONUÇ

Türk-Yunan Mübadelesi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin en zorlu sınavlarından biridir. Yunanistan'daki Türk nüfusun Türkiye'ye nakilleri, beslenmeleri, sağlık hizmetleri ve iskan edilmeleri çok ciddi bir organizasyonu ve ekonomik gücü gerektiriyordu. Oysa eldeki imkanlar ve mevcut tablo düşünüldüğünde bu boyutlardaki bir göçün başarıyla gerçekleştirilmesi çok zor görünüyordu. Cumhuriyet kadroları ellerindeki imkanlardan ve geçmiş tecrübelerden yararlanılarak çok kısıtlı bir bütçe ile ahali mübadelesini üç yıllık bir süreçte tamamladılar. Mübadele bittikten sonra konu ile ilgili yapılan değerlendirmeler ve tartışmalar ağırlıklı olarak Cumhuriyet kadrolarının mübadele konusunda başarısız olduğu yönündeydi. Türkiye'ye gelen mübadillerin bir kısmı sağlık koşullarının yetersizliğinden dolayı yaşamını yitirmiş, organizasyon eksikliğinden dolayı iskan konusunda problemler çıkmış ve birçok mübadil mağdur durumda kalmıştı. Eleştirilerin doğruluk payı olmakla beraber, dönemin koşulları dikkate alındığında mübadelenin Türkiye açısından ne kadar zor olduğu ortaya çıkar. Mübadelede sağlık hizmetleri konusunda yapılan organizasyonlar ve düzenlemeler azımsanmayacak düzeydedir. Eldeki kısıtlı sağlık personeline, hastane, dispanser gibi sağlık kuruluşlarının yetersizliğine ve ilaç yokluğuna rağmen, mübadelenin en başından itibaren binlerce göçmenin sağlık kontrolleri titizlikle yapılmış, aşıları tamamlanmış ve tedavileri sağlanmıştır. Mübadele boyunca herhangi bir hastalığın salgına dönüşmemesi, bulaşıcı hastalıklara karşı alınan tedbirlerin başarılı olduğunun açık göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Arı, Kemal, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul: Tarih Vakfı yurt Yayınları, 2003.
- Çanlı, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II", *Tarih ve Toplum*, sayı 130, 1994
- Çapa, Mesut, "Mübadelede Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Rolü" *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı : 10, Yıl : 2001.
- "Lozan'da Öngörülen Türk-Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları", *Atatürk Yolu Dergisi*, c.I, s.2, 1988.
- İkdam, 18 Mayıs 1924.
- Ladas, Stephen P., *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, New York : The MacMillan Company, 1932.
- Öksüz Hikmet ve İsmail Köse, ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un Rapor ve Savaş Günlüklerinde Ermeni Meselesi (1919-1927), Trabzon: KTÜ Yayınları, 2015.
- Rodogno, Davide, "The American Red Cross And The International Committee of The Red Cross/Humanitarian Politics And Policies in Asia Minor And Greece (1922-1923)", *First World War Studies*, 2014, Vol. 5, No. 1.
- TBMM Zabıt, cilt.II, s. 58 (27.10.1340).

- TBMM Zabıt, cilt. I,(30.10.1340).
- **Hilal-i Ahmer Mecmuası (THAM)**
- THAM, no:28 15 Kanunuevvel 1923, s. 95.
- THAM, no: 29, 15 Kanunusani 1924, s. 143.
- THAM, no:27 15 Teşrinisani 1923, s. 65-66
- THAM, no: 39 15 Ağustos 1924, s.407-408.
- **Kızılay Arşivi (K.A.)**
- K.A., 1332/36.
- K.A., 1296/265.
- K.A, 1336/21.
- K.A., 639/141.
- K.A., 639.1.1.
- K.A., 88/96.
- K.A., 88/244.
- K.A., 1296/23.
- K.A., 88/106.
- K.A., 1332/5.
- **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**
- BCA, 272_00_00_12_40_43_15_4.
- BCA, 272_00_00_12_40_43_15_6.

THE GREEK-TURKISH POPULATION EXCHANGE AND THE CENTRE FOR ASIA MINOR STUDIES

Paschalis M. Kitromilides¹

THE CONVENTION OF 30 JANUARY, 1923

On the 30th of January 1923, after prolonged negotiations that had begun on December 1, 1922, Greek and Turkish diplomatic plenipotentiaries signed a convention at Lausanne providing for the “compulsory exchange of Turkish nationals of the Greek Orthodox religion established in Turkish territory, and of Greek nationals of the Moslem religion established in Greek territory” (Article 1). Forced population movements had been a quite common phenomenon in human history, usually as a result of war, invasion and enemy raids upon settled territories. In the history of Asia Minor, in particular, massive population movements, either under duress in war-time or as a result of colonization, relocation or socio-economic change had been a standard feature for millennia. What was novel about the Lausanne Convention was the provision for compulsory exchange, without any form of prior consultation of the populations involved. This was unusual in that it wrote into an international document and thus enshrined in international law a practice which the law of war and peace, since its inception in the seventeenth century, had striven to bring under control and, if possible, eliminate: to prevent the dislocation of civilian populations and to protect, to the extent possible, non-combatants from the consequences of war. By adopting a document which stood in such glaring contrast to the course of international law, the signatories of the Lausanne Convention interpreted at the level of diplomacy a profound determination to remove the most serious cause of conflict between the two nations. That is probably why the Convention on the exchange of populations was agreed upon relatively early on, while the overall settlement of Greek-Turkish disputes at Lausanne turned out to be a protracted process, that was not concluded until July 24, 1923.

The Lausanne Convention on the exchange of populations between Greece and Turkey introduced the novelty of the compulsory nature of the exchange, but as an approach to the settlement of disputes in Southeastern Europe, the convention had certain precedents during the previous decade. In 1913, after the Second Balkan War, Turkey and Bulgaria attempted a partial exchange of populations along their border in Thrace, while in 1919 Greece and Bulgaria had signed at Neuilly a convention on reciprocal emigration, which provided for the voluntary exchange of their respective minorities. In 1914 a limited and voluntary exchange

¹ Centre for Asia Minor Studies, Director.

of rural populations between Greece and Turkey was proposed by the Turkish Government through its minister in Athens and accepted by Eleftherios Venizelos, the Prime Minister of Greece. The eruption of the First World War, however, prevented the implementation of the exchange. Thus the Lausanne Convention of 30 January 1923 represents the first instance of a compulsory exchange of population sanctioned by international law in modern history.

On account of the delay in the ratification of the overall settlement, the January 30 Convention, which provided for the exchange to begin on May 1, 1923, could not come into effect until the following autumn. The first act of the drama was played out in the week of October 15-21 when the 8,000 Moslem inhabitants of the island of Lesbos were moved to Ayvalik in Asia Minor in exchange for 8000 Greeks from Samsun on the Black Sea coast of Turkey. The exchange continued under international supervision over the next several months until well into 1925, when the last Orthodox communities from Eastern Cappadocia, deep in the interior of Asia Minor, were deported from their villages. This of course was the last, and relatively most orderly, act of the drama of forced migration brought about by a decade of war, which started with the First Balkan War in October 1912, continued with the First World War, the Greek landing and campaign in Asia Minor in 1919-1922, and the Turkish counter-offensive and final victory in 1921-1922. The wars created an enormous dislocation of people and caused a staggering refugee problem that was estimated by independent contemporary observers to have involved up to three million people.

The Lausanne Convention provided that all people, Christians and Moslems, who had become refugees since October 18, 1912, when the First Balkan War was declared, and were originally inhabitants of regions whose populations were subject to the exchange, were considered as exchangeables (Article 3). Only two groups were excluded from the exchange: the Greek inhabitants of Constantinople who were permanently established (*établis*) in the prefecture of the City of Constantinople (including the Asiatic shore of the Bosphorus and the Princes Islands in the Sea of Marmara) prior to October 30, 1918 and the Moslem inhabitants of Western Thrace (Article 2). To these two populations, which were excluded from the exchange, the subsequently signed Treaty of Lausanne added the population of the two Greek-inhabited and Greek-speaking islands Imbros (Imbroz) and Tenedos (Bozcaada), which were returned to Turkish sovereignty under a special regime of self-administration (Article 14 of the Treaty of Lausanne).

The net result of the exchange was to produce, essentially for the first time in history, an almost entirely Moslem and to a considerable degree, though not entirely, ethnically homogeneous Asia Minor and Eastern Thrace as the Turkish national homeland. To appreciate the degree of the social and ethnological change brought about by the application of the Lausanne Convention of January 30, 1923 it is necessary to briefly survey the ethnological background in Asia Minor and Eastern Thrace prior to 1923.

THE ETHNOLOGICAL BACKGROUND IN ASIA MINOR AND EASTERN THRACE

The ethnically Turkish territories of Eastern Thrace and Asia Minor which make up the republican nation-state of modern Turkey are a twentieth-century phenomenon, the product of the application of the Lausanne Convention of January 30, 1923. This fact alone makes the exchange of populations of the 1920s a major milestone in the history of Turkish society. Before the 1920s the ethnological, demographic and social picture was very different. The population of Asia Minor and Eastern Thrace was made up of a complex mixture of races, ethnic groups and religious communities. This demographic picture mirrored quite accurately the imperial history of these regions, which for two millennia had formed the heartlands of great multi-ethnic empires.

Eastern Thrace, outside the great imperial city of Constantinople, had up to 1922 a Christian majority in its population. Coastal regions along the Dardanelles, the Sea of Marmara and the Black Sea up to about the city of Burgas (Pyrgos) in modern Bulgaria were primarily inhabited by Greek-speaking Christian Orthodox communities. The territory of the interior of Eastern Thrace was inhabited by compact rural Orthodox communities, mostly Greek-speaking but also Bulgarian-speaking toward the North and the Northwest. Greek and Bulgarian speakers made up two thirds of the population of the region. Moslem Turks and smaller communities of Jews and Armenians were concentrated in the larger cities, especially Adrianople (Edirne). Literary evidence of the late nineteenth century shows a remarkable pattern of interaction between Christians and Moslems in the Thracian countryside, which was not disturbed until the Balkan Wars, when the region was temporarily occupied by Bulgaria.

The demographic and ethnological picture was even more complex in the vast geographical space of Asia Minor, where remarkable variation existed not only along and across ethnic demarcation lines but also within the religiously defined ethnic communities themselves. Greek settlement in Asia Minor prior to 1922 was composed of three geographically based ethnographic entities, clearly distinguishable from each other on the basis of sociological, cultural and linguistic characteristics. The first ethnographic unit was made up of the compact Greek settlements in Western and North Western Asia Minor, along the coast of the Sea of Marmara and the Aegean, extending inland along the riverine valleys of the region. The Centre for Asia Minor Studies has managed to identify 401 Christian Orthodox settlements in this area prior to 1922. The Greek population of Western Asia Minor was for the most part the product of migrations from the Aegean islands and continental Greece since the eighteenth century.

A second ethnographic unit of the Greek Orthodox population of Asia Minor was composed of the communities of the interior, which formed Christian islands in the midst of the Moslem population masses in the regions enclosed by the great rivers to the east of the valleys of the Hermus and the Meander, to the south of the Kizilirmak and the Sakarya, to the west of the region of the sources of the Tigris and the Euphrates. The 168 Orthodox communities of Cen-

tral and Southern Asia Minor, in contrast to those in the West, constituted a meagre numerical presence, which represented a lingering survival of the Medieval Byzantine Christian population of the region. Continuity with the Byzantine past was reflected especially in the peculiar, highly idiomatic dialects of Greek spoken in thirty two out of eighty one Orthodox villages in Cappadocia, in the township of Silli outside Konya and in the townships of Makri (Fethiye) and Livisi (Kayakoy) on the Lycian coast. The rest of the Christian Orthodox population of Central and Southern Anatolia spoke Turkish, except for Arabic- and Syriac-speaking Orthodox and Monophysite Christians in the Southeast. The Centre for Asia Minor Studies studied in great detail these villages of the interior and recorded their Greek idioms.

Finally a third area of Greek settlement in Asia Minor that formed a distinct ethnographic unit was that of the Pontic coastal and highland regions. In this area along the Black sea coast and deep into its hinterland, extending to the Southeast toward the sources of the Tigris and the Euphrates, an exceptional Greek Orthodox society had survived as the direct descendant of the Medieval Pontic Empire of the Grand Komneni of Trebizond, the last Byzantine state to fall to the Ottomans in 1461. Defined by its highly peculiar form of speech, which under different political circumstances might have naturally evolved into a separate Neo-Greek language parallel to common Modern Greek, this was a rural, tightly knit and inward-looking society, which had preserved intact many extraordinary features of an ancient culture. Pontic Greeks formed the denser and geographically the most extensive component of the Greek Orthodox presence in Asia Minor, dispersed in more than 1500 communes (27 in Paphlagonia, 1454 in Pontos proper, 4 in the region of the sources of the Tigris and the Euphrates), townships and cities such as Trebizond, Samsun, Sinope, Amasya, Gümüşhane etc. The research of Centre for Asia Minor Studies on the Pontic regions produced the three imposing volumes of *Exodus* of the Pontos, which present testimonies and contextual information concerning 910 settlements.

The Orthodox communities lived side by side with the Moslem Turkish majority, other Christian communities, especially Franco-Levantines in the coastal cities, Armenians in the major cities and in the rural areas of the East, and smaller Christian communities belonging to ancient Near Eastern Churches like the Syro-Chaldeans, Nestorians and Jacobites in the deeper interior and the Southeast of Anatolia. Jews of course were to be found everywhere in urban settlements and Moslem groups distinguished by their language such as Lazes, Kurds and Arabs completed the ethnological mosaic of Asia Minor at the dawn of the twentieth century. The Moslem population of Anatolia was made up of Sunnis, who formed the majority, and a sizeable Alevi community. This religious division of the Moslem population cut across linguistic groups and was spread throughout the peninsula, without a distinct regional basis. These different groups, religions, languages and communities, colourful human collectivities of infinite variety and rich cultural expression had been accommodated by the institutions of the imperial state and had managed to survive imperial repression and their own conflicts, working out forms of coexistence in daily life, constantly redefining but also preserving the essentials of identity.

Such was the ethnological and cultural background that had met the test of centuries and was to be obliterated within three or four decades by nationalism, war and modern power politics. The logic of this new configuration of historical forces was encompassed in a skeletal form in the Convention on the population exchange.

RELOCATIONS

“Relocation” and “resettlement” sound quite mild and neutral terms when they are used to describe the massive upheaval brought into the lives of individual families and communities by the process of uprooting and deportation involved in the exchange of populations. The population groups that survived the actual movement in space that led them into permanent exile sought to create a new homeland amidst novel, strange and often inimical environments. In Greece, in particular, the influx of the refugee population in the wake of a humiliating military disaster, brought enormous strain upon state and society and provoked, on many occasions, open hostility on the part of local populations. The refugees were initially housed in public buildings, schools, theatres, military barracks and camps. New spaces were opened up for resettlement around Athens, Thessaloniki and other major cities, whereas refugees from rural areas in Asia Minor were settled in rural areas mostly in Northern Greece. In these projects Greece received considerable help from the League of Nations and under the guidance of an international Refugee Settlement Commission, after the initial shock and desperation, managed effectively to absorb and integrate the refugee population.

A guiding principle generally followed in resettling the refugee population in Greece involved the preservation of communal groups as much as possible. Thus whole villages or urban population groups were resettled collectively in new localities, usually renamed after the original place of provenance. In their new localities the communities attempted to recreate their traditions by rebuilding their churches, which were rededicated to their original patron saints. Very often, especially refugee groups from the interior of Asia Minor deposited in these new churches icons and holy relics that they had carried with them. The resettlement of integral communities made possible the preservation of either Turkish or regional dialects like Pontic as the language of refugee groups for at least one generation. Thus Turkish-speaking Karamanli groups were settled in Northern Greece in the region of Serres and also in scattered villages in Thessaly. Pontic speakers were established in Western Macedonia, where, on Mount Vermion, they eventually also recreated their Medieval imperial shrine, Sumela Monastery. Also Pontic groups were settled in the Eastern suburbs of Athens and in Thessaloniki (e.g. Stavroupolis and Kalamaria). Thus a whole culture, with its distinctive music, dances and other forms of symbolic expression, was transplanted from Asia Minor to Greece and, in a curious way, at a time when the two nations appeared to be cutting the ethnic bridges between them, an important component of Asia Minor society and culture was being incorporated at all levels of collective experience into the formation of twentieth-century Greece.

The appraisal of the long-term significance of the exchange of populations brings up some broader issues that might be considered in conclusion. The conventional view in both Turkey and Greece holds that the exchange of populations by contributing to the ethnic homogeneity of the two countries constituted a final, but critical, stage in the production of viable national societies in Greece and Turkey. In other words the exchange is considered as the final act that completed nation-building in the two countries. This view has been probably stronger in Turkey than in Greece. It was certainly integral to the philosophy of Kemalist nationalism and provided the major motivation behind Turkey's adamant position on this issue at Lausanne. In Greece, in turn, the achievement of one of the most homogenous societies in Europe following the departure of the majority of Moslems from the country and the influx of Greeks from Asia Minor, has provided consolation for the great historical and emotional loss associated with the exchange.

From the perspective of the early twenty-first century, however, the events of the exchange more than ninety years ago may appear in a different, less glowing light. The exchange may be seen as a form of 'ethnic cleansing', masquerading behind the respectability of international law and sanctioned by the blessing of the League of Nations and the great powers of civilised Europe who were present and parties to the Lausanne negotiations. Of course the issue here is not a question of names and semantics. The exchange of populations was both a stage in nation-building and a policy of ethnic cleansing, which involved an enormous human cost. It is neither morally edifying nor intellectually honest to downplay this aspect of the problem. Nevertheless, if this dimension of the exchange strictly speaking belongs to the past, another dimension was to form part of the future of the affected societies. By reducing ethnic pluralism through such radical means, the exchange prevented the modern national societies that emerged from it from learning the skills and internalizing the values necessary for the practice of toleration, mutual respect of social groups and recognition of otherness.

Let me conclude by just reminding you all that the Centre for Asia Minor Studies has managed to preserve in its oral history archive and other collections a record of pluralism and of the ways of living with it. This is an invaluable heritage and awaits all of you, especially researchers of the younger generation to come and explore it. I look forward to welcoming all of you in Athens and at the Centre.

SELECTED BIBLIOGRAPHY

- F. D. Apostolopoulos (editor), *Η Έξοδος [= Exodus]*, vol. I: *Μαρτυρίες από τις επαρχίες των δυτικών παραλίων της Μικρασίας [= Testimonies from the provinces of western coast of Asia Minor]*, Foreword G. Tenekides, Introduction F. D. Apostolopoulos, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 1980.
- Bruce Clark, *Twice a Stranger: The Mass Expulsions that Forged Modern Greece and Turkey*, London 2006.
- Roderick H. Davison, "Middle East Nationalism: Lausanne Thirty Years after", *Middle East Journal*, Vol. 7, No. 3 (summer 1953), pp. 326- 344.
- C. B. Eddy, *Greece and the Greek refugees*, London 1931.
- Mehmet Ali, Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi: Kayıp bir kuşağın hikâyesi*, Istanbul 2002.
- Renée Hirschon (editor), *Crossing the Aegean: An Appraisal of the 1923 compulsory Population Exchange between Greece and Turkey*, New York 2004.
- Marjorie Housepian-Dopkin, *Smyrna 1922: The destruction of a city*, Kent 1988.
- Gülten Kazgan, "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXX, 1-4 (1970-1971), pp. 311-331.
- Th. Kiosseoglou, *L'échange forcé des minorités d'après le Traité de Lausanne*, Nancy 1926.
- Paschalis M. Kitromilides – Alexis Alexandris, "Ethnic survival, nationalism and forced migration: The historical demography of the Greek community of Asia Minor at the close of the Ottoman era", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 5 (1984-85), pp. 9-44.
- Paschalis M. Kitromilides & Giannis Mourellos (editors), *Η Έξοδος [= Exodus]*, vol. II: *Μαρτυρίες από τις επαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας [= Testimonies from the provinces of Central and Southern Asia Minor]*, Introduction Paschalis M. Kitromilides, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 1982.
- Paschalis M. Kitromilides, «Modernization as an Ideological Dilemma in Southeastern Europe: from National Revival to Liberal Reconstruction», *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, Vol. XXX (1992), pp. 183-189.
- Paschalis M. Kitromilides, «Byzantine twilight or belated Enlightenment in Asia Minor», *Byzantine Asia Minor* (6th–12th cent.), Athens: Institute for Byzantine Research – The Speros Basil Vryonis Center for the Study of Hellenism, 1998, pp. 433-446.
- Paschalis M. Kitromilides (editor), *Η Έξοδος [= Exodus]*, vol. III: *Μαρτυρίες από τις επαρχίες του Μεσόγειου Πόντου [= Testimonies from the provinces of Midland Pontus]*, Foreword Paschalis M. Kitromilides, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 2013.
- Paschalis M. Kitromilides (editor), *Η Έξοδος [= Exodus]*, vol. IV: *Μαρτυρίες από τον Ανατολικό Παράλιο Πόντο [= Testimonies from the East Coastal Pontus]*, Foreword Paschalis M. Kitromilides, Introduction Odysseus Lampsides, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 2015.
- Paschalis M. Kitromilides (editor), *Η Έξοδος [= Exodus]*, vol. V: *Μαρτυρίες από τον Δυτικό Παράλιο Πόντο και την Παφλαγονία [= Testimonies from the West Coastal Pontus and Paphlagonia]*, Foreword Paschalis M. Kitromilides, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 2016.
- Elizabeth Kontogeorgi, *Population exchange in Greek Macedonia: The rural settlement of refugees 1922-1930*, Oxford 2006.
- Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, New York 1932.

- Melpo Merlier, *Présentation du Centre d'Etudes d'Asie Mineure. Recherches d'Ethnographie. Communication déposée au Bureau du 22e Congrès des Orientalistes à Istanbul (1951)*, Deuxième édition avec le soin de Pascal M. Kitromilidès, Athènes, Centre d'Etudes d'Asie Mineure, 2011.
 - D. Mitrany, *The Effect of the War in South-east Europe*, New Haven 1936.
 - Müfide Pekin, *Yeniden Kurulan Yaşamlar. 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Istanbul 2005.
 - Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact upon Greece*, Paris 1962.
 - John A. Petropulos, "The Compulsory Exchange of Populations: Greek-Turkish Peacemaking 1922-1930", *Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (1976), pp. 135-160.
 - Harry J. Psomiades, *The Eastern Question: The Last Phase: A Study in Greek-Turkish Diplomacy*, Thessaloniki 1968.
 - S. Seferiadès, «L'échange des populations», *Académie Internationale de la Haye. Recueil des Cours*, vol. 24 (1928), pp. 307-440.
 - Andreas Tietze, "Ethnicity and Change in Ottoman Intellectual History", *Turcica* 23 (1991), pp. 385-395.
 - Onur Yildirim, *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*, New York & London 2006.
- Ahmet Yorulmaz, *Savaşın Çocukları*, Istanbul 1997.

19. YÜZYILDA İZMİR'DE YAHUDİ GÖÇMENLER VE GÖÇMEN İSKANI İÇİN BULUNAN ÇÖZÜMLER: DİASPORA'YA ÖZGÜ YAPILAR

Siren Bora *

GİRİŞ

Yunanca diaspeyro(διασπειρω=saçmak) fiilinden türeyen diaspora (διασπορα), ilk kez Septuagint'te¹ kullanıldı²: *"RAB seni düşmanlarının önünde kırdıracak; onlara karşı bir yoldan çıkacaksın ve onların önünde yedi yoldan kaçacaksın; ve dünyanın bütün ülkelerinde serseri olacaksın"*³. Aslında Yunanca kökenli diaspora sözcüğünün, İbranice'deki tam karşılığı, pezura'ydı(פזורה: dağılma, saçılma). Pezura, Yeremiya 50:17'de kullanılmıştı: *"İsrail dağılmış koyundur....."*⁴. Ancak pezura sözcüğü, dağılma, saçılma, korku uyandırma, bulunduğu ülkede sürekli kalamama korkusu ve sürgün anlamlarını, bir arada ifade etmiyordu. Bu yüzden Yahudi sözel geleneğinde, Yahudi diaspora'sının karşılığı olarak galut(גלות=sürgün) sözcüğünün kullanılması yeğlendi. Çünkü galut, yukarıda saydığımız sıfatların tümünü anlam olarak ifade eden bir sözcüktü⁵. Öte yandan Babil Sürgünü'nden sonra, dünyanın dört köşesine dağılan Yahudileri ifade etmek için tfutsot (תפוצות=diaspora) sözcüğü de kullanılmaya başlanacaktı⁶.

Dünyada mevcut topluluklar arasında, göç ve sürgün olgusuyla ilk karşı karşıya kalan topluluk, Yahudi Ulusu'ydu. Dolayısıyla, diaspora sözcüğü doğal olarak ilk kez Yahudiler için kullanıldı. Öte yandan, göç ve sürgün zorunluluğuyla, *kısmen* M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren yüz yüze gelen⁷

*Dr, Yerel Araştırmacı, e-mail: spo629510@gmail.com.

¹ Septuagint, genellikle LXX, başka bir deyişle yetmiş olarak yazılır. Yahudi Kutsal Kitabı'nın Yunanca'ya yapılmış en eski tercümesidir. Tüm Kutsal Kitap'ın çevirisi M.Ö. 100'de tamamlandı. Septuagint tanımı, önce Tora'nın (Musa'nın 5 Kitabı'nın) çevirisi, sonra Yahudiliğe ait Kutsal Kitapların tümü (Eski Ahit) için kullanıldı. Besalel 2002, 59-591.

² Rozen 2008, 43.

³ *Kitabı Mukaddes* Tesniye 28:25, 1988, 205. Kitabı Mukaddes'in Eski Ahit bölümünde yer alan ayetler, genellikle İbranice Tora'da yer alan ayetlerin anlam olarak tam karşılığını ifade etmemektedir. Yukarıda verdiğimiz ayet, TORA, Devarim 28:25-26'da şu şekilde yer almıştır: *"Tanrı senin düşmanlarının önünde bozguna uğramanı sağlayacak. Ona karşı tek koldan ilerleyeceksin, ama onun önünden yedi koldan kaçacaksın. Yeyüzünün tüm devletleri için, dehşet verici bir örnek haline geleceksin"*. Görüldüğü gibi Kitabı Mukaddes'te ayetin en önemli bölümü olan son bölümünün çevirisi yetersizdir. İbranice ayette(pasuk'ta); *"Vehayit Lezaava lekol mamlahot haaretz"* ile işaret edilen, *"başına gelen felaketleri duyanlar dehşete düşüp titreyecekler ve aman onların başına gelen bizim başımıza gelmesin diyecekler"* dir. TORA, Devarim 28:25-26 2009, 628-629. Ayrıca konuya ilişkin bkz. Rozen 2008, 43-44.

⁴ *Kitabı Mukaddes* Yeremiya 50:17, 775.

⁵ Rozen 2008, 44.

⁶ Bora 2018, 261. Diaspora'nın, genellikle İsrail'deki ifadesi, Tfutsot'tur. İsrail'de Tel Aviv Üniversitesi yerleşkesinde yer alan Diaspora Müzesi'nin İbranice adı da, Beit HaTfutsot olarak geçmektedir.

⁷ Kral Süleyman'ın ölümünden sonra kurulan iki krallıktan biri olan İsrail Krallığı, Asurlular tarafından M.Ö 722'de fethedildi. Asur Kralı II. Sargon 27.290 İsrailliyi sürdü. Onlar, ilk Yahudi Diasporasıydılar ve Orta Doğu coğrafyasına dağıldılar. Süleyman'ın ölümünden sonra kurulan diğer krallık Yehuda, Babilliler tarafından M.Ö. 582'de Süleyman Tapınağı ile birlikte tamamen yıkılıp yok edildi. Bu kez sürgün edilen Yahudiler dünyaya dağılacaklardı. Lawrence, 2008, 78-79, 86-89. Gürkan 2012, 28-33.

ve tam yirmi sekiz yüzyıl boyunca sürgünde olan bu ulus, sürgünde yaşamak ve göç etmek konusunda son derece deneyimliydi⁸.

Yahudi Diaspora'sının sürüldüğü coğrafyalarda yüz yüze geldiği ilk sorun, vatansızlığıydı⁹. Yerleştiği ya da yerleşmek zorunda bırakıldığı ülkelerde, bazen yasal engeller bazan hoşgörü bazan de zulüm ile karşı karşıya kaldı. *Kimi zaman geçici, kimi zaman kalıcı* olmak koşuluyla kabul edilen varlığının güvenilirliğini, pek çok kez kanıtlamak gereksinimi duydu. Gün geldi zorunlulukların baskısı altında, gün geldi bilerek isteyerek; yaşadığı çevrenin kültürüne özgü unsurları zaman içerisinde yavaş yavaş bünyesine katıp özümsemi. Böylece Diasporanın yaşadığı hemen her ülkede, o çevrenin kültürü ile harmanlanmış Yahudi toplulukları oluştu. Yeni oluşumlar, Yahudi din alimlerini yeni bir endişeye doğru yöneltti: *Ortak Yahudi kimliğinin kaybedilmesi tehlikesi*. Böylece, aile ve nesep ilişkisini öne çıkarmakla başlayıp yüzyıllarca süren yapılanma çalışmalarıyla devam edecek olan bir dizi önlemler silsilesine başvuruldu¹⁰: Yahudi sosyal kurumlarının kurulması, dilin korunması, dini değerlerin korunması, sosyal normlar, vatan anlatıları ve Diaspora Yahudi cemaatlerinin yaşadıkları kentlerdeki diğer gruplarla asgari temas bazında izole edilmesi gibi. Ana hedef, *Yahudi halkının dini ve etnik topluluk olarak devamını sağlamaktı*. Bu hedef doğrultusunda Yahudi cemaatlerinin yaşadığı her kentte sinagoglar, okullar, mezarlıklar, sosyal kurumlar, ritüel arınma havuzları (mikveler), kaşer gıda satan dükkanlar, kasaplar ve göçmenler için, özellikle de yoksul Yahudi göçmenler için yahudihaneler, kortejolar inşa edildi ya da var olan yapılar genişletildi¹¹.

⁸ Kral III. Antiochus, Lydia'da ve Phrygia'da ayaklanma çıktığı zaman krallığın güvenilir unsuru sayılan Yahudi aileleri(yaklaşık olarak 2000 Yahudi aileyi) ayaklanma bölgesine gönderdi. Tarih, İ.Ö. 212-205/4'tü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Trebilco 1991, 5. Hem güvenilir hem de özellikle deneyimli oldukları için, III. Antiochus tarafından sürgündeyken sürgün edilmişlerdi. Antiochus, büyük bir olasılıkla yeni bir coğrafyaya alışmakta zorluk çekmeyeceklerini düşünmüş olmalıdır.

⁹ Sürgündeki Yahudi Diasporasının ayrıcalığı, kolektif hafızaya ve kolektif bilince sahip olmasıydı. Vatan yoktu ama Mesih ve dönüş inancı vardı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Safran 2005, 36-60.

¹⁰ Dini yapılanma Babil Sürgünü sırasında başladı. Sürgün sonrası II. Mabet Döneminde de devam etti. Kudüs'e dönen Yahudilerin lideri olan Ezra, Tora'nın Yahudi geleneğindeki mevcut şeklini almasını sağladı onu Yahudi toplumuna tekrar kazandırdı. Bu dönemde Tora'nın emir ve kurallarının uygulanması ile ilgili zıt fikirler Yahudilik bünyesinde gruplaşmalara neden oldu (Ferisiler, Sadukiler ve Esseniler). Sözlü Tora'nın gerisinde yer alan ikincil manasını ortaya koyma iddiasıyla Yorum Geleneği'ni başlatan Yahudi Din Mahkemesi, Sanhedrin, dönemin ürünüydü. Gerek Kudüs'te ve çevresinde ve gerek Babil'de kurulan din akademilerinde Tora'yı yorumlamak suretiyle Yahudi sözlü geleneğinin Talmud olarak şekillenmesini sağlayan aynı zamanda bugünkü şekliyle sinagoglarda icra edilen düzenli ibadet geleneğini başlatan din alimi sınıfı; önce Kudüs sonra da Babil Talmudu'nu oluşturdular. Orta Doğu coğrafyasının büyük bir bölümü, bütün bu gelişmeler esnasında Grek, Mısır merkezli Ptolemy Krallığı, Suriye merkezli Seleukos Krallığı ve en son olarak ta Roma hakimiyeti altına girdi. II. Mabet'de Roma hakimiyeti sırasında yıkılacaktı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürkan 2012, 14-15, 33-35.

¹¹ Bora 2018, 262. Kortejo denilince akla hep İzmir kenti gelir. Öte yandan, Yahudiliğe ve Yahudi tarihine özgü bu yapıların benzerlerine Tire, Manisa, Turgutlu (Kasaba), Selanik, İstanbul kentlerinin ve Girit adasının mimari tarihinde de rastlamak olasıdır. Orada adları Yahudihane ya da Aile Ev'i'dir.

Diasporanın yaşadığı pek çok ülkede, mevcut iktidarın idaresi altında olan topluluklara yönelik tutumu ve onlardan talep ettiği yaptırımlar, kentlerin topografik yapısına yansımaktaydı. Aca-ba Osmanlı Devleti'nin, tabiiyetindeki topluluklara yönelik tutumunun ve onlardan taleplerinin kentlerdeki yerleşim düzeni üzerindeki yansımaları neydi?

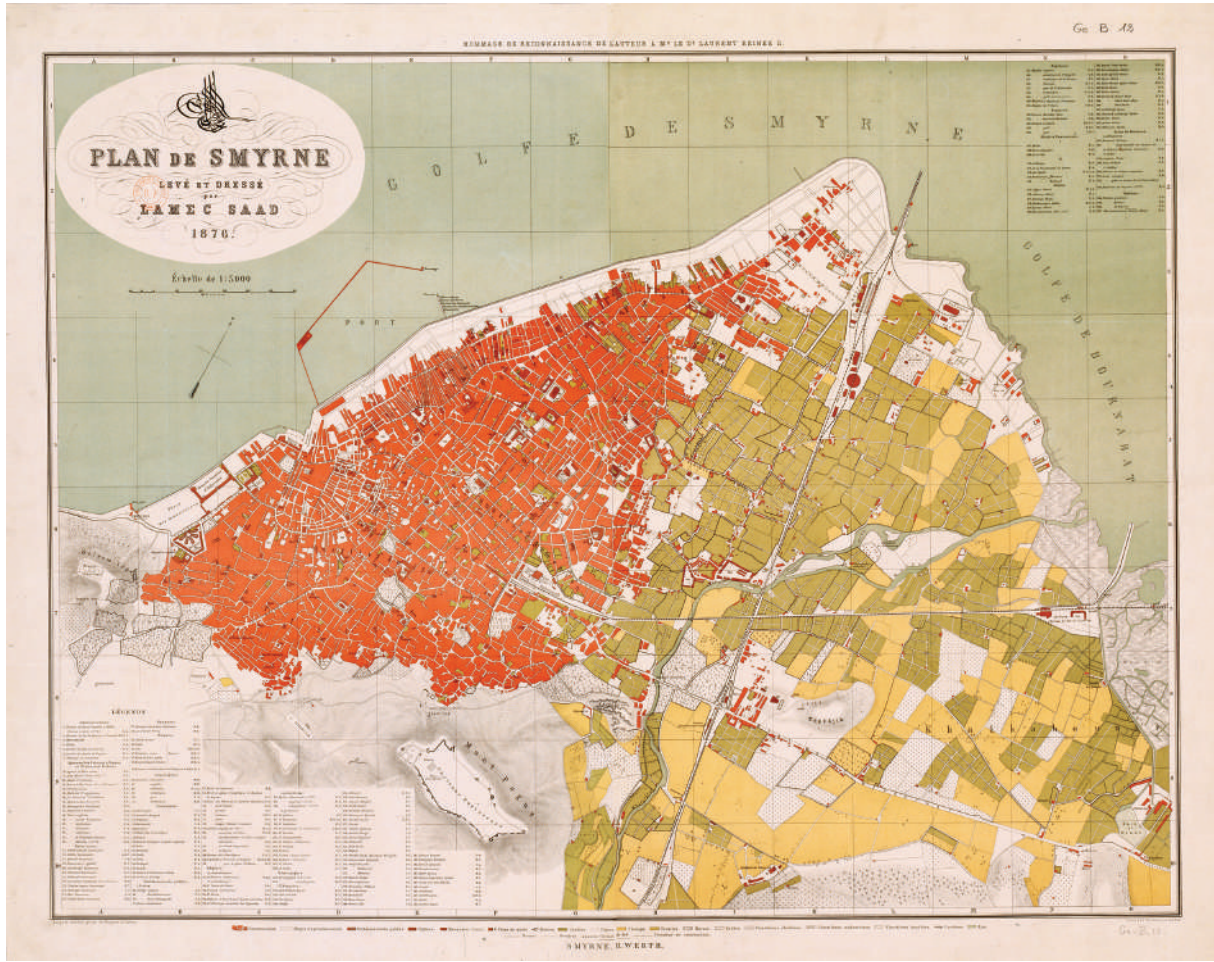
Tüm Osmanlı kentleri, sınırları içerisinde yaşayan toplulukların dini ve etnik kimliklerine göre şekillenmiş olan mahallelere ayrılmıştı. Bunun nedeni, Osmanlı yönetiminin güvenlikle ilgili denetim kolaylığını sağlayabilmek amacı ile, dinsel cemaatlerin fiziksel çevresine sınırlama getirmesiydi. Böylece, kendilerine özel alanlarda yerleşip orada kalmaları sağlanmıştı. Ancak bu ayırım gettovari bir ayırım değildi. Dolayısıyla mahalleler, yüksek duvarlarla çerçevelenip, sınırlandırılmamıştı. Hatta kimi mahallelerde, Müslüman Türk ve Yahudi evlerinin yan yana inşa edilmiş olduğu göze çarpıyordu. Bu olgunun pek çok örneğine İzmir kentinde rastlamak olasıydı.

İZMİR YAHUDİ MAHALLESİ

İzmir, 16. yüzyılın son çeyreğinde beş yerleşim alanına ayrıldı. Bu beş alan, çağdaş anlamda yerel yönetimlerle ilgili en küçük yönetim birimini değil; sadece birbiri ile dayanışma içinde olan bireylerden oluşan dinsel cemaatlerin ayrı ayrı ve kendilerine ait ibadethaneleri çevresinde oluşturdukları yerleşim alanlarını ifade ediyordu. Nitekim, kentte mahalle teşkilatı oluşturuluncaya kadar, seçilecek mahalle adlarında genellikle ibadethaneler esas alınacaktı. Söz konusu dönemle ilgili olarak elde bulunan seyahatnameler ve dönemsel çalışmalarda tanımlamalarda yer alan, Frenk mahallesi, Çarşı, 1. Kordon, Müslüman, Rum, Yahudi ve Ermeni mahalleleri gibi nitelendirmeler; idari birim olarak mahalleyi değil, ticaretin canlı olduğu merkezleri ya da dinsel cemaatlerin yoğunlaştığı alanları işaret etmekteydi¹². İzmir'in 17. ile 18. yüzyıllar arasındaki demografik yapısı ve topografik haritası, tarihçiler ve gezginler tarafından şöyle betimleniyor: Avrupa uluslarının konsoloslukları ve Levantenler kentin batısında deniz ile Ermeni Mahallesi arasında kalan lüks ve gelişmiş Frenk Mahallesi'nde; Rumlar bugünkü Basmene Garı'ndan denize dik olarak çizilecek bir doğrunun kuzeyinde; Türkler güneyde, Kadifekale etekleri ve Eşrefpaşa'ya kadar uzanan alanda; Yahudiler ise, Türk Mahallesi ile Ermeni Mahallesi arasında kalan alanda yaşıyordu. Betimlemede dikkati çeken başlıca ayrıntı şuydu: Hemen hemen bütün Osmanlı kentlerinde olduğu gibi İzmir'de, bir tarafta Yahudi ve Müslüman Türk mahalleleri, öte tarafta Frenk ve Rum mahalleleri yan yanaydı¹³.

¹² Serçe 1999, 155. Osmanlı kentlerinde mahalle yönetiminin işleyişi, II. Mahmut dönemine kadar pek fazla değişim göstermeden sürdü. Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilatı'nın oluşturulması ile ilgili yapılan çalışmaların geçirdiği evreler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Serçe 1999, 155-170. İlk olarak İstanbul'da İslam mahalleleri kuruldu. 1833 yılından itibaren Kastamonu'dan başlayarak Anadolu'daki yerleşim merkezlerinde yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Ancak bu uygulama özellikle gayri müslimlerin muhalefeti ile karşılaştı. İzmir Muhtarlık Teşkilatı, 7 Eylül 1887 tarihinde, kurulabildi. Kaya 2011, 15.

¹³ Scherzer 1880, 61. Ayrıca İzmir'deki Yahudi mahalleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bora 2015 a, 34-40. Bora 2018, 267-268.

1-Lamec Saad'a ait 1876 tarihli İzmir kent Haritası. Haritada, dinsel toplulukların yaşadığı mahalleler ayrıca tek tek verilmiştir. Kaynak: APİKAM

18. yüzyılın ikinci yarısında, İzmir İç Limanı'nın doldurulması¹⁴, Anafartalar Caddesi'nin Başdurak'tan Hisar Camisi'ne kadar ana yol haline gelmesi ve iş merkezlerinin kuzeye doğru kaymasından etkilenen Yahudi mahallelerinin bir bölümü güneye; bir bölümü ise, doğuya doğru sarktı¹⁵. 19. yüzyılın ilk yarısında, İzmir nüfusu hızlı bir artış süreci içerisine girdi. 1840'larda başlayan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir ivme kazanan nüfus artışı ile birlikte, var olan kent içi yerleşim alanları önce sıklaştı, sonra da genişlemeye başladı. Yahudi mahallelerinin bulunduğu alan, İkiçeşmelik Caddesi'nin (bugünkü adıyla Gazi Osman Paşa Bulvarı) Anafartalar Caddesi ile kesiştiği yerden itibaren (Mezarlıkbaşı); bir yandan Agora, Tilkilik ve Basmane yönüne, öte yandan da Havra Sokağı ile Kestelli Caddesi arasında kalan yerleşim alanına kadar uzandı. İkiçeşmelik Caddesi'nin her iki yanında yer alan Yahudi mahallelerinin tümüne, *Juderia*¹⁶ adı verildi.

¹⁴ Kadifekale (Pagos Dağı) eteklerinden gelen çamurun (alüvyon'un) uzun bir zaman süreci içerisinde iç limanı doldurması ve bu nedenden ötürü limanın kuruması muhtemeldir. Bora, 2015, 36. Rauf Beyru ise, limanın oluş şekli ile ilgili şüpheleri olduğunu dile getiriyor: Limanın insan eliyle mi doldurulduğu; doğal yollarla mı dolduğu belli değil. Bkz. Beyru 1992, 42.

¹⁵ Kıray 1972, 31-32. Bora 2018, 267-269.

¹⁶ İkiçeşmelik Yahudi mahalleleri için kullanılan Juderia tanımlaması, Karataş imara açıldıktan ve Karataş, Karantina, Göztepe yerleşim hattı üzerinde yeni bir Yahudi kolonisi kurulduktan sonra, Birinci Juderia'ya dönüşecekti. Karataş ve çevresinde oluşan Yahudi mahallesi ise, İkinci Juderia olarak anılmaya başlanacaktı.

Karataş, 1865 yılında imara açıldı ve yapılaşma başladı. Yahudilerin Karataş'a tam olarak hangi tarihte ve hangi nedenden dolayı yerleşmeye başladıkları kesin olarak bilinmiyor. Ancak Karataş 281 sokak'ta, Roş HaHar Sinagogu'nun yaklaşık olarak 1891 tarihinde inşa edilmesi¹⁷, Yahudilerin 1891 tarihinden önce Karataş'a, Karantina'ya ve Göztepe'ye yerleşme olasılığını düşündürüyor¹⁸. İç göç, muhtemelen 1885 ile 1891 yılları arasında başladı. Zamanla hızlandı¹⁹. Yahudilerin Karataş ve çevresine yerleşim tarihinin başlangıcına ilişkin öngörümüz önemlidir. Çünkü İzmir Yahudilerinin yıllardır yaşamakta oldukları İkiçeşmelik'ten ayrılarak Karataş'a göç etmeleri üzerinde, Doğu Avrupalı ve Rusyalı Yahudi göçmen olgusunun *özendirici* etkisi mevcuttur. Doğu Avrupa'dan ve Rusya'dan gelen göçmenler, hem İzmir'in mimari yapısında büyük değişikliklere yol açtılar. Hem de kent içerisindeki Yahudi demografik hareketliliğini tetiklediler. Birinci Juderia'da yaşayan varlıklı Yahudi aileler, yavaş yavaş İkiçeşmelik'ten ayrılarak Karataş'ta, Karantina'da ve Göztepe'de inşa edilen müstakil evlere yerleştiler.

Öte yandan Doğu Avrupa'dan ve Rusya'dan kente gelen göçmenlerin sayısı o kadar fazlaydı ki, Birinci Juderia'nın fiziki büyüme potansiyeli, İzmir Yahudi topluluğunun demografik büyüme hızına yetişemedi hatta yetersiz kaldı. Ermeni Mahallesi, Müslüman Türk Mahallesi ve deniz arasında sıkışıp kalmış olan Yahudi Mahallesi, sınırlarını genişletme olanağına sahip değildi. Gelen göçmenler için mevcut yahudihaneler genişletildi. Böylece belirli yerlerde, bina kütleleri yoğunlaştı, boyutları giderek büyüdü. Şekilsizce genişleyen yapılardan dolayı Birinci Juderia'nın fiziki görünümü de şekilsizleşti. Esasen Yahudi mahallesinin bu ağır nüfus yükünü taşıması da olanaksızdı. Bu kez Karantina'da ve Karataş'ta göçmenler için yeni konutlar inşa edilmeye başlanacaktı.

İZMİR'E YÖNELİK YAHUDİ GÖÇLERİ

Yahudiler, 16. ve 17. yüzyıllar içerisinde, çeşitli nedenlerle, yakın yerleşim yerleri olan Tire'den ve Manisa'dan, sonra Batı Anadolu'nun diğer yerleşim yerleri olan Aydın, Akhisar, Urla, Nazilli ve Bergama'dan yavaş yavaş İzmir'e gelip yerleştiler. Kent, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Sabetay Tsevi Olayı nedeni ile dünyanın dört bir yanından gelen büyük bir Yahudi göçüne maruz kaldı. 16. ve 17. yüzyıllarda, Selanik'ten, 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında

¹⁷ 1895 tarihli *Indicateur Français*'de Roş HaHar Sinagogu'nun varlığından söz edilmektedir. O halde sinagog 1895 tarihinden önce inşa edilmiş olmalıdır. Bkz. Bora 2015 a, 61. *Indicateur Français* 1895, 69.

¹⁸ Bora 2015 a, 60-62.

¹⁹ 1885 yılında İzmir'de Muhtarlık Teşkilatını kurmak amacı ile yeniden düzenlenen İzmir Mahalleleri listesi adlı belgede kayıtlı olan Yahudilere ait toplam mahalle sayısı 7'dir (Efrati, Çavez, Hahambaşı, Bene İsrail, Yeni, Hurşidiye ve Sonsino). Bu mahallerdeki sokak sayısı, 37'dir. Söz konusu 7 mahalle ve 37 sokakta bulunan Yahudi hanelerinin toplam sayısı ise, 412'dir. Karataş ile birlikte Karantina ve Göztepe'nin adları, Yahudi mahalleleri için hazırlanmış olan çizelgede yazılı değildir. Bu mahalleler, toplam 18 adet olarak verilen Rum mahalleleri arasında kayıtlıdır. Bkz. Serçe 1999, 15. Osmanlı kentlerinde sinagogların inşası, resmi makamlardan yazılı izin koşuluna bağlıdır. İnşa izninin ilk şartı ise, sinagog yapılacak bölgede daimi ikamet eden bir cemaatin varlığıdır. Üstelik bu cemaat üyelerinin sayısı, sinagog inşasına izin gerekçesi olacak yüksek düzeye ulaşmış olmalıdır. Bora 2015 a, 62.

İstanbul, Ankara, Balkanlar, Orta Avrupa²⁰ İtalyan kentleri ve Akdeniz adalarından gelenler (Sakız, Girit, Korfu ve Rodos), Filistinli Yahudiler (özellikle Tsafet'ten gelen yoksul Yahudiler)²¹, 18. yüzyılda önemli bir Portekiz göçmen grubu ve 19. yüzyılda gelen Girit, Teselya, Doğu Avrupa ve Rusya göçmeni Yahudiler, 19. yüzyılın sonlarında hep birlikte İzmir Yahudi Cemaati'ni oluşturdular.

Girit'ten ve Teselya'dan gelen Yahudi göçmenlere ilişkin elimizde yeterli bilgi mevcut değil. Alliance belgeleri sayesinde, 1897 ve 1898 yıllarında Girit'ten; 1898 yılında ise Rusya'dan , Girit'ten ve Teselya'dan İzmir'e Yahudi göçmenlerin geldiğini biliyoruz. 1856 tarihli büyük Girit Depremi ve 1897 Girit Olayları sonucu, Girit'i terk eden Yahudilerin bir bölümü İzmir'e göç ettiler. Girit kökenli Yahudi göçmenlere ilişkin ilk bilgi, 1897 yılına ait²²:

"Kış aylarının diğer olayları; Birinci olarak Girit Yahudilerinin göçü. Onlar, adada meydana gelen Türk karşıtı ayaklanmanın ardından geldiler. Bir arada seyahat etmişler. Ben onları Alliance'ın himayesi altına almaya mecbur oldum. Elimde bulunan paradan 8000 frankı onlar için kullandım...". 8 Haziran 1898'de ise, yine *"...Rus ve Giritli göçmenlerimiz var. Biz sadece doğrudan doğruya bize gelerek yardım isteyen Teselya'dan gelen göçmenlerimizin gereksinmelerini karşıladık"*²³.

Teselya ve Girit göçmenlerinin İzmir'de sürekli kalmayı seçip seçmedikleri, eğer kente yerleştilerse hangi mahallelere yerleştikleri ve eğer kentten ayrıldılarsa nereye gittikleri hakkında bilgiye sahip değiliz. Sadece öngöründe bulunabiliyoruz: Bornova Yahudi Mezarlığı'nda yaptığımız incelemeler sırasında Grekçe kökenli soyadlara sahip kişilere ait mezar taşları saptadık. Kalomiti(ya da Kalomiri) ailesinin(Rahel Kalomiti ölümü:1918 ve Sara Kalomiti ölümü: 1920), Teselya, Selanik, Larissa ya da Girit'ten gelerek Bornova'ya yerleşmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Ölüm tarihleri 1918 ve 1920 olduğuna göre, bu tarihlerden önce Bornova'ya gelmiş olmalıdırlar. Öte yandan annelerinin adı Kalomira olan Levi ailesinden iki kişinin mezarı, mezarlıkta yer almaktadır. Bunlardan biri, 1880 yılında vefat eden Moşe Levi, diğeri ise 1908 yılında vefat eden Hayim Levi'dir. Kalomiti ya da Kalomira, Grekçe kökenli sözcüklerdir. Bu yüzden söz konusu ailelerin ya da kişilerin köklerini, Grekçe konuşulan coğrafyalarda aramak gerekir²⁴.

Doğu Avrupa'dan, Orta Avrupa'dan ve özellikle Rusya'dan İzmir'e göç eden Yahudiler hakkında daha ayrıntılı bilgiye sahibiz. Bu yüzden onlara ilişkin ayrıca bir değerlendirme yapmayı uygun bulduk.

²⁰ Söz gelimi 1745 yılında 70.000 Prag Yahudisi yaşadıkları kentten sınır dışı edildi. <http://www.friends-org/partners/beyond-the-pale/english/17.html>. Ulaşım tarihi: 10/06/2016.

²¹ Barnay 1987, 96.

²² Benbassa /Rodrigue 1998, 117. Bora 2017, 132.

²³ Benbassa/Rodrigue 1998, 152. Bora 2017, 132. Mektubun devam eden bölümünde, Gabriel Arié, Yahudi göçmenlerin, ayrıldıkları yerlerde kendilerine yönelik Rum tutumuna ilişkin anlattıklarını sıralamış: Büyük bir sevinçle Türk ordusunun gelişini karşılamaları ve Yunan topraklarını fethedenin davasını benimsemeleri. Türk ordusunun işgali süresince, gereksinme duydukları temel gıda maddelerinin Yahudiler tarafından temin edilmesi. Yunan giyim eşyaları ve silahlarının saklandığı depoların yağmasına katılıp elde ettikleri çalıntı malların ticaretini yapmaları. Ayrıntılı bilgi için bkz. Benbassa/Rodrigue 1998, 153. Bora 2107, 132.

²⁴ Bora 2015 b, 55.

RUSYA'DAN YAHUDİ GÖÇLERİ

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Rusya, Almanya ve Romanya'da meydana gelen Yahudi aleyhtarı gelişmeler, yüzyıllardan beri bu ülkelerde yaşayan Yahudileri yerlerinden ederek göçe zorladı. Olaylar zinciri, 1764 yılında başladı. Bu tarihten bir süre sonra Polonya bölündü ve topraklarının bir kısmı Rusya tarafından ilhak edildi. İlhak arifesinde, Polonya-Lituanya arasındaki bölgede büyük bir Yahudi nüfusu barınmaktaydı. Polonya topraklarının ilhak edilmesinden sonra, ayırıcı ve kısıtlayıcı bir muameleye maruz bırakılan Yahudiler onlar için kısmen özgürlük sağlayacak olan Polonya-Lituanya arasındaki *Pale yerleşim bölgesine* hapsedildiler(1791)²⁵. I Nicholas döneminde, baskılara maruz kaldılar. 1827'de 25 yıllık askerlik mecburiyeti getirilirken; 1843'de, yüzyıllar boyunca yaşadıkları Kiev'le ilişkileri kesildi. Pale'deki zorlu koşullara rağmen, bölgedeki Yahudi kültürel yaşam gelişirken; bugün İbranice ve Yidiş edebiyatının kurucuları olarak kabul edilen pek çok yazar burada yetişti. 1863 yılında Polonya'da çıkan ayaklanmanın bastırılmasından sonra, Rusya sınırları içerisinde yaşayan Yahudiler dahil, azınlıkların tümünün özgürlükleri sınırlandırıldı²⁶. 1791 ile 1881 yılları arasında, kısmen özgür bir yaşam sürdürebilen Rusya Yahudilerinin yaşam tarzı, II. Aleksandr'ın öldürülmesinden sonra başlayan pogrom (katliam) ve saldırılarla sona erdi²⁷. Tahta geçen III. Aleksandr'ın Rus Ortodoks milleti yaratma politikası, Rusya Yahudilerini, ya Ruslaşma ya da yaşadıkları topraklardan göç etme ikilemi ile karşı karşıya bıraktı. 1882 yılının Mayıs ayında, Çar hükümetinin yayınladığı *Yahudiler hakkında Muvakkat Nizam* ise, Rusya'daki Yahudiler için bir dönüm noktası oluşturdu²⁸. II. Aleksandr'ın öldürülmesinden sadece iki hafta sonra, saldırı, şiddet ve pogromlara maruz bırakıldıkları bir ortamda yaşamak zorunda kalan Yahudiler, söz konusu genelge aracılığı ile sivil pek çok haktan da mahrum bırakılınca²⁹; ülkelerinden göç etmeye başladılar. 1882 yılında, Almanya'da, Yahudi aleyhtarı uluslararası bir kongre toplandı. Kongrenin ardından, antisemit bir parti olan Hristiyan Sosyalist Partisi, Alman parlamentosuna girdi ve kısa bir süre içerisinde ülkede, Yahudilere yönelik olarak kan iftirası olayları başladı. Aynı dönemde, Romanya'da yaşayan Yahudiler de baskı altındaydı. Sivil haklardan yoksun bırakılan Romanyalı

²⁵ The History of the Jews in Russia 1995. <http://www.friends-partners.org/partners/beyond-the-pale>. Ulaşım tarihi: 10/06/2016.

²⁶ Beyond the Pale - The Jews of Lithuania and Poland. <http://www.friends-partners.org/>. Ulaşım tarihi: 10/06/2016.

²⁷ 1791 yılında, Rusya'nın Polonya'dan ilhak ettiği topraklar üzerinde, Rusya Yahudilerine ikamet etme hakkı tanınmıştı. "Pale yerleşim bölgesi" adı ile bilinen bu bölgede Yahudiler, adeta getto'da gibi bir arada, kısmen özgür, yaşamlarını sürdürebiliyorlardı. Özgürlükleri kısmi idi; çünkü onlar için özel çıkarılan yasalar aracılığı ile, Rus toplumundaki Yahudi olan ve olmayan ayırımı pekiştirilmekteydi. 1825 yılında çıkarılan bir yasa ile, 12 yaşından başlamak üzere tüm Yahudi gençlerine, Rus ordusunda askerlik yükümlülüğü getirildi. 1855 yılından itibaren ise, sadece Rusça eğitim veren liselerde eğitim gören Yahudilerin haklarının genişletilmesi; Rus Yahudilerini, asimilasyon tehlikesi ile karşı karşıya bıraktı.

²⁸ Şeber 2012, 41-42. Rusya Yahudilerinin emlak tasarrufunda bulunmasına ve bazı vilayetlerde ikametlerine kısıtlamalar getiren bu genelge aynı zamanda, Moskova'dan sistematik olarak sürülmeleri de öngörüordu.

²⁹ The Evening Star gazetesi, genelge ile getirilen kısıtlamalar hakkında şu açıklamayı yapıyor: "Bu genelge geniş Yahudi nüfusunun yaşadığı yüzlerce köy ve kasabayı içermektedir. Buna göre Yahudiler, toprak satın alamayacak, madenlerde hisse sahibi olamayacak ve çalışamayacak, asker olmaları, tıp, hukuk okumaları, iyi bir meslek edinmeleri engellenecek, hükümette görev alamayacak ve yaşam alanları, on altı bölge ile sınırlandırılacaktır". Aktaran Şeber 2012, 42.

Yahudilerin, toprak edinmeleri, ticaret yapmaları ve kendi mesleklerini icra etmeleri yasaklandı. Böylece Romanyalı Yahudiler de ülkelerini terk etme kararını aldılar³⁰. Göç hazırlığına başlayan 256.000 Romanyalı Yahudi'ye ek olarak, hızlı nüfus artışı sonucunda yaklaşık olarak 5 milyona ulaşmış olan Rusya Yahudilerinin büyük bir kısmının yaşadıkları ülkeden ayrılması, 19. yüzyıl dünyasında pek tabi ki, kalıcı izler bırakacaktı. Çok büyük sayılara ulaşan söz konusu göçmen gruplarının hem terk ettikleri bölgelerde hem de sığındıkları ülkelerde yol açacakları sosyal, ekonomik ve kültürel değişimin en az sayıları kadar büyük olması kaçınılmazdı. 1881 ile 1891 yılları arasında, 500.000 olan Doğu Avrupalı Yahudi göçmen sayısı, 1914 yılına kadar 2.700.000'i geçecekti³¹. Almanya, Romanya, Polonya ve Rusya kökenli göçmenlerin sığınmayı yeğlediği ülkeler, başta İngiltere olmak üzere Amerika, Arjantin, Kanada ve Osmanlı Devleti'ydi.

Anadolu, Doğu Avrupa ve Rusya kökenli Yahudilere bir cennet olarak tanıtılmış ve buraya yerleşmeleri konusunda özendirilmişlerdi. Ancak gelenler, Osmanlı yönetimi'nin yerleşime ilişkin uyguladığı kısıtlamalarla yüz yüze geldiler: Ülkeye gelen göçmenlerin Kudüs ve çevresi ile İstanbul'a girişleri sınırlandırıldı. Hatta yasaklandı. Ayrıca, göçmenlerin yerleşim yerlerine ilişkin talepleri dikkate alınmadı. Uygun görülen bölgelere Doğu Avrupa ve Rusya'dan gelen Yahudi göçmenlerin yerleşmesine izin verildi. Yer seçiminde ise, Yahudi cemaatlerinin yoğun olarak yaşadığı Selanik, Bursa, Aydın ve İzmir kentleri yeğlendi.

İZMİR'E VE ÇEVRESİNE YERLEŞTİRİLEN RUSYA GÖÇMENİ YAHUDİLER

Rusya'dan İzmir'e ve çevresindeki illere göç eden Yahudilere ilişkin Archives Historique de l'Alliance Israelite Universelle'de, Central Archives for the History of the Jewish People'da ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ulaşabildiğimiz belgelerin başlangıç tarihi, 1887'dir. Ancak, 1827 yılından itibaren Rusya'da, 1863 yılından itibaren Polonya'da yaşayan Yahudilerin yaşamına getirilen kısıtlamalar, 19. yüzyılın ortalarında Rusya ve Polonya Yahudilerinin bir bölümünün, yavaş yavaş yaşadıkları ülkeyi terk etme kararı almalarına yol açtığı bilinmektedir. Polonya'dan ve Rusya'dan ayrılanların bir bölümü, İzmir'e geldiler. Ya kalıcı oldular, ya da kısa bir süre kalıp farklı bölgelere ve ülkelere göç ettiler. Kuruluş tarihi oldukça eski olan İzmir Yahudi Cemaati'ne ait *Hahnasat Orehim* (Konukseverlik) Kurumu, 1860'lı yıllarda Aşkenaz³² göçmenler için yeniden düzenlendi. Büyük bir misafirhane oluşturuldu. Böylece Osmanlı Yahudi topluluğunda mevcut, Sefarad³³ Aşkenaz ayrımı ortadan kaldırılmaya çalışıldı³⁴. Hahnasat Orehim'in çalışma alanının ve sınırlarının genişletildiği tarihi baz alalım. O halde bu yenileme kararı, Aşkenaz göçmenlerin 1860'lı yıllarda İzmir'deki mevcudiyetini işaret ediyor olabilir. Öte yandan bu kurum, 1856 tarihli büyük Girit Depremi sırasında Girit'i terk eden ve muhtemelen bir kısmı İzmir'e gelen Yahudilere de hizmet vermiş olmalıdır.

³⁰ Şeber 2012, 48.

³¹ Şeber 2012, 41. Bora 2018, 273-276.

³² Aşkenaz (ya da Eşkenaz) Orta Avrupa, Doğu Avrupa ve Rusya kökenli Yahudilere verilen addır.

³³ Sefarad, İber Yarımadası kökenli Yahudilere verilen addır.

³⁴ Ekşatayn 1999, 162. Bora 2016 a, 106.

Arşiv belgelerinden ve kaynak kitaplardan edindiğimiz bilgileri derledik. Doğu Avrupa ve Rusya göçmenlerinin Batı Anadolu'ya özellikle de İzmir'e geliş tarihlerini veren kısa bir liste hazırladık. Bu listeyi aşağıda veriyoruz:

1-1887 yılında Akkerman'dan Dobruca'ya geçip, oradan da Osmanlı Devleti'ne iltica eden 400 Romanyalı Yahudi ailenin İzmir'e ve Aydın'a iskan edilmesine karar verildi³⁵.

2- 1887 yılında, Almanya ve Dobruca'dan gelen ve ziraat yapan göçmen Yahudilere, Osmanlı yetkilileri tarafından talepleri doğrultusunda, *"tohumluk ve yemeklik zahire"* yardımı yapıldı³⁶.

3-1887 ve 1888 yıllarında gelen Rusya göçmeni 17 aile, Aydın yakınlarında Şirince ve İncirlioğlu arasındaki Germencik köyüne yerleştirildiler. Ziraat yapmaya başladılar.

4-1892 yılında, Aleksandr vapuru ile Rusya'dan gelen 45 Yahudi göçmen, İzmir ve Selanik'e yerleştirildi³⁷.

5-1892 yılında, Karantina süreleri bittikten sonra İstanbul'a gelen Sezaroviç adlı Rus gemisindeki Yahudilerin İzmir'e iskanına karar verildi³⁸.

6-1892 yılında, Sivastopol'den geldikten sonra Kavak Karantina İstasyonu'ndaki karantina sürelerini dolduran Olek adlı Rus gemisindeki Yahudilerin, Posta vapuruna aktararak İzmir'e ve Selanik'e gönderilip orada iskan edilmelerine karar verildi³⁹.

7-1892 yılında, İstanbul'a gelen Rus vapurundaki Yahudi göçmenlerden Gürcü Kumpanyası ile gelenler, İzmir'e iskan edildiler⁴⁰.

8-1892 yılında, Sinop'taki Karantina İstasyonu'nda karantina sürelerini dolduran Rusya göçmeni Yahudilerin İzmir'e iskanlarına karar verildi⁴¹.

9-1893 yılında, Çikopof adlı Rus vapuru ile gelen Rus ve Osmanlı vatandaşı göçmenlerin İzmir'e iskanına karar verildi⁴².

10-1894 yılında, Rusya'dan gelecek 200 kişiden oluşan Yahudi göçmen grubunun 100'ünün İzmir'e yerleştirilmesine karar verildi⁴³.

11-1894 yılında Rusya'dan 150 göçmen aile geldi⁴⁴.

12-1898 yılında Rusya'dan İzmir'e gelen ve Alliance'tan yardım talebinde bulunan Yahudi göçmenler mevcuttu⁴⁵.

³⁵ BOA, DH. MKT. 1465/71 (7/Ra/1305). BOA, DH. MKT. 1595/120 (17/C/1306). DH. MKT. 1603/88 (10/R/1306).

³⁶ BOA, DH. MKT. 1471/24 (7/R/1305/23 Kasım 1887). Bora 2015 c, 201.

³⁷ BOA, BEO 43/3211 (09/M/1310). DH. MKT. 1982/84 (10/M/1310).

³⁸ BOA, DH. MKT. 1980/111 (7/M/1310).

³⁹ BOA, BEO 44/3276 (13/M/1310). DH. MKT. 1983/4 (11/M/1310).

⁴⁰ BOA, DH. MKT. 1985/23 (16/M/1310).

⁴¹ BOA, DH. MKT. 2000/62 (19/S/1310).

⁴² BOA, İrade-i Hususiye vesika no 87 (15/S/1311).

⁴³ BOA, MV. 81/51 (16/Ra/1312). BEO 478/35834 (19/Ra/1312).

⁴⁴ AAİU, TURQUIE II C 8-14, 11 Ocak 1894 tarihli mektup.

⁴⁵ Benbassa/Rodrigue 1998, 152. Bora 2017, 132.

İZMİR'DE GÖÇMENLERE YAPILAN YARDIMLAR

İzmir'e gelen Rusya, Romanya ve Polonya kökenli Yahudi göçmenlere yardım amacıyla çalışan kurumları saptadık. Bu kurumlardan ikisi Alliance Israélite Universelle (kısaca Alliance)⁴⁶ ve Jewish Colonization Association'dır (kısaca JCA)⁴⁷. Bu iki kurumun İzmir ve çevresindeki etkinliklerini ayrı bir başlık altında vermeyi uygun bulduk. Diğer kurumları ise, saptadığımız etkinlikleriyle birlikte aşağıda sıralıyoruz:

1- Osmanlı Maliye ve Dahiliye Nezaretleri tarafından göçmenlere ayni ve mali yardımlarda bulunuldu⁴⁸. Ayrıca, gıda ve iskan masraflarının karşılanabilmesi için, Dahiliye Vekaleti tarafından Aydın Vilayeti'ne yazı yazılarak onlar aracılığı ile, İzmirli zengin ve yardımsever Yahudilerden yardım talep edildi⁴⁹.

2- İzmir Yahudi Cemaati'nin başlangıçtan beri, İzmir'e gelen tüm göçmenlerin gereksinmelerini (barınma, yiyecek, giysi hatta psikolojik destek) karşılamak amacıyla kurduğu bir yardım kurumu vardı. Bu kurum, Hahnasat Orehim'di (Konukseverlik). Ayrıca kurulduğu günden itibaren misyonu, kente gelen ziyaretçilere ve göçmenlere üç gün bedelsiz yemek dağıtmaktı⁵⁰. Aslında dini vecibelerden birini yerine getiriyordu. Çünkü Yahudilikte, yoksul, dul, öksüz, yetim, köle, yolda kalmış, borçlu ve cemaate dışarıdan gelerek katılanlara yardım etmek, sevap ve dini bir görev olarak kabul edilmekteydi⁵¹.

3- Rusya göçmeni Yahudi ailelerin kadınlarına yardım etmek amacıyla, Alliance Israélite Universelle öğretmenlerinden biri tarafından 1893 yılında *Bayanlar Kurumu* kuruldu⁵². Bu kurum İzmir Yahudi Cemaati ile birlikte dayanışma içerisinde çalıştı.

BATILI ZENGİN YAHUDİLERİN, ALLIANCE'IN VE JCA'NIN RUSYA GÖÇMENİ YAHUDİLERE İLİŞKİN İZMİR VE ÇEVRESİNDEKİ ETKİNLİKLERİ

Alliance'a ait okulların, özellikle meslek okullarının finansörü olan Baron Hirsch, geri kalmış yoksul Doğu Yahudilerine tarım, endüstri, eğitim, göç sorunu, göçebelik, moral takviyesi, kredi ve yardım sağlamak amaçları ile 1891 yılında Jewish Colonization Association'ı kurdu. Hirsch, Doğu Avrupa ve Rusya göçmeni Yahudileri, Arjantin'de kurulacak olan Tarım Kolonilerine yerleştirilmesi fikrini desteklemekteydi⁵³. 1870 yılında ziraat okulları üzerinde çalışma başlatmış

⁴⁶ 1860 yılında Paris'te bir grup Fransız kökenli Yahudi genç tarafından kurulan Alliance Israélite Universelle'in Osmanlı kentlerindeki etkinlikleri 1862 yılından itibaren başladı. Alliance'ın Osmanlı kentlerindeki etkinlikleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Rodrigue, 1985. Nahum, 2000.

⁴⁷ Jewish Colonization Association'ın kurulmasına ilişkin proje, Fransa Hahambaşısı Zadoc Khan'a aittir. Onun tarafından Baron de Hirsch'e teklif edilmiştir. Jewish Colonization Association'ın merkezi Paris'te olup sermayesi 50 milyon franktır. Bkz. Arie 1923, 351-352. Bora 2016 b, 187.

⁴⁸ BOA, DH. MKT. 1471/24. DH. MKT. 14/28. DH. MKT. 1985/16.

⁴⁹ BOA, DH. MKT 1985/117.

⁵⁰ Bora 1985, 61. Galante 1937, 89.

⁵¹ "Kendi ekmeğini aç olanla paylaşmak ve yurtsuz düşkünleri kendi evine getirmek ve çıplağı görünce üstünü örtmek ve kendi etinden olandan kaçınmamak değil mi?". *Kitabı Mukaddes* 1988, "İşaya 58/7", 717.

⁵² Galante 1937, 89.

⁵³ Arie 1923, 351-352.

olan Alliance ve 1891 yılında ziraat kolonileri oluşturmak amacı ile kurulan Jewish Colonization Association işbirliği yapmaya başladı. Bu iki kurumun etkinliklerinin ve eylemlerinin koordinatörlüğü ise, Alliance'ın yönetiminden sorumlu olan Narcisse Leven tarafından üstlenildi⁵⁴. JCA, Alliance ile birlikte Rusya'da çalışmalara başladı. St. Petersburg'da bir merkez komite kuruldu. Kichinev'de(Kişinev'de)⁵⁵ ise, Arjantin'e gidecek olan Rusya Yahudilerini organize edecek yerel bir komite oluşturuldu. 1895 yılına dek, 50'şer aileden oluşan 9 grup, Arjantin'e gönderildi. Arjantin'e gidenlere, 1 koloni bazında 70 keçi, 4 öküz, 2 inek, 5 at, 2 at arabası ve bir ev inşası sözü verilmişti ve hepsi yerine getirildi. Vaadlerin yerine getirildiğini öğrenen Rusya Yahudileri, Arjantin'e gitmek için talepte bulunmaya başladılar. Kichinev Komitesi, Arjantin'e gitmek isteyenlerin adlarını içeren liste hazırlıyor ve bu adları St. Petersburg'daki merkez komiteye ulaştırıyordu. Bu aşamada, Rusya Yahudileri açısından önemli bir sorun ortaya çıktı: JCA'nın ve Alliance'ın kişi başına ya da aile başına saptadığı parayı ödeyebilenler Arjantin'e gönderilebileceklerdi. Ödenmesi gereken miktar, kişi başına 1300 ruble, aile başına ise 2000 ruble'di. Onlar hemen Arjantin'e gidiyor ve oradaki kolonizasyon komitesi tarafından karşılanıyorlardı. Ailelerin pek çoğu 2000 rubleyi ödeyemediler. 1000 ruble vermeyi teklif ettiler. Talepleri reddedildi. Çünkü Kichinev Komitesi, parayı ödeyemeyenlerin maddi yükünü üstlenebilecek olanaklara sahip değildi⁵⁶. Böylece yoksul Rusya Yahudileri, Osmanlı topraklarına göç etmeyi seçtiler. Göçmen olarak ulaştıkları kentlerden biri, hatta başlıcası İzmir'di. Bir kısmı İzmir'de kaldı. Çalışıp para biriktirebilenler, bir süre sonra İzmir'den ayrıldılar ve dünyanın dört bir yanına dağıldılar.

1-Kurulan ziraat kolonileri:

1887 ve 1888 yıllarında Batı Anadolu'ya gelen Rusya göçmeni 17 aile, Aydın yakınlarında Germencik köyüne yerleştirildiler⁵⁷. Kurulan bu yerleşkeye, 1888 yılında Romanya'dan gelen göçmenler de dahil oldular. Bir arada ziraat yapmaya başladılar. Ancak ilk iki yıl süren olumsuz iklim koşulları, şiddetli sıcak ve kuraklık nedeniyle başarı elde edemediler.. Başarılı olamadıkları için, bir kısmı 1890 yılında bulunduğu yeri terk etti⁵⁸. Geride kalan ailelerin bir kısmı bir kısmı, o yıl Osmanlı tebası olma talebinde bulundular⁵⁹. Talepleri kabul edildi mi bilinmez, ama yerleşkeden ayrılmayanlar yılmadılar ve çalışmaya devam ettiler: *"Çok hevesliyidiler. Çok çalışıyorlardı. Kimi ot yoluyor, kimi toprağı ekime hazırlıyordu. Hepsi birbirine kenetlenmiş ve azimle çalışıyorlardı"*⁶⁰.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Benbassa /Rodrigue 1998, 14.

⁵⁵ 1889'da, toplam nüfusu 1.628.867 olan Besarabya'da (Bugünkü Moldova'da)180.918 Yahudi vardı. 1897'de, 1.936.392 kişilik nüfusta Yahudi nüfusu 225.637'ye yükseldi. <https://ipfs.io/ipfs/QmQP99yW82xNKPxXLroxj1rMYMGF6Grwj2o4svsdmGh7S/out/A/Besarabya.html>. Ulaşım tarihi: 08.06.2017.

⁵⁶ AAIU, *TURQUIE II C8-14*, Gabriel Arie'nin 18 Mart 1895 tarihli mektubu, 2.

⁵⁷ CAHJP, *ICA LONDON 2 - 233*, Gabriel Arie'nin 20 Kasım 1896 tarihli mektubu, 1. Rodrigue, 1997, 167. Bora 2016 b, 204.

⁵⁸ Rodrigue, 1997, 167.

⁵⁹ BOA, *DH. MKT. 1470/77 (4/R/1305)*.

⁶⁰ AAIU, *TURQUIE I C 1-7*, Avraam Benveniste'nin 2 Mayıs 1893 tarihli mektubu.

Alliance yetkilileri, Doğu Avrupa ve Rusya göçmeni Yahudilerin zirai etkinliklere ilişkin çalışmalarını yakından izliyor ve onlara maddi, manevi her türlü desteği vermeye gayret ediyorlardı. Bu arada, göçmenlerin zirai etkinliklerdeki başarısızlığının nedenleri sorgulanmakta ve isabetli saptamalar yapılmaktaydı⁶¹:

“Göçmenler hem ziraata ilişkin her hangi bir bilgiye sahip değillerdi. Hem de deneyimsizlerdi. Çoğu, yorucu tarım işçiliğinden ve akabinde genellikle başarısız sonuçlar alınmasından dolayı çabuk yılmaktaydı. Göçmenlere verilen araziler son derece verimsizdi. Arazilerin yer aldığı bölgenin iklimi ise çok soğuktu”.

O halde, hem ziraat kolonilerinde yaşayan *Yahudi ziraatçilere* ziraat eğitimi verebilecek donanıma sahip öğretmenlere; hem de ziraat hakkında bilgili ve bilinçli Yahudi çiftçiler yetiştirecek *ziraat eğitim kurumlarına* acilen gereksinme vardı. Bu yüzden, bir an evvel Anadolu’da ziraat okulları kurulmalıydı. Ziraat okulunun ve ziraat çiftliklerinin kurulacağı yere ilişkin araştırma yapılırken, verimli arazilerin seçimine özen gösterilmeliydi. Ayrıca, arazi seçimi sırasında ılıman iklime sahip bölgeler tercih edilmeliydi. Nitekim, söz konusu kriterler ışığında yapılan titiz değerlendirmeler sonucunda, Alliance Israélite Universelle Ziraat Okulu’nun 1890 yılında Bornova’da kurulmasına karar verildi⁶². 1890 yılında kurulan Bornova Ziraat Çiftlik Okulu’nda, önce BornovalıBornovalı ve İzmirli Yahudi çocuklar eğitilmeye başlandı. Zaten başlangıçta, öğrenci sayısı da sadece beşti ⁶³. Zamanla sayı arttı. Turgutlu ve Manisa kökenli ya da Doğu Avrupa ve Rusya kökenli Yahudi gençler burada ziraat öğrendiler. Oldukça başarılı sonuçlar alındı. O kadar başarılıydı ki; ileride Batı Anadolu’da büyük bir Ziraat Kolonisi kurulmasına esin kaynağı oldu. Konunun ayrıntılarına geçmeden önce, Rusya kökenli göçmen Yahudi ailelerle ilgili gelişmeleri takip edelim:

1895 yılında Aydın civarında ziraat yapmak isteyen 50 göçmen Yahudi aile vardı. Bu ailelerin 7’si Kichinev(Kişinev) kökenliydi. Hepsi, İzmir’de iş bulamadıkları için zirai etkinliğe yönelmişlerdi. Onlara göre o sırada en elverişli meslek dalı ziraattı. Alliance’tan yardım talep ettiler. Bazı soruları vardı⁶⁴ :

“Toprak satın almak istiyoruz. Alliance kolay ödeme koşullarıyla bize kaç lira verir? Arazinin dönümüne kaç liradan satın almamız uygun? Bir koloni oluşturabilmek için kaç dönüm arazi satın almalıyız? 50 aile için kaç dönüm arazi gerekir? Bunun toplam satın alma bedeli 50.000 ruble olabilir

⁶¹ CAHJP, ICA LONDON 2 - 233, Gabriel Arie’nin 20 Kasım 1896 tarihli mektubu, 2. Bora 2015 c, 201-202.

⁶² Bora 2015 c, 204.

⁶³ 1890 ile 1894 yılları arasında Bornova Ziraat Çiftlik Okulu gayri resmi, ruhsatsız ya da farklı bir statüde çalıştı. Çünkü resmi belgelerde, okul 22 Haziran 1310 (5 Temmuz 1894) tarihinde Osmanlı padişahının izni ile kurulmuş görünüyor. CAHJP, ICA LONDON 235, 4 n. 256-283. Vali Kamil Paşa tarafından Vezir-i Azama yazılan mektuba göre; Bornova Ziraat Okulu, 22 Haziran 1310 tarihinde resmen kuruldu. 12 Şubat 1315 (24 Şubat 1900) tarihinde ise, Akhisar’da açılan Or Yehuda Tarım Kolonisi’ne Bornova Ziraat Okulu’nun fermanının *simgesel olarak* 10 dönümlük arazisi ile birlikte transferi için Alliance ve JCA tarafından müracaatta bulunuldu. Mektupta *“transfer edildi”* şeklinde yazılıdır. Öte yandan Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan bir belgeye göre, Bornova Okulu’nun Akhisar Or Yehuda’ya taşınması izni, 4 Rebiülevvel 322 (19 Mayıs 1904) tarihinde verilmişti. BOA, *Kilise Defteri 4 Belge 350/792*, 154. Ayrıca bkz. Bora 2015 c, 208.

⁶⁴ AAU, *TURQUIE II C 8-14*, Gabriel Arie’nin 18 Mart 1895 tarihli mektubu, 3.

mi? Yani aile başına bin ruble düşecek şekilde? Kredi alabileceğimiz banka bulunabilir mi? Paris'teki Merkez Komite'ye eğer 50.000 ruble verirsek ve daha fazla paraya gereksinmemiz olursa Merkez Komite eksikimizi tamamlayabilir mi?"

Ailelerin sözcüsü Mösyö Samuel Merims'ti. Alliance'ın Paris Merkez Komitesi'ne verilmek üzere 50.000 ruble toplamışlardı. Talepleri, Alliance'ın, o parayla onlar için arazi, ziraat aletleri ve büyük baş hayvanlar almasıydı. Acele ediyorlardı. Çünkü Aydın Vilayet yönetimi 50 ailenin bölgeye kabulü konusunda sorun çıkarmaya başlamıştı. Tarih 1895'ti.⁶⁵ 1895 tarihi, muhtemelen bir milat niteliği taşıyor. Söz konusu talep, kanımızca Alliance'ın ve JCA'nın Batı Anadolu'da bir ziraat kolonisi kurma çabalarını ya başlatmış ya da hızlandırmış olmalıdır. Alliance ve JCA'nın bölgede bir ziraat kolonisi kurma kararı, büyük ölçüde, Orta ve Doğu Avrupa'dan, özellikle de Rusya'dan göç eden Yahudilerin acilen ziraat kolonisi kurulmasına ilişkin talepleri doğrultusunda alınmış gibi görünüyor. Bu konuda motive edici güç, söz konusu göçmenler olabilir.

2-1910 yılı. Or Yehuda Ziraat Kolonisi'ne ait çiftlik binasının görünümü. Kaynak AAIU. *Environs de Smyrne. Ferme de la ICA "Or-Yehouda". La bâtiment. Autrelégende sur un autretirage : "Ferme Bournabat"*⁶⁶. — *TURQUIE Smyrne 1910*, 446.

Öte yandan Batı Anadolu, gerçekten de bir ziraat kolonisi kurulabilmesi için uygun şartlara sahipti. Alliance'ın elinde, Bornova Ziraat Okulu için alınan ve Aydın Vilayeti'nde bir ziraat okulunun kurulmasına izin veren Sultan Abdülhamit İradesi mevcuttu. Bornova'daki çiftliğin satın alınacak olan araziye taşınacağı konusunda Maarif Nezareti'ne bir yazı yazılabiliirdi. Böylece yeni okulun açılması için gereken bürokratik işlemlerin kısa sürede sonuçlanması sağlanabiliirdi. İnşaatların yapımı, zirai etkinlik ve üretilen ürünün nakliyesi sırasında elemana gereksinme duyulacaktı. Bölgede yoksul Yahudi aileler vardı. Onlar bu alanlarda çalışabileceği için İzmir ve çevresindeki işsizlik sorunu da çözümlenecekti⁶⁷.

⁶⁵ AAIU, *TURQUIE II C 8-14*, Mösyö Samuel Merims'in 11 Mart 1895 tarihli mektubu.

⁶⁶ Fotoğrafta yer alan çiftlik binası Akhisar Or Yehuda'ya aittir. Fotoğraf altında yer alan Bornova Çiftlik tanımlaması teknik bir tanımlamadır ve ciddi bir yanılgıya neden olmaktadır. Bu tanımlama, aslında sadece Bornova Çiftlik Okulu'nun Or Yehuda'ya taşınan Padişah iradesi ile ilişkilidir.

⁶⁷ CAHJP, *ICA TURKİYA 10*, 27 Ağustos 1897 tarihli mektup. Bora 1993, 392.

Kuvvetli bir doğa olayı sonucu koloninin kapanmasını önleyebilmek adına, harcamaları finanse edecek ve üretim gelirlerini toplamayı garanti altına alacak bir kurumun desteğine gereksinme vardı. JCA'nın Tarım Müdürü M.Noury'nin girişimleriyle, Banque Agricole de Salonique (Selanik Ziraat Bankası), bu sorumluluğu üstlendi⁶⁸.

3-Or Yehuda Ziraat Kolonisi'nden 1910 yılına ait bir görünüm. Kaynak AAIU. Environs de Smyrne. Ferme de la ICA "OrYehouda". La bâtiment. Autrelégende sur un autretirage : "Ferme Bournabat"⁶⁹. — TURQUIE Smyrne1910, 445.

Uzun süren araştırmalardan sonra nihayet 1899 yılında Akhisar'da 34.000 dönümden oluşan büyük arazi satın alındı. Üzerinde, Or Yehuda Ziraat Kolonisi kuruldu⁷⁰.Elimizde, Or Yehuda Ziraat Kolonisi'nde, 1919 yılında Doğu Avrupa ve Rusya kökenli Yahudi ailelerin yaşadığına ve çocuklarının eğitim gördüğüne ilişkin bilgi mevcuttur. Bu aileler, muhtemelen Alliance Merkez Komite'ye 50.000 ruble gönderen ve bir ziraat kolonisi kurulması talebinde bulunan ailelerdir. Or Yehuda'nın kuruluş Or Yehuda'nın kuruluş yıllarından itibaren, araziye yerleştirilmiş olmalıdırlar.

Alliance ve JCA'nın tüm ziraat kolonileri gibi, Or Yehuda'da küçük bir zirai kooperatif işletmesi niteliğini taşıyordu. Kolonideki arazi, aile sayısına göre parçalara bölünüyor, tamamı kollektif bir şekilde temizlendikten sonra, her aile kendi payına düşen araziye sürmeye başlıyordu⁷¹. 29 Haziran 1919 tarihinde Or Yehuda'daki *arazide pay sahibi olan* ailelerin adlarına bir göz atalım⁷²: "Zuckermann ailesi 10 kişi. Goldenberg ailesi 5 kişi. Gomel ailesi 2 kişi. Samiel Scharz ailesi 5 kişi. Soria ailesi 7 kişi. Mosche Davidoff ailesi 11 kişi. Leon Devohna ailesi 6 kişi. Ab-

⁶⁸ CAHJP, ICA TÜRKİYA 10, "Consideration Generales". Bora 1993, 392.

⁶⁹ Fotoğraf Akhisar Or Yehuda'ya aittir. Fotoğraf altında yer alan Bornova Çiftlik tanımlaması teknik bir tanımlamadır ve ciddi bir yanılgıya neden olmaktadır. Bu tanımlama, aslında sadece Bornova Çiftlik Okulu'nun Or Yehuda'ya taşınan Padişah iradesi ile ilişkilidir.

⁷⁰ CAHJP, ICA TÜRKİYA 20, 14 Nisan 1899 tarihli mektup. CAHJP, ICA TÜRKİYA 72, 26 Nisan 1926 tarihli mektup. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. Bora 1993, 393.

⁷¹ İsrail'de tarım denilince, akla iki kavram gelir. Bunlardan biri Kibutzlar, diğeri ise Moşavlardır. İsrail'in kırsal bölgelerde kurduğu özel mülkiyete dayalı kooperatif tarım çiftliklerine Moşav adı verilirken; tamamen komün sistemin yaşandığı özel mülkiyetin bulunmadığı çiftliklere Kibutz adı verilmektedir. Moşav sahipleri geçimlerini tamamen tarıma dayalı olarak sağlarken; Kibutzlarda tarımın dışında yüksek katma değer sağlayan endüstriyel üretimlere de rastlanmaktadır. <https://israilblogu.com/2014/01/21/israilin-colu-yeserten-modern-tarim-ciftlikleri/>. Ulaşım tarihi: 09.06.2017.

⁷² CAHJP, ICA TÜRKİYA 30, 29 Haziran 1919 tarihli rapor. Bora 1993, 399.

raham ailesi 4 kişi. Jaco Abramovitch ailesi 6 kişi. Schaya Devohna ailesi 6 kişi. Yaco Abacoum ailesi 5 kişi. Pinhas Scharz ailesi 6 kişi”.

Zuckermann, Goldenberg, Scharz, Davidoff, Devohna, Abramovitch ve Scharz soyadları, Aşkenaz kökenli Yahudilere ait soyadlarıdır. Listede işçi aileleri başlığı altında çalışanların adları da verilmiştir. Yahudi işçi ailelerinin bir kısmı Aşkenaz kökenliken, büyük bir kısmı bölgede yaşayan Sefarad kökenli yoksul ailelerdir. Onların dışında işçi olarak çalışan Rum aileler mevcuttur. Ayrıca Müslüman ve Hristiyan işçilerden söz edilmektedir⁷³.

2-İzmir’de mevcut toplu konutların göçmenler için değerlendirilmesi:

İzmir’de han, Kortejo, Yahudihane ve Lazaretto olarak adlandırılan Yahudilere özgü toplu konutların, tarihsel geçmişine ilişkin somut bir veri mevcut değildir. Bu yapılar, M.Ö 6. yüzyıldan itibaren tamamen vatansız kalan ve sürgün edilen bir topluluğun, yüzyıllar içerisinde edindiği deneyimlerin sonucu geliştirdiği pratik yöntemlerden sadece bir tanesidir. Bir başka deyişle, göçe ve göçmenlere aşina olan Yahudi Diasporasına ait pratik düşünce yapısının, sosyolojik ve mimari alanlardaki yansımalarıdır. Gittikleri kentlerde onlara verilen mahalledeki küçük araziler üzerinde olabildiğince fazla sayıda ailenin barınma, güvenlik, su, gıda ve ibadet gereksinimlerini karşılayacak yapı kompleksleri oluşturmuşlardır. Göçmenlik, söz konusu yapı silsilelerinin ortaya çıkışında ana etkidir. Her an bulunduğu yerden kovulma endişesi ve bir an önce barınma gereksinmesi, bu pratik yapıların inşasını sağlamış olmalıdır. Söz konusu toplu konutlara İbranice *dirot* yani küçük daireler denilmektedir. Öte yandan, Yahudi kimliğini kaybetme endişesi ve Yahudi halkının dini etnik topluluk olarak devamını sağlama arzusu da bu yapıların tercihinde rol oynamış olmalıdır. Her ne kadar anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler birer küçük konuta sahip olsalar da; birbirlerine son derece yakın dairelerde ve paylaşım içerisinde yaşamaktadırlar. Aslında hepsi, birlikte, yapı kompleksinde yaşayan *büyük bir ailenin* üyeleridirler. Çoğunlukla bir arada yemek pişirip bir arada yemek yemekte, bir arada ibadet etmekte, bayramları, şabat günlerini bir arada anmakta, birbirlerini kollayıp kontrol etmekte ve sorunlarını, sevinçlerini paylaşmaktadırlar.

Yukarıda adlarını saydığımız toplu konutlar arasında yer alan hanlara, kortejolar ve yahudihanelere ilişkin genel bir değerlendirme yapacağız. Çünkü 19. yüzyılın ikinci yarısında, İzmir’de Birinci Juderia’da mevcut sayısız hanın, kortejonun ve yahudihanenin ne adreslerini, ne inşa tarihlerini ne de sayılarını spesifik olarak saptamak olasıdır. Sadece 1890 ile 1908 yılları arasındaki zaman aralığına ilişkin saptayabildiğimiz toplu konut sayısı, 27’dir. Bu konutların bulunduğu mahalleler Irgatpazarı, Keçeciler içi, Havra Sokağı, Tilkilik, Namazgah, Havyar Hamamı, Kefeli Mahallesi, Cami-i atik Mahallesi ve Dikilitaş’tır⁷⁴. Söz konusu mahallelerin tümü ya Yahudi yerleşimine sahiptir; ya da Yahudi mahalleleri olarak tanımlanan alanlardır. Adlarını

⁷³ CAHJP, *ICA TÜRKİYE* 30, 29 Haziran 1919 tarihli rapor. Bora 1993, 400.

⁷⁴ Bora 2015 a, 45-46.

saptadığımız 26 han, kortejo ve yahudihane, muhtemelen 19. yüzyılın ikinci yarısında kente gelen Doğu Avrupa ve Rusya kökenli göçmenlere kiralanmış olmalıdır. 27 toplu konut arasında yer alan Lazaretto'yu ise ayrıca değerlendirmeyi uygun bulduk. Başlangıçta, diğer yapılardan farklı bir amaca hizmet eden bu yapının, bu yapının, 19. yüzyıl göçmenlerinin acil konut gereksinimine yanıt verebilmek adına İzmir Yahudi Cemaati Yönetimi tarafından toplu konut şekline dönüştürüldüğünü biliyoruz.

Geleneksel bir kortejo'nun sahip olduğu özellikler; devasa boyutta büyük bir giriş kapısı ve bu kapının ardında yer alan geniş bir avludur. İspanyolca kökenli bir sözcük olan Kortejo'nun(-Cortijo'nun) Türkçe karşılığı şöyledir; eğer yapı kırsal alandaysa çiftlik evi, kentte ise avludur. Genellikle, avlu etrafında, peş peşe 5-10 metre karelik son derece küçük odalar yer alır. Odaların önünde galeriler uzanmaktadır. Çoğunlukla, ortak kullanım alanı olan avluda yer alan bir tuvalet ve bir kuyu (çeşme ya da tulumba), kortejo sakinlerinin tamamının gereksinimlerini (yüz yıkama, yemek pişirme, çamaşır, bulaşık) karşılamaktadır. Ortak kullanım alanlarının temizliğinden ise, bina sahipleri sorumludur. Kısacası, kortejo'da kalanlardan, aylık olarak toplanan kiralar karşılığında mal sahibi, ortak kullanım alanlarının temizliğini yapmakla mükelleftir.

Kortejolardan farklı mimari özelliklere sahip olan Yahudihaneler ise, şekilsiz aile evleri olarak tanımlanabilir. Birbirine yaslanan yanyana küçük dairelerden ya da küçük evlerden oluşmaktadır. Her bir konutun sadece bir bölümünde küçük bir mutfak alanı mevcuttur. Yapı kompleksinin ortasında ise, bir avlu ya da dar bir sokak bulunmaktadır. Özellikle kente çok fazla Yahudi göçmenin geldiği yıllarda, acil barınma gereksinimlerini karşılamak amacıyla bu yapılara mimari müdahaleler eşliğinde eklemeler yapılmıştır. Böylece her yahudihanenin birbirinden farklı bir çehre kazandığı görülmektedir. Söz gelimi, kimi dar bir sokak ertafında **U** biçimidir. Kimi ise, ortada ortak bir sokak, sokağın iki yanında bir veya iki katlı evlerden ve avludan oluşan **T** tipi adı verilen bir yaşam alanına dönüşmüştür⁷⁵.

İzmir'deki Lazaretto⁷⁶, 19. yüzyılın ilk yarısında, Osbia adlı Hollanda asıllı bir kadının satın aldığı kortejo'nun İzmir Yahudi Cemaati'ne bağışlanmasından sonra, muhtemelen 1837 tarihli veba salgını sırasında kurulmuştur. 1841 İzmir yangını, Lazaretto'nun binasını tamamen yok etmiş; sonraki yıllarda, arsası üzerinde Baron Lionel de Rothschild, M. Montefiore ve A. Cremieux'nün

⁷⁵ Bora 2015 a, 48-50.

⁷⁶ Lazaretto'lar, salgın hastalıkların (cüzam ve veba gibi) tedavisi için genellikle kentlerin duvarlarının dışında kurulan hastanelerdir. Bu yapılar, Avrupa'da şiddetle hüküm süren veba salgını *kara veba'nın* en önemli sonuçlarında biri olarak kabul edilebilir. Avrupa'daki ilk Karantina binası olan "*Lazaretto Veçiyö*", 1423 yılında Venedik'teki adalardan biri olan Santa Maria Nazaret'te kurulmuştur. Sonra benzerleri, arka arkaya Cenova, Marsilya, Malta, Mayorka ve Ragusa'da açılmışlardır. www.britannica.com/EBchecked/topic/486307/quarantine. Ulaşım tarihi: 02.02.2016. Alasdair Geddes, *Lazarettos&Quarantine-The Infected patient between hospitality&rejection*, School of Medicine University of Birmingham UK., a.mgeddes@bham.ac.uk. Ulaşım tarihi: 02.02.2016. Lise Mellor, "Anderson Stuart -*Plague rats in the realm*", Common Room/The University of Sydney, April to December 2009. lisem@med.usyd.edu.au. (görsel sunum ile ilgili tanıtım yazısıdır). Ulaşım tarihi: 02.02.2016.

maddi katkıları ile 300 odaya sahip büyük bir kortejo inşa edilmiştir⁷⁷. Lazaretto'nun yeri, Bene İsrail Mahallesi'nde (İstiklal mahallesi) Dikilitaş'ta; kentin ve Yahudi mahallelerinin tam merkezindedir (Bulunduğu yer 940 ile 941 sokaklar arasındaki alana denk gelmektedir)⁷⁸. İnşa tarihi kesin olarak saptanamayan bu yapının ortasında açık bir avlu mevcuttur. Avlunun etrafında, içerisinde peş peşe küçük odaların yer aldığı iki katlı bir yapı bulunmaktadır. Ayrıca avluda su kaynağı(çeşme olmalı) yer almaktadır. Bir de ibadethanesi vardır. Kuruluş yıllarından 19. yüzyılın sonlarına değin, karantina mahalli (özel veba ya da kolera hastanesi) olarak kullanıldığını saptadığımız Lazaretto; kente akın akın gelen Doğu Avrupa ve Rusya göçmenlerinin barınma gereksinimini gidermek gibi önemli bir sorunun ağırlığı altında, 19. yüzyılın sonlarında, tekrar toplu konut şekline dönüştürülmüştür. Yüzyılın sonlarına doğru, büyük veba salgınlarının yavaş yavaş sona ermeye başladığını biliyoruz. Üstelik, kentin Vilayet İdare Meclisi ile Belediye Teşkilatı'nın kentin idari sorumluluklarını ve yerel hizmetlerini üstlenmeye başladığını da biliyoruz. Söz konusu faktörler, bu kararın alınmasını kolaylaştırmış olabilir. Nitekim İzmir'in Osmanlıca basınından Lazaretto'da 1907 yılında Rus göçmenlerin kaldığını öğrenmekteyiz ⁷⁹.19. yüzyılda yaklaşık olarak nüfusu 12.000 ile 15.000 arasında değişen İzmir Yahudi Cemaati'nin büyük bir bölümünü yoksullar oluşturmaktaydı. Öte yandan, kente gelen Doğu Avrupa ve Rusya göçmenleri de çoğunlukla yoksullardan oluşuyordu. Yoksulların yerleşebilecekleri yegane yaşam alanı ise, yahudihaneler, kortejolar ve Lazaretto'ydu. Göçmenler, yahudihanelerin ve kortejoların üst katlarında sığınacak yer bulamadılar. Bodrum katlarında sefalet içerisinde yaşamlarını sürdürmek ve toprak üzerinde geceleme zorunda kaldılar⁸⁰.

Göçlerin ilk başladığı tarihten itibaren, Doğu Avrupa ve Rusya kökenli Yahudiler önce, İzmir Yahudi Cemaati'ne ait olan misafirhanelerde, okullarda ve ibadethanelerde ağırlandılar. Gelenlerin bir bölümü bir süre sonra, başka bir ülkeye gitmek üzere kentten ayrıldı. Kalan ailelerin temel gereksinimleri ise, Alliance'ın ve JCA'nın bu iş için ayırdığı fonlardan karşılanmaya çalışıldı. Yerel zengin Yahudiler, Alliance tarafından kiralanan hanlarını, yahudihanelerini ya da kortejolarını, göçmenlere kira karşılığı tahsis ettiler. Bir süre sonra, Alliance kiraladığı hanların kira bedelini ödeyemedi. Böylece, göçmenlerle Alliance yöneticilerinin ve onları maddi yük olarak algılayan yerel Yahudi halkın arası açıldı. İzmirli Yahudiler, artık göçmenleri aralarında istemediklerini ima etmeye başlamışlardı. Hatta İzmir'de *Lehli* lakabı, Rusya göçmeni Yahudiler kastedilerek hakaret amacıyla kullanılıyordu. Alliance'ın İzmir'deki erkek okulunun müdürü olan G. Arie, Paris'e gönderdiği 17 Ocak 1894 tarihli raporunda Rusya göçmenleri ile Alliance arasındaki ilişkiyi şöyle betimliyor⁸¹:

"Rus göçmenlerin işçeleri kısıldı. Kiraları ödeyemiyoruz. Adamlar çok zavallı durumdalar. Yaşam onlar için dayanılmaz hale geldi.

⁷⁷ Bora 2015 a, 165. Bora 2016 a, 71-72. Galante 1937, 98-99.

⁷⁸ Bora 2015 a, 255. Bora 2016 a, 73, 75.

⁷⁹ *Ahenk*, 27 Haziran 1323. *Ahenk*, 2 Eylül 1323. Bora 2016, 74.

⁸⁰ *Ahenk*, 2 Eylül 1323 (15 Eylül 1907). Bora 2015 a, 67.

⁸¹ Bora 2015 a, 66.

Her Pazartesi 500 - 600 kişi okulun kapısında bekliyor. Ekmek ve para dileniyorlar. Sonunda, bir iki aylık kiralarını ödemeyi vadetmek zorunda kaldım. O sırada yaşadıkları konutların sahipleri de geldi. Onlara 600 frank tutarında bir çek verdim. Ayrıca dullara ve hastalara ekmek gönderdim. Bana verilen 1000 frankla yapılabileceklerim bunlardı....”.

3-İnşa edilen yeni konutlardan biri: Karantina Rothschild Akaratı:

Karantina’da, Rusya kökenli Yahudi göçmenler için inşa edilen Rothschild Akaratı’na ilişkin ilk bilgiye, R. Beyru’nun İzmir’in sağlık yaşamına ilişkin kaleme aldığı kitabında⁸² rastladık. 1900 yılında kentteki veba salgını sırasında, Sağlık Komisyonu’nun aldığı önlemler içerisinde yapının adı geçiyordu. Söz konusu veba salgını, kortejelerde başlamış ve yayılmıştı. Sağlık Komisyonu, salgını kontrol altına alabilmek için, bu yapılardaki nüfus oranının seyrekleştirilmesi gerektiğine karar verdi. Bazı yaptırımlar getirdi. Bunlardan biri, Yahudilerin Belavista (Gündoğdu) Tepesi’nde kurulmuş olan çadırlara nakledilmesi idi. Tahaffuzhane(Karantinahane) için çadır gereksinimi ortaya çıktığı zaman ise, Yahudilerin barındığı çadırların bir kısmı buraya nakledildi. Yahudiler ise, Değirmendağı’nda yer alan *Rothschild Akaratı* adı verilen yapıya gönderildiler⁸³.

Karantina’da yer alan bu yapının inşasına ilişkin girişimler, muhtemelen 1894 yılında başladı. İzmir’e gelen Rusya kökenli göçmenlerin büyük bir kısmı çok yoksuldu. Kente ulaşabilmeleri ise bir mucizeydi. Lisan bilmedikleri için kentte iş bulamıyorlardı. Maddi olanakları olmadığı için, İzmir’den ayrılarak başka bir ülkeye göç etmeleri de olanaksızdı⁸⁴. Oysa gelen haberler, Arjantin’e giden göçmenlerin bulundukları yerden ve yaşamlarından hoşnut oldukları şeklindeydi⁸⁵.

İzmir Alliance Okulu Müdürü G.Arie ile Osmanlı Tütün Rejisi Kontrolörü Samuel Marcus tarafından, Fransa Hahambaşısı Zadoc Khan’a bir mektup yazıldı. Baron de Rothschild’in yardımının sağlanabilmesi için aracı olması rica edildi. Rothschild’in Harran’da etrafına demiryolu inşa edilen son derece verimli ve büyük arazileri vardı. Burada çalışan işçiler, Arap kökenliydi. Alliance yetkilileri, Arap işçiler yerine İzmir’deki Rusya kökenli göçmenlerin, Rothschild’in Harran’daki arazilerine kabul edilmesi talebinde bulundular. Bu taleplerinden beş yıl sonra, 1899 yılında, Rusya göçmenleri için İzmir’de Rothschild Akaratı inşa edildiğine göre; Hahambaşı Zadoc Khan, Arie ve Marcus, Baron’un dikkatini çekmiş ve desteğini sağlamış olmalıdır. Harran’daki arazilere ilişkin ricaları kabul edildi mi? Bilinmez. Muhtemelen ilk etapta, kentten ayrılmayı arzu eden 50 Yahudi aile buraya gönderilmiş olabilir⁸⁶. Ancak, Rusya kökenli göçmen

⁸² Beyru, 2005, 335.

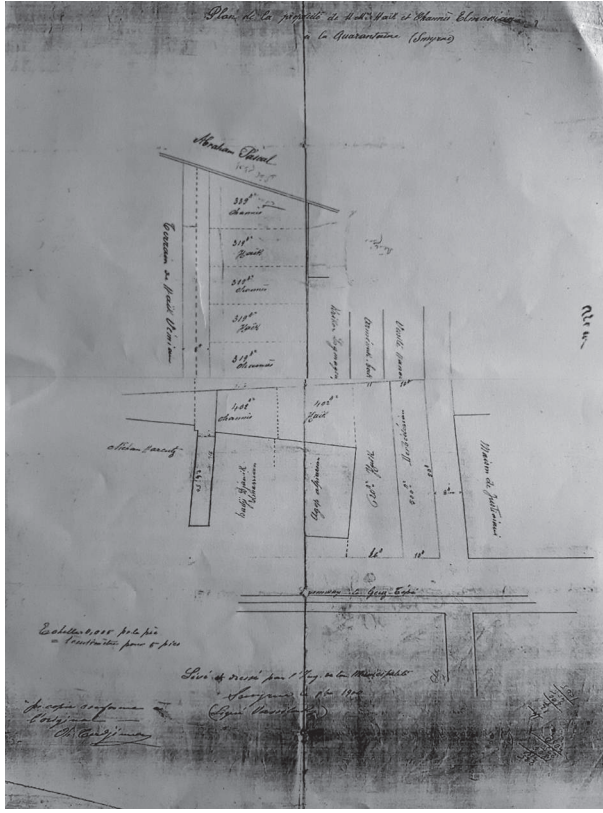
⁸³ Beyru 2005, 327-350. Bora 2015 a, 158. Yapıya ilişkin Central Archives for the History of the Jewish People’da ve Archives Historique de l’Alliance Israélite Universelle’de yaptığımız araştırmalar sonucu, yapıya ait planı, inşa kontratını ve Rothschild’in binayı muhtemel inşa ettirme nedenlerini bulduk.

⁸⁴ AAIU, *TURQUIE II C 8-14*, Gabriel Arie’nin ve Samuel Marcus’un 9 Mart 1894’te Fransa Hahambaşısı Zadoc Khan’a yazdıkları mektup, 1.

⁸⁵ AAIU, *TURQUIE II C 8-14*, Gabriel Arie’nin 17 Ocak 1894 tarihli mektubu.

⁸⁶ AAIU, *TURQUIE II C 8-14*, Gabriel Arie’nin ve Samuel Marcus’un 9 Mart 1894’te Fransa Hahambaşısı Zadoc Khan’a yazdıkları mektup, 2.

Yahudilere ilişkin sorunlar devam etmekteydi. Üstelik kente göç devam ediyordu. Barınma gereksinimi, acilen çözümlenmesi gereken önemli bir sorundu. Kenti transit bir liman gibi kullanan Yahudi ailelerin geçici süre barınmalarını sağlayacak veya kentte kalıcı olmayı düşünen göçmenlere barınak olacak yapılara gereksinim vardı. Rothschild'in mali desteği sağlandı. Mekan olarak Karantina seçildi. Mülkiyeti, Fransa Hahambaşısı Zadoc Khan'ın üzerinde olacak şekilde bir arazi satın alındı. Müteahhit bulundu ve onunla on maddeden oluşan bir kontrat imzalandı. Kontratın ve Rus göçmenler için inşa edilecek yerleşim biriminin şartnamesinin imza tarihi 2 Mart 1899'du. Şartnameye göre, zemin katlı 3 farklı tip konut inşa edilecekti. Konutların toplam sayısı ise 40 olacaktı. İnşaata hangi tarihte başlandı bilinmiyor. Fakat kontrat sonuna ilave edilen şerhte yer alan tarih, inşaatın tamamen bitmiş vaziyette Kasım ayında teslim edildiğini kanıtlıyor⁸⁷. Rothschild Akaratı adı verilen ve adından da anlaşılacağı gibi kiralık aile evlerinden oluşan bu yahudihane kompleksinin adres bilgilerine sahip değiliz. İpuçlarını izleyerek öngöründe bulunabiliyoruz.

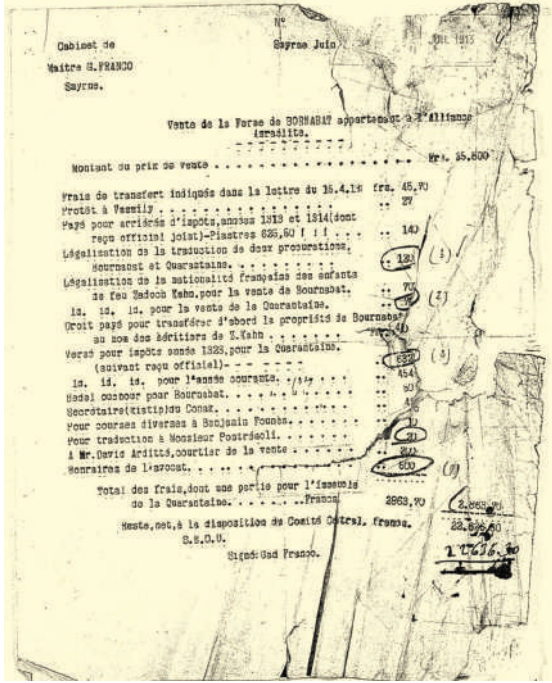

4-İleride Rothschild Akaratı adı verilecek olan toplu konutun planıdır. Kaynak: CAHJP, ICA LONDON 235, Contrat Alliance Israelite Universelle, 4.

Elimizde akaratin planı, E. Serçe tarafından hazırlanan İzmir mahallelerine ilişkin bir çizelge ve Karantina'nın 1937 tarihinden sonraki sınırlarını gösteren iki harita mevcut. Serçe'nin hazırladığı çizelgeye göre, Karantina 1911 tarihinde idari açıdan ikiye bölündü: Karantina İslam ve Karantina Rum. Bu idari yapıda, 1919 tarihine değin her hangi bir değişiklik olmadı. Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1924 tarihinde Karantina İslam'ın adı 1. Karantina, Karantina Rum'un adı 2. Karantina olarak değiştirildi. 1937 tarihinde yapılan bir düzenleme ile, 1. Karantina'nın adı Mitatpaşa, 2. Karantina'nın adı Muratreis oldu⁸⁸. Rothschild Akaratı hakkında R. Beyru tarafından verilen bilgiye göre, bu yapı Değirmendağı'ndaydı. O halde yapının bulunduğu yer, dağın eteklerinde ya da dağın üst kısımlarında olmalıydı. Elimizdeki plana göre, akaratin yakınından Göztepe Tramvay Hattı geçiyordu. O halde Rothschild Akaratı muhtemelen, 1937 yılından itibaren Karantina Mitatpaşa Mahallesi olarak tanınan, bilinen bölgenin sınırları içerisinde inşa edilmiş olmalıdır.

⁸⁷ CAHJP, ICA LONDON 235, Contrat Alliance Israelite Universelle.

⁸⁸ Serçe 1999, 167.

5-Karantina'daki Rothschild Akaratı'na ilişkin hukuki ve mali bilgiler içeren belgedir. Kaynak: AAIU, TURQUIE, Smyrne-TURQUIE LXXXIX E 1056.

Solda fotoğrafı yer alan Bornova Ziraat Çiftliği'ne ve Karantina Rothschild Akaratı'na ilişkin mali, hukuki bilgiler içeren belge, aynı zamanda söz konusu iki yapının satışını konu etmektedir. Edindiğimiz bilgiye göre, Rothschild Akaratı ile Bornova Ziraat Çiftliği, 1913 tarihinde yapılan satış işlemine değin Hahambaşı Zadoc Khan'ın mülkiyetinde kalmıştır. Rothschild Akaratı, muhtemelen 1906 ile 1913 tarihleri arasında, büyük bir yangın geçirmiş ve yıkılmıştır. Nitekim elimizdeki belgede de, tarih verilmeksizin yapının yandığından söz edilmektedir. Ayrıca belgede, Rothschild Akaratı'na ilişkin bazı mali bilgiler mevcuttur. Söz gelimi, 1323 (1906) tarihinde Karantina konutları için yapılan harcamanın 632 frank olduğu yazılmıştır. O halde yangın, 1906 tarihi sonrasında meydana gelmiş olmalıdır. Bornova Ziraat Çiftliği'nin ve yanan Karantina yapı kompleksinin yapılan harcamalarla birlikte toplam masrafları ise, 2. 863. 70 frank olarak verilmiştir⁸⁹:

BORNOVA ÇİFTLİĞİNİN SATIŞ BEDELİ:		
Satış Bedeli:	25. 500	frank
Transfer ücreti 15/04/1913 tarihli mektuba istinaden	45.70	frank
Vasili'ye verilen	27	"
1313-14 seneleri 625.50 frank'lık vergi borcundan kalan	140	"
Evrak tercümesi ve Bornova Karantina için ödenen	120	"
Bornova'dan Zadok Khan'ın Fransa tabiyetli çocuklarına	70	"
Karantina'nın satışı için	70	"
Zadok Khan üzerine tapuyu yapmak için ödenen	40	"
1323 senesinde Karantina'ya harcanan	632	"
(Resmi belgeleri var)		
Önümüzdeki sene için	454	"
Bornova Öşür bedeli	50	"
Sekreter	45	"
Benjamin Founes'in dersleri için	10	"
Tercüme için M. Pontromoli'ye	20	"
Emlakçılık ücreti David Arditi'ye	200	"
Avukatlık ücreti	500	"
Toplam harcanan ve yanan Karantina için ödenen	2863. 7	"
İzmir Haziran 1913	İMZA: GAD FRANKO	

⁸⁹ AAIU, TURQUIE, Smyrne-TURQUIE LXXXIX E 1056. Bora 2015 c, 224-225.

SONUÇ

Bu makalede, M.Ö. 8. yüzyılda sürgünle, göçle tanışan ve göç etmeye aşına olan Yahudi Diasporasının tam 28 yüzyıl süren uzun soluklu tarihinin küçük bir bölümünü sunduk. 19. yüzyıl, hem İzmir Yahudileri hem de Doğu Avrupa ve Rusya Yahudileri için bunalımlı bir dönemdir. Nüfusunun büyük bir bölümünü yoksulların oluşturduğu İzmir Yahudileri, bir anda kente sığan yüzlerce Doğu Avrupa ve Rusya kökenli Yahudi göçmeni barındırmak, doyurmak, eğitim, sağlık gereksinmelerini karşılamak ve iş olanakları sağlamak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Her ne kadar Avrupa kökenli zengin Yahudi hayırseverlerin, Alliance'ın ve JCA'ın maddi ve teknik desteği mevcut olsa da, 19. yüzyıl Yahudi göç olgusu, İzmir Yahudileri için tam bir travma niteliği taşımaktadır.

İkiçeşmelik'ten Karataş'a, Karantina'ya ve Göztepe'ye doğru uzanan Yahudi iç göçü, büyük ölçüde 19. yüzyıl Aşkenaz göçlerinin eseridir. Aşkenaz kökenli göçmenler, İkiçeşmelik'teki toplu konutlara yerleşirken; artan yoksul nüfustan bunalan zengin İzmirli Yahudiler, Karataş'ta, Karantina'da ve Göztepe'de inşa edilen yeni evlere taşınmaya başlamışlardır. İzmir Yahudi Cemaati nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan yoksulların da göçmenlerin varlığından rahatsızlık duyması olasıdır. Toplu konutları, sosyal yardımları ve iş olanaklarını paylaşmak zorundadırlar. Dolayısıyla kısa dönemde, kentte Aşkenaz-Sefarad kaynaşması olası değildir.

Yahudihaneler ve kortejolar pratik göçmen toplu konutlarıdır. Muhtemelen mucitleri de Yahudi Diasporasıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında toplu konuta dönüştürülen Karantina Binası Lazaretto, başlı başına incelenmeyi hak etmektedir.

İzmir'e gelen Aşkenaz kökenli göçmenlerin bir bölümü kentte kalmayı seçmiş; büyük bir kısmı ise, kısa bir süre kaldıktan sonra kentten ayrılarak dünyanın dört bir yanına dağılmıştır. Elimizdeki veriler, kaç ailenin kaldığını, kaç ailenin ayrıldığını saptamamızı sağlayacak ayrıntıya sahip değildir. 1887 ile 1898 yılları arasındaki döneme ilişkin göçmen ve iskan sayıları mevcuttur. Ancak iskan edildikten sonra durumundan hoşnut olmayıp kentten ayrılmayı yeğleyen ailelerin varlığı bilinmemektedir. Ayrılanların nereye gittikleri ise meçhuldür. Pek çok seçenek sayılabilir: İskenderiye, İngiltere, Arjantin, Marsilya, Kanada, ya da Akhisar Or Yehuda ve Rothschild'in Haran'daki arazileri.

Elimizde, İzmir'e gelen ve 1894 yılında kentten ayrılmak için Alliance'tan yardım talebinde bulunan 149 Doğu Avrupa ve Rusya kökenli Yahudi ailenin adlarını içeren bir liste mevcuttur. Bu ailelerin de kentten ayrılıp ayrılmadıkları; ya da eğer ayrıldılarsa nereye gittikleri bilinmemektedir. Öte yandan, 1899 tarihinde Akhisar'da Or Yehuda Ziraat Kolonisi'nin kurulması, İzmir Karantina'da Rothschild Akaratı'nın inşa edilmesi, ailelerin bir kısmının ziraat kolonisine ya da söz konusu toplu konuta yerleştirilmeleri olasılığını düşündürmektedir. Listede kayıtlı olan 149 aile, toplam 749 kişiden oluşmaktadır. 526 kişi, 10 yaşın üzerindedir. 223 kişi ise, 10 yaşın altındadır.

EKLER

Tablolar:

Tablo 1: Ocak 1894 tarihinde İzmir’de bulunan Rusya kökenli 149 Yahudi ailenin adlarına ilişkin listedir. AAİU, TURQUIE II C 8-14, Ocak 1894 tarihli, göçmen Jacob Tobias Faehmann tarafından kaleme alınan göçmen listesi.

NO	A D	YAŞ	EŞİ	YAŞ	ÇOCUK
1	Jacob Tobias Faehmann	38	Malke	23	3
2	Maier Gutmann	38	Ytel	35	5
3	Jacob Hersehkowitzsek	30	Ester	28	2
4	Isaak Natansohn	36	Rachel	35	3
5	Maier Davidow	50	Elane	40	5
6	Jacob Hoehmann	23	---	---	---
7	Samuel Benjamin	30	Lea	26	1
8	Abraham Schilman	24	Chaje	23	---
9	Salomon Strausmann	52	Henne	40	5
10	Juda Abraham Misraeli	40	Witte	30	3
11	Jacob Levin	43	Lea	38	6
12	Üç kardeş (3, 9 ve 10 yaş)				
13	Beril Leidenberg	42	Henne	38	3
14	Abraham Landau	48	Hinde	40	3
15	Lewi Larogradzki	28	Elane	27	3
16	Juda Leib Stoff	65	----	---	1
17	Lippe Goldenberg	53	Jente	41	4
18	Samuel Koslow	35	Sone	35	2
19	Leib Ehmann	43	Lea	40	4
20	Josehe Kronn	28	Elaie Lea	24	1
21	Leib Fiedeler	45	Matte	36	3
22	Chaim Jiser Kopf	35	Elanee	34	3
23	Moses Silberman	40	Frime	35	----
24	Noehum Asriel	50	Kele	48	7
25	Abraham Goldstein	35	Lea	25	2
26	Josek Jaekob	35	Libe	20	1
27	Dawid Braumstein	50	Zippe	45	3
28	Mordehei Jankes	46	Divora	42	2
29	Sehoul	39	Elane	28	2
30	Leib Mandelbaum	44	Sobe	35	2
31	Josef Saekmann	42	Chawe	36	4
32	Naftali Major	55	Massie	47	2
33	Sehwiegersohn	20	Amalia	18	---
34	Üç çocuk (8, 15, 18 yaş)				
35	Lippe Abramowitzsek	48	Sara	45	8
36	Yzehoek Markus	46	Sara	45	3
37	Herseh Mosehkowitzsek	41	Rivka	33	4
38	Fischel Reichenberg	45	Fege	40	5
39	Abraham Gold	41	Maryem	40	4
40	İsrael Weinberg	35	Pessi	30	5

41	Leib Abrahamow	47	Sara	40	3
42	Herseh Drescher	52	Lissel	38	5
43	Witroe Resi Neureherk	42	-----	-----	6
44	Salomon Wigdrowitsek	50	----	-----	-----
45	Salomon Chaskelewitsek	46	Etil	36	3
46	İsrael Weksler	43	Frade	43	6
47	Herseh Mandelbaum	40	Rachel	35	4
48	İsrael Hofseheim	45	Pessi	35	6
49	-----	----	Rachel	45	2
			Berger		
50	Abraham Grinberg	35	Rosa	30	2
51	Elia Jehelow	35	Lea	35	----
52	Wolff Rosenstraek	45	Lea	35	12
53	Abraham Braunstein	60	Sara	30	2
54	Jzehok Libowitsek	29	Pessi	23	----
55	Elias İsraelewitsek	32	Malke	30	3
56	Samuel İskowitsek	35	-----	-----	-----
57	Nathan Goldstein	32	Bassie	28	1
58	Wittwe Weinstein	55	-----	----	2
59	Abraham Fiber	50	Mindel	33	----
60	Leib Goldenberg	35	Bella	31	5
61	Leib Feinstein	25	Selde	21	-----
62	Josef Joel	30	Sara	26	3
63	Maier Josef	55		Rachel	38 1
64	Samuel Abramowitsek	65		Fege	41 6
65	Pinehes Goldenberg	39		Mina	33 4
66	Jzehok Goldensohn	30	Breine	30	2
67	Abraham Lewy	40	Frede	40	4
68	Aron Milmann	32	Fani	25	4
69	Hirsek Samuelowitsek	30	Slawe	30	2
70	Rubin Liechtenstein	21	-----	----	----
71	Sigmund Katz	46	Malke	32	3
72	Samuel Abramowitsek	45	Fani	48	2
73	Jzehok Abramowitsek	33	Elinke	32	1
74	Joel Goldin	42	Mathilde	27	2
75	Chaim Grünberg	40	Jaehe	33	6
76	Jzehok Kagon	58	Frede	30	2
77	Abraham Dawidow		24	Elane	18 ---
78	Hirsek Blumental	28	Rose	28	1
79	Abraham Schwarzman	40	Etti	38	4
80	Moses Reigold	55	----	----	1
81	İsrael Jotrol	25	Breine	22	2
82	Jacob Silbermann	24	Hena	20	----
83	Nisim Grünberg	37	Sara	30	1
84	Berl Foppseki	25	Hadel	20	1
85	Mordehei Lederman	27	Bassie	25	2
86	Josef Blümental	65	Lea	55	5
87	Maier Josef	55	Fega	48	8

88	Jrehok Filiberg	32	Lena	30	4
89	Jrehok Silberman	55	Sara	50	4
90	Jesehua Lewin	46	Elassie	35	----
91	Jesehua Samuelow	44	Elassie	38	6
92	Jacob Silbermann	35	Elane	33	4
93	Samuel Weinstein	40	Bella	35	4
94	Moses Neulicht	46	-----	----	3
95	Moses Goldenberg	57	Elise	55	5
96	Moses Finkelstein	35	Rosa	28	1
97	Aron Weinstein	22	Sara	27	1
98	Wolff Janko	35	Mindel	30	2
99	Jrehoek Dan Zapp	30	Ester	29	3
100	Abraham Elasehan	59	Bella	54	2
101	Moses Winigradon	38	Elane	35	5
102	Limcke Alexadrowitch	55	Mindel	43	1
103	Lewi Blaustein	35	Slatte	34	3
104	Jüdel Weinberg	35	Slime	28	3
105	İsrael Sakrouski	36	Sara	36	4
106	Hermann Rosengneig	55	Elaie	40	5
107	Eirin Simpsohn	35	Rachel	38	3
108	Jüdel Weinstein	56	-----	----	1
109	Salomon Moschkowitsek	43	-----	----	4
110	Anschil Nasekriek	27	Etil	30	2
111	Beni Sefeld	44	Riwka	34	4
112	Wolff Lewenberg	43	Zirel	38	7
113	Mordehei Leib Cairmow	52	Dovorre	42	6
114	Josef Abamowitsek	33	Alte	32	4
115	Jacob Resenblum	56	Ester	50	1
116	Mordehei Abamowitsek	55	Breine	52	----
117	Salomon Marküs	37	Slowe	26	3
118	Wolff Freimann	48	Sehandil(?)	45	9
119	Simon Feldstein	50	Fege	45	----
120	Leib Baer Küschner	30	Rosa	27	3
121	Ascher Jehelow	28	Hene	26	----
122	David Grünberg	40	Fege Taube	39	5
123	Jacob Grünberg	50	Lea	45	8
124	Salomon Weinstein	40	Bella	30	5
125	Ascher Wolff	28	Henne	26	----
126	Chaim Leib Mihman	52	Riwka	47	8
127	Josef Dawidow	52	Elaie	40	3
128	Joehor Blank	25	Nehama	22	2
129	Mordehei Grünberg	44	-----	----	3
130	Hirsch Cohn	41	Basehesra	43	6
131	Chaim Leib Lewi	58	-----	----	----
132	Wolff Jehelow	27	Sara	28	3
133	Baruch Hofschein	45	Pessi	35	6

134	Chaim Frichmann	38	Golde	33	5
135	Elia Steinberg	48	Dworra	45	4
136	Josef Muhlstein	38	Lea	25	3
137	Jacob Rosen	45	-----	----	8
138	Maier Barachowitzek	48	Lea	42	3
139	Dawid Weinstein	65	Dwora	50	4
140	Simon Silbermann	50	Fege	45	7
141	Chaim Zoller	32	Jente	29	----
142	Leser Weinberg	44	Bassi	41	----
143	Asriel Weismann	50	Sara	45	6
144	Josef Dimischowski	32	Rachel	30	5
145	Benzion Noaech	45	Bella	45	3
146	Moses Dawid Epstein	21	-----	----	----
147	Moses Berdezelski	28	Kalde	19	2
148	Issac Cohen	50	-----	----	----
149	Abraham Jsehiasek	48	Fege	50	2
150	Maier Segal	33	Pessi	27	2
151	Benisek Sehopkin	23	-----	----	----

Belgeler ve Haritalar:

Belge 1: İleride Rothschild Akararı adı verilecek olan toplu konutun inşasına ilişkin yapılan kontrattır. Üç sayfadır. (Kaynak: CAHJP, ICA LONDON 235, Contrat Alliance Israelite Universelle, 1-3).

Entre les soussignés: Monsieur Mauro Paulidi,
Entrepreneur.
Et Monsieur Haïm Polako, Président de
la Commission pour les Constructions Destinées
aux Réfugiés Israélites,
Il a été convenu ce qui suit:
1. Monsieur Mauro Paulidi, Entrepreneur s'engage à construire
à forfait, à ses risques et périls sur le terrain de
M. Zadec Khan sis à Inarantaine une construction
conformément aux indications des plans et aux
stipulations du Cahier des charges annexés au
présent contrat et qui en fait partie intégrante.
2. Le travail dont il s'agit devra être exécuté
suivant toutes les règles de l'art et dans les
meilleures conditions de la construction du bâtiment.
Le cahier des charges dressé par M. A. Fred. H. Henry
Architecte, accepté et contresigné par l'entrepreneur
a été étudié par ce dernier dans tous ses détails
afin qu'il puisse prendre les présents engage-
ments en toute connaissance de cause.
Tout détail important ou non concernant la
construction, qu'il soit ou non mentionné dans
le Cahier des Charges, devra être exécuté con-
formément à toutes les règles de l'art, comme
il est dit ci-dessous.
3. L'entrepreneur ne devra apporter aucune
modification, de quelque nature qu'elle soit aux
indications des plans et aux stipulations du
Cahier des Charges, sans une autorisation écrite
de la personne chargée de la direction, du contrôle
et de la surveillance du travail ou de qui
pour elle.

4. L'entrepreneur devra accepter toute modification qui lui sera indiquée par l'Architecte, par un ordre écrit et qui ne porterait aucune atteinte à ses intérêts et cela sans aucune rétribution autre que celle accordée par le montant du forfait. Il devra également accepter et exécuter tout changement et modification qui pourrait augmenter le coût du travail moyennant rétribution.
5. Le travail en question devra être complètement terminé ~~5~~ 5 mois après qu'on aura obtenu l'autorisation municipale nécessaire. Pour chaque semaine de retard, l'entrepreneur sera passible d'une indemnité de cinq livres Turque (L. 5).
6. Le prix de la présente construction exécutée dans les conditions annoncées ci-dessus, sous la direction, le contrôle et la surveillance de Mr. A. Fred. W. Werry, Architecte ou de qui pour lui est fixé à forfait à la somme de conforme à la lettre de M. Stavros Pavlides et au prospectus de la dite ci-jointe en copie.
7. La situation des travaux se fera chaque quinzaine, sur chaque paiement le propriétaire retiendra 10% (dix pour cent) comme garantie de l'exécution par l'entrepreneur des présents engagements conformément aux indications des plans et aux stipulations du Cahier des Charges, cette garantie ne pourra être retirée par l'entrepreneur qu'après réception comme il est dit ci-après.
8. Il est spécialement stipulé que les ouvriers seront régulièrement payés, ainsi que les Acheteurs et les fournisseurs. En cas de retard de plus de

quinze jours sur les dits paiements, le propriétaire aura le droit de payer les ouvriers, de solder les factures et d'en retenir le montant sur la première situation revenant à l'entrepreneur.
9. En cas de difficultés sur l'interprétation des articles du présent contrat du Cahier des Charges annexé, ou sur n'importe quel autre point, les parties restent d'accord d'avoir recours à un tribunal composé de trois arbitres dont le jugement serait exécutoire et sans appel.

10. Les travaux terminés devront être reçus et acceptés par Mr. A. Fred. W. Werry, architecte désigné plus haut. La garantie mentionnée dans l'article 7 du présent contrat ne sera libérée qu'après la réception et un certificat délivré par ce dernier déclarant que l'entrepreneur a, en tous points rempli tous ses engagements.

Fait en double pour un seul et même effet

Smyrne le 2 Mars — 1899

M. H. Polako
(Signature)

Δανιελ Παυλίδης
(Signature)

Le soussigné déclare avoir reçu de M. H. Polako le montant intégral des sommes qui me reviennent pour l'exécution des travaux stipulés dans le présent contrat, ainsi que pour tous les travaux supplémentaires qui m'ont été payés à part, et je déclare n'avoir plus rien à réclamer de M. Polako ni de la Commission pour les constructions destinées

Belge 2: İleride Rothschild Akaratı adı verilecek olan toplu konutun inşasına ilişkin yapılan kontratın serbest çevirisidir:

“Aşağıda imzaları bulunan kişiler; işi alacak müteahhit Mösyö Stavro Pavlidi, Yahudi göçmenlere yapılacak inşaatın komisyon başkanı Mösyö Hayim Polako.

Aşağıdaki maddeler konusunda mutabakata varıldı:

1-Stavro Pavlidi müteahhit olarak riskleri üstlenmektedir. Mösyö Zadoc Khan'ın arazisi üzerine projede belirtilen esaslar ve saptanan masraflar dahilinde 40 adet konut yapmayı üstlenmiştir.

2-Inşaatın kurallara uygun inşa edilmesi gerekmektedir. Mimar A. Fred W. Wery tarafından planlar çizilmiştir. Eğer müteahhit, çizilen planın dışına çıkacak olursa, mimar tarafından kendisine müdahale edilebilecektir.

3-Müteahhit belirtilen şartların dışına çıkamaz. Belirlenen inşaat planına ve inşaat masraflarına aykırı hareket edemez. Yapının iç ve dış görüntüsünde her hangi bir değişiklik yapamaz. Son söz mimara aittir. Mimarın onayına gereksinmesi vardır.

4-Mimar tarafından öne sürülen şartlara müteahhit uymak zorundadır. Yapılan her iş yazılacaktır. Müteahhit'in uymak zorunda olduğu şartlar onu mali açıdan zarara uğratmayacaktır. Öte yandan, müteahhit tarafından inşaat maliyetinin dengede tutulmasına özen gösterilecektir.

5-Müteahhit, yerel Belediye'den alınan inşaat izni tarihinden itibaren, 5 ay içerisinde inşaatı bitirmeyi taahhüt eder. Gecikmeye giren her hafta başına, 5 İngiliz sterlini tazminat ödemekle yükümlüdür.

6- Bu inşaatın mali, teknik kontrolü ve gözetim imtiyazı Mimar Mösyö A. Fred W. Werry'e ya da onun tarafından tayin edilecek şahsa aittir. Mösyö Stavros Pavlidis onların yönlendirmelerine ve kontrat maddelerine uymak zorundadır.

7-Inşaat sırasında her 15 günde bir mal sahibinin ödemekle yükümlü olduğu paranın %10'u yine mal sahibi tarafından kesilecektir. Müteahhit tarafından yapılacak işin garantiye alınabilmesi amacıyla bir fona ayrılacaktır. İş bittikten ve hesap defterleri incelendikten sonra, ortada bir sorun olmadığı takdirde, müteahhite biriken meblağ verilecektir.

8-Eğer taşeronlara, işçilere ve imalatçılara ödenmesi gereken ücretlerde bir gecikme olduysa; ücretler söz konusu fondan karşılanacaktır. Gecikme süresi 15 günü geçmiş ise, mal sahibi işçi ücretlerini ödeme, faturaları kapatma ve müteahhite yapılan ödemeleri durdurma yetkisine sahiptir.

9-Eğer kontratta belittilen malzemelerin tedarik edilmesine ilişkin bir sorunla karşılaşılsa; karşılıklı mutabakata varılmaya özen gösterilecektir. Sorun çözülmezse; 3 kişiden oluşan bir hakem kuruluna danışılacaktır. Verilen karara tartışmasız uyulması zorunludur.

10-İş sona erdiği zaman Mimar A. Fred W. Werry'nin onayı zorunludur. Maddede yer alan 'garanti', tayin edilen otorite(mimar) tarafından verilecek olan onay sonucu çözülebilecektir.

Bu kontrat iki nüsha yapılmıştır .

İzmir, 2 Mart 1899

N. H. Polako

Stavro Pavlidis

Aşağıda imzası bulunan N. H. Polako'dan ek işler dahil her türlü ödemeyi aldım. Hepsi tarafıma ödendi. İlan ediyorum ki, ne Mösyö Polako'dan ne de göçmenlere yapılan inşaat için tayin edilen komisyondan alacağım kalmıştır.

İzmir, 4/16 Kasım 1899

Stavro Pavlidi”

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

Archives Historique de l'Alliance Israélite Universelle (Paris):

- Henri Nahum, "The Jews in Smyrna of confinement at the opening to the world", Journal of Muslim Worlds and the Mediterranean ,(online) 107-110, September 2005, posted May 4, 2005, accessed June 18, 2014. URL:. [http:// remmm revues.org/2799](http://remmm.revues.org/2799).
- *TURQUIE, Smyrne-TURQUIE LXXXIX E 1056*, Haziran 1913 tarihli, Avukat Gad Franko imzalı Bornova •
- Ziraat Çiftlik Okulu ile Karantina toplu konutlarına ilişkin belge.
- *TURQUIE II C8-14*, 11 Ocak 1894 tarihli liste.
- *TURQUIE II C 8-14*, Gabriel Arie'nin 17 Ocak 1894 tarihli mektubu.
- *TURQUIE II C 8-14*, Gabriel Arie'nin ve Samuel Marcus'un 9 Mart 1894'te Fransa Hahambaşısı Zadoc Khan'a yazdıkları mektup, 1.
- *TURQUIE II C 8-14*, Gabriel Arie'nin ve Samuel Marcus'un 9 Mart 1894'te Fransa Hahambaşısı Zadoc Khan'a yazdıkları mektup, 2.
- *TURQUIE II C8-14*, Gabriel Arie'nin 18 Mart 1895 tarihli mektubu.
- *TURQUIE Smyrne1910, 446*, Environs de Smyrne. Ferme de la ICA "OrYehouda". La bâtiment. Aut-relégende sur un autretirage : "Ferme Bournabat".
- *TURQUIE Smyrne1910, 445*, Environs de Smyrne. Ferme de la ICA "OrYehouda". La bâtiment. Aut-relégende sur un autretirage : "Ferme Bournabat".

Başbakanlık Osmanlı Arşivi(İstanbul):

- *BEO 43/3211* (09/M/1310).
- *BEO 478/35834* (19/Ra/1312).
- *BEO 44/3276* (13/M/1310).
- *DH. MKT. 1465/71* (7/Ra/1305).
- *DH. MKT.1595/120* (17/C/1306).
- *DH. MKT. 1603/88* (10/R/1306).
- *DH. MKT. 1470/77* (4/R/1305).
- *DH. MKT. 1982/84* (10/M/1310).
- *DH. MKT. 1980/111* (7/M/1310).
- *DH. MKT. 1983/4* (11/M/1310).
- *DH. MKT. 1985/23* (16/M/1310).
- *DH. MKT. 2000/62* (19/S/1310).
- *DH. MKT. 1471/24*.

- DH. MKT. 14/28.
- DH. MKT. 1985/16.
- DH. MKT 1985/117.
- İrade-i Hususiye vesika no 87 (15/S/1311).
- Kilise Defteri 4 Belge 350/792, 154.
- MV. 81/51 (16/Ra/1312).

Central Archives for the History of the Jewish People (Jerusalem):

- ICA LONDON 2 - 233, Gabriel Arie'nin 20 Kasım 1896 tarihli mektubu, 1.
- ICA LONDON 2 - 233, Gabriel Arie'nin 20 Kasım 1896 tarihli mektubu, 2.
- ICA LONDON 235, 4 n. 256-283.
- ICA LONDON 235, Contrat Alliance Israelite Universelle.
- ICA TURKİYA 10, 27 Ağustos 1897 tarihli mektup.
- ICA TURKİYA 10. "Consideration Generales".
- ICA TURKİYA 20, 14 Nisan 1899 tarihli mektup.
- ICA TURKİYA 30, 29 Haziran 1919 tarihli rapor.
- ICA TURKİYA 72, 26 Nisan 1926 tarihli mektup.

Sürelî Yayınlar:

- *Ahenk*, 2 Eylül 1323 (15 Eylül 1907).

Kutsal Kitaplar ve Resmi Yayınlar:

- *Indicateur Français*, 1895 *Des professions commerciales et industrielles de Smyrne et l'Anatolie*, Smyrne.

- *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit* , 1988 *Kitabı Mukaddes Şirketi yay. İstanbul .*
- *TORA Devarim*, 2009 *Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş. yay., İstanbul .*

Kitaplar ve Makaleler:

- Arie 1923, G. Arie, *Histoire Juive – depuis les origines Juqu'a nos jours*, Paris.
- Barnay 1987, Y. Barnay, "LeToledot hakeşerim şebeyn Yahudi İzmir leYahudi Eretz İsrail bemea haşeva asara ve haşmone asara", *Şalem* 5, 217- 227.
- Benbassa/ Rodrigue 1998 E. Benbassa/ A. Rodrigue(Edited by), *A Sephardi Life in Southeastern Europe – The Autobiography and Journal of Gabriel Arié 1863-1939*, 1998 University of Washington Press.

- Besalel 2002, Y. Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, İstanbul, cilt 3.
- Beyru 1992, R. Beyru, "Geçmişten Günümüze İzmir'de Planlama ve İmar Uygulamaları", *Ege Mimarlık*, sayı 3, 41- 47.
- Beyru 2005, R. Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunlar ve Yaşam*, İzmir.
- Bora 1985, S. Bora, *İzmir Yahudileri Tarihi 1908-1923*, İstanbul.
- Bora 1993, S. Bora, "Alliance Israelite Universelle'in Osmanlı Yahudi Cemaati'ni Tarım Sektöründe Kalkındırma Çalışmaları ve İzmir Yakınlarında Kurulan Bir Çiftlik Okul: Or Yehuda", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 3, İzmir, 387-400.
- Bora 2015 a, S. Bora, *Karataş Hastanesi ve Çevresinde Yahudi İzleri*, İzmir.
- Bora 2015 b, S. Bora, "İzmir Bornova Yahudi Mezarlığı", *Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi İzmir Araştırmaları Dergisi 2*, İzmir, 39- 83.
- Bora 2015 c, S. Bora, "Bornova'da Alliance Israelite Universelle'e ait Ziraat Okulu", *I. Bornova Araştırmaları Sempozyumu, 5-6 Kasım 2014 Bildiriler*, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. No.12, İzmir, 189-228.
- Bora 2016 a, S. Bora, *Hahambaşı Hayim Palaçi (1788-1868) ve İzmir Yahudileri*, İzmir.
- Bora 2016 b, S. Bora, "XIX. Yüzyılın son çeyreği ile XX. Yüzyılın ilk çeyreği arasında Jewish etkinlikleri" Colonization Association ve Alliance Israelite Universelle'in Tire'deki etkinlikleri", *Tire Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler 12-13 Mart 2015*, İstanbul , 186-209.
- Bora 2017, S. Bora, "Geçmişten Günümüze Girit Yahudilerinin Tarihi: Kısa bir Değerlendirme", *Uluslararası Sempozyum Geçmişten Günümüze Girit Tarih-Toplum-Kültür 16-18 Ekim Kuşadası*, Ankara, 113-141.
- Bora 2018 S. Bora, "İzmir'de Göçmenlere Yuva Olan Kortejolar ve Yahudihaneler", *Mazide Kalmış Bir Yaşam Tarzı "Yahudi Mahalleleri"*, İstanbul, 261-293.
- Ekşatayn 1999, Ş. A. L. Ekşatayn, *Sefer Toledot Hahabif – Toledot Hayav ve Paulav şel Rabbeynu Hayim Palaçi*, Yeruslayim 1999.
- Galante 1937, A. Galante, *Histoire des Juifs d'Anatolie Les Juifs d'Izmir (Smyrne)*, İstanbul.
- Gürkan 2012, S. L. Gürkan, *Yahudilik*, İstanbul.
- Kaya 2011, N. K. Kaya, "Osmanlı Kentinde Arsa Parçalanmasına Bağlı Olarak Üst Yapının Değişme Süreci: Bir Kırılma Noktası Olarak Tanzimat Dönemi", *Ege Mimarlık*, sayı 3, 14-17.
- Kıray 1972, M. B. Kıray, *Örgütlemeyen Kent, İzmir'de İş hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni*, Ankara.
- Lawrence 2008, P. Lawrence, , *Kutsal Kitap Tarihi Atlası*, İstanbul.
- Nahum 2000, H. Nahum, *İzmir Yahudileri*, İstanbul.
- Rodrigue 1985, A. Rodrigue, *French Jews, Turkish Jews The Alliance Israelite Universelle in Turkey 1860-1914*, (Phd deissertation) Harvard University.

- Rodrigue 1997, A. Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması- Alliance Okulları 1860-1925*, Ankara.
- Rozen 2008, M. Rozen, "People of the Book, People of the Sea: Mirror images of the Soul", *Homelands and Diasporas Greeks, Jews and Their Migrations*, New York, 35-81.
- Safran, 2005, W. Safran, "The Jewish Diaspora in a Comparative and Theoretical Perspective", *Israel Studies*, 10, 1 (Spring) 36-60.
- Scherzer 1880, C. de Scherzer, *Smyrne-Considerée au point de vue géographique, économique et intellectuel*, Leipzig.
- Şeber 2012, N. İ. Şeber, "II. Abdülhamit döneminde Rusya ve Romanya'dan gelen Yahudi Muhacirler", *Tarih Dergisi*, sayı 53 (2011/1), İstanbul, 39-61.
- Serçe 1999, E. Serçe, "İzmir'de Muhtarlık Teşkilatı'nın Kurulması ve İzmir Mahalleleri", *Ke-bikeç*, sayı 7-8, 155-170.
- Trebilco 1991, P. R. Trebilco, *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge, Cambridge University Press.

Dijital Kaynaklar:

- <http://www.friends-org/partners/beyond-the-pale/english/17.html>. Ulaşım tarihi: 10/06/2016.
- <https://ipfs.io/ipfs/QmQP99yW82xNKPxxLroxj1rMYMGf6Grwj2o4svsdmGh7S/out/A/Besarabya.html>. Ulaşım tarihi: 08.06.2017.
- <https://israilblogu.com/2014/01/21/israilin-colu-yeserten-modern-tarim-ciftlikleri/>. Ulaşım tarihi: 09.06.2017.
- www.britannica.com/EBchecked/topic/486307/quarantine. Ulaşım tarihi: 02.02.2016.
- Alasdair Geddes, *Lazarettos&Quarantine-The Infected patient between hospitality&rejection*, School of Medicine University of Birmingham UK., a.mgeddes@bham.ac.uk. Ulaşım tarihi: 02.02.2016.
- Beyond the Pale - The Jews of Lithuania and Poland. <http://www.friends-partners.org/>. Ulaşım tarihi: 10/06/2016.
- Lise Mellor, "Anderson Stuart -*Plague rats in the realm*", Common Room/The University of Sydney, April to December 2009. lisem@med.usyd.edu.au. (görsel sunum ile ilgili tanıtım yazısıdır). Ulaşım tarihi: 02.02.2016.
- The History of the Jews in Russia 1995. <http://www.friends-partners.org/partners/beyond-the-pale>. Ulaşım tarihi: 10/06/2016.

MÜBADELE ÖNCESİ İZMİR RUM TOPLUMUNDA KOZMOPOLİT UNSURLAR

Stavros Anestidis*

19. yüzyılın İzmir’inde ve özellikle asrın ikinci yarısında şekillenmekte olan burjuva sınıfı, artık boş zamanlarını önceki dönemlerden farklı olarak değerlendirmeye başlamıştır. Örneğin kitap okuma yeni bir alışkanlık olmaya yüz tutar: Düzyazı, tiyatro, müzik, yabancı dil, şiir, coğrafya, yerel ya da dünya tarihi. Sayısı küçük fakat sürekli artan nüfusun bir kısmı için, her geçen gün, kitap okuma günlük yaşamının ayrılmaz bir parçası olur. Bu insanlar, ruhsal olarak içinde yaşadıkları bir dünyayla uygun adım giden bir kitaplık kurarlar. Batı’dan edinilen yeni davranış ve zevklerin, yazı uygarlığının öğrenme isteklisi ve meraklıları tarafından benimsenmesi, dolayısıyla, her tür yayın ve fikirlerin farklı şekilde yeni bir sistem içinde yayılıp dağıldığı görülmektedir. Jacques le Goff’un belirttiği üzere, “kent bir devrim oluşturmaktadır, zira şehrin atmosferi, gerçeğin ideale ulaşmamasına rağmen, sakinlerinin kendilerini özgür ve eşit hissetmelerini sağlar. (...) Aydınlar kentle birlikte doğarlar” (Jacques Le Goff, *Pour l’amour des villes. Entretiens avec Jean Lebrun*, Paris 1997, s. 89).

İzmir’in panoramik görüntüsü

*Küçük Asya Araştırmaları Merkezi Müdür Yrd.

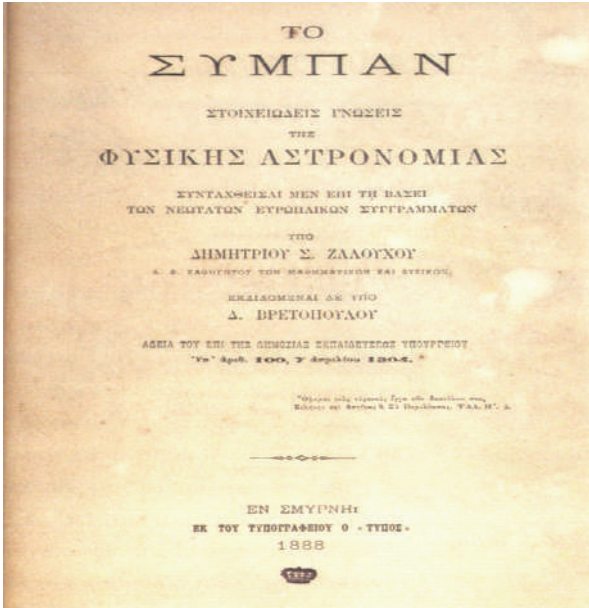
Rum Erkek Lisesi'nde beden eğitimi dersi

Aydın Demiryolu depoları

İzmir'in anakent olarak gelişmesi diğer Akdeniz merkezleriyle olan irtibatı incelenmeden anlaşılamaz. Örneğin Sakız adası ve Ayvalık ile eğitim konularında, Ragusa, Halep, İskenderiye ile ticaret konularında yapılan alışveriş göz önüne alınmalıdır.

Avrupa buharlı gemilerinin 1830 – 1840 yıllarındaki seferleri ve telgraf hatlarının işlemeye başlaması kuşkusuz Osmanlı ile Avrupa piyasaları arasındaki temasları arttırırken, Anadolu'da iki yeni tren hattının devreye girmesiyle 19. yüzyılın ortalarında İzmir'in gelişmesi yeni bir evreye geçer: bir demiryolu hattı İzmir'i Aydın'a diğeri de Kasaba'ya bağlar.

İzmir'de basılmış fiziki astronomi kitabı

İzmir'in karakterini belirlemek yönünde kozmopolit terimi sıkça kullanılmıştır.

Oysa tarih yazarları terimin anlamını yeniden belirlemek amacıyla kelimeyi adeta anatomi masasına yatırmaktadırlar. Akdeniz'in büyük, çok uluslu limanlarını, örneğin İstanbul, İskenderiye ve de İzmir'i, zihinlerinde ziyaret edip yeniden keşfetmeye ve de belirlemeye girişmektedirler. 19. yüzyılda kozmopolitizm, sekülerizm ve ulusalcılık, farklı zaman kesimleri içinde oluşmuş olmalarına rağmen, sonuçta bileşik kaplar çerçevesinde birbirlerini arttıran bir biçimde gelişmişlerdir.

Yerli Rum tarih araştırmacısı Filippos Falbos'a (Φίλιππος Φάλμπος, Μάρκου Αντωνίου Κατσαίτη

Κερκυραίος 1717 -1787, Ταξίδια στην Σμύρνη, 1740 – 1742 [= İzmir'e seyahatler, 1740 – 1742], Atina 1980, s. 108) göre İzmir, bir Avrupalının Anadolu'da vatanından bir yansıma bulabileceği yegâne kentti.

Liman'da ticari faaliyet

Rum Mahallesi

Buna rağmen kozmopolitizm, yalnızca Batı'da rastlanan bir görüngü ya da Avrupa'da ortaya çıkan bir durum değildir. Jean During'in vurguladığı gibi, Yakın ve Orta Doğu 15. asırdaki parlak dönemlerini kozmopolitizme, yani "farklı akımların sentezini yapabilmelerine" borçludur (Jean During, *Quelque chose se passe. Le sens de la tradition dans l'Orient musical*, Paris 1994, s. 108). Günümüzün müzik bilimcisi Basma Zerouali ise milliyetçiliğin ortaya çıkmasına kadar İzmir'de kozmopolitizmin istisna değil kural olduğunu savunuyor (Basma Zerouali, "Le creuset des arts et des plaisirs", Marie - Carmen Smyrnelis (editör), *Smyrne, la ville oubliée? 1830-1930. Mémoires d'un grand port ottoman*, Paris 2006, s. 148-150). Diğer yandan, İsviçreli tarihçi Oliver Jens Schmitt, 20. yüzyılın başlarında kent nüfusunun %10'unu oluşturan ve sayı olarak yirmi bini geçen Levantenlerin milliyetçilik ve sekülerizmle olan ilişkilerini incelerken, kozmopolitizmin hangi şartlar altında geliştiğini de göstermektedir (Oliver Jens Schmitt, «Levantins, Européens et jeux d'identité», Marie - Carmen Smyrnelis (editör), *Smyrne, la ville oubliée? 1830-1930. Mémoires d'un grand port ottoman*, Paris 2006, s. 106-119).

Schmitt'e göre Levantenler kimlikleriyle oynama sanatını geliştirmişlerdir. Bu şekilde bir yandan Osmanlı rejiminden, bir yandan da vatanları olan İzmir'den uzaklaşma riskinden uzak kalmışlardır. Schmitt'in vurguladığı şudur: 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı toprakları içinde Levantenler, kimliklerini ve sosyal varlıklarını ciddi şekilde tehdit eden iki durumla karşı karşıyadır: milliyetçilik ve sekülerizm.

Türk Mahallesi

Karataş Musevi Mahallesi

Çok dilli makbuz

Kuru incir fabrikasyonu

Pazar yeri

Zira hem milliyetçilik hem sekülerizm, Fransız ve İtalyanlar, yani Levantenleri koruyan güçler tarafından şevkle savunulmakta idi. Fransız tarih yazarı Hervé Georgelin ise kitabının başlığından anlaşıldığı gibi, *La fin de Smyrne. Du cosmopolitisme au nationalisme*, İzmir'in sonunu kozmopolitizmin sonuyla ilişkilendirmektedir. Kozmopolitizmin sonu ise milliyetçiliğin baş göstermesine ve kaçınılmaz şekilde yeni bir tarihi döneme işaret etmektedir.

19. yüzyıldaki İzmir'de Batı literatürünün yayınlanmasına gösterilen gayret çarpıcıdır. Bu kültürel faaliyete önemli şekilde katkıda bulunan toplum ise Rum toplumu idi. Bu toplum, 18. yüzyıldan beri, gerek nüfus miktarı açısından, gerekse ekonomik ve toplumsal varlık açısından yörede üstünlük sağlamayı başarmış ve de İzmir'in Batı ile Doğu arasında son derece canlı deniz ticaret merkezi haline gelmesinde ve insan, mal ve fikir dolaşım noktası olmasında önemli derecede rol oynamıştır.

İyonya'nın merkezinde çok sayıda Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca, Türkçe, İbranice, Ermenice kitaplar yayınlanmıştır. Bunlardan başka *frangohiotika* (Latin alfabeli yunanca) ve karamanlîca yayınların yapıldığını da ekleyelim.

1840'tan itibaren kent büyük bir tiyatro sahneline sahip olduktan sonra (*Efterpi* Tiyatrosu, kuruluş tarihi 1841), İzmir'e Fransız ve İtalyan tiyatro grupları gelmeye başladı. 3 Şubat 1845'te, *Efterpi* Tiyatrosu'nda ilk Yunan tiyatro oyunu amatör oyuncularla sahneye çıktı. *Aşırı Düşkün* adlı oyun İtalyancadan çevrilmişti.

Yunan tiyatro grubu İzmir'de

İzmir Tiyatrosu (Rigoletto temsili)

Rum burjuva sınıfı, yabancı lirik tiyatro gruplarının sürekli ziyaretleri sonucu, o yıllar Avrupa'da revaçta olan bu tiyatro türünün benimsenmesi ve Yunan melodramının yaratılması için çaba sarf ediyordu. Bu şekilde İzmir'i ziyaret eden Yunan grupları bu kesimin desteğini gördü. O günlerde tanınmış melodramlar (*Traviata, Faust, Aida, Trovatore, Rigoletto*) ile birkaç Yunan eseri sahneye çıkmaktaydı. Melodram ise 1909'dan itibaren yerini, pek başarılı olan operete bırakacaktı. 1860'tan sonra ise Rum toplumunun kültürlü ve dinamik üyeleri faaliyetleri arasına tiyatro sahnelemeyi de katarlar. Bu oyunlar bazen sosyal yardımlaşma amacıyla, bazen de sanat zevkini ya da kültürel arayışlarını tatmin etmek amacıyla düzenlenmekteydi.

İlk tiyatro sahneleme çabaları, 1775'te Frenk mahallesinde (*Frangomahalas'ta*) kaydedilmektedir. 1841'de İzmir'in en büyük tiyatrosu olan *Efterpi* Tiyatrosu kurulur. Tiyatronun kapasitesi 300 koltuk ve iki loca idi. 1862'de *Kamerano* ya da *İzmir* Tiyatrosu onu takip eder.

Ancak aynı yıl çıkan yangın, binayı harap eder. 1884'te yazlık *Alambra, Eldorado* (daha sonra *Apollon* adını alır), *Konkordia* (1886'da kışlık olarak düzenlenir) ve daha sonra *Parthenon* adını alan *Prokimea (Sahil)* tiyatroları kurulur. 1894'te Avrupa normlarına sahip 600 koltuklu *Sporting Club*, eski *Olimpiya* Tiyatrosunun yerinde inşa edilir.

Sporting Club

Tiyatro temsili ve Pathé Sineması reklamı

Apollon Futbol Kulübü

Panionios Futbol Kulübü

Tiyatrolara paralel olarak kahvehanelerde de oyunlar sahnelenir. Örneğin *Kivotos* kahvehanesi. Tiyatro oyunları *Sporting Club*'dan başka 1919'da inşa edilen ve daha sonra *İris* adını alan *Gay* Tiyatrosu'nda, gayet lüks ve Balkanların en güzel tiyatrolarından biri olan *İzmir* Tiyatrosu'nda (1911) ve *Kramer* Tiyatrosu'nda da sahnelenir.

Spor, İzmirli Rumların sosyal ve kültürel refah düzeyini açığa vuran bir başka etkinlikti. Oysa *Apollon* ve *Panionios* spor kulüpleri ilk başta filarmoni kulübü olarak faaliyete başlamışlardı.

1891'de kurulan *Apollon*, ilk dönemde konser, edebiyat konuşmaları ve yarışmaları düzenlemekteydi. 1894'te ise spor ve gezi bölümleri kuruldu.

*Ticari reklam
(Şemsiye fabrikasyonu ve berber dükkanı)*

Aynı yıl *Apollon*, İngiliz sporseverlerinin düzenlediği spor yarışmalarına katıldı. 1904'te, Bornova stadyumunda, Vali Kâmil Paşanın himayesi altında ilk *Apollonia* spor yarışmalarını organize etti. *Apollon* ayrıca 1906'da Atina'da düzenlenen Olimpiyatlarda yer alır. Kulüp üyelerinden Theologos Anastasoğlu ve Mattheos Despotopulos pentatlonda olimpiyat şampiyonu olurlar. Aynı kulübün birçok başarıya imza atmış futbol takımı da mevcuttur.

1898'in Ekim ayında ise *Panionios* Spor Kulübü kurulur.

Amacı, "gençlik arasında spor ve jimnastik sevgisini geliştirmek, müzik ve güzel sanatlarla uğraşı cesaretlendirmek" idi. Bundan dolayı *Panionios* Spor Kulübü, atletizmle paralel olarak müzik, edebiyat, sanat faaliyetlerini de desteklemiştir (konserler, konuşmalar, şiir yarışmaları, resim sergileri).

Kozmopolit atmosferi anlamlı bir şekilde betimleyen bir olayı da kaydetmekte fayda var: 1850'de İzmir'e yaptığı ikinci seyahatinde Sultan Abdülmecid, Fransız şairi Alphonse de Lamartine'e, Bayındır'a yakın Burgazova mevkiinde, bir konak armağan eder. Şair Fransa'dan getirttiği atları burada koşturur ve aynı yıl, Buca vadisinde düzenlenen at yarışlarında, Lamartine'in atları İngiliz konsolosunun atlarıyla yarışır. Ertesi yıl tekrar at yarışları düzenlenir ve o zaman *İzmir Racing Club* yani *İzmir Yarış Kulübü* kurulur. Tüzüğü ise *İngiliz Jockey Club*'ün tüzüğü örnek alınarak yazılır. At yarışları sultan fetvasıyla ve yılda iki defa olarak düzenlenir.

Batı fikirlerini, anlayış ve davranışlarını, Anadolu'nun ve Ortodoks dininin değer ve gelenekleriyle bağdaştıran İzmir Rum toplumunun kozmopolitizmini Urlalı ünlü şair Yiorgos Sefiris'in "ufak boyutta uygarlık" olarak değerlendirdiği unsurlarda da keşfedebiliriz: *lemond-rops*'ların reklamını yapan pasta atölyesinde, Siros adası lokumlarında, ıstakoz ve somon balığı satan bakkal dükkânında, Batı'dan ithal edilen meze çeşitlerinde, Paris şekerlemelelerinde, İngiliz ve Fransız tatlılarında, Fransız *absinthe* içkisinde, İngiliz ve Viyana biralarında, Sibiryaya, İngiltere ve Milano tereyağında, Fransız hardallarında, Avrupa caddesinde D. Kulambidis'e ait Viyana usulü tabure ve sandalye satan mobilya dükkânında,

Ştuttgart klavsenlerinde, İtalyan mandolinlerinde, altın renkli etajerlerde, kahvehanelerde servis edilen *brandy* ve sakızlı likörlerde, seyyar satıcıların sattığı sıcak adaçayı, Girit kekiği ve tarçınlı salepte, ev hanımlarının iyi bildiği *Sauce Normande*, rosto ve terbiyeli köftelerde, İskenderiye favasında, *gelé'de*, *badoise'da*, *Pasta Frolla'da* ve aynı zamanda kadayıf, kaymak, revani ve gözlemelerde.

Piyano mağazası reklamı

Şerbetçi

Yorgo Seferis Urla'daki baba evinin kapısında
(1950)

Aynı Seferis, İzmir'i, yani doğduğu kenti yarım asır sonra hasretle ziyaret ederken, günlüğüne şunları kaydediyordu (*Meres [= Günler]*, V, 1 Ocak 1945 – 19 Nisan 1951, Atina, İkaros yayınevi, 1996, s. 213):

“Böylesi daha iyi. İzmir'deki bu durak çocukluğumla başlayan çemberin kapanışıdır. Bundan sonra ne başlangıç ne de varış var. Burada da, orada da dünya var, dünya da her zaman olduğu gibi. Lakin hiç kimse hiç bir yere varamaz”.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

- Stavros Th. Anestides, “Education and culture”, *Σμύρνη: Η Μητρόπολη του Μικρασιατικού Ελληνισμού = Smyrna. Metropolis of the Asia Minor Greeks*, Atina 2001, s. 139-160.
- Rıfat N. Bali (editör), *A Survey of Some Social Conditions in Smyrna, Asia Minor - May 1921*, İstanbul 2014.
- Andreas Baltas, *Ο Ελληνικός αθλητισμός στη Σμύρνη, 1890-1922 [= İzmir Rumlarının spor faaliyetleri, 1890-1922]*, Glyfa Ilias 2014.
- Rauf Beyru, “19. yüzyılın ilk yarısında İzmir’de sosyal yaşam: Levantenler, Rumlar, Ermeniler, Museviler, Türkler”, *Üç İzmir*, İstanbul 1992, s. 145-216.
- Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri, 1849-1949*, İzmir 1949.
- Fatma Bulut, *1. Dünya Savaşı yıllarında İzmir’de eğlence kültürü ve toplumsal yaşama etkileri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.
- Elena Frangakis-Syrett, *The Commerce of Smyrna in the Eighteenth Century (1700 – 1820)*, Athens 1992.
- Elena Frangakis-Syrett, “The Economic Activities of the Greek Community of Izmir in the Second Half of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries”, D. Gondicas & Ch. Issawi (editörler), *Ottoman Greeks in the Age of Nationalism*, Princeton, NJ, 1999, s. 17-44.
- Elena Frangakis-Syrett, “18. Yüzyıldan 20. Yüzyılın Başlarına Kadar İzmir Ekonomisine Bir Bakış [Ayşegül Sabuktay (çev.)]”, *21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir*, İzmir 2001, s. 71-89.

- Hervé Georgelin, "Aperçu sur les relations entre Millets à Smyrne, à la fin de l'Empire Ottoman, d'après les sources diplomatiques", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 14 (2004), s. 113-202.
- Hervé Georgelin, *La fin de Smyrne: du cosmopolitisme aux nationalismes*, Paris 2005.
- Démétrius Georgiadès, *Smyrne et l'Asie Mineure au point de vue économique et commercial*, Paris 1895.
- Vangelis Kechriotis, "Experience and Performance in a Shifting Political Landscape: The Greek-Orthodox Community of Izmir/Smyrna at the Turn of the 20th Century", *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 17 (2011), s. 61-105.
- Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü", *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir 2000, s. 285-312.
- Elçin Macar, "Izmir: From the great fire to the present", *Σμύρνη: Η Μητρόπολη του Μικρασιατικού Ελληνισμού = Smyrna. Metropolis of the Asia Minor Greeks*, Atina 2001, s. 269-298.
- Oğuz Makal, *Tarih içinde İzmir Sinemaları, 1896-1950*, 2. baskı, İzmir 1999.
- Abdullah Martal, *Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme, 19. Yüzyıl*, İzmir 1999.
- İlhan Pinar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir. 19. Yüzyıl*, Cilt 1 + 2, İzmir, 1994 + 1996.
- Oliver Jens Schmitt, «Levantins, Européens et jeux d'identité», Marie - Carmen Smyrnelis (editör), *Smyrne, la ville oubliée? 1830-1930. Mémoires d'un grand port ottoman*, Paris 2006, s. 106-119.
- Efdal Sevinçli, *İzmir'de Tiyatro*, İzmir 1994.
- Marie - Carmen Smyrnelis, "Colonies européennes et communautés ethnico-confessionnelles à Smyrne, coexistence et réseaux de sociabilité (Fin du XVIIIe milieu du XIXe)", François Georgeon & Paul Dumont (editörler), *Vivre dans l'Empire ottoman, sociabilités et relations intercommunautaires (XVIIIe-XXe siècles)*, Paris 1997, s. 173-194.
- Marie - Carmen Smyrnelis (editör), *Smyrne, la ville oubliée? 1830-1930. Mémoires d'un grand port ottoman*, Paris 2006, s. 51-105: «Smyrne, la ville plurielle: coexistences».
- Hristos S. Solomonidis, *Το θέατρο στην Σμύρνη, 1657-1922* [= *İzmir'de Tiyatro, 1657-1922*], Atina 1954.
- Hristos S. Solomonidis, *Η παιδεία στην Σμύρνη* [= *İzmir'de eğitim*], Atina 1961.
- Hristos S. Solomonidis & Nikolaos E. Lorentis, *Πανιώνιος Γυμναστικός Σύλλογος* [= *Panionios Jimnastik Kulübü*], Atina 1967.
- Bülent Şenocak, *Levant'ın yıldızı İzmir: Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler*, İzmir 2003.
- Emilia Themopoulou "The urbanization of an Asia Minor city. The example of Smyrna", *Σμύρνη: Η Μητρόπολη του Μικρασιατικού Ελληνισμού = Smyrna. Metropolis of the Asia Minor Greeks*, Atina 2001, s. 79-114.

- Basma Zerouali, "The musical heritage", *Σμύρνη: Η Μητρόπολη του Μικρασιατικού Ελληνισμού = Smyrna. Metropolis of the Asia Minor Greeks*, Atina 2001, s. 189-210.
- Basma Zerouali, "Le creuset des arts et des plaisirs", Marie - Carmen Smyrnelis (editör), *Smyrne, la ville oubliée? 1830-1930. Mémoires d'un grand port ottoman*, Paris 2006, s. 138-156.